ACTA
UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA

PHILOLOGICA 84

ACTA
UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA

PHILOLOGICA 84

STUDIA BOHEMICA
IX

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
OLOMOUC 2004

© Petr Pořízka, 2004
ISSN 0231-634X
ISBN 80-244-0870-8

OBSAH

LINGUISTICA

Božena Bednaříková: Slovo jako syntagma (?) 13
Ondřej Bláha: Sém „lineárního pohybu“ a gramatické vlastnosti slovesa 21
Milada Hirschová: Pragmaticky motivovaný volný dativ jako modifikátor ilokuční funkce výpovědi 29
Darina Hradilová: Dva náhledy na synonymii 39
Josef Jodas: Typ nářečí v „hanáckých“ prózách K. M. Čapka-Choda 45
Karel Komárek: Časopisecké ukázky Durychova bloudění 51
Miroslav Komárek: Místo lingvistiky mezi vědami – smysl lingvistické práce 67
Edvard Lotko: Současné postoje uživatelů k jazyku (sociolingvistický pohled na vybrané problémy) 73
Petr Pořízka: K možnostem vyhledávání dat a struktuře atributů korpusových manažerů v mluvených korpusech ČNK 81
Jindra Svobodová: Kdo komunikuje v epickém textu? 93
Miroslav Vepřek: K otázce lexikální příbuznosti dvou českocírkevněslovanských památek 101
Andrea Volencová: Adordinační spojení vět v jazyce současné české psané žurnalistiky 109

LITTERARIA

Hana Bednaříková: K některým souvislostem Šaldova pojetí klasicismu z počátku desátých let 121
Jiří Fiala: Několik editologických poznámek k románu Jaroslava Haška *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* 127
Erik Gilk: „Kdyby byli všichni lidi z Kyjova, tak by to na světě vypadalo jináč“ (K životu a prozaickému dílu jednoho brněnského humoristy rodem z Kyjova, který by se letos dožil osmdesátin) 149
Karel Hádek: Místo krakovského rukopisu v stemmatu staročeského *Pasionálu* 159
Petr Hora: Z dějin česko-maďarských literárních vztahů 167
Jana Kolářová: K žánru humanistické topografie v moravském prostředí 181
Lubomír Machala: Modifikace a rozmělnění páralovského modelu životních stereotypů 187
Radek Malý: Život a dílo Georga Trakla – téma pro české básníky? 199

ALENA ŠTĚRBOVÁ: Historická podobenství Oldřicha Daňka 209

PERSONALIA

MILADA HIRSCHOVÁ: Jubileum obecného lingvisty a bohemisty Jana Kořenského 223
Bibliografie Jana Kořenského (1965–2003) (sestavil Petr Pořízka) 227
JANA KOLÁŘOVÁ: Jubileum Eduarda Petrů 245
Bibliografie Eduarda Petrů (1955–2003) (sestavila Jana Kolářová) 249

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA PHILOLOGICA 84 – 2004

CONTENT

LINGUISTICA

BOŽENA BEDNAŘÍKOVÁ: A Word as a Syntagm (?) 13
ONDŘEJ BLÁHA: The Seme of „Linear Movement“ and Grammatical Characteristics of the Verb 21
MILADA HIRSCHOVÁ: The Pragmatically Motivated Non-valence Dative Case as a Modifier of the Illocutionary Function of the Utterance 29
DARINA HRADILOVÁ: Two Views at Synonymy 39
JOSEF JODAS: The Type of the Dialect in „Hana“ Proses by K. M. Čapek-Chod 45
KAREL KOMÁREK: Samples of Durych´s Wandering in Journals 51
MIROSLAV KOMÁREK: Position of Linguistics among Sciences – the Sense of Linguistic Work 67
EDVARD LOTKO: Current Attitudes of the Language Users (Sociological Views at Selected Problems) 73
PETR POŘÍZKA: Towards the Possibilities of Data Retrieval and the Structure of the Attributes of the Corpus Managers in the Spoken Corpuses of Czech National Corpora 81
JINDRA SVOBODOVÁ: Who Communicates in an Epic Text? 93
MIROSLAV VEPŘEK: Towards the Lexical Relationship of Two Old Church Slavonic Texts of the Czech Origin 101
ANDREA VOLENCOVÁ: Adordinative Connection of Sentences in Contemporary Czech Written Journalese 109

LITTERARIA

HANA BEDNAŘÍKOVÁ: Towards Some Aspects of Šalda´s Conception of Neoclassicism in the Early 1910s 121
JIŘÍ FIALA: Some Editological Remarks Concerning the Novel by Jaroslav Hašek *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* 127
ERIK GILK: „Should everybody be the native of Kyjov, the life would be better“ (Towards the Life and Prosaic Work of One Brno´s Humourist Born in Kyjov who would Live to See His 80th Anniversary This Year 149
KAREL HÁDEK: Position of the Cracovian Manuscript in the Stemma of the Old Czech *Passional* 159
PETR HORA: Glimpses from the History of the Czech-Hungarian Literary Relations 167

JANA KOLÁŘOVÁ: Towards the Genre of the Humanistic Topography in the Moravian Milieu . 181
LUBOMÍR MACHALA: Modification and Pulverization of Páral´s Model of the Life Stereotypes 187
RADEK MALÝ: Life and Work of Georg Trakl – a Topic for Czech Poets? 199
ALENA ŠTĚRBOVÁ: Historical Parables of Oldřich Daněk 209

PERSONALIA

MILADA HIRSCHOVÁ: Professor of General Linguistics and Czech Studies Jan Kořenský is Sixty Five 223
Bibliography of Jan Kořenský (1965–2003) (compiled by Petr Pořízka) 227
JANA KOLÁŘOVÁ: Jubilee of Eduard Petrů 245
Bibliography of Eduard Petrů (1955–2003) (compiled by Jana Kolářová) 249

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA PHILOLOGICA 84 – 2004

INHALT

LINGUISTICA

BOŽENA BEDNAŘÍKOVÁ: Das Wort als ein Syntagma (?) 13
ONDŘEJ BLÁHA: Sem „der linearen Bewegung“ und grammatische Eigenschaften des Verbs 21
MILADA HIRSCHOVÁ: Der pragmatisch orientierte freie Dativ als Modifikator der ilokutionären Funktion der Aussage 29
DARINA HRADILOVÁ: Zwei Gesichtspunkte der Synonymie 39
JOSEF JODAS: Dialektenart in den „hannakischen“ Prosen von K. M. Čapek-Chod 45
KAREL KOMÁREK: Zeitschriftliche Beispiele der Schweifung J. Durychs 51
MIROSLAV KOMÁREK: Zur Stellung der Linguistik unter den Wissenschaften – Zur Bedeutung der linguistischen Arbeit 67
EDVARD LOTKO: Gegenwärtige Anstellungen der Benutzer zu der Sprache (ausgewählte Probleme aus der soziolinguistischen Sicht) 73
PETR POŘÍZKA: Zu den Möglichkeiten der Suche nach Daten und zu der Attributenstruktur in den gesprochenen Korpora des Tschechischen Nationalkorpus der Sprache 81
JINDRA SVOBODOVÁ: Wer komuniziert im epischen Text? 93
MIROSLAV VEPŘEK: Zu der Frage der Lexikalischen Verwandschaft zweier tschechischkirchenslawischen Texte 101
ANDREA VOLENCOVÁ: Adordinative Verbindung der Sätze in der gegenwärtigen schriftlichen Sprache der Tschechischen Journalistik 109

LITTERARIA

HANA BEDNAŘÍKOVÁ: Zu einigen Zusammenhängen F. X. Šaldas Anfassung des Klassicismus vom Anfang der zehner Jahre 121
JIŘÍ FIALA: Einige editorische Bemerkungen zu dem Roman *Die Abenteuer des braven Soldaten Schwejk während des Weltkriegs* von Jaroslav Hašek 127
ERIK GILK: „Wenn alle Leute aus Kyjov wären, so würde es auf der Welt anders aussehen“ (Zu dem Leben und Prosawerk eines aus Kyjov stammenden Brünner Humoristen, der in diesem Jahr sein achtzigstes Jubiläum feiern würde) 149
KAREL HÁDEK: Stelle der Krakauer Handschrift im Stemma des alttschechischen *Passional* 159
PETR HORA: Aus der Geschichte tschechisch-ungarischer literarischer Verhältnisse 167

JANA KOLÁŘOVÁ: Zu dem Genre der humanistischen Topographie im Mährischen Milieu .. 181
LUBOMÍR MACHALA: Modifikation und Zermahlung des Páralschen Models der Lebensstereotype 187
RADEK MALÝ: Leben und Werk von Georg Trakl – ein Thema für Tschechische Dichter? 199
ALENA ŠTĚRBOVÁ: Historische Parabeln Oldřich Daněks 209

PERSONALIA

MILADA HIRSCHOVÁ: Jubiläum des Linguisten und Bohemisten Jan Kořenský 223
Jan Kořenskýs Bibliographie (1965–2003) (ausgefertigt von Petr Pořízka) 227
JANA KOLÁŘOVÁ: Eduard Petrůs Jubiläum 245
Eduarda Petrůs Bibliographie (1955–2003) (ausgefertigt von Jana Kolářová) 249

LINGUISTICA

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA PHILOLOGICA 84 – 2004

SLOVO JAKO SYNTAGMA (?)

BOŽENA BEDNAŘÍKOVÁ

0. V závěru roku 2001 pořádala Ostravská univerzita v rámci oslav 10. výročí svého vzniku a jako součást Evropského roku jazyků mezinárodní konferenci na téma *Čeština – jazyk slovanský*. Na této konferenci zazněl i můj konferenční příspěvek *Slovo jako syntagma*. Z důvodů, s nimiž byli organizátoři seznámeni a jež nijak nesouvisejí s obsahem tohoto vystoupení, jsem v následujícím roce neodevzdala výše zmíněný příspěvek do připravovaného sborníku konference. Jeho přepracovanou a rozšířenou verzi předkládám širší lingvistické veřejnosti nyní.

1. V posledních letech jsem pracovala, popř. ještě pracuji víceméně paralelně na několika (většinou grantových) úkolech: *Čteme akademickou Mluvnici češtiny*, *Zpracování Speciálního slovníku češtiny pro cizince*, *Školská jazykovědná terminologie* a *Olomoucký mluvený korpus (a jeho morfologické značkování)*. Tyto projekty se nijak navzájem neruší, spíše se doplňují a snad i obohacují, především (obecně) metodologicky.

1.1 Projekt o čtení *Mluvnice češtiny* (srov. BEDNAŘÍKOVÁ 1999b, 2000) chce formou studijních textů (popř. terminologického slovníku) a cvičení umožnit potenciálním zájemcům (studentům, uživatelům, čtenářům) vůbec „číst“ (akademickou) *Mluvnici češtiny*, a to tak, že se pokouší osvětlit nejen „text“ samotný, ale především obecné a základní principy, dle nichž byla mluvnice zpracována, na nichž je zvolený způsob popisu mluvnického systému postaven. Důraz je kladen i na kořeny těchto principů, na vystopování jakési „geneze“ vzniku mluvnice. Projekt se soustředí na II. díl (na formální a funkční morfologii) a na některé části dílu I., které, zdá se, jsou s tím druhým málo kompatibilní (srov. i KOMÁREK 1989).

1.2 Grantový projekt *Zpracování Speciálního slovníku češtiny pro cizince* je již téměř u konce a bude v brzké době odevzdán do tisku. Zpracovával jej spolu se mnou dvoučlenný tým posluchačů jednooborové české filologie (srov. BEDNAŘÍKOVÁ – KORBÉLYIOVÁ – PLESKA 2001, 2003). Cílem projektu bylo vypracovat takový slovník češtiny, který by obsahoval nezbytné (a v používaných studijních příručkách chybějící) morfologické údaje, jež by uživateli češtiny jako cizího jazyka umožnily danou lexikální jednotku „usouvztažnit“ v textu.

1.3 Úkol týkající se „jednocení“ školské jazykovědné terminologie (srov. ŠKOLSKÁ JAZYKOVĚDNÁ TERMINOLOGIE 2002) souvisí s úsilím vytvořit terminologickou databázi Evropské unie. Podstatnou jazykovou činností EU, úzce spojenou s činností překladatelskou a výukovou, je tzv. terminologická normalizace/standardizace terminologie, její mezijazykový ekvivalenční průzkum a komputerizace. Konečným cílem je vytvoření terminologické databanky EU. Aktuálním úkolem Jazykovědného sdružení ČR a jím stanovených speciálních termino-

logických komisí je v této fázi (s)jednocení školské jazykovědné terminologie a vybudování terminologické databanky, jež bude v budoucnu závazná pro všechny autory učebnic českého jazyka pro základní a střední školy.

1.4 Práce na olomouckém mluveném korpusu (garant Petr Pořízka) je součástí předpokládaného grantového záměru *Korpus běžně mluveného jazyka ve městech na Moravě a ve Slezsku* (Brno, Olomouc, Ostrava, Opava). Jeho cílem je vybudování reprezentativního korpusu, jenž bude odrážet běžně mluvený jazyk čtyř městských prostředí. Bude tak získána cenná databáze mluveného jazyka, jež bude sloužit široké lingvistické (i nelingvistické) veřejnosti ke studiu a dalším analýzám živého jazyka.

1.5 Zdánlivá roztěkanost mezi vícerými úkoly mne vede k tomu, že se stále více obracím k otázkám obecně metodologickým, v poslední době především k tomu, *JAK PREZENTOVAT (nejen) FORMÁLNÍ MORFOLOGII SLOVANSKÉHO JAZYKA*. Pokusila jsem se o to např. na 31. výročním zasedání Evropské lingvistické společnosti, které se pod ústředním tématem *Langue and Parole in Synchronic and Diachronic Perspective* konalo v roce 1998 na Univerzitě v St. Andrews (srov. BEDNAŘÍKOVÁ 1999b), nebo na konferenci evropské slavistické organizace POLYSLAV v Toruni v roce 1999.

Současně se mé úvahy prolínají s otázkami lingvodidaktickými, protože s „příběhem" o české morfologii se všichni poprvé setkáváme právě v hodinách českého jazyka na základní škole. A nutno říci, že je nám (nejen) tvarosloví většinou prezentováno způsobem ontologickým, interiorizačním, axiomatickým, strnulým až nevyvratitelným (srov. BEDNAŘÍKOVÁ 1999a, BEDNAŘÍKOVÁ 2002).

2. Při uvažování, jak se vyrovnat s deskripcí morfologického systému, se pokouším vycházet z následujících premis (podotýkám, že zde se vskutku projevuje paralelismus práce na více projektech, a taktéž zdůrazňuji, že mi nejde, alespoň v této fázi, o popis formální morfologie v učebnicích češtiny –, toho se musí chopit schopný a věciznalý didaktik). Jde mi o způsob prezentace jednak v „reprezentativních, akademických" popisech jazykového systému a také o prezentaci českého mluvnictví ve „světě" (může to znít nadneseně, ale je možné se setkat na zahraničních konferencích s mnohými nepochopeními, a na druhé straně i s překvapením a zájmem vnímajících):

2.1 Při popisu se počítá se „systémem", přístup k němu je však gnozeologický, nikoliv ontologický. Systém je pojímán jako hledání a nalézání pravidelností. Struktura takového systému je tak více či méně aproximativně odhalována, zachycována a popisována, výsledkem je ovšem jakási quazistruktura, tvářící se jako pouhý aproximativní model jazyka, jako konstrukt.

2.2 Při deskripci morfologického systému je patrný posun od jevové k podkladové/podstatné stránce (struktuře) slovního tvaru.

2.3 Jako vůdčí princip pro popis adjektivní a části pronominální flexe a pro flexi slovesnou se jeví vyčleňování intersegmentu, jenž má (dle pojetí v tradičních gramatikách) povahu kmenového formantu/kmenotvorné přípony.

2.4 Vyčleněný intersegment (kmenový formant) má funkci konstrukční.

2.5 Tzv. kmenový formant jako segment vyčlenitelný na základě opakování není „plnohodnotný" morfém, není nositelem ani lexikálního, ani gramatického (popř. derivačního) významu. Je definován pouze svou funkcí. Komárek v návaznosti na Trubeckého (srov. KOMÁREK

1978) mluví o funkci konektivní – odtud taktéž pojem konektém. Tento segment spojuje tvarotvornou bázi s vlastním formantem (s elementy posttematickými), tj. s nekoncovým, či koncovým gramatickým morfem.

3. Uplatnění takto chápaného kmenového formantu přineslo mnohé výhody při popisu verbální flexe, ať už v *Mluvnici češtiny II*, tak např. i v proklamovaně na ní založené *Češtině pro učitele* (srov. HUBÁČEK – JANDOVÁ – SVOBODOVÁ 1996) – deskripce indikativu prézenta a imperativu v mluvnici ostravských autorů dodržují kmenový princip vskutku důsledně, transgresivy a participia však již méně důsledně.

Výše uvedené popisy mohou odhalit např. paralelismus a izomorfii mezi syntetickými a analytickými slovesnými tvary v češtině, vysvětlit některé případy homonymie a celý popis formální morfologie vůbec posunují do mnohem abstraktnější roviny.

3.1 Pokud jde o popis adjektivní flexe, která, jak se pokusil ukázat již Skalička (srov. SKALIČKA 1951), vykazuje v principu značné shody s flexí slovesnou, nebyl u ní bohužel uplatněn stejný mechanismus disimilace kmenového formantu jako u flexe slovesné. Pravidla, která zde byla adoptována, jsou mechanická, nesystematická a nesmyslná – výsledek je zřetelný v *Mluvnici češtiny* (srov. MLUVNICE ČEŠTINY II, 1986, 380n.). Zjednodušeně řečeno – cokoliv následuje za tvarotvornou bází, těší se dle *Mluvnice češtiny* statusu kmenového formantu. Tak byla adjektiva z velké částí zbavena koncových gramatických sufixů, byl ustaven jakýsi soubor heterogenních kmenových formantů a morfologický plán češtiny posunut někam do sféry „introflexivních" jazyků.

3.2 Ostravská *Čeština pro učitele* se o kmenovém principu u adjektiv pouze zmiňuje, ale dále jej nezpracovává a neaplikuje, Čechová a kol. ve své publikaci *Čeština – řeč a jazyk* (srov. ČECHOVÁ a kol. 1996,186n.) sice správně podotýká, že tvarotvorný formant u dlouhých tvarů adjektiv je vždy složený, ale vedle nich hovoří ještě o tzv. krátkých tvarech adjektiv, které jsou prý neúplné, a tak tabulka zde uvedená působí poněkud nevyrovnaně (a konec konců, podobným způsobem popisoval adjektiva, a to mnohem dříve, již zmiňovaný Skalička (srov. SKALIČKA 1951).

3.3 Tento krátký exkurz po některých domácích mluvnických popisech měl jen demonstrovat nezakotvenost, či spíše nedůslednou aplikaci kmenového principu v současných mluvnických popisech. Pokud jde např. reakce některých zahraničních lingvistů na konferenční příspěvky o uplatnění kmenového principu, nutno podotknout, že byly povětšinou pochybovačné či odmítavé, a to nejen na půdě, již obývá Societas Linguistica Europaea, kde se to konec konců dalo téměř očekávat (SLE dlí spíše ve světě neslovanském), ale i tam, kde to působilo dojmem zarážejícím, tj. na konferenci mladých slavistů (POLYSLAV). Strhl se tam totiž především boj o pojetí alomorfu – má-li koncepce alomorfu kořeny v americkém distribucionalismu, může pak plně vyhovovat popis adjektivní flexe v *Mluvnici češtiny*.

4. V těchto a jim podobných diskusích (rovněž i na seminářích formální morfologie a slovotvorby) však postupně vyvstala, a to s velkou naléhavostí, ještě jedna otázka. S jejím načrtnutím a návrhem řešení se má vypořádat předkládaný sborníkový příspěvek.

5. *SLOVNÍ TVAR NECHŤ JE CHÁPÁN JAKO SYNTAGMA.* Co se tím myslí?

5.1 Vnitřní struktura každého slovního tvaru je výsledkem dvou funkcí (rolí), které slovo v daném jazyce plní:

– tj. funkce onomaziologické

– a funkce usouvztažňující (strukturační – organizující v linearitě).

5.2 Vlastní páteří (formální) morfologie je specifická lineární projekce dvojí binární analýzy slovního tvaru na bezprostřední složky.

5.3 Vyvstává pak ovšem otázka, zda jsou tedy morfologie dvě (všelikým způsobem se ovšem prolínající a spolu související):

5.3.1 Morfologie derivační – která právě sází na onomaziologickou funkci slova a která studuje strukturu slova jako výsledek slovotvorných procesů (samozřejmě jen u těch slov, jež se synchronně jeví jako utvořená – fundovaná/motivovaná).

5.3.2 Morfologie flexivní – která bere v úvahu funkci slovního tvaru ve větě.

5.4 Mohli bychom tedy z výše řečeného vyvodit následující:

5.4.1 Hledáme-li syntagmatiku v rámci jednoho slova, musíme brát v úvahu jak jeho funkci pojmenovávací, tj. sledujeme utvářenost slova jako lexému (mluví se pak o stavbě slovotvorné), tak funkci výpovědní, tj. sledujeme utvářenost tvaru slova (mluví se pak o stavbě tvarotvorné).

5.4.2 Jsou tedy ve slově dvě syntagmata.

5.4.3 Bezprostřední složky prvního syntagmatu jsou: slovotvorná báze a slovotvorný formant.

5.4.4 Bezprostřední složky druhého syntagmatu jsou: tvarotvorná báze a tvarotvorný formant.

6. V tomto duchu mluví i *Mluvnice češtiny I*, ale zároveň dodává, že důslednou morfovou a submorfovou analýzu těchto bezprostředních složek s ohledem na tradici popisů slovotvorných a tvarotvorných již dále neprovádíme (s podobným názorem se setkáme i v ostravské mluvnici).

7. Vyvstalá otázka je heretická: A PROČ NE?

Pokoušeli jsme se o takovou analýzu (a nadále se pokoušíme) se studenty na seminářích formální morfologie (tedy té morfologie, které by se dalo říct „morfologie flexivní“) a seminářích slovotvorby (tedy té morfologie, která by mohla být označena jako „morfologie derivační“).

7.1 Navrhovaný (a uplatňovaný) postup je následující.

Můj milý synáčku!
synáčku
synáčk-u

Bereme-li nejdříve v potaz funkci výpovědní, jsou pak bezprostředními složkami tvarotvorná báze *synáčk* a tvarotvorný formant *u*.

Složku nesoucí význam lexikální dělíme dále postupně na bezprostřední složky, a to proti směru fundace (tvarotvorný formant je zde již dále evidentně nedělitelný – z tohoto hlediska jsou substantiva většinou málo zajímavá):

synáč-k
syn-áč

Pokusili jsme se tedy oddělit postupně slovotvorné formanty, kterými jsou zde slovotvorné sufixy, s tím, že je nutno si uvědomit, že vzdálenost slova fundovaného od slova fundujícího pomáhají zvětšovat i alternace (graficky však stěží uvedeným způsobem zachytitelné).

7.2 Vyskytují se ovšem i další problémy, na něž je třeba upozornit a jež je potřebí řešit. Některá slova jsou slovotvorně neanalyzovatelná, zde např. adjektivum *milý:*

milý (analyzovatelné jen tvarotvorně)
mil-í
Ø-í (Ø zde stojí za nulový kmenový formant, nulový konekt)

7.2.1 Jinak užito může se i toto slovo jevit jako utvořené (a tudíž i slovotvorně analyzovatelné?):

Můj milý!

Jde o slovo konvertované – jeho substantivní status je však graficky jen stěží zachytitelný: jak postihnout slovotvorný formant, když vlastně formálně nejde o změnu paradigmatu – změna se pochopitelně projeví v nenaplněnosti paradigmatu pro všechny tři rody, v jiné funkci koncových gramatických morfů (jako substantivum už nemají koncovky tohoto slova funkci reduplikační, kongruenční), dále v možnosti fungovat jako dominující člen syntagmatu (v syntaktickém smyslu) – tedy v možnosti být rozvíjen syntaktickým adjektivem apod. Slovotvornou bází bude tedy „celé" adjektivum *milý* (bez forem neutra), slovotvorným formantem pak změna statusu jeho koncovek a zisk dalších (výše zmíněných) substantivních charakteristik.

7.3 Uplatněný způsob analýzy a s ním spojené „problémy" nutně směřují k důležitému pojmu, a to k pojmu konverze. Konverze bývá chápána jako slovotvorný způsob, který spočívá v tom, že nové slovo se utvoří na základě slova v jazyce již existujícího pouze změnou jeho paradigmatiky (tvarotvorné, morfologické charakteristiky).

Pokrývá ovšem takto chápaná konverze i změny paradigmatu uvnitř jednoho slovního druhu – srov. *list* → *listí.*

V tomto okamžiku je ovšem třeba mít na mysli dokončenou transpozici gramatickou, tedy transpozici slovnědruhovou. O transpozici se totiž mluvívá také u onomaziologických kategoriích a myslí se jí např. transpozice děje do substance – vedle vyhovujících případů typu *bodání, bod,* které vskutku vznikly slovnědruhovou transpozicí (jako dokončenou transpozicí gramatickou) uvádívají se tu i případy, jež vznikly afixací (zde sufixací), např. *sázka, štěkot, plavba* apod.

8. Po objasnění principu analýzy a po vysvětlení pojmu transpozice se pokusím ukázat specifika morfematické analýzy (stále jako projekce dvojí binární analýzy, tj. tvarotvorné i slovotvorné) slov, která vskutku prošla slovnědruhovou transpozicí ve smyslu *Mluvnice češtiny II* (srov. MLUVNICE ČEŠTINY II, 1986, 19n.).

8.1 Slovnědruhovou transpozicí se tu myslí proces přenesení výrazové složky jaderného

slovnědruhového znaku do funkční pozice jiného jaderného slovnědruhového znaku. Tato transpozice má charakter ukončeného procesu (nejde tudíž o pouhou gramatickou transpozici, jejímž výsledkem je sekundární funkce téhož základového slovního druhu).

8.2 Jde tedy např. o tyto případy:

$V^v \rightarrow V^s \rightarrow S^s$

Velká písmena *V, S* označují významovou bázi slovního druhu, indexy *v, s* jejich funkční příznak.

8.3 Gramatická transpozice: VF → inf

Denně maže tabuli. → *Mazat tabuli je jeho každodenním úkolem.*

8.4 Slovnědruhová transpozice:

To není žádný malíř, to je jen takový mazal!

mazal (l-ové part.) → *mazal* (subst.)

l-ové part. *mazal* subst. *mazal*
maz-al *mazal-Ø*
a-l
l-Ø

Další analýza je provedena a) dle výše rozpracovaného principu, b) důsledně dle *Mluvnice češtiny I* (srov. MLUVNICE ČEŠTINY I, 1986, 243n.):

a) *maz-al*

Na „levou" bezprostřední složku (*mazal)* je nejdříve pohlíženo jako na (původní) slovesný tvar, a proto je v podkladové rovině opět rozdělena na dvě bezprostřední složky, odpovídající bezprostředním složkám l-ového participia (*maz-al*). Další postup je už nasnadě:

a-l

b) *maza-l*
maz-a

Mluvnice češtiny I pohlíží na „levou" složku (*mazal*) odlišným způsobem: počítá se segmentem *-l* jako se slovotvorným (derivačním!) sufixem, připojovaným k minulému kmeni slovesa *mazat*, a to podobně jako ve slově *mazák*:

mazák
mazák-Ø
maz-ák

I zde vychází *Mluvnice češtiny I* z minulého kmene, k němuž se připíná slovotvorný (derivační) sufix *-ák*; kmenový formant *-a-* + počáteční hláska *-á-* pak dle *Mluvnice* v příponě splývají.

Nabízejí se ovšem i jiná možná řešení (např. ta související s koncepcí tzv. morfematického uzlu), ale ta budou předmětem dalších, mnohem širších řešení zde jen načrtnuté problematiky.

8.5 Strukturně zdánlivě „paralelní" substantiva *slídil* a *slídič* mají pak dle principu ukázaného v 8.4 a) odlišná řešení (pro srovnání je v závorce uvedeno řešení vycházející z koncepce *Mluvnice češtiny I*:

slídil	*(slídil)*	*slídič*
slídil-Ø	*(slídil-Ø)*	*slídič-Ø*
slíď-il	*(slídi-l)*	*slídi-č*
i-l	*(slíď-i)*	*slíď-i*

Zdánlivý strukturní paralelismus mezi (*slídil*) a *slídič* zde, jak vidno, naprosto zamlžuje odlišný slovotvorný způsob a odlišnou stavbu slovotvorné báze.

9. Závěrem. Mnohé bylo v této stati jen naznačeno, mnohé neřečeno, popř. nedořečeno (a hlavně nevyřešeno).

Nechť je celý text i s naznačenou koncepcí a dle ní analyzovanými příklady vskutku vnímán (prozatím) jen jako pokus aplikovat proklamovanou lineární projekci dvojí binární analýzy na bezprostřední složky – analýzu tvarotvornou a analýzu slovotvornou.

Je nutno přitom zdůraznit to, co je naprosto evidentní: *Mluvnice češtiny I* a *Mluvnice češtiny II* jsou inkompatibilní (srov., jak již výše zmíněno, i Komárek 1989). Přesto lze rozpracováním projekce dvojí binární analýzy slovních tvarů vysvětlit jevovou strukturní paralelnost některých konvertovaných a derivovaných (deverbálních) substantiv a pokusit se dále vyřešit např. i (složkovou) analýzu adjektivizovaných participií a transgresivů a substantiva verbálního, jež není v *Mluvnici češtiny II* ani naznačena. Ukazuje se, že by bylo možno aplikovat postup naznačený výše. Tento úkol si stanovuji jako jeden z cílů zamýšlené rozsáhlejší práce.

LITERATURA

Bednaříková, B.: *O vzdělávacím programu Základní škola a jednom (ne)poslušném naplnění restrikcí jeho*. Jazykovědné aktuality 36, 1999a, 9–10.

Bednaříková, B.: *Systemic Description, or Systematic Prescription?* In: Langue and Parole in Synchronic and Diachronic Perspective. Pergamon, Elsevier Science, Amsterdam 1999b, 75–80.

Bednaříková, B.: *Systémová deskripce, nebo systematická preskripce?* In: Studia Bohemica VIII. Olomouc 2000, 133–137.

Bednaříková, B.: *Netradičně, leč s tradiční učebnicí?* In: Netradiční metody a formy práce ve výuce českého jazyka na základní škole. Olomouc 2002, 39–44.

Bednaříková, B. – Korbélyiová, L. – Pleska, G.: *A Special Dictionary of Czech for Foreigners.* In: Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistik (POLYSLAV). Die Welt der Slaven. Sammelbände. Sborniki. Band 4 (12). Verlag Otto Sagner. München 2001, 13–20.

Bednaříková, B. – Korbélyiová, L. – Pleska, G.: *Speciální slovník češtiny pro cizince*. In: České, polské a slovenské jazykové a literární souvislosti. Olomouc 2003, 211–216.

Čechová, M. a kol.: *Čeština – řeč a jazyk.* Praha 1996.

Dokulil, M.: *Tvoření slov v češtině I. Teorie odvozování slov.* Praha 1962.

Hubáček, J. – Jandová, E. – Svobodová, J.: *Čeština pro učitele.* Opava 1996.

Komárek, M.: *Příspěvky k české morfologii.* Praha 1978.

KOMÁREK, M.*: Nad 1. svazkem akademické Mluvnice češtiny*. Slovo a slovesnost 50, 1989, 32–42.
MATTHEWS, P. H.: *Morphology.* Cambridge 1991.
Mluvnice češtiny I. Praha 1986.
Mluvnice češtiny II. Praha 1986.
SKALIČKA, V.: *Typ češtiny.* Praha 1951.
Školská jazykovědná terminologie. Praha 2002.

A WORD AS A SYNTAGM (?)

Summary

The contribution searches for the principle of syntagmatic structure in the frames of one word. Two functions of the word must be taken into consideration at the same time: the function of designation (the structure of the word as a lexeme) and the function of utterance (the structure of the word as a word form). Hence there are two syntagms within one word.

The article attempting a thorough morphematic and submorphematic analysis of the word immediate constituents (in the sense of the concept suggested in *Mluvnice češtiny*) copes with various problems that arose, first of all with conversion (as a coinage procedure), i.e. the finished grammatical transposition.

The developed concept of twofold binary analysis of the word forms is able to enlighten the surface structural parallelism of some converted and derived nouns and to solve the analysis of adjectivized participles and transgressives and verbal nouns.

Translation © Božena Bednaříková, 2004

PhDr. Božena Bednaříková, Dr.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
<bozenabe@hotmail.com>

© Božena Bednaříková, 2004
AUPO, Fac. Phil., Philologica 84 (2004)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA PHILOLOGICA 84 – 2004

SÉM „LINEÁRNÍHO POHYBU“ A GRAMATICKÉ VLASTNOSTI SLOVESA

ONDŘEJ BLÁHA

1. Sémem „lineárního pohybu“ zde rozumíme minimální významový rys, který je charakteristický pro determinovaná korelativní slovesa pohybu[1] typu *jít, běžet, letět* nebo *nést* a který tato slovesa vymezuje proti jejich nedeterminovaným korelátům *chodit, běhat, létat* nebo *nosit*. Uzavřené (zpravidla deseti- až třináctičlenné) inventáře korelací typu *jít-chodit*, *běžet-běhat*, *letět-létat* nebo *nést-nosit* existují ve všech slovanských jazycích kromě charvátštiny, srbštiny, makedonštiny a bulharštiny a z funkčního hlediska jsou jistou analogií ke konkurenčním dvojicím perfektiv a imperfektiv, jak dokládá užití těchto sloves v imperativu a préteritu (zvl. ve spojení se záporem): *Jdu tam – Prosím tě, nechoď*; *Řekni něco – Neříkej nic*; *Vedl jsem psa do mateřské školky – Proč jsi ho tam vodil?; Řekl jsem jí všechno – Proč jsi jí to říkal?* [2]

Stejně dobře lze analogii mezi chováním determinativ a perfektiv na jedné straně a nedeterminativ a imperfektiv na straně druhé pozorovat i v oblasti tvorby futurálních tvarů (další výklad se týká – není-li uvedeno jinak – češtiny). Zatímco nedeterminativa typu *chodit* a prostá imperfektiva typu *kupovat* tvoří analytické futurum,[3] determinativa typu *jít* a perfektiva typu *koupit* vyjadřují budoucnost prostřednictvím formálně prézentních tvarů – v prvním případě imperfektivním futurem typu *půjdu,* v případě druhém prézentem typu *koupím* (s perfektivním futurálním významem).

Za určitých podmínek mohou však i determinované členy některých korelativních dvojic sloves pohybu vystupovat v analytickém futuru (*Od září budu vést účty jedné menší firmě* vedle obvyklejšího *povedu* – srov. zde sub 2.2) a naopak syntetické futurum typu *půjdu* mohou v češtině a slovenštině tvořit i slovesa nenáležející do uzavřené množiny korelativních determinativ, tedy sloves, pro něž je futurum typu *půjdu* nejvlastnějším způsobem vyjadřování budoucnosti (srov. syntetická imperfektivní futura jako *Pofrčím, poklušu, pomažu do práce*; *Tady ti pšenka nepokvete; Prapor povlaje*). Výše uvedené skutečnosti svědčí – jak se domníváme a jak také chceme blíže ukázat v našem příspěvku – o kontextově (a pragmaticky) podmíněném pojetí děje konkrétního slovesa jako děje lineárního, tj. o možnostech zastírat nebo naopak zvýrazňovat sém „lineárního pohybu“ přítomný ve významu slovesa (třeba i jen potenciálně – srov. sloveso *mazat*) užíváním různých gramatických prostředků.

2. V korelativních dvojicích typu *jít-chodit*, *běžet-běhat* nebo *nést-nosit* je příznakovým členem determinované sloveso (*jít, běžet, nést*), které implikuje představu lineárního pohybu, sloveso nedeterminované se pak k této představě nevyslovuje (pokud je nedeterminovaného

slovesa užito k referování o směrově zaměřeném ději, dostává sloveso neaktuální význam, např. *Chodí pěšky do Kateřinic a zpátky se vozí autobusem*).[4] Každou dvoučlennou korelaci typu *jít-chodit* lze tedy pojmout jako binární protiklad založený na distinktivním rysu ± přítomnost sému „lineárního pohybu".

2.1 Sém „lineárního pohybu" není přirozeně jedinou složkou významu sloves typu *jít, běžet, letět* nebo *nést* – k tomuto základnímu významovému komponentu přistupují u různých sloves sémy jako „pohybovat se pěšky", „rychle", „vzduchem", „pohybovat se a současně něco držet" apod. Jako velmi inspirativní se nám v této souvislosti jeví poznatek A. V. Isačenka,[5] že korelační semknutost dvojic typu *jít-chodit, běžet-běhat* nebo *nést-nosit* je tím větší, čím elementárnější způsoby přemisťování tato slovesa označují. Ačkoli tato Isačenkova teze vychází z analýzy ruského jazykového materiálu, materiál český ji jen potvrzuje, jak lze dokázat např. srovnáním korelačních vztahů uvnitř dvojic *jít-chodit* a *vléct-vláčet* – zatímco členy korelace *jít-chodit* se v imperativu a préteritu důsledně střídají (*jdi-nechoď* atd.),[6] členy korelace *vléct-vláčet* vykazují větší schopnost nepodřizovat se pravidlům konkurence (*Proč jsi ten sušák vláčel až na půdu?* vedle rovnocenného *vlekl*, v záporném imperativu *Kapitáne, kam s tou lodí? Nevlečte ji do poschodí…*).[7]

2.2 Méně výrazné, ale přesto patrné rozdíly v korelační semknutosti bychom nalezli také srovnáním výše uvedené dvojice korelativních sloves pohybu „par excellence" *jít-chodit* s dvojicemi typu *nést-nosit* nebo *běžet-běhat*. Střídání členů korelace v imperativu a préteritu zde už jako indikátor semknutosti nepostačí. Jemnější rozdíly ve vztahu determinovaného a nedeterminovaného členu korelace (a tedy v zastřenosti či nezastřenosti sému „lineárního pohybu" ve významu příznakového členu korelace, tj. determinativa – srov. sub 2.1) naznačí test spočívající v dosazování determinovaného členu do obou morfologických futur, která pro něj připadají v úvahu – do futura analytického typu *budu kupovat* a do futura syntetického typu *půjdu*.

Sloveso *jít* vstupuje zásadně do futura syntetického a futuru analytickému (**budu jít*) se příčí (totéž platí pro sloveso *jet*), kdežto slovesa *nést* a *běžet* – i když jsou jim futurální tvary *poběžím* a *ponesu* zcela vlastní – možnost tvořit analytické futurum typu *budu běžet*, *budu nést* nevylučují (např. *Ventilátor bude běžet ještě pět minut*, *Budete nést následky všech svých rozhodnutí, podobně jako je nesli ti před vámi*).[8] Náš dokladový materiál, získaný excerpcí poměrně rozsáhlého korpusu textů pro účely diplomové práce,[9] jednoznačně ukázal, že korelativní determinativa typu *běžet, letět* nebo *nést* vystupují v analytickém futuru velmi zřídka, a to zdaleka nejčastěji tehdy, je-li výše uvedených sloves užito v přeneseném, mimoprostorovém významu.[10] Právě v mimoprostorových významech přestávají fungovat i korelační vztahy mezi determinovanými a nedeterminovanými členy opozic (srov. *Demokraticky smýšlející vrstvy našeho národa nesly po dlouhých čtyřicet let tíhu komunistického režimu* proti *Tehdy se nosily ty kalhoty s laclem*). Sém „lineárního pohybu", který svou přítomností nebo nepřítomností ve významu korelujících členů tvoří samotnou osu korelace a který se úzce váže na „reálný prostor", je v mimoprostorových významech zastřen – tím se korelativním determinativům otevírá možnost přistupovat k tvoření analytického futura, jež je v tomto smyslu protikladem futura syntetického (srov. sub 1).[11]

Analytická futura od determinativ mohou být – vedle výše uvedených případů – vytvoře-

na také s cílem dodat volbou formy „důraz na průběh a kvalitu děje“ (srov. *Neboj se, ona se neztratí, já ji budu vést*; *Jak dlouho budu ještě nést ten tvůj batoh?*)

2.3 Zřetelnost sému „lineárního pohybu“ ve významu slovesa je podle našeho soudu přímo úměrná intenzitě významu „směrem k mluvčímu, spolu s mluvčím“, přítomného v imperativech typu *pojď, poběž* nebo *pones*, jejichž předpona je co do významu oproti syntetickým imperfektivním futurům na *po-* přehodnocena (otázku paradigmatické jednoty imperativu typu *pojď* s futury typu *půjdu* zde neřešíme). Tuto tezi potvrzuje fakt, že u nekorelativních determinativ typu *cestovat* (srov. níže sub 3), která přítomnost sému „lineárního pohybu“ ve své významové struktuře projevují pouze fakultativně, imperativy typu *pocestuj* nejsou příliš výrazné (*pocestuj se mnou* je téměř totéž jako *cestuj se mnou*).[12]

3. Na nepočetnou skupinu korelativních determinativ typu *jít, nést* nebo *běžet*, u nichž se neoslabená přítomnost sému „lineárního pohybu“ projevuje volbou charakteristické formy imperfektivního futura (typ *půjdu, ponesu*), plynule navazuje relativně neomezená skupina dalších imperfektiv, jež ve své významové struktuře sém „lineárního pohybu“ rovněž obsahují (některá alespoň potenciálně). Jde o slovesa jako *lézt, plout, plazit se, téct, růst, kvést, frčet, mazat* („utíkat“)*, cestovat, cupitat, kulhat* nebo i *kulit se, vanout* či *vlát*,[13] která mohou v závislosti na kontextu a vlastně i na vůli uživatele jazyka vstupovat jak do futura syntetického typu *pocestuji* (je-li děj jimi označovaný pojímán jako lineární), tak do futura analytického typu *budu cestovat* (není-li využito potenciální přítomnosti sému „lineárního pohybu“ ve významu slovesa *cestovat*) – srov. *Z Olomouce do Přerova pocestuju vlakem, z Přerova do Troubek autobusem* proti *Budeme cestovat křížem krážem po celé Evropě*.[14]

Podobně jako u syntetických imperfektivních futur od korelativních determinativ hraje i zde roli faktor vázanosti sému „lineárního pohybu“ na prostorové významy a také fakt, že při důrazu na průběh a kvalitu děje může být preferováno futurum analytické (srov. sub 2.2). I zde také platí, že čím elementárnější způsoby pohybu sloveso vyjadřuje, tím vyšší je jeho schopnost vstupovat do futura typu *půjdu, ponesu* (viz zde sub 2.1) – a naopak, čím složitější je význam slovesa, tím se syntetické imperfektivní futurum stává příznakovějším a také expresivnějším (případy jako *Až nám zase pokluše přes trávník místo po cestičce, tak se neudržím a už mu něco řeknu*).[15]

Expresivita takových syntetických futur někdy plyne nejen z volby morfologické formy, ale i z významu samotného slovesa (srov. význam sloves *cupitat, belhat se, šourat, štrádovat, mést, mazat*) a nepřímo ji dokládá i náš excerpční materiál z biblických překladů, jejichž jazyk může sloužit jako příklad vyššího stylu, který přílišnou expresivitu nesnese – ze dvou set devadesáti tří případů futura typu *půjdu, ponesu* v českém ekumenickém překladu *Bible* z r. 1979 je pouze devatenáct případů futur vytvořených od nekorelativních sloves pohybu, a to ještě jen od nejméně expresivních: je tu devětkrát *potrvá*, třikrát *poroste*, třikrát *poteče*, dvakrát *poplyne*, jedenkrát *poputuje* a jedenkrát *povleče se* (*kobylka*).[16]

4. V dalších slovanských jazycích, v nichž existuje subsystém korelativních sloves pohybu, jsou možnosti působení sému „lineárního pohybu“ na gramatické vlastnosti slovesa jiné než v češtině.

4.1 Výjimkou jsou poměry ve slovenštině, které jsou se stavem českým téměř identické – z kvantitativního zhodnocení excerpčního materiálu ze současného jazyka vyplývá pouze ten celkem nepatrný rozdíl, že slovenská korelativní determinativa typu *niesť* se analytickému futuru brání poněkud méně než jejich české protějšky, a to i v základních, prostorových významech, v nichž se může sém „lineárního pohybu" dobře projevit (např. *Vezmi tento batôžek, jeden budem niesť ja*; *Budem letieť ako strela, čo vylietla práve z dela*)[17] – tímto drobným rysem se slovenština přibližuje spíše polštině a východoslovanským jazykům (těm se v oblasti sloves pohybu slovenština připodobňuje mj. i zbytkovým zachováním ingresivního významu sloves na *po-,* např. *Rázvory voza zaspievali, strážne domky pobežali* „daly se do běhu", srov. ruské *Тесто побежало из миски* „těsto začalo utíkat z mísy").

4.2 V horní a dolní lužické srbštině nemá sém „lineárního pohybu" v gramatice zdaleka tak široké uplatnění jako v češtině nebo slovenštině – v lužické srbštině horní je distribuce futura typu *póńdu, ponjesu* oproti stavu českému a slovenskému omezena pouze na korelativní determinativa typu *hić, běžeć* nebo *njasć*. Futurum od sekundárních determinativ, které by odpovídalo českému a slovenskému *pocestuji/pocestujem* jsme ani v rozsáhlém korpusu hornolužických textů nenašli, až na ojedinělé a v souvislém textu nedoložené futurum *poćeku* od imperfektiva *ćec* „téci" ve slovnících F. Jakubaše a H. Zemana (srov. slovinskou korelaci *teči-tekati*). Analytické futurum typu **budu njesć, *budu wjesć* je ve spisovné horní lužické srbštině zcela vyloučeno.[18]

4.3 Dolní lužická srbština – narozdíl od lužičtiny horní – tvoří futurum typu *pojdu, polězu* jako výhradní futurální formu pouze od tří korelativních determinativ, a to *hyś, jěś* a *lězć* (u těch zároveň nelze tvořit analytické futurum). Ostatní korelativní determinativa (*leśeś, njasć, gnaś, wjasć* apod.) futurum analytické (vedle syntetického) tvořit mohou (např. *Do togo bydlenja njebudu śěgnuś*), nekorelativní determinativa typu českého *cestovat* do futura typu *pojdu* vstupovat nemohou.[19]

4.4 I ve slovinštině je futurum typu českého *půjdu, ponesu* jevem okrajovým a sém „lineárního pohybu" tedy nemá možnost uplatnit se při volbě morfologické formy. V našem dokladovém materiále vystupují s jasným imperfektivním futurálním významem pouze tvary typu *pojdem* – např. *Čez gore, čez vode pojdemo v južne kraje*. Jejich imperfektivní futurální význam je však zřejmě kontextově podmíněný (narozdíl od významu futura typu *půjdu, ponesu* ve jazycích uvedených výše), což dokládají i další slovesa, spadající mezi korelativní determinativa. U sloves typu *ponesem* je možnost imperfektivního pojetí ještě slabší než u *pojdem* – domníváme se, že tato skutečnost souvisí mj. i s menší ustáleností prézentu perfektiv v roli morfologického prostředku vyjadřování budoucnosti ve slovinštině, tj. se skutečností, že se futurum typu *půjdu, ponesu* ve slovinštině nemá proti čemu vymezit (nepříznakovým futurem je zde ostatně futurum analytické typu *bom šel, bom nesel*). Z těchto důvodů nepřekvapuje, že např. *Slovenska slovnica*[20] hodnotí nejen tvary typu *ponesem* nebo *požene*, ale i tvar *pojdem* jako „dovršni prihodnik" (tj. jako perfektivum).

4.5 Subsystém korelativních sloves pohybu existuje také v polštině a ve východoslovanských jazycích. Také v nich se jednotlivé korelace liší mírou „semknutosti" svých členů v úměře k elementárnosti pohybu označovaného slovesy. Korelativní slovesa pohybu mají i v těchto jazycích výrazná specifika, ale sém „lineárního pohybu" ve významu determinovaných členů

korelací se takovým způsobem jako v češtině nebo slovenštině (příp. v dalších jazycích zmiňovaných výše) neprojevuje.

5. Ze skutečností uvedených sub 4 vyplývá, že sém „lineárního pohybu" jako složka významu slovesa nalézající odraz ve volbě morfologické formy je (ve svém plném rozsahu) specifikem češtiny a slovenštiny, dále (v rozsahu omezeném) obou lužických srbštin a (v rozsahu celkem minimálním) specifikem slovinštiny jako jazyka, jenž přes svou blízkost k ostatním jihoslovanským jazykům zachovává celou řadu rysů, které jej spojují s jazyky západoslovanskými.

Projevy sému „lineárního pohybu" ve volbě morfologických prostředků kategorie času se – podle našeho soudu – v mnohém podobají projevům sému „živá bytost" ve flexi substantiv mužského rodu. Podobně jako je sém „lineárního pohybu" základní složkou významu korelativních determinativ typu *jít, běžet, letět* nebo *nést*, je sém „živá bytost" základní složkou významu maskulin (proprií i apelativ) jako *Šimon, tatínek, čert* nebo *kohout* – oba sémy jsou reflektovány v gramatice (v případě substantiv příslušnými pádovými tvary), jejich „účinnost" značně slábne tehdy, je-li lexikálních jednotek užito metaforicky (srov. *Až poneseš ten monitor, otevřu ti dveře*; *Dědeček zahnal kohouta do kurníku* proti *Ten rozvod bude nést asi dost těžce*; *Nezapomeň dobře zatáhnout kohout*)[21] a zdaleka bez vlivu není ani volní nebo citový vklad mluvčího (srov. *To kolo se spraví a mlýn vám zase poklape*; *Zaklap´ jsem budíka a spal jsem dál*).

Narozdíl od sému „živá bytost", od něhož se odvíjí protiklad tvořící gramatickou kategorii životnosti, se sém „lineárního pohybu" uplatňuje jako základ kategorie sémantické (determinovanosti a nedeterminovanosti). Charakter této kategorie se však – jak jsme se snažili ukázat v tomto příspěvku – charakteru kategorie gramatické dosti blíží.[22]

POZNÁMKY

1 Na výhody termínu „korelativní slovesa pohybu" upozorňuje – podle našeho soudu oprávněně – E. Mrhačová in *Korelativní slovesa pohybu ve slovanských jazycích, zvláště v ruštině*. Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity, sv. 81. Sfinga. Ostrava 1993, s. 5.

2 O tom blíže Křížková, H.: *Ke konkurenci vidů v češtině a ruštině*. Československá rusistika, roč. 6 (1961), s. 32–39.

3 Schopnost tvořit analytické futurum plyne již z imperfektivního vidu nedeterminativ typu *chodit*.

4 Determinovaný člen korelace hodnotí jako příznakový A. V. Isačenko in *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii so slovackim*. Tom 2 (Glagol). 2. vyd. Bratislava 1960, s. 311.

5 Isačenko, A. V.: op. cit. z pozn. 4, s. 313n.

6 Příznakové užití determinovaného členu ve výpovědích typu *Nejdi večer zase po kolejích, víš, jak je to nebezpečné* tentokrát nebereme v úvahu – jde o morfologickou neutralizaci, reflektující důraz mluvčího na průběh děje s cílem varovat druhou osobu (pod vlivem nějaké minulé, spíše negativní zkušenosti, která by se v budoucnosti, k níž imperativ referuje, mohla opakovat).

7 Význam slovesa *vléct* zahrnuje vedle sému „lineárního pohybu" také sémy „uvádět něco dalšího do pohybu", „při pohybu vynakládat (značné) usílí", příp. „pohybovat se před vlečeným předmětem" nebo dokonce „být tíhou (odporem) vlečeného předmětu nějak deformován". Slovesa *vléct* a *vláčet* považuje buď za synonymní, nebo za vzájemně významově nespojitá F. Kopečný in *Slovesný vid v češtině*. Rozpravy ČSAV, roč. 72, řada společenskovědní, sešit 2. Praha 1962, s. 14.

8 Větu *Budu běžet úplně pomalu* uvádí jako obvyklou i kolektivní *Příruční mluvnice češtiny*. 2., opravené vyd. Lidové noviny. Praha 2000, s. 317.

9 Bláha, O.: *Futurum typu „půjdu, ponesu" v češtině, slovenštině, horní a dolní lužické srbštině a ve slovinštině*. Diplomová práce. Olomouc 2002.

10 Neplatí však pro *jít* a *jet – Na té poradě půjde beztak o nějakou hloupost* (nikoli **bude jít*).

11 Z analýzy našeho dokladového materiálu plyne, že v příkladech s „nesením vin“ se syntetická forma typu *ponesu* vyskytuje – i přes mimoprostorový význam – přece jen velmi často. Tento fakt odpovídá Poldaufově poznámce, že „nositelé vin“ mají s oním „nesením“ zkušenost takřka reálnou – svědomí je tíží tak, jako by měli na bedrech skutečné břemeno. Poldauf, I.: *Atemporálnost jako gramatická kategorie českého slovesa?* Slovo a slovesnost, roč. 11 (1948–49), s. 131.

12 Zajímavým případem je izolovaný imperativ *poslyš* (tj. „zaměř svůj sluchový analyzátor směrem k mluvčímu, příp. stejným směrem jako mluvčí“), který dokazuje, že slovesa „zvukového přenosu informací“ se v některých obecných rysech svého významu blíží slovesům vyjadřujícím lineární pohyb (z fyzikálního hlediska se zvuk šíří vlnově a všemi směry, laik jej však může pojímat jako pomyslnou linii vedoucí od mluvčího k posluchači, tedy vlastně jako jakýsi lineární pohyb). Srov. příklady typu *pobuká* nebo *pokviká* z Jungmannova slovníku v pozn. 16.

13 Některá z těchto sloves jsou dokonce „bývalými“ korelativními determinativy, např. *plout* nebo *lézt* – srov. ruské korelativní dvojice *плыть-плавать* a *лезть-лазить*, polské *płynąć-pływać* a *leźć-łazić*.

14 Je zajímavé, že už např. M. Hattala ve své mluvnici (*Srovnávací mluvnice jazyka českého a slovenského.* Praha 1857, s. 90) neuvádí ke slovesu *cestovat* jiné futurum než *pocestuje*. Nevylučujeme možnost, že tu jde o důsledek brusičské snahy vymýtit z češtiny a slovenštiny pokud možno vše, co by mohlo připomínat výpůjčku z němčiny, např. německé futurum s *werden* (srov. pozn. 18) Čeština se od němčiny liší možností tvořit syntetické futurum od determinovaných sloves a tedy v uvažování brusičů – kteří však zažili svůj největší „rozkvět“ až později, na sklonku 19. století – jde o způsob ryze „slovanský“ a tudíž hodný preferování.

15 K tomu Kopečný, F.: *Kritické poznámky k francouzské studii o slovesném vidu v nové češtině*. Slovo a slovesnost, roč. 12 (1950), s. 106 v poznámce; Bondarko, A. V.: *K voprosu o glagolach dviženija v češskom jazyke*. Slavia, roč. 30 (1961), s. 527.

16 Skutečně bohatý inventář takových futur (ne vždy však zřetelně imperfektivních) nabízí dokladový materiál Jungmannova slovníku (Jungmann hojně čerpal z rukopisného slovníku V. J. Rosy): *Hrách když pořád pobobní, brzo zbobní* (srov. futura jako *poroste, pokvete*); *Vítr dnes pofouká celý den; Ještě on dnes polelkuje, až něco prolelkuje* apod. Slovesa vyjadřující nejrůznější druhy zvukových projevů vstupují do futurální formy silně upomínající na futurum typu *půjdu, ponesu* v příkladech *Ten bukač ještě dlouho pobuká; Jako nějaký biřic on pokřičí; Dosti se již ta kvíčala nakvikala, a snad ještě pokviká* apod. In: Jungmann, J.: *Slovník česko-německý*. Díl III. (P–R). 2. vyd. Ed. J. Petr. Praha 1990.

17 Fakt, že futura typu *budem niesť* jsou někdy uváděna přímo jako vzory analytického futura v mluvnicích, svědčí pro přinejmenším menší příznakovost tohoto futura od korelativních determinativ typu *bežať, letieť* nebo *niesť* (sloveso *ísť* si však své futurum *pôjdem* drží vždy). Např. In Vážný, V.: *Stručná mluvnice slovenská pro Čechy.* 2. vyd. Komenium. Praha-Brno-Banská Bystrica 1948, s. 94; Ondrus, P.: *Morfológia spisovnej slovenčiny.* Slovenské pedagogické nakladateľstvo. Bratislava 1962, s. 70.

18 Fasske, H.: *Grammatik der obersorbischen Schriftsprache der Gegenwart.* Morphologie. Domowina. Bautzen 1981, s. 253. V kodifikaci futura typu *póńdu, ponjesu* jako jediného futurálního tvaru ke korelativním determinativům typu *hić, njesć* se zřejmě projevuje i snaha lužickosrbských jazykovědců vymezit horní lužickou srbštinu proti němčině a jejímu futuru s *werden*, které je analogické ke slovanskému futuru s *budu* (není s ním však geneticky spjaté).

19 Janaš, P.: *Niedersorbische Grammatik für den Gebrauch der Sorbischen Erweiterten Oberschule.* Domowina. Budyšin 1976, s. 329.

20 Bajec, A. – Kolarič, R. – Rupel, M.: *Slovenska slovnica.* Državna založba Slovenije. Ljubljana 1956, s. 212; podobně Jurančič, J.: *Slovenački jezik. Gramatika slovenačkog jezika za Hrvate i Srbe.* Državna založba Slovenije. Ljubljana 1965, s. 170.

21 Také antroponyma mužského rodu jako „vysoce životná“ třída substantiv mohou svůj charakter ztratit, stanou-li se názvem něčeho neživého – předpokládejme např. existenci pracího prášku *Šimon: Jedna odměrka Šimonu stačí i na skvrny, které by běžný prášek nevypral*.

22 Kategorie determinovanosti a nedeterminovanosti se zdá být kategorií velmi podobného druhu jako kategorie slovesného vidu, tj. kategorií lexikálně-gramatickou. Obě kategorie jsou založeny na velmi obecném sémantickém rysu a účastní se – byť ne vždy zároveň – na volbě gramatických forem. Je vůbec otázkou, jak jinak zařadit do systému futurum typu *pokluše, povládne* nebo *povane* než uvedením protikladu determinované-nedeterminované sloveso do stejné roviny s vidovým protikladem slovesa

perfektivního a imperfektivního (vlastně i s ohledem na vývoj slovesného vidu, který podle většiny badatelů vzešel právě z protikladu determinovanosti a nedeterminovanosti).

THE SEME OF „LINEAR MOVEMENT“ AND GRAMMATICAL CHARACTERISTICS OF THE VERB

Summary

The paper deals with displays of the semantic feature of „a one-way movement“ in the preference of the morphological forms of the Slavonic verb, especially Czech and Slovak. Semantic feature of „a one-way movement“ is an essential component of meaning of the so-called determinated members of the correlative couples of the verbs of movement like *jít-chodit, běžet-běhat* or *nést-nosit*. This semantic feature occurs also by further imperfective verbs (for example *plavat, cestovat, růst*), whose meaning is similar to the correlative ones, mentioned above. It is a general fact that the more elementary kind of movement the verb expresses, the more the semantic feature of „a one-way movement“ displays in the grammar – in the case of the correlative verbs of movement it is alternating between the members of couple in the imperative and in the past tense (especially in the connection with negation), both groups (correlative verbs like *jít, běžet, nést* as well as non-correlative verbs like *plavat, cestovat, růst*) display this semantic feature through the special synthetic form of future tense (type *půjdu, ponesu, pocestuji, porostu*), which is obligatory by the verbs *jít* and *jet* („to go“ – the most elementary kind of „a one-way movement“), very often and non-marked by the rest of determinated members of correlative couples (*běžet, letět, nést* etc.) and optional by the non-corelative imperfective verbs of movement (*plavat, cestovat, růst* and others). Semantic feature of „a one-way movement“ is bound to the basic, spatial meanings – when using the verb in metaphorical meanings the displays of this semantic feature in grammar are getting weaker.

Translation © Ondřej Bláha, 2004

PhDr. Ondřej Bláha
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
<ondblaha@email.cz>

© Ondřej Bláha, 2004

AUPO, Fac. Phil., Philologica 84 (2004)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA PHILOLOGICA 84 – 2004

PRAGMATICKY MOTIVOVANÝ VOLNÝ DATIV JAKO MODIFIKÁTOR ILOKUČNÍ FUNKCE VÝPOVĚDI

MILADA HIRSCHOVÁ

0. V tomto příspěvku se vzdáváme tradičního termínu „dativ etický“, a to jednak z toho důvodu, že jeho vymezení (rozsah) je v tradičních českých syntaxích různě široké (nejširší patrně u Trávníčka), jednak proto, že sám tento termín pro jeho popisnost (ostatně nepřesnou) nepokládáme za nejvhodnější.[1] („Etický“, resp. „sdílnostní“ charakter konstrukcí typu *To je mi pěkný pořádek, A on vám se zničehonic sebral a ujel* nelze ostatně chápat jinak než jako metaforu.) Označení „pragmaticky motivovaný volný dativ“, jehož se užívá ve *Skladbě češtiny* (1998, s. 246–267), naproti tomu shrnuje podstatné rysy příslušného jevu (aniž by se popírala jeho další funkční diferenciace), proto se ho zde přidržíme. Pragmaticky motivované volné dativy budeme dále označovat jako PVD, jejich modifikace adjektivem.

1. PVD, stejně jako sémanticky motivované volné dativy nejsou součástí větné stavby v tom smyslu, že nejsou valenčně vázány na predikát. U tzv. dativu prospěchového, resp. (přesněji) dativu zainteresovanosti (termín *Mluvnice češtiny 3*) a dativu zřetelového lze najít sémantický ekvivalent povahy adverbiálního (volného) určení – *koupil dětem (pro děti) zmrzlinu, mamince (pro maminku) to bylo trapné.* Situace u tzv. dativu posesivního je poněkud složitější. V případech jako

(1) *Trhali babičce na zahradě květiny*

nelze bez kontextu rozhodnout, zda jde o dativ zainteresovanosti v kladném smyslu (*pro babičku*), nebo v záporném smyslu („brali, kradli babičce květiny“), nebo o dativ posesivní (*na babiččině zahradě*). Obecně lze říci, že zainteresovanost s posesivitou souvisí jak formálně (homonymie), tak sémanticky – posesivita je založena na zainteresovanosti (zainteresovanost je širší), naopak to nutně neplatí. V příkladu

(2) *Uklidili bratrovi pokoj*.

rovněž nemůžeme bez kontextu rozhodnout, o jaký dativ jde. Je samozřejmě možný rozšířený kontext *Uklidili bratrovi jeho hotelový pokoj*, ale i zde přichází v úvahu substituce posesivním adjektivem: *Uklidili bratrův pokoj v hotelu* (viz také *jeho* v předcházejícím příkladu). Substituce posesivním adjektivem nebo zájmenem v sobě nese jistý významový posun, navíc v situacích, kdy je „posessor“ totožný se subjektovým výrazem, má náhrada posesivního

dativu (reflexivum *si*) reflexivním posesivem *svůj* jiné pragmatické předpoklady zapojení do kontextu:

(3) *Vzal si kabát*

je téměř ekvivalentní spojení *oblékl si kabát,* podobně *vzal si deštník* předpokládá bezprostřední použití, zatímco

(4) *Vzal svůj kabát*

vytváří kontextové očekávání typu

(4a) *Vzal svůj kabát a odnesl ho do auta.*
(4b) *Vzal svůj a manželčin kabát a pověsil je na věšák* apod.
(4c) *Vzal si svůj kabát,*

je sice v podstatě redundantní, ale nikoli negramatické. Užití reflexivního posesiva vytváří kontextové očekávání protikladu, např. *Vzal si **svůj** kabát, ale **můj** tam nechal viset.*

Užití *si* navíc vzhledem k homonymii vytváří styčné pole mezi dativem zainteresovanosti, dativem posesivním a tzv. dativem náladovým, který se buď řadí mezi PVD, nebo se považuje za slovotvorný formant. Srov.

(5) *1. Koupil **si** k svačině jogurt a rohlík. 2. O přestávce **si** odnesl svačinu na zahradu a 3. tam **si** ji v klidu snědl.*

Zde jsme patrně schopni rozlišit pořadí „1.dativ zainteresovanosti – 2. dativ posesivní – 3. dativ náladový“. (V prvních dvou větách lze užít dativního tvaru jiného substantiva nebo zájmena, např. *koupil mu/bratrovi jogurt a rohlík, odnesl mu/bratrovi svačinu na zahradu,* přičemž v obou případech jde o dativ zainteresovanosti v kladném smyslu, ve třetí větě ovšem automatická náhrada není možná, přinejmenším v daném sledu vět:

(5a) *3. Tam mu ji v klidu snědl.*

je věta gramatická, avšak jde o dativ zainteresovanosti v záporném smyslu, který je s předcházejícími větami v rozporu. (Adekvátní pokračování by muselo mít podobu např. *A tam ho/bratra nechal, aby **si** ji v klidu snědl.*) Další styčné body se objevují v kombinacích

(6a) *Děti si hrají.* (slovotvorný formant)
(6b) *Jan si hraje na klavír své oblíbené skladby.*(dativ zainteresovanosti/náladový?)

Ve prospěch interpretace tohoto případu jako dativu zainteresovanosti lze uvést možnost koordinovat jej s dativem stejného typu vyjádřeným substantivem: *Jan si a dětem hraje na klavír své oblíbené skladby*. Jakkoli jde o konstrukci příznakovou, není negramatická. Ke kombinacím sémanticky motivovaných dativů a PVD viz znovu níže. Pro PVD však nelze najít

adverbiální nebo atributivní ekvivalent. Svou modifikační funkcí se do značné míry přibližují partikulím, a pokud chceme jejich funkci vystihnout, uchylujeme se k parafrázím, často mnohomluvným.

1.1 Po formální stránce se sémanticky motivované volné dativy a PVD liší tím, že pro vyjádření PVD jsou v češtině k dispozici pouze index *já* a dále indexy (zájmena) 2. osoby v obou číslech. (Termín index je zde podle našeho názoru namístě zejména proto, že podtrhuje referování k mluvčímu a k adresátovi / adresátům.) Sémantické volné dativy a PVD se mohou v jedné větě kombinovat. Vzhledem k tomu, že SVD v zájmenné podobě a PVD (výhradně) mají povahu klitik, existují zde preferenční uspořádání sémantických a pragmatických dativů. Kombinace obou typů dativů jsou totiž možné jak v případě index – substantivum (zde je pořadí pevné), tak i index – zájmeno/index. Neproblematické jsou následující kombinace:

(7) *A on ti/vám tomu králi nalil do ucha jed.*
(8a) *A on ti/vám mu nalil do ucha jed.* (8a´) *A on ti/vám mi nalil do ucha jed.*
(8b) *A on mu ti/vám nalil do ucha jed.* (8b´) *A on mi ti/vám nalil do ucha jed.*
(8c) *A on si ti/vám nalil do ucha jed.* (8c´) *A on ti/vám si nalil do ucha jed.*

V (7) klitikon automaticky předchází substantivu, záměna pořadí je negramatická. V (8a) až (8c) je dvojznačnost vyloučena proto, že *ti/vám* jsou výhradní zástupci tzv. kontaktového PVD (viz níže), reflexivum má funkci dativu posesivního, dat. 1. nebo 3. osoby je dat. zainteresovanosti, resp posesivní. Kombinace dvou dativů 2. osoby, z nichž jeden by byl dat. zainteresovanosti, resp. posesivní a druhý kontaktový, je téměř vyloučena, nikoli z důvodů gramatických, ale stylizačních (nemotivované opakování stejné slabiky), srov.

(9a) ? *A on ti ti nalil do ucha jed.*
(9b) ? *A on vám vám nalil do ucha jed.*

Existující omezení jsou dána tím, že tvarová homonymie deiktických slov, jež se v tomto okruhu jevů vyskytuje často, nesmí znemožňovat identifikaci funkce dativního tvaru. Závazné je pouze to, že dva volné dativy se stejnou funkcí jsou neslučitelné: **Zašpinil mu bratrovi kabát* – dva dativy zainteresovanosti, naproti tomu je přípustné *zašpinil mi ti*/*ti mi kabát* – dat. zainteresovanosti *mi* a dat. kontaktový *ti,* podobně, i když s jistými výhradami, *sedí si bratrovi na křesle* – dat. náladový *si* a dativ zainteresovanosti/přivlastňovací *bratrovi*. Posuďme následující sekvence:

(10) *On ti nalil koňak.*
(11) *On si nalil koňak.*
(12a) O*n si ti nalil koňak.*
(12b) *On ti si nalil koňak.*

V příkladech (10) a (11) jsou sémantické dativy zainteresovanosti. Ve (12a) se *si* buďto mění v dativ náladový, a *ti* může být nadále dativem zainteresovanosti, avšak v daném pořadí může i *si* zůstat dat. zainteresovanosti a *ti* se mění v PVD s funkcí kontaktovou. Tatáž kombinace

připadá v úvahu i ve (12b), v obou případech však je pro *ti* jako výhradního zástupce PVD kontaktového primární tato interpretace. Srov. nezměněnou funkci *si* v následující kombinaci

(12c) *On si mu nalil koňak,*

kde je (v nezměnitelném pořadí) dativ náladový a dativ zainteresovanosti. **On mu si nalil koňak* je negramatické, protože dat. 3. osoby je vždy dat. zainteresovanosti a *si* na druhé pozici by mělo stejnou funkci, vznikl by tedy konflikt. Jasná je naproti tomu změna ve funkci *ti* ve

(12d) *On ti/vám mu nalil koňak.* / *On mu ti/vám nalil koňak.*

kde *ti* (*vám*) jako výhradní reprezentant PVD kontaktového mění svou funkci, pořadí klitik je však volné. Srovnání dalších kombinací v pořadí kliticky vyjádřených dativů ukazuje, že je zde značná volnost. (Neuvádíme na tomto místě kombinace s PVD tzv. emocionálním *mi, nám*, a to z důvodů souvisejících právě s typem jejich modifikační funkce, viz níže.)

(13) *On si ti Pavlovi nalil koňak. / On ti si Pavlovi nalil koňak. / *On Pavlovi si ti nalil koňak. / * On si Pavlovi ti nalil koňak. / * On ti Pavlovi si nalil koňak.*
(14) *On si ti mu nalil koňak. / On ti si mu nalil koňak. / On si mu ti nalil koňak. / *On mu si ti nalil koňak. / *On mu ti si nalil koňak.*

Př. (14) ukazuje, že negramatické jsou kombinace s první pozicí zájmenného dat. zainteresovanosti, který může se substantivním výrazem alternovat. Důvod lze vidět v tom, že jednak tento zájmenný dativ kopíruje pozici substantivního výrazu, která je buď až za klitiky *si, ti* (jedním, nebo oběma), případně se ve výpovědi může posouvat směrem doprava – *on si ti nalil Pavlovi koňak, on ti si nalil koňak Pavlovi.* Tentýž posun může učinit i přízvučná podoba zájmena, substandardně i výraz *mu*: *on si ti nalil jemu koňak, on ti si nalil koňak jemu – on si ti nalil mu koňak, on ti si nalil koňak mu.*

2. PVD se uplatňují nikoli ve větné, nýbrž ve výpovědní sémantice, tj. především ve formování a modifikování celkového smyslu konkrétních výpovědí. Uplatňují se primárně v interpersonálních mluvených projevech, zejména soukromého rázu, protože mj. dodávají výpovědi jistou míru emocionálního zabarvení. Jak již bylo řečeno, rozsah a členění PVD nejsou jednotné a např. Kopečný (1962) rozšiřuje svůj popis některých z těchto volných dativů na korespondující výrazy v relativních větách (s. 222), zato např. modifikující dativy shrnuje do jedné skupiny nazvané „dativ afektivní". Skladba češtiny rozlišuje tři skupiny:

a) Dativ emocionální (*To jsou mi věci!*), vyjadřovaný téměř výhradně dativem 1. os. *mi*. Užití tvaru *nám* není sice vyloučeno, má ale poněkud jiný charakter, jak z hlediska modifikování smyslu výpovědi, tak z hlediska stylového příznaku – viz uváděný příklad *Ty nám tu budeš lenošit!* O další modifikující variantě vyjadřované *nám* (pronáší se z nadřazené pozice) viz odst. 2.2.1.

b) Dativ kontaktový, vyjadřovaný výhradně *ti, vám* (plurál se tentokrát z hlediska modifikace neliší) – *To ti byla ale bouřka! / To vám byla ale bouřka!* (Má-li však tento PVD dodávat výpovědi důvěrný ráz, pak je v jistém rozporu s vykáním, a *vy* tedy lze pokládat spíše za skutečný plurál.)

c) Dativ zainteresování vyjadřující vtažení adresáta do děje (*Obě mužstva nám nastupují ke druhému poločasu.*) nebo solidarizování mluvčího s adresátem (*Paní Nováková, vy jste se nám osypala!).*

Ve *Skladbě češtiny* se nepočítá s tzv. náladovým dativem (srov. Kopečný, s. 222) – *šel si na procházku, sedí si na zahradě.* Tento dativ se označuje jako slovotvorný formant. Vzhledem k jeho nepochybné modifikační funkci, vzhledem k tomu, že je často na přechodu k dativu zainteresovanosti, a vzhledem k analogii např. ve slovenštině nebo v ruštině (*sedí si na konári, sedit seb´e doma*) se však domníváme (aniž bychom hodnotili jeho lexikální statut), že případy uvedeného typu sem jako specifická skupina PVD patří, a proto s nimi budeme počítat. Jak je zřejmé, především skupiny a) a c) mají početné předpoklady pro existenci přechodných případů, přinejmenším z důvodu silně rozvinuté homonymie. Poměrně ostře je vyhraněná skupina b). Jak bylo ukázáno v př. (7)–(8c), *ti/vám* může mít jinou než kontaktovou funkci pouze vedle *si*, které je buď reflexivním posesivním dativem, nebo dativem zájmovým.

2.1 Pokud jde o modifikování ilokuční funkce výpovědi, jsou vymezení typu „dodává citové zabarvení", „dodává výpovědi důvěrný tón" apod. značně obecná a vzhledem ke konkrétním výpovědím málo říkající. PVD nejsou slučitelné s explicitními performativními výpověďmi a v rámci těch výpovědí, které jsou jakožto ilokuční akty neexplicitní, podléhá jejich distribuce omezením. Zjistit, jaká omezení to jsou, může nám pomoci uplatnění sémanticko-pragmatické analýzy zaměřené na jednotlivé parametry zachycující vztahy mezi mluvčím (Ml), adresátem (Ad) a informací, resp. propozičním obsahem výpovědi (In), což jsou sémantické komponenty přítomné (explicitně nebo implicitně) u všech realizací ilokučních aktů.[2] Parametry pro nás v tuto chvíli relevantní jsou I. obsah informace charakterizovaný vztahem k Ml nebo Ad, II.a mentální vztah Ml k In, II.b prospěchový vztah Ml k In, III.a mentální vztah Ad k In (vždy má presupoziční povahu), III.b prospěchový vztah Ad k In, IV. vztah mezi Ml a Ad. Vzhledem k tomu, že přítomnost PVD signalizuje modifikaci funkce příslušné výpovědi, připadají z možných charakteristik jednotlivých parametrů v úvahu vždy minimálně varianty předpokládající „angažovanost" Ml a Ad.

2.1.1 V přehledném uspořádání jde o následující varianty:

I. In se v širokém smyslu vztahuje k zájmům Ml nebo Ad, nevylučuje se ani budoucí činnost Ml nebo Ad.

II. a) Ml věří v pravdivost In a zároveň vyjadřuje své emoce (v širokém smyslu) vztahující se k obsahu In. Nevylučuje se přítomnost volního momentu ve vztahu k Ad.
b) Ml je zainteresován na In.

III. a) Ml předpokládá u Ad zájem o to, aby mu sdělil svůj vztah k In
b) Vztah Ad k In se nevylučuje (minimální varianta), popř. Ad je na obsahu In zainteresován (maximální varianta).

IV. Ml a Ad jsou rovnocenní partneři, popř. Ml vztah jako rovnocenný prezentuje.

Výjimečně (jeden podtyp modifikace) je Ml vůči Ad nadřazen.

Podstatné je, že „modifikaci" provádí vždy mluvčí, a vzhledem k tomu, že u PVD má k dispozici značně omezený repertoár prostředků (*mi/nám, ti/vám, si*), zdá se, že modifikování může spočívat jen v akcentování podílu Ml a/nebo Ad. Přesněji řečeno, buďto Ml akcentuje svou zainteresovanost (*mi, nám*), nebo zainteresovává Ad (*ti/vám, nám*), nebo referuje o zainteresovanos-

ti své nebo třetí osoby (*si*). „Kontaktovost" u PVD tedy chápeme jako zainteresovávání adresáta. Akcentování zainteresovanosti Ml (rozhoduje modifikace na parametrech I., II.a a II.b) budeme označovat jako Modif 1, zainteresovávání Ad (rozhoduje modifikace na parametrech I., II.a a III.a a III.b) jako Modif 2 a referování o zainteresovanosti jako Modif 3 (rozhodují parametry I., II.a a III.a). Tvar *nám* v Modif 1 je exkluzivní („já a ostatní se mnou kromě tebe"), *nám* v Modif 2 je inkluzivní („já a ty"). Protože explicitní performativní výpovědi zde nepřipadají v úvahu a protože smysl konkrétní výpovědi se vždy dotváří v kontextu a situaci, jeví se nám jako nejschůdnější, pokud jde o repertoár ilokučních funkcí, vyjít z tzv. primárních ilokucí (syntaktických modů). Přihlížení k jejich dalším variacím vyplývajícím z možných konverzačních implikatur lze činit pouze ad hoc. Důležité omezení představuje i sémantika predikátu, protože uvedené varianty modifikování jsou s některými slovesy stylově a kontextově, tj. pragmaticky, i když nikoli gramaticky neslučitelné, srov. např. *On ti si analyzoval všechny participiální konstrukce.* Rozhodující roli má slovesný modus, avšak užité predikátové sloveso (jeho valenční vlastnosti) se na hodnocení volného dativu, a tedy finální funkci výpovědi rovněž významně podílí. Tj. např. srovnáme-li

(15) *Přines mi (prosím) noviny;*
(16) *Zajdi mi (prosím) pro noviny;*
(17) *Vrať se mi s těmi novinami dřív než za hodinu,*

jde ve všech případech o primární ilokuci výzvovou. V (15) jde o valenční dativ tzv. druhého předmětu (*přinést něco někomu*), v (16) o sémanticky motivovaný dativ zainteresovanosti (prospěchový), a pouze v (17) o PVD – Modif 1, přičemž modifikace se odehrává na parametrech I., II.b a III.b. V této souvislosti se nabízí možnost vidět jako součást realizovaných modifikací doplňkovou „přesvědčovací" funkci – Ml se právě tím, že zdůrazněně vyjadřuje svou zainteresovanost na obsahu výpovědi, snaží podpořit výzvovou funkci (její úspěšnou realizaci).[3] Podobně se *mi* chová ve výpovědi *Nenastydni se mi tam* (kdy vzhledem k predikátu jde o varování, nikoli o výzvu ve vlastním slova smyslu), nebo např. ve *Vrať se mi zpátky.* Ve spojitosti s asertivní ilokucí, např. ve výpovědi

(18) *Honza se nám poslední dobou toulá,*

lze vidět jednak přechod k sémantickému posesivnímu dativu („náš Honza se toulá"), avšak modifikace ve smyslu parametrů I., II.b a III.a je rovněž přítomna. Negramatická není ani podoba

(19) *Honza se ti nám poslední dobou toulá. / Honza se nám ti poslední dobou toulá.*

která kombinuje Modif 1 a Modif 2. PVD *mi, nám* se jeví jako značně univerzální, může se uplatňovat ve výpovědích asertivních, výzvových (příklady viz výše), ale také otázkových (*Vrátíš se mi do večera? Kdy se mi vrátíš?*) nebo přacích (*Kéž by se nám už vrátil!*). V posledně uvedených se akcentuje zejména par. II.b. Modif 2 naproti tomu není kompatibilní s výzvovou ilokucí – lze spekulovat o tom, že by šlo o rozpor mezi zájmem Ml (primárně je obsahu výzvy v nejobecnějším smyslu zainteresován mluvčí) a akcentováním zainteresovanosti Ad.

2.2 Vyjdeme-li tedy z primárních ilokucí, můžeme zjišťovat jejich kompatibilitu s jednotlivými

PVD a typy modifikací. Nejvíce možností modifikací a kompatibilitu se všemi PVD ukazují výpovědi s indikativem, tj. primárně asertivní (sdělovací). Příklad Modif 1 v asertivní výpovědi představuje (18), př. (19) ukazuje možnost uplatnění Modif. 2. Asertivní výpovědi jsou pro Modif 2 nejčastější oblasti jejich uplatnění – Ml zainteresovává adresáta buďto tím, že ho přímo kontaktuje, nebo prostřednictvím „solidárního" (inkluzivního) *nám*:

(20) *Ona ti má doma neskutečný nepořádek.*
(21) *On vám nikdy nikomu neřekl křivé slovo.*
(22) *Teď se nám pěkně posadíte a uklidníte se.*

Modif 1 Modif 2 se uplatňují i ve výpovědích s kondicionálem, který sám už modifikuje (relativizuje) asertivnost výpovědi:

(23) *No to by mi byl pěkný pořádek!*
(24) *Ona by ti to asi nezvládla.*
(25) *Teď by nám ještě mohl odjet.*

U výpovědí s kondicionálem je pevný slovosled – vždy je zde pořadí auxiliární *by* + PVD, mezi něž se může vsunout jen reflexivum: *Teď by se nám ještě mohl vyděsit.* Stejně se chovají výpovědi obsahující *si*, tedy s Modif 3. Pořadí auxiliár + PVD platí i pro préteritum (př. 27), *si* se chová jako jiná reflexiva (30):

(26) *Já si tam jdu jenom sníst svačinu.*
(27) *Já jsem si tam jenom šla sníst svačinu.*
(28) *Já bych si tam jenom šla sníst svačinu.*
(29) *On by si tam jenom šel sníst svačinu.*
(30) *Teď by sis tam tam mohl ještě zajet.*

Modif 3 se může v asertivních výpovědích kombinovat s Modif 2:

(31) *A on si ti tomu králi klidně strhl paruku. / A on ti si tomu králi klidně …*
(32) *A on si ti křičí jako na lesy. / A on ti si křičí jako na lesy.*
(33) *Ona si ti tady chce zůstat. / Ona ti si tady chce zůstat.*

Pořadí PVD je zaměnitelné, viz př. (13) a (14) výše.

2.2.1 Výše jsme se zmínili o další modifikaci vyjadřované exkluzivním *nám*, a to takové, která zapojuje par. IV., a to v podobě „Ml je vůči Ad v nadřazené pozici". Jde o variantu (podtyp) Modif 1, kdy Ml akcentuje svou zainteresovanost, avšak tentokrát nikoli na jedné rovině s adresátem. Jde o případy typu

(34) *Oni nám neplní úkoly.*
(35) *Objevují se nám stále stejné chyby.*

Tento PVD se přibližuje sémantickému dativu zainteresovanosti (prospěchovosti) a byl

v minulosti často parodovanou součástí politického slangu. (Srov. např. doklad z textu J. Škvoreckého: *Tak nějak nám rok od roku přicházejí soudruzi tak nějak lepší.*)

2.3 O otázkových výpovědích jsme se již zmínili v 2.1.1 v souvislosti s Modif 1. Ta se zde může uplatňovat jak ve zjišťovacích, tak v doplňovacích otázkách, viz výše, avšak ukazuje se, že v otázkách se *mi, nám* může přibližovat k dativu posesivnímu, což nabízí možnost dosadit přivlastňovací zájmeno v př. (39):

(36) *Byl mi to tady šéf prohlédnout?*
(37) *Posadíte se nám tady?*
(38) *Kdy jste se nám tady objevil?*
(39) *Kdy jste mi ty papíry prohlížel? – Kdy jste ty moje papíry prohlížel?*

S otázkami je kompatibliní rovněž Modif 3:

(40) *Požádal si o dovolenou?*
(41) *Pospal sis trochu?*
(42) *Vystál si Pavel tu frontu?*
(43) *Můžeš si přijít k šéfovi, kdy potřebuješ?*
(44) *Zajedeme si zase do Vídně?*

V těchto případech ovšem nejde o referování o existující zainteresovanosti, nýbrž zjišťování, zda se zainteresovanost vyskytla nebo vyskytne. Nekompatibilní je s otázkovými výpověďmi naopak Modif 2. Sama tázací výpověď (nepravé otázky zde pomíjíme) je už svou podstatou přímým zainteresováním adresáta, a tedy zainteresovávat ho ještě dalším prostředkem je zřejmě redundantní.

2.4 Výzvové výpovědi (výpovědi s imperativem) jsou převážně doménou Modif 1, vyloučena není ani Modif 3. Uplatněním PVD dochází k tomu, že výpovědi s kladným imperativem obsahující Modif 1 mají vzhledem k zainteresovanosti mluvčího povahu prosby, popř. vyjadřují (často nesplnitelné) přání: *vrať se mi, změň se mi, zůstaň mi stále taková, uzdrav se mi.* Použití *nám* má ve výzvách exkluzivní charakter, srov.

(45) *Pěkně se nám posaďte.*

Kladné výpovědi se *si* mohou být skutečnými výzvami, kdy Ml do výzvy zahrnuje i akcent na možnou zainteresovanost adresáta – ta ve výzvě funguje jako podpůrný argument realizace obsahu výzvy, jde tedy fakticky o Modif 2 – Ml uvádí možnou potenciální zainteresovanost Ad jako skutečnost, která podle jeho názoru může pomoci Ad k realizaci výzvy přesvědčit. (U partikulárních výpovědí jde zpravidla o výzvy v užším smyslu, popř. o nabídky a pozvání.)

(46) *Běžte si na zahradu* (= bude se vám tam líbit).
(47) *Zajeďte si o víkendu na hory.*
(48) *Zůstaňte si tu, jak dlouho potřebujete.*
(49) *Klidně si tu seďte a pracujte.*

Téměř frazeologizované je ovšem užití *si* v takovém typu kladných imperativních výpovědí, které skutečnými výzvami nejsou. Případy

(50) *Tak si jdi!*
(51) *Křič si, jak chceš!*
(52) *Tak si tady zůstaň!*
(53) *Klidně si v tom pokračuj!*

nevyjadřují vůli Ml, aby Ad uskutečnil, co je jejich obsahem, naopak reagují na vůli Ad uskutečnit propoziční obsah. Ml tímto typem výpovědi bere na vědomí adresátovu předpokládanou zainteresovanost a zároveň vyjadřuje, že s Ad sice nesouhlasí, ale nechce nebo nemůže mu v jeho již uskutečňované nebo zamýšlené činnosti bránit. Všechny kladné imperativní výpovědi s Modif 3, tj. jak typy (46)–(49), tak (50)–(53) bývají poměrně často užívány ironicky.

Z hlediska výskytu ovšem daleko převažují výpovědi se záporným imperativem a s Modif 1, a to ve formě *mi.* Jde o varianty zákazů nebo varování, u nichž zainteresovanost Ml podtrhuje snahu zabránit Ad v nějaké již probíhající nebo potenciální aktivitě:

(54) *Na nic mi tam nesahej.*
(55) *Nehrabej se mi v tom kufru.*
(56) *Nelez mi na ten strom.*
(57) *Nenastydni se mi tam.*

3. Ukazuje se tedy, že uplatnění PVD, jakkoli je variabilní, dosti těsně souvisí jak s primární ilokucí výpovědi, tak i se sémantikou predikátového slovesa. Formy a typy modifikací, které jsme se zde pokusili popsat, jsou podle našeho názoru součástí pragmatického aspektu syntaxe (syntaxe výpovědi). Vzájemná (ne)kombinovatelnost jednotlivých PVD a omezení, která na jejich výskyt klade právě typ příslušné výpovědi, ukazují, že i v této zdánlivě neregulované vrstvě fungují jisté pravidelnosti.

POZNÁMKY

1 Podrobný přehled chápání volného dativ v českých (a nejdůležitějších německých) syntaktických popisech podává disertační práce Hany Peloušková *Volný dativ v češtině a jeho ekvivalenty v němčině,* FF MU 2003.

2 Analýzu takto zaměřenou jsme ve svých dřívějších pracích uplatnili při popisu explicitně vyjádřených ilokučních funkcí, srov. Hirschová 1988.

3 Hovořit o dativu výzvovém, jak ho postuluje ve zmiňované disertaci H. Peloušková, nepokládám za vhodné. Dativ sám funkci výzvy nekonstituuje, ani nerozlišuje jeden typ direktivní ilokuce od jiné, pouze ji modifikuje v uvedeném smyslu.

LITERATURA

ALLEN, K. (1998): *Meaning and Speech Acts.* http://directory.google.com/Top/Society/Philosophy/Philosophy_of_Language/Pragmatics/Speech_Acts

Daneš, F. (1973): *Verba dicendi a výpovědní funkce.* In: Studia Slavica Pragensia, s. 115–124. Praha : UK
Fried, M. (1999): *The „Free" Datives in Czech as a Linking Problem*. In: Annual Workshop on Formal Approaches to Slavic Linguistics, s. 145–166. Ann Arbor : Michigan Slavic Publications.
Grepl, M. – Karlík, P. (1998): *Skladba češtiny.* Olomouc : Votobia.
Hirschová, M. (1988): *Česká verba dicendi v performativním užití.* Olomouc : UP.
Kopečný, F. (1962): *Základy české skladby.* Praha : SNP.
Peloušková, H. (2003): *Volný dativ v češtině a jeho ekvivalenty v němčině.* Doktorská disertace, FF MU Brno.
Šmilauer, V. (1966): *Novočeská skladba.* Praha : SPN
Trávníček, F. (1962): *Mluvnice spisovné češtiny II.* Praha.

THE PRAGMATICALLY MOTIVATED NON-VALENCE DATIVE CASE AS A MODIFIER OF THE ILLOCUTIONARY FUNCTION OF THE UTTERANCE

Summary

The paper deals with the group of dative case forms of Czech pronouns (indices) *mi/nám, ti/vám, si* the common feature of which is their function as pragmatic markers. (Part of them traditionally carries the label „Dativus Ethicus".) Since the most prominent formal feature of the mentioned elements is their (en)clitic charakter the first part of the study examines their order and possible mutual combinations including the so-called datives with semantic motivation which can be homonymous with the former ones. Examples (7)–(14) show both the grammatical and non-grammatical sequencies of dative forms. The only obligatory constraint is that two dative forms with identical function cannot co-occur. In a sentence where more than one dative form occurs and one of them is *ti/vám* the 2nd person index expresses contact function provided that *mi/nám* or 3rd person pronoun is present. In combinations *ti/vám* and *si* (12a), (12b) only context can decide the exact function of each of the datives.

The other part of the paper deals with the distribution of functional modifications in utterances, based on the primary illocutionary force (indicative – assertive, question, imperative – directive) and its semantic parameters. Three types of modification are derived: Modif 1 as accentuated speakers involvement, Modif 2 as accentuated addresees involvment and Modif 3 as reported involvement of arbitrary part in the respective communicative situation.

Translation © Milada Hirschová, 2004

Doc. PhDr. Milada Hirschová, CSc.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
<hirsch@ffnw.upol.cz>

© Milada Hirschová, 2004
AUPO, Fac. Phil., Philologica 84 (2004)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA PHILOLOGICA 84 – 2004

DVA NÁHLEDY NA SYNONYMII

DARINA HRADILOVÁ

0. Cílem následujícího příspěvku je konfrontovat možnosti popisu téhož jazykového jevu z pozice systému a z pozice promluvy. Vzhledem k tomu, že oba útvary, tj. *langue* i *parole* jsou dichotomického charakteru, lze předpokládat, že možnosti deskripce jednotlivých jazykových jevů jsou ekvivalentní, totiž že cokoli bude patřičnými metodologickými postupy popsáno v rovině jedné, promítne se adekvátně do oblasti druhé.

Objektem analyzovaných deskripcí je lexikální synonymie, resp. synonymita.[1] Synonymii jsme zvolili jakožto jev demonstrující na straně jedné variabilitu a bohatost systému, na straně druhé pak schopnost a možnost mluvčího dané prostředky využívat v promluvě.

1. Podstata synonymie z hlediska systémového je dána povahou jednotek, mezi nimiž synonymní vztah funguje. Nahlížíme-li langue jako systém znaků, pak je nutné podmínky pro konstituování a fungování synonymního vztahu vyvozovat právě z charakteristiky lexému jakožto znaku.

1.1. Problematika synonymie je v pojetí F. de Saussure (1996) úzce spjata s pojmem *jazykové hodnoty*. Ta je utvářena na základě možné záměny znaku, jehož hodnotu určujeme, za znak jemu nepodobný, a dále na základě srovnání znaku, o který se jedná, se znakem podobným (Saussure 1996, s. 133–150). Uvažujeme-li o synonymii, pak první princip budeme vztahovat k formě sledovaných znaků, zatímco princip druhý, podle něhož se slova vyjadřující sousedící ideje vzájemně omezují a své hodnoty nabývají až ve vzájemném protikladu, bude platný pro obsah daných znaků. Shrneme-li de Saussurovy myšlenky, můžeme konstatovat, že v rámci synonymního vztahu pracujeme nejméně se dvěma jazykovými znaky, z nichž každý je jednotou označovaného a označujícího. Mají-li být tyto znaky synonymní, musí být formálně odlišné, musí být možná jejich záměna a musí vyjadřovat *sousedící ideje* (Saussure 1996, s. 143). De Saussurova definice synonymie stejně jako schéma, jímž své pojetí synonymního vztahu znázornil (viz schéma č. 1), jsou založeny na *označovaném* synonymních lexémů, tedy na fenoménu *sousedících idejí*. Tímto vymezením de Saussure vyloučil z posuzování synonymie denotáty, jimiž rozumíme předměty mimojazykové reality, a v důsledku toho nestanovuje, zda tyto denotáty musí být totožné nebo jen podobné a kde leží hranice jejich minimální nutné podobnosti. De Saussure rovněž neuvádí, v jak těsném sousedství se musí nacházet označované ideje. Uvážíme-li ovšem explicitní vyjádření *„sousedící ideje“*, můžeme tyto ideje dávat do souvislosti se zcela totožnými denotáty jen za předpokladu zohlednění individuálního psychického zpracování mimojazykové reality.

Synonymie takto chápaná odpovídá de Saussurovu odlišení *langue* a *parole*. V systému

langue pracujeme s modely a teoretickými kritérii možné záměny jazykových znaků, které se pak realizují konkrétní promluvou v systému *parole*.

Schéma č. 1 – Model synonymie podle F. de Saussure

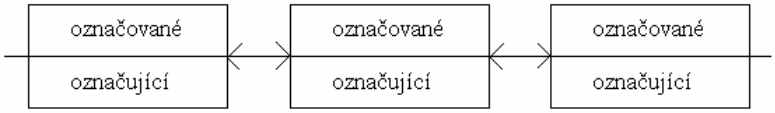

1.2. Jiné možnosti pohledu na synonymii přináší chápání znaku u C. K. Ogdena a I. A. Richardse (1953), vyjádřené modelem **elementárního sémiotického trojúhelníku** (viz schéma č. 2). V jejich pojetí je vztah předmětů mimojazykové reality a jazykového znaku zprostředkován pojmovým zpracováním skutečnosti. Na rozdíl od de Saussurova schématu (viz výše) počítá tento model se třemi rovinami:

- rovina mimojazykové reality, tedy rovina pragmatická;
- rovina pojmového zpracování mimojazykové reality, tedy rovina psychických procesů;
- rovina jazykových znaků.

Schéma č. 2 – Elementární sémiotický trojúhelník

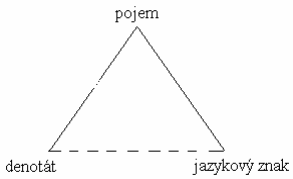

Ze základního modelu navrženého Ogdenem a Richardsem lze derivovat jeho další varianty, kterými ztvárníme možné realizace synonymního vztahu (viz schéma č. 3), a to s přihlédnutím k pravděpodobným posunům v rovině pragmatické, pojmové i jazykové.

Schéma č. 3 – Sémantický trojúhelník synonymního vztahu

varianta A varianta B varianta C

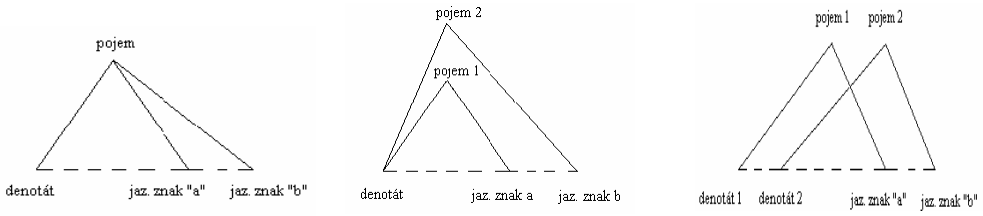

Varianta **A** znázorňuje absolutní synonymní vztah jazykových znaků *a* a *b*, jimž odpovídá totožný denotát, který umožňuje jediné, a tudíž totožné pojmové zpracování, a který, jak už bylo uvedeno výše, nezapadá do de Saussurova chápání synonymie. Naopak de Saussurovu pojetí je ekvivalentní varianta **B**, která pracuje s podobnými pojmy a ve své podstatě silně akcentuje psychologický aspekt vnímání jazykového znaku s odrazem individuální percepce světa. Vzhledem k určitému zanedbání pragmatické roviny u de Saussura, je možno jeho model synonymie považovat za ekvivalentní i variantě **C**, jež počítá s podobnými denotáty. Vidíme tedy, že nadále zůstává nevyjasněna otázka, které lexémy je možné klasifikovat jako synonymní – zda jsou podmínkou denotáty totožné nebo jen podobné a jaká je minimální nutná míra podobnosti.

1.3. Na návrhu sémiotického trojúhelníku pracoval i německý logik **Johann Gottlob Frege**[2], z jehož myšlenek je pro pochopení synonymie mimořádným přínosem **teorie významu a smyslu jazykového znaku.** *Významem* jazykového znaku rozumí Frege denotát – předmět či výsek mimojazykové reality, a vedle významu definuje ještě termín *smysl* – tedy to, co výraz vyjadřuje a v čem se odráží individuální myšlení mluvčího. Na tyto pojmy pak navazuje odlišení slov ostrých a neostrých, přičemž slova neostrá budou spíše inklinovat k vytváření synonymních párů. V zavedení těchto pojmů se odráží nutnost vyváženě hodnotit všechny již zmíněné roviny – pragmatickou, psychologickou i jazykovou, což Fregemu umožnilo postihnout podstatu synonymie. Různými jazykovými znaky, byť se vztahují k témuž předmětu, lze vyjádřit různé skutečnosti, které plynou z odlišného psychického zpracování, jímž každý jedinec vnáší do jazykového znaku, sekundárně do výběru potřebného znaku, určitou část individuální odlišnosti.

1.4. Koncepce jazykového znaku navržená **Charlesem Morrisem** (1947) je ještě širší a nové prvky, které Morris zavádí, se přímo vztahují k problematice synonymie. Vedle označovaného (sémantiky) a označujícího (jména), vymezuje ještě další dva parametry: **syntaktiku a pragmatiku.**

Syntaktikou Morris rozumí ve struktuře znaku zakódovanou informaci o spojitelnosti daného znaku s jinými. Je to tedy informace o tom, jaké vlastnosti má mít lexém B, syntakticky svázaný s lexémem A, přičemž prostřednictvím komplexu vlastností znaku B je určována lexikální a syntaktická platnost znaku A. Mnohdy je obtížné odlišit sémantické rysy od syntaktických, protože oba parametry, syntaktika a sémantika, se vzájemně doplňují a podmiňují. Spojitelnost daného slova s jinými totiž odvozujeme z lexikálního významu, v jehož struktuře musí být prvky, které jsou společné oběma spojovaným lexémům. Zavedení parametru syntaktika je přínosem pro vysvětlení pojmu synonymie, protože existenci synonymního vztahu zpravidla hodnotíme na základě toho, zda je v daném kontextu možná záměna sledovaných lexémů aniž by se změnil smysl výpovědi. Na bázi porovnání syntaktických charakteristik jazykových znaků lze tedy zjistit možnost vzniku synonymního vztahu.

Pragmatiku definuje Charles Morris jako informaci o postojích mluvčího nebo adresáta k označovanému. Základní pragmatické elementy představují v Morrisově pojetí prvky expresivní, dále prvky asociativní, utvářené na základě historických a kulturních představ daného jazykového společenství, a konečně modální komponenty. Pragmatika je charakteristikou jazykového znaku stejně jako sémantika, pragmatické prvky tedy stojí vedle prvků sémantických.

1.5. Systémově synonymii vymezujeme na základě možné substituce sledovaných lexémů

v kontextu, kterou posuzujeme zpravidla prostřednictvím **komponenciální významové analýzy**[3]. Schematicky lze konstituování a funkci synonymického vztahu znázornit následujícím způsobem.

Schéma č. 4 – Konstituování synonymického vztahu

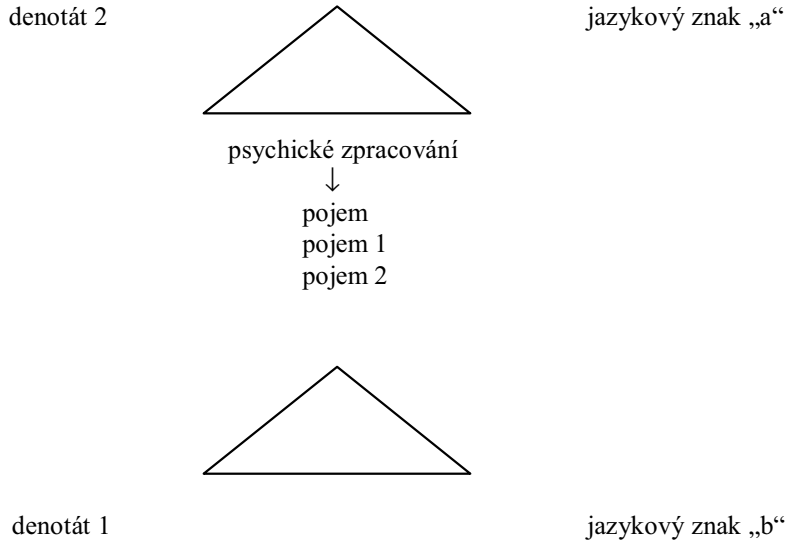

2.1. Jestliže *systém* poskytuje řadu variantních souznačných lexémů, pak v rovině *parole* mluvčí z této škály vybírá konkrétní jazykové prostředky. Tento výběr je ovlivněn sociolingvistickými a psycholingvistickými parametry mluvčího, typem komunikátu a v neposlední řadě je podřízen komunikačnímu cíli a komunikační strategii. Sociolingvistickými a psycholingvistickými parametry mluvčího chápeme zejména jeho věk, vzdělání, individuální jazykové schopnosti, míru obecného poznání a zkušenosti a též okamžité emocionální rozpoložení. Některé z uvedených faktorů přitom lze systematicky utřídit či klasifikovat a promítnout je do systémového modelování forem určitých specifických variant, což však není možné zejména v případě dvou posledně jmenovaných elementů. Vyvstává tedy otázka, které z uvedených faktorů a v jaké četnosti výskytu budeme pokládat za relevantní pro systémové modelování.

3. Závěrem tedy ke komparaci náhledů na synonymii z hlediska langue a parole konstatujeme, že v lingvistické práci nelze preferovat ani oblast langue, což by mohlo vést k nadměrnému abstrahování a zjednodušování, k čemuž teoretické vytváření modelů nutně inklinuje, ani oblast *parole*, jež by se mohla stát zdrojem roztříštěnosti a fragmentárnosti.

POZNÁMKY

1 Termíny *synonymie* a *synonymita* užíváme pro odlišení jevu systémového a promluvového. Srov. Filipec (1961, s. 34–38).
2 Fregeho citujeme nepřímo podle J. Černého (1996, s. 417–418).
3 Komponenciální analýzou rozkládáme lexikální význam na jeho jednotlivé složky, tzv. významové komponenty. Termín komponenciální analýza užíváme obvykle v souvislosti se studiem lexika, odkazujeme však i k termínu komponentní analýza, který je převzat z terminologie Pražské lingvistické školy a souvisí s aplikací primárně fonologických metod na lexikum. Srov. Erhart (1990, s. 81–82).

LITERATURA

Černý, J.: *Dějiny lingvistiky.* Olomouc 1996.
Erhart, A.: *Základy jazykovědy.* Praha 1990.
Filipec, J.: *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie.* Praha 1961.
Morris, Ch.: *Základy teorie znaku.* In: Sémiotika; uspoř. Palek, B., Praha 1997.
Ogden, C. K. – Richards, I. A.: *Myšlenky, slova a věci.* In: Sémiotika; uspoř. Palek, B., Praha 1997.
Saussure, F. de: *Kurs obecné lingvistiky.* Praha 1996.

ZWEI GESICHTSPUNKTE DER SYNONYMIE

Zusammenfassung

In diesem Beitrag werden die Möglichkeiten der Beschreibung einer und der selben Spracherscheinung vom Standpunkt des Systems und seiner Realisation aus konfrontiert. Für das Beschreibungsobjekt halten wir Synonymie, die einerseits Systembreite, andererseits Fähigkeiten des Redners die vom System gegebenen Mittel zu benutzen demonstriert. Vom Standpunkt des Systems aus leiten wir das Sichkonstituieren und das Funktionieren der synonymischen Beziehung aus dem Zeichencharakter des Lexems ab. Dafür wird die Zeichencharakteristik nach Ch. Morris benutzt, d. h. Signifie, Signifiant, Pragmatik und Syntaktik. Was dann die Rede betrifft, wählt der Redner aus den vom System gegebenen Elementen im Zusammenklang mit dem Kommunikationsziel und der Kommunikationsstrategie und mit seinen sozio- und psycholingvistichen Charakteristik.

Translation © Darina Hradilová, 2004

Mgr. Darina Hradilová, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
<hradil@tiscali.cz>

© Darina Hradilová, 2004

AUPO, Fac. Phil., Philologica 84 (2004)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA PHILOLOGICA 84 – 2004

TYP NÁŘEČÍ V „HANÁCKÝCH“ PRÓZÁCH K. M. ČAPKA-CHODA

JOSEF JODAS

Povaha a funkce nářečních prvků v díle K. M. Čapka-Choda nebyla až dosud zevrubněji prozkoumána (s výjimkou obecné češtiny, Fundová 1965), i když jsou trvalou a jistě ne zanedbatelnou složkou jeho jazyka. Rámcový popis a charakteristika hanáckých prvků, jež jsem podal v referátu na ústecké konferenci o centru a periferii v jazyce a literatuře (Jodas 2003), nemohly tento nedostatek odstranit úplně, a to ani pokud jde o jeho dílčí dimenzi středomoravskou. Pro omezený rozsah článku zůstalo leccos pouze načrtnuto a některé otázky vůbec nedotčeny, např. co bylo příčinou tak značné pestrosti a různorodosti autorovy hanáčtiny nebo jaký typ představuje z hlediska klasifikace způsobů využívání nářečních prvků v literatuře. Proto považujeme za účelné se k této problematice přinejmenším ještě jednou vrátit.

Čapkovy „hanácké“ prózy patří i přes četné odchylky a nedůslednosti v reprodukci autentického dialektu k textům silně nářečním. Autor dosahuje dojmu značné nářeční nasycenosti mj. tím, že se nevyhýbá jevům, které jsou nápadně odlišné od neutrální vrstvy jazyka spisovného, od celonárodního standardu lidové mluvy, ale i obecné hanáčtiny, resp. nářečního typu odpovídajícího prostředí, s nímž jsou postavy jeho děl spjaty.[1]

V souladu s polohou města Olomouce zvolil Čapek-Chod pro mluvu lidových postav z tohoto místa tzv. centrální typ hanáčtiny, vyznačující se širokou výslovností *ê* a *ô* vzniklého z původního *y* a *u* (*slešet*, N 65, *to roko*, K 198)[2] a hlavně změnou původního *í* > *ej* > *é* a *i* > *e* nejen po ostrých sykavkách (*psesko*, K 188, *meze*, V 46, *cebola*, K 193), ale i po *š, ž, č, ř* a *l,* srov. např. (tech) *veršéčku* (V 44), *řékajó* (K 198); *košela* (V 46), *ževot* N (65), *načesto* (V 57), *břetva* (K 222), *hlena* (K 197). Jsou to ovšem prvky (i bez ohledu na výslovnostní realizaci nově vzniklého *e* a *o*), které působí z celonárodního hlediska mimořádně nápadně, a proto se jich literárně užívá v míře nikoli jen náznakové pouze v tvorbě humoristicky nebo folklórně zaměřené.

Tato nikoli nezbytná, a tudíž okrajová exkluzivita kontrastuje se značnou nedůsledností, s níž autor reprodukuje méně nápadné, zato typické znaky hanáckého dialektu, srov. např. nedůsledně reflektované krácení vokálu *í,* a to i v promluvách jedné osoby: *povidale* (N 69) – *povídale* (N 69), *meslite* (N 65, K 207) – *meslíte* (K 204, 205), *řikale* (N 62) – *říkale* (N 66), *drži, chodi* (N 63) – *není* (N 63), *vlepim* (N 66) – *vím* (N 66) nebo bizarní, ničím neodůvodněné hybridy prvků nářečních a spisovných (místy i vysloveně knižních) jako *nejlepší trefo* (Ž 15), *na mou dušo* (N 63), *dite, zkad ste přešil* (K 210), *mohla bes mi ji už dnes dát* (V 575).[3]

Podobně výjimečné, avšak pro vyvolání iluze hanáckého nářečí nikoli nezbytně nutné je užití vokálu *é* v pádových koncovkách a v adverbiální slovotvorné příponě: *nad ňém* (V 44),

tém samém (V 60), (udělat) *čestném Hanákem* V 46), *jedném slovem* (V 52), *s tém* (V 49); *večirek básňé* (V 44); *račé* (K 205), *semké* (V 573) a *zasé* (V 40).

Jako zbytečný luxus se jeví reprodukce existující nářeční variantnosti (např. *včil, včilka, včel, včelky; ešle, ešli, ešlivá, esle, eslevá*) i výskyt okrajových hláskoslovných dialektismů, jako jsou depalatalizované tvary *bež!* (N 75, K 185), (abys) *veděl* (K 180), disimilace (podle místa artikulace) v případech jako tlouct > *klóct* (K 197), lechko > *lefko* (K 186), *lefči* (V 48), reliktní bilabiální *w* ve výrazu *teprov* (V 42), analogické, náslovné *ti-* ve slovech *tihla, tihelna* (K 197)[4] nebo méně obvyklá, v podstatě lexikalizovaná nářeční kvantita: *balkun* (K 185), (nedal, dé, nedáte) *pokuj* (V 44, K 186, 199).

Od většinového úzu se tu více, tu méně odchyluje hanakizace slov nebo tvarů knižních a cizích, např. *administrátor lesto* (V 45), *samook* (V 49), *próvod* (V 46), *fonos* (V 482, 585), j*estleže* (K 198), *matoreta* (V 49), *óchylke* (V 581)), *óstav* (V 49), *přičena* (V 56), *pře regorózo* (V 580), a „pokřiveniny" jako *časének* (V 577), *počkýž!* (K 189, 226), *katať i tam* (K 186), *na mó miló docho* (V 42), *na mó miló dochno* (V 47), *dycke* (N 63)[5] nebo afektivně zdloužené a haplologické *tého naděláte* (N 75), *té tajak v té pěsničce* (K 186).

Pouze na okrajích hanáckého jazykového prostoru se vyskytující, a hranice hanáckého standardu (zřetelně převažujícího typu) tudíž překračující je odsouvání koncového *-l* v maskulinních tvarech příčestí minulého, dosvědčené jen ze severní části česko-hanáckého pomezí (na Zábřežsku),[6] „nenáležitá" délka u slovesa *být,* tj. *bét* (V 77), popř. *bét'* (K 186, 189), *bél* bech (V 39)[7], čuhácké (ne-li rovnou východomoravské) *Olomúc, Olomúčané* (N 80, v řeči autorově), tvary indikativu prézenta u slovesa jít v podobě *ido* (V 47), *ideš* (K 202), *idete* (K 208), charakteristické jen pro úseky těsně přiléhající k východomoravské nářeční oblasti, pro niž jsou typické, stejně tak i (variantní) nezúžené *é* v základu slova *říkat: řékajó* (K 198), slovotvorná přípona *-kaj*: *hnedkaj* (N 63, N 74), měkce zakončený infinitiv: *moseť (*K 198), *nasbírať* (N 30), *mloviť* (K 228) nebo východomoravské *lebo* (K 193, 228, V 52), *alebo* (V 40)[8]; vskutku cizorodé, východomoravské nebo slezské jsou výrazy nebo tvary *enem* (V 55), *hen* (N 32), *un*[9] a *jsi si, jsi se*: „že jsi se rozpomenul na Vrbice" (V 47), „však jsi se mě předtím ani nezeptal" (V 47), „jak debe se si nemuhl vzpomenót" (V 573).

Důvodů, proč Čapek-Chod vnáší takovéto i jiné prvky do mluvy obyvatel Olomouce a okolí, je více. Jedním z nich bude asi nedostatečná znalost místních jazykových poměrů. Nasvědčují tomu i zjevné chyby v autorově stylizované literární hanáčtině, jichž by se rodilý mluvčí sotva dopustil, např. *na dloho* (V 47), chcu bét *Moravko* (V 77), vozila *hlenó* na kolečko (K 197), *hotopele* (Ž 15)*, naleskale* (N 30), *zetra* (V 584), (abes mně) *počil* (V 573)*, podeš* sem! (Ž 13), to *nepode* (V 581), ledi *drahy* (V 62), chlape, *kery* si meslele (K 199).

Další příčinou je existující netypičnost a heterogennost olomoucké mluvy, podmíněná především migrací obyvatelstva, polohou města (v jeho blízkosti probíhají izoglosy některých nářečních jevů) a v minulosti i přítomností cizorodého etnického (německého) živlu. Autor tu proto mohl zaslechnout dialektismy značně různorodé, ojediněle zřejmě i regionálně české.[10] I bez ohledu na to je Čapkovým omylem a nedostatkem, že se nesoustředil na jevy pouze typické, resp. převažující a že do jazyka svých literárních postav začlenil nediferencovaně i jevy okrajové a nahodilé, v podstatě idiolektové povahy, které se v dané lokalitě mohly vyskytovat jen na sobě nezávisle a hlavně příležitostně v mluvě mnoha rozličných mluvčích, nikoli „souhrnně" v mluvě jedné osoby.

Hlavním důvodem, proč Čapek-Chod vykreslil olomouckou hanáčtinu v tak uměle stylizované a zároveň předimenzované podobě a proč nedokázal nebo dokonce ani nechtěl rozlišovat jevy typické od nahodilých a individuálních, je však podle našeho názoru naturalistická metoda tvoření a osobní autorovy rysy a sklony.

Podle F. X. Šaldy byl K. M. Čapek-Chod „robustní talent v naturálním stavu, nezušlechtěný, nevytříbený a nespolehlivý, který nalézá, aniž hledá, a nenalézá, když hledá, a který nedovede plně těžiti z toho, co nalezl" (1922–24), „umělecká neekonomičnost kalí, ztěžuje a roztřišťuje nade vše pomyšlení román páně Čapkův. Autor ví příliš mnoho z vnějškových fakt a toto poznání vecpává do nás – doslova vecpává – neustále a se vším, za příležitostí vhodných i nevhodných. Děje se mu jako všem, kdož loví mřínky – těm unikají nejčastěji štiky a kapři. Toto množství detailů častěji zatemňuje než vyzdvihuje charakter celkový. Umělec, má-li dostihnout celku, musí míti odvahu odhodit mnohý detail; umělec, když byl poznal svou látku se všech stránek a ve všech podrobnostech, musí dovést *zapomenout* na mnohou její jednotlivost, má-li podat její celkový charakter" (1908–1909).

Mnohé z těchto Šaldových kritických slov lze přímo vztáhnout i na jazyk Čapkových lidových postav z Hané. Autor uplatnil své poznatky o hanáčtině v maximální možné míře, soustředil se při tom hlavně na jevy efektní a nápadné. Projevil se sice jako bystrý, ale nespolehlivý pozorovatel, který skutečnost mechanicky obkresluje ve všech jejích, i zcela nahodilých jednotlivinách a tím ji de facto deformuje a karikuje. Je nepochybné, že hanáčtina pro svou nápadnou odlišnost od jiných lokálních nebo regionálních variant českého jazyka i celonárodního standardu mluvy lidové zároveň uspokojovala jeho zálibu v jevech výjimečných a zvláštních.[11]

Z hlediska funkce se využití hanáčtiny v díle K. M. Čapka-Choda nijak nevymyká literární tradici: slouží jako prostředek charakterizace prostých venkovanů a jejich rodného kraje, zčásti také jako zdroj jazykové komiky. V důsledku toho, že autor usiluje vždy o naturalisticky věrné zpodobení „autentického" dialektu v co nejplnější, nejostřejší podobě, jsou funkční i výrazové možnosti hanáčtiny značně omezeny, na rozdíl od obecné češtiny, jež mu posloužila k citlivému odstínění literárních postav z hlediska sociálního, profesního, ale i individuálně psychologického (Fundová 1965, Jodas 2003).[12]

Konkrétní podoba Čapkovy hanáčtiny nese stopy zcela ojedinělého a zároveň ne příliš zdařilého experimentování s jazykovým materiálem, autor se totiž pokusil o zpodobení dialektu, který si neosvojil jako svou mluvu mateřskou, dialektu, jejž bezprostředně poznal jen během relativně krátké životní epizody – svého pobytu v Olomouci v letech 1884–1888. I proto zůstala hanáčtina exkluzívní, pouze ozdobnou složkou jeho jazyka a prostředkem pro ztvárnění nikoli vnitřně prožité a niterně sdílené lidovosti, ale jejího poněkud přepjatého, nevěrohodného a místy až zkarikovaného napodobení. Ojedinělý je i autorův pokus sáhnout k hanáčtině tak silně nářečně nasycené v tvorbě nikoli folklórně nebo výlučně jen humoristicky zaměřené.

Příspěvek vznikl za podpory výzkumného záměru Výzkum historie a kultury Moravy jako modelu pro existenci euroregionu MSM 152100017.

POZNÁMKY

1 Středomoravský dialekt je ztvárněn ve třech Čapkových povídkách – *Němák* a *Žebrák* (obsažených v *Povídkách*, 1892), *Kdo s koho* (ze souboru *Čtyři odvážné povídky*, 1926) a v románu *Antonín Vondrejc*

(1917/18). Děj všech tří povídek se odehrává v Olomouci, s ní jsou bezprostředně spjaty i kapitoly románu *Antonín Vondrejc*, v nichž vystupují postavy Hanáků Floryše Vystyda a jeho ženy Maryši. Stejně jako v předcházejícím čapkovském příspěvku (Jodas 2003) vycházíme i zde ze souborného vydání olomouckých povídek pod názvem *Durové motivy* (1959) a z vydání románu *Antonín Vondrejc* v nakladatelství Československý spisovatel (1987), při lokaci dokladů užíváme iniciálových zkratek Ž, N, K a V.

2 Nepochybně z důvodů typografických ve svých textech dvojí *e* a dvojí *o* (*e–ê, o–ô*) nerozlišoval, byl si však jejich odlišné výslovnosti jistě vědom, jak je zřejmé z autorského komentáře k mluvě Maryši v Antonínu Vondrejcovi – označuje ji jako „nejširší hanačinu".

3 Není vhodné a ani možné autorovi literárního textu jakkoliv doporučovat „lepší" stylizaci jazykového projevu, přesto musíme v této souvislosti konstatovat, že v některých případech zvolil snad tu nejhorší podobu nářečního projevu: srov. možné jiné varianty výpovědi „*mohla bes mi ji už dnes dát*" (s jediným, zcela izolovaným dialektismem *bes* v promluvě jinak zcela spisovné): *mohla bys mně ju už (d)neska dat // mohla/muhla bes mně jo ož (d)neska dat.*

4 Exotičnost jednotlivých dialektismů zesiluje ještě nepochopitelná nelogičnost, s jakou autor nakládá s jiným nářečním prvkem, totiž plurálem úcty, „inkriminovaná věta" (s tihelnou a klóct) totiž zní: „*tatíček klókle* (= tloukli, tj. tloukl) *tihle a matička nosela hlenó* (?) *na kolečko*", nikoli ‚nosele´ či snad ‚nosely´, jak by sugerovalo o několik řádků dále:„*uškubli tatíček kousek hlíny... matička plakaly, bodéť, kdyby tatíček nebele všechno propile*" (K 197).

5 Slova „pokřiveniny" užíváme jako citátového výrazu z polemiky F. X. Šaldy s A. Novákem v pojetí Šaldově, tj. jako označení pro relativně charakteristický rys Čapkova jazyka – vyjadřování vypočítané na efekt a dopočítávající se zvláštní čtenářovy pozornosti (KP 12, 254). Rozlišit, co je spisovatelovým „pitvorným" výmyslem a co náhodně zachyceným „reálným" jazykovým prvkem je ovšem v případě jeho literární hanáčtiny někdy obtížné.

6 Např. *řek sem* (V 49), *propad si* (V 584), *moh* (K 198); je s podivem, že Čapek-Chod k takovémuto, v hanáckém jazykovém prostředí zcela cizímu prvku sáhl, ve svých dílech z pražského prostředí ho totiž užíval (ne příliš logicky) pouze výjimečně (viz Fundová 1965). Jako téměř u všech popisovaných nářečních prvků není u Čapka-Choda ani forma s odsunutým *-l* prostředkem výlučným, ale (okrajově) variantním.

7 Přítomnost dlouhého vokálu v infinitivu (*bét*) je v rozporu s obecně rozšířenou moravskou krátkostí u některých jedno- a dvouslabičných slov (*dat, jest, rana, žaba* aj.) a objevuje se – zřejmě jako analogické k *bévat* nebo *bél* – jen na západě hanáckého jazykového prostoru, nikoli však v hanáčtině centrální, tvar *béť* by snad byl možný jedině v úseku přiléhajícím k severozápadní části východomoravské nářeční skupiny (tam je však běžná jen podoba s *-y-*, tj. *byť*); forma *bél* je pro Olomoucko také nenáležitá, odráží častější výskyt délek ve tvarech mužského rodu příčestí minulého v hanáčtině jižní a východní podskupiny.

8 Podle svého soudu, získaného studiem odborné literatury a kontakty s rodilými hanáckými mluvčími, soudím, že výrazy *lebo, alebo* je možno dnes považovat za „nehanácké" nebo aspoň netypicky hanácké, stejně jako výraz *brlomta* (*co máš s tó brlomtó*, N 29). Speciálně pořízené slovníčky hanáčtiny ovšem tato slova, resp. jejich slovní základy (*brlomtat*) zachycují.

9 Zájmeno *on* v podobě *un* se objevuje v Čapkových povídkách s olomouckou tematikou; vzhledem k tomu, že editor *Durových povídek*, z jejichž znění v tomto příspěvku vycházíme, tento cizorodý prvek z autorovy hanáčtiny odstranil, její konkrétní výskyt v textu neuvádíme.

10 Na přítomnost rodilých mluvčí z Čech v moravském prostředí Čapek-Chod zřetelně upozornil v povídkách *Němák* a *Kdo s koho*: „Poslední slabiku schválně protáhl, zakládaje si na své hanáčtině jako všichni z království" (N 54); „přednostka kiosku v parku, stojíc na prahu s punčochou, metař, ano též všichni přibyvší konduktéři, vyjma Perótka, – také Čecha, ačkoliv jen z Poličky, – dali se do smíchu, ale hned zvážněli, neboť říci Čechu z království „zlatý pane!" bývalo v těch dobách nejkrutější urážkou, jaká se mohla na Moravě Čechu z království státi, a kontrolor Formánek z království byl. Měl-li tento šíp býti náležitým jedem zakalen, neřekl Hanák „zlaté", ale s okázalým českým mňouknutím „zlatej", anebo dokonce „můj zlatej, drahej pane!" Byl to posměšný citát z českých úst, a býval náruživě řevnivým protestem proti domnělé královsky české falši, těchto slov užívající. Nejzlatějšími pak bývali ti Češi, kteří seděli na místě, na němž by se byl Moravan lépe vyjímal" (N 183–184).

11 Svědčí o tom autorský komentář k jazyku Floryše Vystyda: „V mym ževotě hrála žena rolo převrato, pokračoval Vystyd, nezaznamenaje bizarnost hanáckých koncovek ve svých vybraných frázích" (V 43)

a rovněž zmínka o nutkání Čechů z království, kteří si hanáčtinu nějakým způsobem osvojili, tento dialekt napodobovat (viz předchozí poznámku, pasáž z povídky Němák).

12 Není náhoda, že postavy Hanáků a Hanaček jsou vykresleny zjednodušeným, poněkud stereotypním způsobem a že představují jakýsi (trochu kýčovitý) symbol živočišného zdraví, krásy a jadrné, nekomplikované lidovosti (podrobněji Jodas 2003, pozn. 7, viz také Tvrdoň 1951–1953, 119).

LITERATURA

Bělič, J.: *Nástin české dialektologie*. Praha 1972.

Čapek-Chod, K. M.: *Durové motivy*. Olomouc 1959.

Čapek-Chod, K. M.: *Antonín Vondrejc*. Praha 1987.

Fundová, M.: *K počátkům pronikání obecné češtiny do jazyka české prózy*. Naše řeč 48, 1965, s. 21–29.

Jodas, J.: *Hanácké intermezzo v díle K. M. Čapka-Choda*. In: Okraj a střed v jazyce a literatuře. Ústí nad Labem 2003, s. 41–46.

Kopečný, F.: *Nářečí Určic a okolí*. Praha 1957.

Šalda, F. X.: *Kritické projevy 7* (1908–1909) – Praha 1953, *11* (1919–1912) – Praha 1959, *12* (1922–1924) – Praha 1959.

Tvrdoň, F.: *Vliv prostředí na tvorbu K. M. Čapka-Choda*. In Sborník SLUKO (oddíl B) I, 1951–1953, s. 107–132.

DIALEKTENART IN DEN „HANNAKISCHEN“ PROSEN VON K. M. ČAPEK-CHOD

Zusammenfassung

Der Autor des Beitrages versucht festzustellen, was war die Ursache dafür, daß das Hannakische, welches im Werk von K. M. Čapek-Chod benutzt wird, so abwechslungsreich und vielfältig ist und anhand der unbegründeten Mischung von schriftsprachlichen und mundartlichen Elementen dem authentischen Dialekt ziemlich entfernt bleibt. Als Hauptgrund dieser Tatsache nimmt er die naturalistische Methode der Bildung, persönliche Züge und Neigungen des Schriftstellers (vor allem seine Vorliebe fur Kuriositäten aller Art) und auch die Abwesenheit der sprachlichen Kompetenz des Eingeborenen an. Von dem Standpunkt der Funktion entzieht sich die Benutzung dieses Dialektes von K. M. Čapek-Chod auf keinerlei Weise der literarischen Tradition, seine konkrete Form zeigt jedoch Spuren einer ganz einzigartigen und zugleich nicht sehr geglückten Experimentierung mit dem sprachlichen Material.

Translation © Josef Jodas, 2004

Doc. PhDr. Josef Jodas
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
<jodasj@ffnw.upol.cz>

© Josef Jodas, 2004

AUPO, Fac. Phil., Philologica 84 (2004)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA PHILOLOGICA 84 – 2004

ČASOPISECKÉ UKÁZKY DURYCHOVA *BLOUDĚNÍ*

KAREL KOMÁREK

Román Jaroslava Durycha *Bloudění* (1. vydání 1929) bývá interpretován z různých úhlů pohledu – především z historického, ideového a poetického. Mnohem méně se aplikuje hledisko textové. V následující studii budeme srovnávat časopisecké ukázky románu z let 1924–1929 s jeho knižním zněním, abychom podrobněji popsali vývoj textu a tím se pokusili přispět k výkladu díla. Vycházíme přitom z předpokladu, že nástin geneze textu zrcadlí jak proměnu autorského záměru a průběh tvůrčího procesu, tak určité rysy výsledného znění díla.

Bloudění vznikalo v letech 1920–1929. Jak svědčí autor ve vzpomínkové knize *Váhy života a umění* (Praha 1933, s. 92), námět ho napadl v listopadu 1920 při návštěvě u Jakuba Demla ve Vrchběli pod Bezdězem. Před prvním knižním vydáním, které vyšlo v listopadu 1929 u Ladislava Kuncíře v Praze, zveřejnil Durych z románu deset ukázek:

(1) *Vypravování Andělčino* (Lumír, listopad 1924)
(2) *Ukolébavka* (Lumír, březen–duben 1927)
(3) *V podvečer* (Lumír, prosinec 1927)
(4) *Lützen* (Prager Presse, duben 1928, něm. překlad Pavel Eisner)
(5) *Schůzka* (Tvar, duben–květen 1928)
(6) *Exekuce* (Akord, červen 1928)
(7) *Zajetí sedmihradské* (Rozpravy Aventina, říjen–prosinec 1928)
(8) *V Brandýse* (Lumír, listopad 1928)
(9) *Infantina svatební cesta* (Lidové noviny, březen 1929)
(10) *Kateřina Spaurová* (Akord, duben 1929)

V knižním vydání nebyly tyto názvy použity; kapitoly jsou tu jen číslovány. Jednotlivé ukázky odpovídají těmto kapitolám románu:

(1) – 8. kapitola 1. dílu
(2) – 3. kapitola 2. dílu
(3) – 10. kapitola 3. dílu
(4) – 4. kapitola 3. dílu
(5) – 1. kapitola 1. dílu
(6) – 2. kapitola 1. dílu
(7) – 6. kapitola 1. dílu
(8) – 1. kapitola 2. dílu

(9) – 7. kapitola 2. dílu
(10) – 4. kapitola 2. dílu

Pro úplnost uvádíme, že v antologii *Die Tschechen* (Mnichov 1928) vyšel v překladu Pavla Eisnera úryvek *Die Erzählung Angelikas* (s. 362–371), který textově vychází z ukázky (1).

Tyto otisky jsme srovnali s 2. knižním vydáním z roku 1929, které bylo tištěno ze stejné sazby jako 1. vydání. Na první pohled se ukázalo, že s knižním zněním se shodují ukázky (5) až (10), kdežto první čtyři představují starší verzi díla.

Toto zjištění potvrzují dokumentární údaje o vzniku *Bloudění*, obsažené v Durychových statích *Geneze Bloudění* (Akord 1929) a *Moje bibliografická data* (rukopis z roku 1927) a v jeho korespondenci Josefu Florianovi. Uvádíme je v chronologickém přehledu:

listopad 1920 – nápad námětu, zahájení průpravných studií;
březen 1923 – začato psaní 1. dílu;
červen 1923 – hotovo asi 100 stran;
listopad 1924 – zveřejněno *Vypravování Andělčino*;
leden 1925 – hotovo asi 200 stran;
duben 1925 – 1. díl poslán Florianovi s prosbou o přečtení;
listopad 1925 až srpen 1926 – psán 2. díl;
prosinec 1926 – začato psaní 3. dílu;
únor 1927 – dopsána 4. kapitola 3. dílu (o bitvě u Lützenu);
březen/duben 1927 – zveřejněna *Ukolébavka*;
léto 1927 – dopsána první verze románu;
prosinec 1927 – zveřejněno *V podvečer*;
únor 1928 – začato psaní druhé verze románu;
duben 1928 – zveřejněn *Lützen*;
duben/květen 1928 – zveřejněna *Schůzka*;
květen 1928 – přepracován 1. díl;
červen 1928 – zveřejněna *Exekuce*;
říjen/prosinec 1928 – zveřejněno *Zajetí sedmihradské*;
listopad 1928 – zveřejněno *V Brandýse*;
březen 1929 – zveřejněna *Infantina svatební cesta*;
duben 1929 – zveřejněna *Kateřina Spaurová*;
říjen 1929 – dopsána druhá verze románu;
listopad 1929 – knižní vydání románu.

Z přehledu vyplývá, že *Bloudění* mělo přinejmenším dvě ucelené verze. První z nich, psanou 1923 až 1927, Durych přepracoval v letech 1928 až 1929. S úpravami začal od 1. dílu, takže ukázka *Lützen* (4), přeložená ještě podle starší verze, vyšla už v době prací na novém znění. To se týká i zmíněného úryvku *Die Erzählung Angelikas*, zveřejněného rovněž 1928 a vycházejícího ze starší verze. Následující ukázky už představují nové znění, shodné s knižním vydáním.

Také titul románu se ve sledovaném období měnil. 10. ledna 1921 sděluje Durych Jakubu Demlovi svůj plán napsat prózu s názvem *Bloudění Panny Marie Montserratské* (*Jaroslav*

Durych Březinovi, Demlovi, Florianovi, s. 77). Námětem totiž byla historická epizoda, kdy Valdštejn slíbil v případě vítězství u Lützenu vybudovat na Bezdězu klášter Panny Marie Montserratské. Ale 14. dubna 1925, po dopsání 1. dílu, prosí Durych Josefa Floriana o radu: „Jedná se mi hned o titul: zda *Bloudění Panny Marie Montserratské*, nebo lépe jen prostě *Bloudění*? Že tím ovšem nemyslím nějaké bloudění ve smyslu omylu, jest zaručeno“ (*Jaroslav Durych Březinovi, Demlovi, Florianovi*, s. 257). Výchozí epizoda o montserratském klášteře z dějové osnovy téměř vypadla; v knižním znění jsou o ní jen stručné zmínky v 9. a 10. kapitole 1. dílu (s. 294 a 317) a v 4. a 7. kapitole 3. dílu (s. 132 a 241). Titul *Bloudění* umožňuje obecnější, víceznačnější výklad: postavy bloudí Evropou, národy „bloudí“ v labyrintu náboženského a politického vývoje… Nicméně v časopiseckých otiscích se kratší a delší název románu střídá nepravidelně: kupodivu právě starší ukázky (1), (2) a (3) mají podtitul *Z románu „Bloudění“*, kdežto ukázky (5), (6) a (7), představující novou verzi, jsou označeny *Z románu „Bloudění Panny Marie Montserratské“*.

Text ukázek (5) až (10), které přinášejí přepracovanou verzi díla, se liší od knižního vydání jen v několika ojedinělých detailech. Např. v ukázce (10) najdeme úryvek: „…kolem rtů paní Veroniky, manželky císařského obrista Allwiga hraběte ze Sultzu, jehož bratr…“ (Akord 1929, s. 99). V knize místo zní: „…kolem rtů paní Veroniky, manželky Allwiga hraběte ze Sultzu, hrdiny bělohorského, dobře známého kacířům v Praze, jehož bratr… (2. díl, s. 107). Nebo příklad z ukázky (5): „Nekouká z toho soupisu Botta?“ (Tvar 1928, s. 125). Knižní znění: „Zdá se mi, že je v tom Botta!“ (1. díl, s. 17). Touto úpravou autor možná chtěl potlačit nebarokní sloveso „nekouká“. Ukázka (9), zveřejněná v Lidových novinách jako podčárník na třech stranách, je výběrem několika míst z rozsáhlé pasáže v knižním vydání (2. díl, s. 207–219), a zřejmě nepozorností redaktora je v novinách ukončena gramaticky nesprávně uprostřed košatého durychovského souvětí: „A když španělské loďstvo, zastrašeno z návodu francouzského vyslance hraběte d’Avaux hrozbou benátské Signorie, že bude napadeno a potopeno, odváží-li se vplouti do moře adriatického, s nepořízenou se vracelo z Neapole do Barcelony a infanta musila čekati, až místokrál jí a jejímu průvodu opatří koně a kočáry k cestě do Loreta, odkud ji Signorie benátská byla ochotna převézti na dvanácti lodích do Terstu“ (Lidové noviny 19. 3. 1929, s. 3). V knize souvětí náležitě pokračuje: „…do Terstu, plížila se neznámá a lhostejná poutnice jako stín krajinami, které se pomalu zotavovaly z moru, těšíc se z milosrdenství lidí, jimž všeobecné neštěstí a vlastní téměř zázračné zachránění obměkčilo srdce“ (2. díl, s. 219). Ukázky (5) až (10) tedy svědčí o tom, že v době jejich zveřejnění byla autorská redakce textu pro knižní vydání prakticky hotová. Časopisecké otisky starší verze *Bloudění* teď rozebereme jednotlivě.

VYPRAVOVÁNÍ ANDĚLČINO

Vypravování Andělčino je jedna z nejvíce připomínaných a oceňovaných pasáží *Bloudění*. Nicméně s hlavním dějovým pásmem románu souvisí jen volně, nebo lépe řečeno nápadně z něho odbočuje. Jednak je retrospektivní: příběh sám se odehrává roku 1616, Andělka ho vypravuje o deset let později. Také jeho dějiště – peruánské pralesy – je dosti vzdáleno od evropských zemí, po kterých „bloudí“ historické i fiktivní postavy románu. Ale co je hlavní – jeho námět se svou exotičností tak liší od ostatních scén díla a jeho podání je natolik svébytné a ucelené, že by mohlo figurovat jako samostatný text, bez začlenění do románu. Nabízí se

otázka, proč vůbec Durych zařadil tuto autonomní básnickou prózu do rozsáhlé epické konstrukce, ale žádné doklady o jeho záměru v této věci nemáme.

Text úryvku má dvě linie. První tvoří vlastní Andělčiny vzpomínky na putování pralesem, bitvu Španělů s Indiány a setkání se svatou Růženou Limskou. Toto vyprávění je pak zarámováno úvodem a závěrem a dvakrát přerušeno krátkými pohledy na Andělku a její posluchače; tím je napojeno na hlavní dějové pásmo románu. A zatímco první linie se v knižním znění liší jen několika formulačními úpravami, druhá – shodná s hlavním místem a časem románového děje – byla pro knižní vydání zcela přepracována.

V Andělčině přímé řeči Durych jen na několika místech precizoval básnické vyjádření, např. větu „Květy se podobaly padlým andělům" (Lumír 1924, s. 452) zpřesnil na „Květy se podobaly šatům padlých andělů" (1. díl, s. 250). Do děje mírně zasáhl pouze v závěru, kde vynechal údaje, že Andělka se vrátila z Ameriky do Říma a pak do Čech s jezuity, např. „Ale to, proč jsem byla poslána a vedena s Jesuity, byla historie dlouhá…" (Lumír 1924, s. 462) – „Ale to byla pak historie dlouhá…" (1. díl, s. 267). Minimální množství úprav můžeme s určitou licencí pokládat za příznak toho, že *Vypravování Andělčino* psal spíše poeta natus než poeta doctus, že Durych sám je pociťoval jako mimořádně zdařilé.

Jinak tomu bylo s pasážemi, kterými je Andělčina přímá řeč zarámována. Úvod zněl v časopisecké verzi takto (Lumír 1924, s. 450–451):

Ale již tu byla Andělka a zdálo se, že je chtěla pokoušet, když se zase otevřely dveře a zjevil se lovčí Jan a Jiří. Dívky ztichly, Andělka šla jim vstříc.

„Teď právě odešla paní kněžna; škoda, že jste nepřišli dříve!"

„Přišli jsme se poklonit vám," řekl lovčí, „a vinšovat musíte spíše vy nám nežli my vám, poněvadž vám už si netroufáme ničeho vinšovat."

„Myslíte?" zvolala Andělka.

„A pak si jdeme pro vaše vypravování."

„Milé sestry," zvolala, „tito hosté chtějí, abych jim celý večer vypravovala. Jsou a chtějí zůstat málomluvní. To přece není možno! – Páni, k mladým slečnám musíte míti také ohledy!"

Ale dívky se shlukly.

„Jen mluv sama! O čem to má býti? O panně limské?"

„Také o ní."

„Pojď, pojď a už toho nezamlouvej!"

Pokrčila rameny, ale dívky již přitáhly sedadla i svícny ke krbu a podaly hostům víno a cukroví, nikterak se neostýchajíce. Připilo se Andělce.

„Pojď, pojď, chceme to už dávno slyšet!"

Andělka se probírala, i její zlatohlav se probíral ze sna; šla pomalu, zastavila se před sedadly, zahlédla se ve velikém zrcadle. Zarděla se na okamžik tajemným vzrušením a oči jí ztemněly. Rozhlédla se, usazovala své hosty. Jiřího a lovčího na lenošku pod zrcadlem. Sama si sedla proti zrcadlu a Kajetána posadila vedle sebe. Po obou stranách seděly panny. Pan Max se usadil mezi dívky a přesedával, aby mohl dělat nedobrotu a aby měl blíže k vínu a k zákuskům.

„Takhle se Jiří neožení, sedí pod zrcadlem!" pokoušely dívky a Andělka se napůl usmála.

„A sama se vzhlíží v zrcadle. Jest zamilována do svých šatů," mluvil Jiří.

„Ó ne, ale vidí tam pěkně pana leutnanta Kajetána," přiložil pan Max poleno velmi hořlavé.

Andělka zamyšleně vytáhla ze záňadří zlatou medaili a dívala se na ni. Pak ji schovala.

„Jak chcete. Ale budete o mně říkati, že lhu."

„To ne!" ozval se lovčí a všickni zvážněli.

Andělka ještě chvíli mlčela, a pan Max šeptal pannám něco do uší, asi velmi šibalského, poněvadž i Andělka, která to sice sotva slyšela, ale tušila podle výrazu očí, lehce se usmála.

„Por tots pyant siats nos defendent!“ povzdechla a požehnala se.

Podtržené formulace jsou to jediné, co Durych z celého úvodu použil v knižním vydání (1. díl, s. 248):

„Škoda, že nám paní kněžna nevyprávěla,“ řekla Andělka, když se vrátila.

„Jen vypravuj ty! O panně limské! Už to nezamlouvej!“

Byly to asi panny, které byly buď z rodu nižšího či které omrzela společnost družek ctižádostivých. Přitáhly jí sedadlo ke krbu a ze zvláštní ochoty podaly hostům víno a zákusky. Andělka byla zamyšlena, oči jí ztemněly. Usedla si a leutnantovi dala místo vedle sebe. Jiří seděl proti ní.

„Jak chcete,“ řekla, „ale bude se o mně říkat, že lhu.“

„To ne!“

Chvíli mlčela v rozpacích, pak se požehnala.

Převzaté formulace následují v upravené verzi ve stejném pořadí jako v původním znění. Rozsah úprav je ovšem značný. Byly vynechány postavy lovčího Jana a pana Maxe; lovčí Jan se v románu vůbec nevyskytuje, pan Max (zřejmě Max z Valdštejna) se sporadicky objevuje v jiných kapitolách (např. 1. díl, s. 159), ale nikde nekomunikuje s hlavními postavami – Andělkou, Jiřím, Kajetánem. Také rozverný až laškovný tón hovoru, kterému se kupodivu nevyhýbá ani jinak vážná Andělka, je v knižní podobě této scény potlačen. S Andělkou v tak uvolněné náladě se v knize nesetkáme.

Závěr časopisecké ukázky byl v knize kromě prvního souvětí vypuštěn (Lumír 1924, s. 463):

Opožděný sníh poletoval nocí, a ve výši nad náměstím se tměl královský hrad. Když se rozcházeli, zaslechl Max a Kajetán pana lovčího, jak mluvil k Jiřímu:

„Byly pohádky o císařovně Východu; tato jest však skutečná císařovna Západu…“

Kroky jejich se tiše vzdalovaly. A když zanikly, obrátil se Kajetán ve tmě k Maxovi:

„Musíme jíti do kláštera! Ale dříve bych rád bojoval v několika slavných bitvách.“

Max zamručel. Zdálo se, že na souhlas.

Doprovodné pasáže k Andělčinu vyprávění tedy ukazují, že starší a novější verze *Bloudění* se lišily výběrem i charakterovým dokreslením postav, pomineme-li úpravy děje. To potvrzují údaje z autorovy korespondence. 15. června 1925 Durych děkuje Josefu Florianovi za pročtení rukopisu 1. dílu a dodává: „V červenci musím aspoň na týden do Německa, pak se toho zase chopím a budu škrtat. Toho kluka (Jiřího – K. K.) ovšem musím v I. dílu nechat skoro beze změny. Některé figury vyházím úplně“ (*Jaroslav Durych Březinovi, Demlovi, Florianovi*, s. 259). O tři roky později, 3. května 1928, informuje Floriana o rozsahu úprav: „První díl jest přepracován tak, že z prvního znění v něm zbylo skoro jen Vypravování Andělčino“ (*Jaroslav Durych Březinovi, Demlovi, Florianovi*, s. 274). Stylistická precizace a kompletní revize textu byla pro Durychův tvůrčí řád typická. Přesto existují výjimky. Právě na textových pásmech *Vypravování Andělčina* můžeme vidět, kde se autor více oddával inspiraci a kde zase převažovala tvůrčí vůle nad spontánním projevem.

UKOLÉBAVKA

Také tato ukázka představuje jednu z nejvýraznějších a nejzdařilejších partií románu. Příběh leutnanta Kajetána, který jako kurýr bloudí zimní krajinou kolem Hradce Králové a přitom zachrání ze šibenice svou budoucí ženu, jedinečným způsobem líčí řádění přírodních živlů a lidských běsů v době selské vzpoury.

Časopisecké a knižní znění úryvku se liší na mnoha místech: v původním textu na 18 tiskových stranách bylo přes 150 vět nebo částí vět škrtnuto, zhruba 30 vět nebo jejich částí přidáno a přes 50 formulací změněno. Avšak dějová linie a sled jednotlivých motivů zůstaly zachovány. Úpravy spočívaly ve stylistickém zdokonalení některých formulací a hlavně pak – což nejvíce přispělo k zvýšení působivosti celé kapitoly – v určitém záměrném znejasnění či zamlžení konkrétních prvků příběhu.

Kromě toho se při úpravě této kapitoly projevil podobný efekt jako u *Vypravování Anděl-čína*: mimořádně zdařilá scéna, vytvořená jakoby jedním tvůrčím gestem – zde je to setkání Kajetána s polním kaplanem při pobožnosti v hradeckém kostele (2. díl, s. 104 až 107) – nebyla zasažena téměř žádnými textovými změnami.

Stylistické precizace se týkaly jen několika míst. V následujícím případě Durych pouhým přesunem slov do jiných syntagmat odstranil logický lapsus, vzniklý možná ve snaze o obrazné vyjádření (shora = jakoby z mraků):

A shora, z mraků, zaznával chechtot Kajetánův jako skřek krkavčí. (Lumír 1927–28, s. 89)
+
A shora jako skřek havranů z mraků zaznával chechtot leutnantův. (2. díl, s. 84)

Jinde byla naopak formulační změnou obraznost posílena:

Píseň, kterou nyní, v době zpuštění země, zpívají doma jen ženy kacířů a kterou církev zachránila v kostele pro svůj lid a k slávě kolébky nejvznešenější. (Lumír 1927–28, s. 135)
+
Píseň, kterou nyní, v době zpuštění země, zpívají doma jen ženy kacířů a kterou církev zachránila v kostele pro své děti k slávě kolébky nejvznešenější. (2. díl, s. 106)

Výraz „pro své děti" jednak odpovídá obvyklému církevnímu vyjadřování (věřící se nazývají děti církve) a také lépe koresponduje s obrazem kolébky a ukolébavky, který je zároveň průběžným motivem celé kapitoly: leutnant slyší tutéž píseň u kolébky v selské chalupě a potom při pobožnosti ke Svátosti oltářní, kterou Durych básnicky pojmenovává „kolébka nejvznešenější".

Ale mnoho zásahů do textu, jak jsme už naznačili, vedlo k určitému zastření konkrétních informací v příběhu. Durych nebyl realista a děj svých próz podával zpravidla v náznaku, který si musí čtenář domýšlet. V historických prózách se pak plánovitě vyhýbal dějepisnému poučování o dobovém kontextu, které např. v realismu jiráskovského typu bylo zcela běžné. Jejich četba proto vyžaduje předběžné vědomosti o zvolených historických faktech; jinak se čtenář v textu hůře orientuje. A toto oslabování konkrétnosti a explicitnosti je u Durycha záměrné: je v souladu s jeho tvůrčí metodou, která obohacuje žánr historické prózy básnickou imaginací.

Už časopisecká verze *Ukolébavky* neobsahuje téměř žádné časové a místní údaje

o popisované historické události – selské vzpouře v okolí Hradce Králové roku 1628. Letopočet v textu schází; čtenář si ho může odvodit z jediné repliky zachráněné ženy, která připomíná Kajetánovi jejich setkání: „Už tenkrát před pěti lety u Hodonína. Pamatujete se?“ (Lumír 1927–28, s. 127). To je narážka na 6. kapitolu 1. dílu, která je ale datována taky jen v náznaku. V knižním vydání je údaj „před pěti lety u Hodonína“ vypuštěn (2. díl, s. 93). Další znejasnění – tentokrát vzhledem k fiktivní osnově románu – můžeme vidět v tom, že v časopisecké verzi se hlavní postava kapitoly jmenuje Kajetán, ale v knižním znění je nazývána pouze „leutnant“. Totožnost vyplývá jen z několika narážek na jiných místech románu, např. z rozhovoru Kajetána s Andělkou u Memmink v 7. kapitole 2. dílu (s. 227). Je-li postava nazývána pouze „leutnant“, zvyšuje se tím objektivita líčení: čtenář vidí očima vypravěče jakéhosi leutnanta jako organickou součást výjevu, který se více osamostatňuje, aby v rámci epického celku vyzněl výrazněji.

Selská vzpoura je tedy v textu podána čistě jako leutnantův zážitek; její historický výklad je úmyslně potlačen. A možná se autorovi zdálo, že ji v první verzi románu zobrazil příliš názorně, příliš dějepisecky; snad proto provedl v knižním vydání mj. tyto změny:

(1)

„Žádný z těch císařských, kterým jsem pomohla k hanebné smrti, nemůže se ani v pekle chlubit proti mně.“ (Lumír 1927–28, s. 128)

+

„Nikdo ani v pekle se nemůže chlubit proti mně, třebas mnohým jsem pomohla k smrti hanebné!“ (2. díl, s. 95)

(2)

Jezdil jako bezhlavý jezdec pustou tmou. Nic mu nehrozilo, byla to jen malá a lehká projížďka. Ale co všecko se mohlo státi.

Ale ať by se stalo cokoliv, byla to ohavnost a hanba. Věděl, že i vévoda byl znepokojen. Nebylo nikoho, komu se mohla svěřit výprava proti rebelům, a sedláci jásali. Císař se bál a nabízel milost, zemští páni se chovali velmi podezřele; sám vévoda frydlantský se musil vypravit se svými kavalíry, a snad stačila malá zrada, aby byl vlákán do pasti. Co by pak přišlo?

A měl vlastně namále.

„Jest to cizinka?“

Tato otázka, slyšená před chvílí z úst té ženy, ta mu stačila. (Lumír 1927–28, s. 130–131)

+

Podobal se bezhlavému jezdci v pusté tmě. Co všecko se mohlo státi!

„Jest to cizinka?“

Tato otázka, před chvílí slyšená – – – (2. díl, s. 98)

První dvojice citátů je příkladem potlačování konkrétních údajů, ve druhé vidíme vypuštění historického komentáře. Je třeba ihned připomenout, že na mnoha jiných místech *Bloudění* jsou podobné kronikářsky znějící pasáže běžné, i když nemají onu dějepisně poučující úlohu a často ani potřebnou srozumitelnost jako v historických prózách realistických. Ale ve scénách komponovaných jako *Ukolébavka*, ve kterých jde hlavně o výrazový a psychologický účinek, jsou historické souvislosti zamlženy záměrně.

Poslední zásah do textu *Ukolébavky*, o kterém se zmíním, se týká jen fiktivní osnovy románu. Jedním z motivů kapitoly je další náhodné setkání Kajetána s osudovou ženou, která se

později stane jeho manželkou. Durych v knižním vydání doplnil do textu několik pasáží, které naznačují vývoj jejich vzájemné náklonnosti a anticipují vyvrcholení jejich vztahu; ve starší verzi díla nebyl tento moment tak výrazný:

(1)

Kaplan svítil ženě do obličeje, odhrnoval jí vlasy, hledal rány. Kajetán hleděl tupě, nechápavě, a snad ani nehleděl, jako by lidé křísili jeho a nikoliv zmrzlou ženu. Ta se právě vzbouzela a rozpomínala; i její rozházené vlasy na čele jevily děsivou úzkost rozpomínání a ramena se tiskla k lavici, jako by mělo něco těžkého na ni padnout, čemu se nemohla vyhnouti. Její oči byly jako obrovské zuhelnatělé slzy, dosud ještě horké. Prsa se zoufale zdvihla a vyšel z nich výkřik, osípělý příšerným nastuzením a přestálým děsem i děsem tohoto probuzení. (Lumír 1927–28, s. 93)

+

Kaplan svítil ženě do obličeje, odhrnoval jí vlasy, hledal rány. Leutnant hleděl tupě, a snad ani nehleděl.

„Dýchá! Ruce jí nevymkli," řekl kaplan, „ostatně kovář nám poví."

Ještě jí svítil do obličeje, skloniv hlavu i louč až k ní. Ztuhlost leutnantova povolila, jako by kaplan křísil jeho samého a nikoliv zmrzlou ženu. Oči se mu rozešly a vydechl. Zachráněná též otvírala oči; ubíhaly jí před světlem pod horní víčka. Kaplan oddálil louč. Hleděla vyjeveně, vzbouzela se, rozpomínala se; i její rozházené vlasy na čele jevily děsivou úzkost rozpomínání a ramena se bezmocně krčila, jako by mělo něco těžkého na ni padnout, čemu se nemohla vyhnouti.

Tento děs nejistoty a nějaké strašné jistoty třásl i celou bytostí leutnantovou. On a žena se dívali na sebe. Jejich oči byly jako obrovské zuhelnatělé slzy, dosud ještě horké. Prsa té ženy se zoufale zdvihla a vyšel z nich výkřik, osípělý příšerným nastuzením, přetrpěným děsem i novým úžasem tohoto probuzení. (2. díl, s. 91)

(2)

„Pane kapitáne!" rozlehlo se po světnici zvolání, provázené všemi nástroji bolesti, smutku a hrozné radosti. Náhle jí obličej stlačila úzkost. (Lumír 1927–28, s. 126)

+

„Pane kapitáne!" rozlehlo se po světnici zvolání, provázené všemi nástroji bolesti, smutku a hrozné radosti. Její ruce se vztáhly, pokud jim ztuhlost dovolovala. Leutnant se schýlil, téměř na kolena. Na tváři ženině se objevil bolestný a přešťastný úsměv, jako by již umírala usmířena. Dívala se na něho jako dítě v horečce a oči jí hrály námahou probuzení a radosti. Náhle jí obličej stlačila úzkost. (2. díl, s. 91–92)

(3)

Zuby jí cvakaly; začala teprve teď cítit chlad a utahovala si kabát Kajetánův. (Lumír 1927–28, s. 126)

+

Zuby jí cvakaly, začala teprve teď cítit chlad a utahovala si na prsou jeho kabát; dělala to proto, že jí bylo zima, a z radosti, že se může schouliti do kabátu, který patřil jemu. (2. díl, s. 92)

Také následující textová změna zvýraznila náznak budoucnosti Kajetánova a ženina vztahu; autor vyškrtl kovářovy repliky zřejmě proto, aby více vynikla jeho tajemná předpověď (podtrhujeme vypuštěná a doplněná místa):

Kovář přinesl košili a teprve nyní se pozorně podíval na ženu.

„Ah!“ udělal lhostejně.

Chopil ji pod rameny a pomáhal jí oblékat.

„Kováři,“ šeptal kaplan, „pan lajtnant ji zná.“

„Ať si ji tedy obleče,“ odvětil nevrle kovář; „dosti práce máme s tím děckem. A když má teta mu zpívá, ještě jí pan lajtnant chce roztrhnout hubu od ucha k uchu.“

„Kdo je to?“ ptal se kaplan užasle.

„Zeptejte se pana lajtnanta! Jen se divím, že ho přivedla až sem; baltazarští jsou přece ve vsi; chce snad, aby mi spálili chalupu.“

„Pan lajtnant ji přece uřízl se šibenice.“

„To jest odvaha,“ zasmál se kovář opovržlivě; „to by pro ni neudělal nikdo z Marradasova regimentu; a přece jich dopravila mnoho do pekla či do nebe, kam kdo chtěl.“

„Jak to?“ zasáhl Kajetán.

„Kováři!“ vykřikla žena.

„Eh, chcete-li to vědět, pane lajtnante, nejste sám její milenec. A nyní vás prosím, abyste se mi odtud klidil. Chcete-li, i s ní, nechcete-li, tedy sám!“

„Dobře,“ odpověděl Kajetán; „dejte jí šaty!“

Kovář odešel a Kajetán chodil po jizbě. Kovář se vrátil, žena se oblékala. Všichni byli na pranýři.

„Ona je tedy běhna a slouží rebelům?“ Kovář se na něho podíval a neodpověděl.

„A vy ji přechováváte,“ pokračoval Kajetán. Zase se nedočkal odpovědi.

„Vydáváte mi ji na smrt, vy, pomahač rebelů!“

„Ne, pane lajtnante, tak krutý nebudete, ona vám ještě může posloužiti. Tady jest. Jest Vaše!“

„Moje?“

„Uvidíme, či uslyšíme!“

Kajetán chytil ženu za ruku a táhl ji ven. (Lumír 1927–28, s. 126–127)

+

Kovář přinesl košili a šaty. Teprve nyní se pozorně na ni podíval. Chopil ji za rameno a svlékal jí leutnantův kožich.

„Kováři,“ promluvil kaplan tiše; „pan leutnant ji zná!“

Kovář upřel na leutnanta oči. Zdálo se, že potlačoval úškleb.

„Pan leutnant ji uřízl od šibenice.“

Kovář opět pohlédl na leutnanta. Ten vzkypěl.

„Ona je tedy běhna a slouží rebelům?“ vykřikl.

Kovář navlékal ženě košili, nedbaje jejího úděsu ani křiku leutnantova.

„A není to její panchart tam v komoře? – A vy ji přechováváte?“

Kovář oblékal ženu rychle a neodpovídal.

„Ale nyní ji vydám na smrt!“ dopověděl leutnant.

Tu kovář na něho pohlédl velice podivně.

„Ano. Jest vaše!“

„Moje?“

Leutnant si teprve nyní uvědomil, že to byla první slova, která od kováře slyšel.

„Neměl jste prorokovat,“ pravil kaplan kováři vyčítavě. Ale kovář pokrčil rameny. Leutnant chytil ženu za ruku a táhl ji ven. (2. díl, s. 92–93)

V PODVEČER

Tento úryvek ze závěrečné kapitoly *Bloudění* obsahuje spor Andělky a Jiřího, zda mají odejít z Chebu, a dále scénu, kdy Jiří ve funkci pážete ukládá Valdštejna ke spánku. Odehrává se večer před vévodovou smrtí. Dějovým vrcholem celé kapitoly jsou ovšem jiné pasáže: Valdštejnovo zavraždění a sňatek Jiřího s Andělkou in articulo mortis. Durych vybral pro časopiseckou ukázku méně efektní partie zřejmě proto, aby předčasně neodhalil pointu příběhu.

Děj úryvku se v časopiseckém a knižním znění prakticky neliší; jen v úvodu se podle starší verze Jiří s Andělkou setkají až po příjezdu Valdštejnových hostí, kdežto v nové verzi sledují příjezd panstva spolu. Ale rozsah textových změn je značný. Otisk v Lumíru zaplňuje necelých 8 stran po 41 řádcích. Přes 100 řádků z něho se do knihy nedostalo; proškrtán byl hlavně rozhovor Jiřího s Andělkou. Místo nich se v knižním znění objevuje přes 200 řádků zcela nových formulací. Vyjdeme-li ze zjištění, že řádek knižní sazby má v našem případě poloviční rozsah řádku časopiseckého, dospějeme k výpočtu, že přidaných pasáží je zhruba o 10 procent víc než pasáží vynechaných.

Úpravy textu, jak se pokusíme ukázat, opět posílily působivost děje a prokreslily charakteristiku postav. V rozhovoru Jiřího s Andělkou byl za tímto účelem nápadně modifikován motiv varování vyslechnutého ve zpovědi:

„Ale počkej, něco ti povím, než odejdu. Mluvila jsem teď s dominikánským knězem. Zdá se, že v Chebu ještě budou těžké chvíle. Pan maršál dneska lhal a já se dnes každé lži děsím."

„O čem lhal?"

„O tom, že pomoc už je na dvě míle odtud. Ale do toho nevidím a špehovat nechci. Kněze jsem se na více vyptávat nemohla, poněvadž to bylo ve zpovědi." (Lumír 1927–28, s. 414)

+

„Ale jednu věc ti přece mohu prozradit, poněvadž nejsem povinna ji chovat v tajnosti. Když jsem nyní čekala v sakristii, stála jsem blízko zpovědnice. Myslila jsem jenom na tebe a na sebe, a Bůh je mým svědkem, že jsem ani nelelkovala, ani nenaslouchala. A tu jsem náhle slyšela, jak se kdosi ve zpovědnici vyznával, že je najat a poslán k vraždě. V leknutí jsem se ohlédla a poznala jsem, že to byl voják s ostruhami. Více nevím, poněvadž mu zpovědník dal znamení, aby šeptal tišeji, a nechtěla jsem naslouchat zpovědi." (3. díl, s. 346)

Výraznější gradaci má po úpravě scéna, kdy se Jiří s Andělkou rozhodují u chebské brány o možném odchodu. V časopisecké verzi vyznívá spíš staticky; Andělka tu na Jiřího tolik nenaléhá (podtrhujeme vynechaná a přidaná místa):

V bráně byl průvan, zvenčí dul zlý vítr.

„Půjdem?" ozvala se Andělka.

Jiří přeslechl její slova v šramotu, který způsobil klíčník brány. Zeptal se ho:

„Kam jedou teprve potmě hledat kvartýr?"

Klíčník se utrhl:

„Chcete jít z města ven? Tak rychle, poněvadž už zamknu a pak tu zůstanete do rána!"

Andělka pohlédla na Jiřího. Nedíval se. Chytila ho za ruku. Nevěděl, co dělá.

„Teď do tmy a proti větru?" řekl trpce a mrzutě a obrátil se.

Stráže spílaly. Zastyděl se před Andělkou, a aby ji chránil před sprostými slovy vojáků, táhl ji odtud zpět do města. (Lumír 1927–28, s. 416–417)

+

V bráně byl průvan a zvenčí dul zlý vítr proti tvářím.
„Půjdeme?“ ptala se Andělka, hledíc do té cizí a studené tmy, odkud se valila zimní bouře.
Jiří snad přeslechl v šramotu, který způsobil klíčník brány.
„Víš-li, co je láska, nesmíš se báti ani mne, ani sebe! Já se také nebojím! Pojď!“
Tato slova slyšel Jiří dobře. Klíčník se utrhl:
„Chcete jít z města? Tak rychle, poněvadž zamykám a už nesmím otevřít nikomu!“
„Rozhodni se! Pro lásku Boží!“
Chytila ho za ruku. Stál pevně.
Stráže spílaly. Zastyděl se a táhl Andělku zpátky do města. (3. díl, s. 350)

V první verzi Andělka při tomto sporu jako by udržovala od Jiřího větší odstup; kromě její mlčenlivé pasivity to dosvědčuje v časopiseckém znění i její přiznání, že chtěla Jiřího opustit; v upraveném textu už mu více důvěřuje.

Zaslechl jen některá slova Andělčina.
„Neměl jsi říci, že nebudeš moci žíti beze mne. Už jsem byla rozhodnuta, že odejdu. Chtěla jsem dáti Bohu všecko a mojí jedinou dosavadní výhradou byla láska. Moje svatá patronka byla vdova a moji zpovědníci mi řekli, že mě svým životem poznamenala; snad že v blaženosti rajské nebudu seděti mezi pannami. Čekala jsem tedy, léta jsem čekala a už jsem se rozhodla, že nebudu čekati na vdovství a že se pokusím jíti do ráje samojediná tak, jak jsem. Teď jsi mi začal o tom mluvit. Snad jsi pokušitel.“ (Lumír 1927–28, s. 417)

+

Mohl zaslechnout jen některá slova Andělčina.
„Musím všecko poručiti Bohu, i tebe! Moje svatá patronka byla vdova a můj zpovědník mi řekl, že mě svým životem poznamenala, že tedy v blaženosti rajské nebudu seděti mezi pannami. Právě proto se o tebe tak bojím.“ (3. díl, s. 351)

Pouze v knižním vydání se nachází pasáž, na kterou se zájmem upozorňovali kritikové, např. F. X. Šalda. Jiří pozoruje kuchaře, který připravuje k jídlu kapouna: „Opařený pták byl na stole velice ošklivý, jeho nohy směšně nataženy, prsty kuchařovy drhly z bělavé kůže peří a pysky, rána za hlavou se šklebila bezcennou zvířecí krví a oko bylo zpola zakryto blanou jako rozum nadutcův…“ (3. díl, s. 353). Záměrnou paralelu k ní tvoří popis Valdštejnova nemocného těla při koupeli; sám Jiří si uvědomí výmluvnou podobnost obou tvorů. Motiv kapouna výrazně obohacuje celou scénu; v časopiseckém znění se neobjevuje vůbec a jen velmi nepřímo s ním koresponduje věta: „Když se tělo ocitlo v prostěradle a lazebník hnětl a obvazoval údy, připomínalo to práci kuchaře u chudého pána…“ (Lumír 1927–28, s. 419). Je možné, že právě nad ní vznikl nápad výjevu s kapounem.

Na jiném místě zase Durych změnil charakteristiku Valdštejna z mocného vévody na zesláblého a opuštěného muže:

Několik zvědavců šlo za průvodem k hradu, aby viděli vjezd přes most do brány a hradní stráž vzdávající poctu. Skoro se mu chtělo jíti za nimi také. Vždyť to byli generálové jeho vévody o prvním dnu osvobození z poslušnosti k císaři. Byla to první oslava frýdlantského

pána, jeho pána, který bude vládnouti nad zemí a jejími lidmi, ať jsou jacíkoliv, když jiných lidí není, když takoví lidé jsou. (Lumír 1927–28, s. 414)

+

Zvědavci šli za průvodem k hradu, aby viděli vjezd přes most do brány a hradní stráž vzdávající poctu. A byla to vlastně první oslava frýdlantského pána, třebas tento ležel sklíčen bolestmi ve svém kvartýře v domě Pachelbelově a nemohl se účastnit. (3. díl, s. 344–345)

Valdštejnův odpor proti císaři, stále vyzařující i z jeho bezmocného těla, byl při úpravě textu také zvýrazněn:

...když se mu hlava zdvíhala a oči zářily, tu se jeho tělo zdálo strašným a úkladným omylem; nemohlo již úplně poslouchati ducha, a kdyby tento duch se nedržel na vlastních křídlech, tělo by se pod ním zhroutilo.

Ještě mohl řídit bitvu, třebas jen z nosítek. A kdyby jen vyvedl armády na pochod! (Lumír 1927–28, s. 419–420)

+

Oči byly osvěženy a zářily, hlava se zdvihala obnovenými silami těla a neumdlévající prudkostí vůle jako před lety, kdy odporoval císaři tváří v tvář a císař povoloval. Teď se to tělo zdálo podivným a úkladným klamem; nemohlo již úplně poslouchati ducha, ale dosud mu nemohlo překážeti; kdyby duch sám pevně se nedržel svými vlastními křídly, tělo by se pod ním zhroutilo. Tento duch se v povětří vítězně utkával s orlem císařským. Oči jeho nezeslábly a dosud se neklopily před sluncem.

Jeho Výsost byla zase již zde. Ještě mohla říditi bitvu, třebas jen z nosítek. A kdyby jen vyvedla armády na pochod proti mrzkému císaři, třebas by se ani první bitvy nedočkala, stačilo by to k úctě a památce nehynoucí. Jen aby se nenechala obměkčit k milosrdenství nad kýmkoliv z hanebného císařského rodu! (3. díl, s. 355)

A nakonec prošla změnou i charakteristika Jiřího; v knižním vydání je více akcentována jeho oddanost k Valdštejnovi i jeho dilema, zda má být přednostně věrný vévodovi, nebo Andělce:

(1)

„Nemluv jako vysoký důstojník; dosud jím nejsi," řekl vévoda vážně, zamlčel se a přísnost mu jihla v zářících očích; pak se chopil jeho ruky a dal se vésti na lůžko.

Jiří přistavil židli s pozlaceným zvoncem a světlem, které zastínil.

„Zhasni a jdi si," řekl vévoda, přikrývaje se.

Zlatý jas svíce zmizel, rozlétaje se v tisíc jisker.

Jiří se ocitl v síni. (Lumír 1927–28, s. 420)

+

„Nemluv jako vysoký důstojník. Dosud jím nejsi!"

Na tváři Jeho Výsosti se mihl bolestný úškleb.

„Pomoz mi na lože!"

Tento rozkaz byl v této chvíli vyznamenáním. Vévoda se chopil jeho ramene a svěřil se jeho pomoci. Jiří podpíral pána tolika svých nadějí. Člověk vedl člověka; činili několik kroků spolu. Dvě srdce tloukla vedle sebe, každé jinak.

„Zhasni a jdi si!"

Jiří přistavil židli s pozlaceným zvonkem, zastínil světlo a ocitl se v síni. (3. díl, s. 356–357)

(2)
Přervané myšlenky se mu tlačily do hlavy. Byla noc. (Lumír 1927–28, s. 420)
+
Do hlavy se mu tlačily vzpomínky na Andělku. Ale Jeho Výsost nyní byla blíže. Byl by rád myslil na obě tyto bytosti, ale pozornost jeho nestačila. Byl vzrušen. Byla noc. (3. díl, s. 357)

(3)
Andělka!
Modliti se nemohl. Kéž by se to byl od ní naučil! A vévodově tvrdosti proti životu a hrůze se také nenaučil. Byl jen sluhou. (Lumír 1927–28, s. 420)
+
Andělka ho děsila a právě tak ho děsilo, že by měl opustit cestu Jeho Výsosti, tak pochmurnou a přece úžasnou. Každou představou se zaplétal v osidla, ze kterých se nemohl vytrhnout. Co udělat? Modliti se nemohl. Kéž by se tomu byl od Andělky naučil! Ale právě ona byla vinna, že tvrdosti vévodova pohledu proti zkáze a smrti skoro se již odnaučil. Jak Jeho Výsost byla skvělá ve své osamocenosti uprostřed úkladů! A on byl jen jeho sluhou. Sluhou mezi dvěma královskými bytostmi. (3. díl, s. 357–358)

Rozdíly mezi časopiseckým a knižním zněním úryvku *V podvečer* opět potvrzují značnou odlišnost první a druhé verze *Bloudění* zvláště v méně exponovaných epických pasážích (srovnej odstavce rámující *Vypravování Andělčino*). Šlo především o změny formulační, které ovšem zvýšily působivost už promyšleného děje.

LÜTZEN

Pavel Eisner, který už od roku 1927 překládal *Bloudění* do němčiny (překlad vyšel pod názvem *Friedland* v Mnichově 1933), podal svědectví o textových rozdílech mezi rukopisnými kapitolami, které od Durycha postupně dostával, a knižním vydáním díla. V přednášce *Jaroslav Durych* (Kuncířovy noviny 1931, č. 3) vzpomíná: „Kapitola bitvy u Lützenu například byla napsána čtyřikrát a pokaždé v jiné podobě a teprv čtvrtá koncepce vešla do knihy." Jedna z prvních tří verzí se stala základem časopisecké ukázky *Lützen*, která byla otištěna v Prager Presse 15. dubna 1928 v Eisnerově překladu.

Ukázka je v podtitulu označena jako „Der Anfang eines Kapitels aus Jaroslav Durychs Wallenstein-Roman". V knižním vydání však nejde o začátek; úvodní odstavec otisku, začínající větou „Der Kammerdiener stellte den Silberleuchter zur Seite und verdeckte ihn mit einem Schirm", se nachází až ke konci první třetiny kapitoly: „Komorník odstavil stříbrnou svítilnu a zakryl ji stinidlem" (3. díl, s. 134). Časopisecký úryvek tedy odpovídá pasážím z prostředka knižní verze kapitoly – záběrům Valdštejna a Gustava Adolfa, jak se připravují k boji, a zahájení bitvy až po první Valdštejnův útok: „A již na levém křídle císařském ozval se mocný křik: ‚Ježíš! Maria!'" (3. díl, s. 142; touto větou končí i otisk v Prager Presse).

Už z toho vidíme, že časopisecká a knižní podoba kapitoly *Lützen* nejsou navzájem tak synoptické, jako tomu bylo v případě ukázek *Ukolébavka* a *V podvečer*. Durych zjevně měnil i dějovou osnovu; vezmeme-li doslova Eisnerův údaj „Anfang eines Kapitels", pak jen v úvodu kapitoly přibylo téměř 9 stran zcela jiného textu (3. díl, s. 126–134). Také rozsah vypuštěných a nově přidaných pasáží v rámci sledované časopisecké ukázky je značný. Je pravděpodobné,

že tento složitý autorův zápas o výsledné znění kapitoly byl vyvolán tím, jak se postupně vyvíjely a měnily Durychovy poznatky a představy o lützenské bitvě. V článku *Geneze Bloudění* (Akord 1929) se Durych zmiňuje o rozdílném hodnocení bitvy v různých historických pracích: „Tak lze leckde čísti, že Albrecht z Valdštejna měl už na počátku bitvy u Lützenu přesilu proti Švédům, anebo že Pappenheim se svou jízdou přiletěl od Halle už na samém počátku bitvy. Proti tomu svědčí Theatrum Europaeum, a to jak v části textové, tak i v obrazech." Zásahy do děje tedy zřejmě odpovídají tomu, jak si autor utvářel názor na průběh a význam líčených historických událostí.

Objektem, na kterém můžeme dobře ilustrovat charakter textových úprav kapitoly, je postava švédského krále Gustava Adolfa. V jeho zpodobení Durych rafinovaně smísil soucit s ironií. Pasáž, kdy Gustav Adolf večer před bitvou něžně vzpomíná na osmiletou dcerku – budoucí královnu Kristinu, představuje pól soucitu. Svým lyrickým vyzněním je nápadná mezi sousedními scénami a až na detaily nebyla zasažena textovými změnami. Naopak výjev, kdy švédský král před bitvou promlouvá k vojsku a je přehlušen počínající palbou, je pro Durycha zdrojem ironie. Protože se české znění nezachovalo, citujeme Eisnerův překlad. Podtržené věty jsou opět to jediné, co se z úryvku zachovalo v knižním vydání:

Und er schickte zu dem Regiment finnischer Reiter die Botschaft, eine Wache möchte die Lage des gegenüberliegenden friedländischen Flügels auskundschaften, und lud die Obristen Misslaff, Rossow, Gersdorf und den Herzog von Weimar zur Morgenpredigt, die er mit seinem königlichen Wort vollendete.

Von der eigenen Rede entflammt, vergaß er zu beobachten, daß der Nebel weiß ward und still zu strahlen begann. Plötzlich erdröhnte ein gewaltiger Schuß und ein zweiter, die Pferdeohren sträubten sich und die Rücken zuckten; dann grüßte die ganze Batterie höhnisch den König, um ihm Nachricht zu geben, der Herzog von Friedland sei schon aufgestanden und halte sich bereit zu einer Unterredung. Und von einer anderen Seite begannen vierzehn Geschütze die seltsame Stunde geheimnisvoller Zeit zu schlagen. Die ersten Toten fielen, die Lebenden mußten Platz machen, damit man die Toten forttragen könnte.

Er wollte nicht allein seine Herren, sondern zumindest die Brigaden zu Fuß und die nächsten Regimenter Reiterei von Smaaland, die gelben, blauen, grünen und jene Bernhards mit seiner mächtigen Stimme und dem frommen Glauben entflammen, aber die Hauptleute über den schwedischen Geschützen vereitelten seine Absicht. Zwanzig große Schwedenstücke vor der Mitte der Armee begannen zornig den friedländischen zu antworten, die mit ruhiger und langsamer Bösartigkeit neuerlich das Volk Gottes reizten. (Prager Presse 15. 4. 1928)

V knižní verzi autor ironii silně zmírnil: motiv královy řeči přerušené střelbou sice zůstal zachován, ale formulace typu „celá baterie posměšně pozdravila krále, aby mu dala zprávu, že vévoda frýdlantský už vstal" nebo „dvacet těžkých švédských kusů začalo rozhněvaně odpovídat frýdlantským, které s klidnou a pomalou zlobou opět dráždily Boží lid" (volně přeloženo) byly vypuštěny a ironické vyznění tím zastřeno. Póly soucitu a úšklebku se jeví v přepracovaném textu více vyrovnané.

- – -

„Veřejnost nezná *Bloudění* celé. Nezná vše to, co básník v postupných redakcích díla

potlačil a vymýtil, co od základů pozměnil," řekl Pavel Eisner roku 1931 ve zmíněné přednášce (Kuncířovy noviny 1931, č. 3). „Bude krásným úkolem Durychova na výsost sympatického nakladatele, aby ty potlačené kapitoly a partie *Bloudění* zachránil pro českou literaturu." Ještě před vydáním románu informoval Eisner v článku *Valdštýnský román* (Akord 1928, č. 2, příloha Z dílny nakladatelovy) jak o časopiseckých ukázkách, tak o několika rukopisných kapitolách, které už měl k dispozici, protože připravoval německý překlad díla. V obou statích je např. zmínka o rozsáhlé kapitole *Slezské příměří*, která do knižního vydání nebyla zařazena. Eisner z ní cituje úvodní věty:

„Bylo již učiněno zadost všem zdvořilostem a mnohé laskavé pozornosti, týkající se tělesného zdraví, pohodlí, humoru i reputace, vynořily se tak rychle a živě, že by se bylo téměř chvílemi zapomínalo na mnoho citlivých, podezřelých a urážlivých projevů nejen zralého nepřátelství a vzájemného opovržení, ale na zlé nebezpečí zcela svěží a děsivé, které se již ani neukrývalo." (Kuncířovy noviny 1931, č. 3).

Bohužel ani tato kapitola, ani jiné potlačené fragmenty *Bloudění* se v Durychově nebo v Eisnerově pozůstalosti nenašly. Jedinými doklady textové geneze díla tedy zatím zůstávají časopisecké ukázky, které jsme tu rozebrali. Na objevy, které by umožnily splnit Eisnerovo přání a vydat nepoužité partie románu, můžeme jen čekat.

PRAMENY

Durych, J.: *Bloudění. Větší valdštejnská trilogie.* 2. vydání. Praha, Ladislav Kuncíř 1929.
Durych, J.: *Vypravování Andělčino*. Lumír 51, 1924, č. 9, s. 450–463.
Durych, J.: *Ukolébavka*. Lumír 54, 1927–28, č. 2, s. 85–93; č. 3, s. 126–135.
Durych, J.: *V podvečer*. Lumír 54, 1927–28, č. 8, s. 413–420.
Durych, J.: *Lützen*. Prager Presse 8, 1928, č. 105, 15. 4., příloha Dichtung und Welt, č. 16, s. 2–3. Něm. překlad P. Eisner.
Durych, J.: *Schůzka*. Tvar 2, 1928, č. 4–5, s. 122–145.
Durych, J.: *Exekuce*. Akord 1, 1928, č. 6, s. 162–176.
Durych, J.: *Zajetí sedmihradské*. Rozpravy Aventina 4, 1928–29, č. 6, s. 53–54; č. 7, s. 66; č. 8, s. 78.
Durych, J.: *V Brandýse*. Lumír 55, 1928–29, č. 5, s. 193–206.
Durych, J.: *Die Erzählung Angelikas.* In: Eisner, P. (ed.): Die Tschechen. Eine Anthologie aus fünf Jahrhunderten. Mnichov, Reinhold Piper 1928. S. 362–371. Něm. překlad P. Eisner.
Durych, J.: *Infantina svatební cesta*. Lidové noviny 37, 1929, č. 143, 19. 3., s. 1–3.
Durych, J.: *Kateřina Spaurová*. Akord 2, 1929, č. 4, s. 98–112.

LITERATURA

Durych, J.: *Váhy života a umění.* Praha, Melantrich 1933.
Durych, J.: *Geneze Bloudění.* Akord 2, 1929, č. 10, s. 290–297.
Durych, J.: *Moje bibliografická data.* In: Jaroslav Durych o svém díle a také o sobě. Praha 1989 (samizdat). S. 114–120.
Jaroslav Durych Březinovi, Demlovi, Florianovi. Praha 1989 (samizdat).
Eisner, P.: *Valdštýnský román.* Akord 1, 1928, č. 2, příloha Z dílny nakladatelovy.
Eisner, P.: *Jaroslav Durych.* Kuncířovy noviny 2, 1931, č. 3, s. 1–3. Přednáška v Klubu moderních nakladatelů Kmen z 25. února 1931.

SAMPLES OF DURYCH´S *WANDERING* IN JOURNALS

Summary

In the study, extracts from a historical Durych novel titled *Wandering – Major Wallenstein trilogy* (Bloudění – Větší valdštejnská trilogie) in literary journals are compared with the text of the novel published as a book. Four out of ten extracts published before the first edition of the novel differ from the book version strikingly: *Angelica's Tale* (Vypravování Andělčino), *Lullaby* (Ukolébavka), *Towards Evening* (V podvečer) and *Lützen.* It is obvious that there were at least two coherent versions of the novel – Durych's correspondence and articles in journals seem to prove the same. In the time of preparations for the first edition of the novel Durych reformulated parts of the book and made certain plot changes which resulted in more distict gradation of the narration and in intentional blurring particular elements of the story. Weakening of expliciteness is in agreement with Durych's creative method which introduces poetic imagination in the gentre of historical prose. Analysis of the text proved that Pavel Eisner (translator of *Wandering)* was right when he spoke about corrections in chapters pertaining the battle of Lützen.

Translation © Josef Línek, 2004

PhDr. Karel Komárek, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
<karelkomarek@atlas.cz>

© Karel Komárek, 2004
AUPO, Fac. Phil., Philologica 84 (2004)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA PHILOLOGICA 84 – 2004

MÍSTO LINGVISTIKY MEZI VĚDAMI – SMYSL LINGVISTICKÉ PRÁCE[1]

MIROSLAV KOMÁREK

V této přednášce, nebo spíše v eseji, se zamýšlím nad oborem, jemuž jsem se věnoval – prakticky vzato – po celý život. Zamýšlím se nad charakterem tohoto oboru a jeho metodou a také nad smyslem práce v něm. Lidská činnost by totiž neměla být samoúčelná, neměla by jen uspokojovat svého původce a jeho individuální potřeby.

Soustava věd a jejich vzájemný poměr není statický systém. Vývojem se mění jak charakter jednotlivých věd a rozsah skutečnosti, kterou zahrnují do sféry svého zájmu, tak i vzájemný vztah mezi různými vědami. A mnohdy se v důsledku toho pronikavě mění i jejich metodologie. A mění se také počet věd, které se do vědní soustavy řadí.

Vědy vznikají a také zanikají (např. alchymie se v naší době už obvykle za vědu nepokládá). Jejich počet se rozmnožuje specializací, separací částí jedné vědy (např. filologie se rozdělila na lingvistiku a literární vědu) nebo naopak tak, že se na základě podstatného rysu společného řadě samostatných věd vytváří, jako jakýsi společný jmenovatel, věda, jež je pak těmto vědám nadřazena, která je sjednocuje a povyšuje rys, jenž je jim společný, na univerzální funkční princip, jak o tom budu mluvit ještě dále. Zde je vhodné připomenout podíl jazyka a jeho prostřednictvím také lingvistiky na formování systému věd v našem povědomí. Každá realita vstupuje do lidského povědomí jako zvláštní pojem, jenom je-li pojmenována, a to platí samozřejmě i pro vědy jako prvky mimojazykové reality. Teprve když dostane věda své ustálené pojmenování, začne být chápána jako věda nějak diferencovaná od ostatních věd ve vědním systému. S internacionálním charakterem vědy samozřejmě koresponduje častá internacionální jednotnost termínů, jimiž se vědy v kontextech různých jazyků pojmenovávají; srov. názvy s komponentem -logie (např. čes. typologie, něm. Typologie, angl. typology atd.), s komponentem -ik- (např. čes. matematika, statika, něm. Mathematik, Statik, angl. mathematics, statics), složeniny s předními komponenty makro-, mikro-, mono-, poly- atd.

Problematikou soustavy věd se zabývá filozofie a logika již velmi dlouho – v české paměti má své trvalé místo třídění Masarykovo. Jsou to ovšem vesměs koncepce překonané vývojem, který jsem výše naznačil. Vyjdu však přesto z tohoto tradičního roztřídění věd, neboť i při své nepřesnosti je běžné také dnes.

Proti sobě jako výrazné vědní oblasti stojí vědy přírodní a humanitní a jako třetí, specifickou třídu by asi bylo třeba připojit různé vědy technické. Dnes je však jasné, že z přírodních věd musíme vyřadit matematiku. Ta je spíše jakousi univerzální metodikou myšlení (podobně jako filozofie s logikou, které ovšem patří k oborům humanitním), jejíž pravidla se uplatňují

v různých vědních oblastech i v běžném poznávání a hodnocení skutečnosti. Není třeba zdůrazňovat, že se matematika jako metoda poznávání a hodnocení uplatňuje i v lingvistice. Matematikou je poznamenáno celé nové období lingvistiky, počínaje vznikem a rozvojem lingvistiky kvantitativní a statistické (včetně tzv. glotochronologie) až po soudobou lingvistiku transformační nebo algebraickou.

Lingvistika se samozřejmě řadí mezi humanitní obory, třebaže víme, že na poznávání výrazové, materiálové složky řeči má velký podíl akustická fyzika a také přístrojová technika, která se dává do služeb fonetiky jakožto jedné z lingvistických disciplín. Dovedeme proto pochopit někdejší názor Karla Horálka, že lingvistika patří aspoň zčásti mezi vědy přírodní. (Tento Horálkův názor není zpochybněn ani svou zjevnou dobovou účelovostí, totiž autorovou snahou vymanit lingvistiku z pout vulgárního stalinského pojetí jazyka jako součásti ideologické nadstavby.)

Nejde však jen o jednotlivé dílčí kolize mezi vědami humanitními a přírodními, přesahy jsou zde početné a podstatné. Např. psychologie, jež patří mezi humanitní vědy, musí počítat se somatickou bází psychických procesů, různé psychické anomálie a nemoci mají svůj hloubkový zdroj až v samé buněčné struktuře člověka a v složitém procesu jeho reprodukce a dědičnosti. A další velmi markantní kolizi mezi přírodními a humanitními obory přináší široká oblast komunikace, která má v lidské společnosti typický nástroj právě v jazyce, což je vědecký objekt lingvistiky. Své „jazyky" a svá pravidla chování mají kromě člověka také jiná společenství živočichů (v rámci zoologie se již dávno konstituovala jako zvláštní věda tzv. etologie). Jen na první pohled překvapuje, že do sféry komunikace můžeme zařadit i vztah mezi přírodním prostředím a jeho obyvateli různého druhu, živými i neživými, neboť jejich přizpůsobování prostředí je vždy odpovědí na impulzy, které k nim z prostředí přicházejí, tedy jakýmsi dialogem. A z komunikačních vztahů a procesů se nevymykají ani složité organické celky, neboť mezi celkem a jeho částmi nutně probíhá výměna informací, zajišťující fungování a přežívání celku. Například u vyšších živočichů mozek jako centrální orgán nervové soustavy, popř. mícha, přejímají informace z ostatních částí těla a dávají jim pokyny pro jejich činnost; a obdobná komunikace mezi částmi a celkem probíhá i v těle rostlin. Podobné, ba ještě složitější otázky sugeruje také neobyčejně vlivný obor, který se konstituoval až ve 20. století jako tzv. kybernetika, tj. věda o složitých strukturních celcích, jež mají schopnost tzv. autoregulace, samořízení. Také v tomto případě vyvstává stejný problém jako u vědy komunikační: kybernetika není jen věda přírodní, přestože se zabývá řídícími procesy v přírodních organismech a společenstvích, a není to ani věda humanitní, přestože postihuje člověka, lidskou společnost i její instituce, tj.také jazyk. Kybernetika se opírá o matematiku a logiku a navíc implikuje také komunikační vědu, neboť bez výměny informací není řízení možné.

V hodnocení různých věd a v jejich roztřídění se dnes stále více uplatňuje kritérium další – zejména proti humanitním vědám se kladou tzv. vědy exaktní, tj. takové vědy, které se (cit. podle encyklopedického slovníku) „při určování kvalitativních vztahů nespokojují s přibližnými, hypotetickými předpoklady, ale vyžadují měřitelný postup, tj. fyzika, chemie, matematika, astronomie". Jako další rys exaktních věd se uvádí používání experimentu, přičemž poznatek získaný experimentem je možno verifikovat opakováním experimentu. Setkáme se nejednou s tím, že přírodovědci vycházející z tohoto rozlišení jsou ochotni svou vědu nadřazovat nad obory, které nejsou exaktní v tomto smyslu, a zpochybňují dokonce jejich vědeckost, racionálnost. Již na první pohled je však zřejmá vágnost, nejednoznačnost pojmenování „exaktnost". O exakt-

nosti je přece třeba uvažovat i v jiných vědách, přičemž její chápání je samozřejmě různé – stejně jako je různý materiál různých věd. A navíc, matematické, tj. exaktní postupy se uplatňují i zde, např. v lingvistice kvantitativní, algebraické a transformační. A uplatňuje se zde také experiment – srov. v lingvistice např. tzv. zpětné transformace.

Je tedy zřejmé, že tradiční třídění věd se svým rozdělením věd do izolovaných přihrádek neobstojí. Jednotlivé vědní oblasti a vědy se navzájem prostupují, vznikají četné přechodné disciplíny. Bezpochyby je zde i dnes potřebný tradiční pojem tzv. pomocných věd, který je v souladu s dynamikou vztahů mezi vědami: každá věda může být vůči jiné vědě v postavení vědy pomocné, přičemž tento poměr je reverzibilní. Tak např. lingvistika může vystupovat jako pomocná věda pro psychologii nebo pro historii, a naopak psychologie nebo historie jsou pomocné vědy pro lingvistiku. Označení „pomocná věda" není tedy v žádném případě degradující, postihuje se jím jen hierarchický poměr k vědě, která má ve zkoumané vědní oblasti úlohu dominantní.

Postavení a hodnota vědy v soustavě věd jsou vždy určeny především důležitostí, závažností jejího předmětu a pak právě množstvím těch mezivědních relací, ve kterých vystupuje tato věda jako věda pomocná. Pro lingvistiku není taková bilance nepříznivá: může totiž být pomocnou vědou pro všechny tzv. humanitní obory a kromě toho i pro některé vědy přírodní (ve tvorbě vědní terminologie vlastně pro všechny vědy). Z přírodních věd je to např. zmíněná už etologie a pak jsou to zvláště některé obory humánní medicíny. Těsná souvislost s lingvistikou se projevuje v těch oblastech medicíny, které souvisí s tzv. vyšší nervovou činností a její úlohou v produkci řeči. Dokladem tohoto těsného vztahu jsou výzkumy tzv. afázií – obecné úctě se zde těší zvláště studie lingvisty Romana Jakobsona. Diagnostický význam mívají lingvistická data v pediatrii, psychiatrii, audiologii aj.

Křížení věd a vědních oblastí, jak bylo ostatně jasné už z některých výše uvedených příkladů, nemívá jen binární strukturu – jakožto vztah mezi vědou základní a pomocnou. Názorným příkladem může být např. filozofická gnozeologie, na jejíž problematice má podíl vedle psychologie také lingvistika – svou lexikologickou a sémiologickou větví, ale i svou gramatickou teorií.

Smyslem všech věd je především poznávání skutečnosti v její různorodosti. To plně platí také o lingvistice. Jazyk je podstatnou složkou lidského života, umožňující poznávání a třídění skutečnosti, přemýšlení a komunikaci o ní. Je to právě jazyk, na jehož bázi se vytváří pojmová soustava a v jehož struktuře získává lidské myšlení modelový obraz světa a vztahů v něm. Nijak to tedy nepřeženeme, přiznáme-li jazyku základní podíl na procesu, který byl již dávno, v jiné souvislosti, označen jako „polidštění opice".

Tzv. technické vědy mají ve vědní soustavě postavení značně jiné, specifické. Jsou zaměřeny nikoli na poznávání existující skutečnosti, nýbrž na vytváření skutečnosti nové, jak se často obrazně říká, jakési „umělé přírody", jež se stává součástí světa, který nás obklopuje. Technické vědy se nutně opírají o vědy přírodní, zvl. fyziku, chemii a samozřejmě také o matematiku. Jejich cíle jsou praktické, pragmatické. Jejich vztah k ostatním vědním oborům je dále v tom, že jim dodávají nástroje pro jejich práci. Tak tomu bylo odedávna; např. bez konstrukce čoček a optických přístrojů, zpočátku primitivních, by nebyla vznikla moderní astronomie. A to platí i pro vztah techniky k oborům humanitním. Např. bez pomoci moderní elektroniky by se nevyvinula akustická fonetika a fonologie, bez moderních elektronických počítačů si dnes nedove-

deme představit lingvistickou statistiku nebo shromažďování lingvistického materiálu do tzv. korpusů a jeho vyhodnocování, a obdobně ani shromažďování a třídění materiálu např. v sociologii a vůbec ve všech vědách přírodních i humanitních. Elektronické počítače, komputery, pronikavě rozšiřují náš pohled na svět a naše možnosti, takže nikoli neprávem se naše doba označuje jako „počítačová, komputerová epocha".

Jako ostatní vědy má i lingvistika především smysl poznávací: jazyk je tak podstatnou složkou lidské existence, že bez jeho poznání není možno zodpovědět ani otázku, co vůbec člověk je. Jazyk je ovšem téma velmi složité, a to z pohledu synchronního i diachronního. Jakožto systém znaků má jazyk svou strukturu výrazovou i obsahovou, strukturu, která se stále mění v čase, v souvislosti se společenskými a historickými podmínkami se buď rozvíjí a zdokonaluje, nebo naopak degeneruje, ba dokonce zaniká. Je samozřejmou povinností člověka jako myslící bytosti, aby se poznáváním jazyka vědecky zabýval – zabývá se tím přece sám sebou. (Nakonec totéž platí – mutatis mutandis – o vědě vůbec. Vždyť jenom člověk jako myslící atom světa a vesmíru umožňuje hmotě světa, aby poznávala sama sebe.)

Praktické úkoly lingvistiky jsou všeobecně uznávány. Jazyk jakožto nástroj komunikace a dorozumění musí být v takovém stavu, aby plnil své společenské úkoly. K tomu je nutná jeho funkční diferenciace (především je to vypracování spisovného jazyka a jeho variet – mluvených i psaných), konsolidace gramatické i lexikální stránky spisovného jazyka a také ustálení obecně závazných norem pro realizaci ústních jazykových projevů a jejich převod do podoby psané. Patří sem také normy stylistické a široká oblast tzv. kultury a kultivování jazyka i jazykových projevů. Víme, že normy jazyka nevznikají uměle podle diktátu lingvistů, nýbrž vytvářejí se v procesu užívání jazyka a jsou pak společností přijímány jako závazné normy chování. Lingvistika k tomu jen trpně nepřihlíží. Nemůže sice diktovat, nařizovat, ale může upozorňovat na vhodnost nebo nevhodnost jazykových prostředků, vznikajících živelně, na vhodnost nebo nevhodnost jejich užívání. Lingvistika má zde tedy výchovný úkol. A je samozřejmé, že důležitou půdou, na níž se takovéto výchovné funkce uplatňují, je škola. Z toho vyplývá – i při uznání samostatnosti a svébytnosti lingvistiky – její těsná souvislost se školou (tedy nikoli podřízenost škole).

Zmínky dále zaslouží – to je však už diachronie – podíl jazyka na vzniku národů. Jazyk bývá totiž vedle dalších faktorů – zeměpisných, hospodářských, politických atd. – velmi vlivným sjednocujícím činitelem, který přispívá ke vzniku společného národního povědomí. A je to zvláště nejvyšší forma společného jazyka – jazyk spisovný. Ten ovšem nezbytně potřebuje kodifikaci, což znamená aktivní účast lingvistů. Svědectví o důležitosti takové zakladatelské kodifikace nám dávají dějiny všech vyspělých národů. Spisovný jazyk pak umožňuje vznik a rozvoj literatury různého druhu, tj. literatury umělecké, vědecké a publicistické. Lingvistika tak přispívá k rozvoji celé národní kultury.

Ale vraťme se k obecnější otázce, jak jsem ji formuloval v úvodu, totiž k otázce místa lingvistiky v soustavě věd. Postavil jsem proti sobě vědy, které mají primárně funkce poznávací, a vědy technické. Ty jsem charakterizoval jako vědy zaměřené k praxi, nejednou k vytváření jakési „umělé přírody". Již výše jsem na několika místech připomněl, že do oblasti lingvistiky nepatří jenom jazyk, langue, nýbrž také jazykový projev, parole. Jak ukázal u nás V. Mathesius, jazyk jako systém má reálnou existenci (Mathesius mluví o jeho ideální reálnosti) v povědomí mluvčích, nezávisle na

okamžiku promluvy, kdežto parole je kontinuální proces, v němž vznikají a řadí se do posloupnosti konkrétní jazykové projevy přiřazované k místu a okamžiku promluvy.

Uvažujeme-li o tzv. normativních lingvistických disciplínách, jako je ortoepie nebo ortofonie, normativní morfologie, ale i normativní stylistika, vidíme, že jsou principiálně zaměřeny k budoucnosti, tj. k oblasti dosud neexistujícího: poučují uživatele jazyka, jak by měl vypadat produkt jeho řečové činnosti. Vnucuje se tedy otázka, zda normativní vědy lingvistické – a nejen lingvistické, nýbrž např. i právní – nápadně nepřipomínají vědy technické, jež rovněž dávají návod k vytvoření nové skutečnosti. Nikoli bezdůvodně tedy český jazykovědec J. V. Bečka mohl dát své knize o stylistice češtiny název Technika slohu. Ukazuje se tak nový aspekt lingvistiky a jejího zapojení do systému věd. A vyplývá z toho také poznatek, že technické vědy nesouvisí s vědami, které mají primární funkci poznávací (mezi ně patří i lingvistika), jenom pasivně tím, že se o ně (tj. o vědy přírodní a matematiku) opírají a pak je obsluhují jako dodavatelé nástrojů potřebných k jejich práci, což je v podstatě vztah vnější. Jsou s nimi spojeny také funkčně v úseku preskriptivních věd normativních, a to svým zaměřením k budoucnosti, k vytváření něčeho, co teprve má existovat.

Systém věd se tedy jeví jako složitý celek, vnitřně diferencovaný a propojený četnými mezivědními vztahy. Lingvistika jako věda, rovněž bohatě diferencovaná, se do tohoto celku mnohostranně zapojuje, a to jak svou stránkou poznávací, tak i svou praktickou činností A tím vším je dána i nepochybná smysluplnost lingvistovy práce.

POZNÁMKA

1 Text přednášky na zasedání jazykovědného sdružení ČR, pořádaném dne 15. dubna 2004 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze k autorovým osmdesátinám (nar. 20. dubna 1924).

ZUR STELLUNG DER LINGUISTIK UNTER DEN WISSENSCHAFTEN – ZUR BEDEUTUNG DER LINGUISTISCHEN ARBEIT

Zusammenfassung

Die traditionelle Klassifizierung von Wissenschaften in selbständige Klassen /Idealwissenschaften, d.i. Mathematik und Logik, Naturwissenschaften und Geisteswissenschaften, zu denen heutzutage auch technische Wissenschaften hinzugefügt werden müssen/ ist überwunden, die einzelnen Klassen mischen sich untereinander und es entstehen viele Grenzdisziplinen. Die Korrelationen zwischen der Linguistik und den Ideal-, Natur- und Geisteswissenschaften sind gut bekannt, aber die Korrelation zwischen der Linguistik und den technischen Wissenschaften wird zu eng interpretiert. Die technischen Wissenschaften können nicht nur als Erzeuger der technischen Vorrichtungen für die Linguistik /und auch andere Wissenschaften/ gewertet werden. Es muss auch eine wesentliche innere Verbindung zwischen der Tec hnik und den normativen Disziplinen der Linguistik /und das gilt für die normativen Disziplinen

überhaupt/ registriert werden: diese linguistischen Disziplinen sind nämlich - ähnlich wie die Technik - nicht auf die Erkenntnis der Wirklichkeit, sondern auf die Entstehung /Verwirklichung/ einer noch nicht existierenden Zukunft gerichtet.

Translation © M. K.

Prof. PhDr. Miroslav Komárek, DrSc.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR

© Miroslav Komárek, 2004
AUPO, Fac. Phil., Philologica 84 (2004)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA PHILOLOGICA 84 – 2004

SOUČASNÉ POSTOJE UŽIVATELŮ K JAZYKU
(SOCIOLINGVISTICKÝ POHLED NA VYBRANÉ PROBLÉMY)

EDVARD LOTKO

Záměr

Po tzv. pragmatickém obratu v jazykovědě vystupují do popředí badatelského zájmu lingvistů jednotlivé složky řečové události (obecného rámce etnografie řeči). S tím souvisí i potřeba podrobněji charakterizovat (hlavně z hlediska sociolingvistického) podavatele a příjemce jazykových komunikátů, zkoumat mimo jiné to, jak se v jejich vědomí projevuje jazyk, jaké jsou jejich postoje k němu apod.

V tomto příspěvku se zaměříme hlavně na charakteristiku jednotlivých typů postojů současných uživatelů k jazyku a pokusíme se alespoň stručně ukázat na určité vývojové tendence působící v této oblasti. Předem upozorňujeme, že nebudeme sledovat postoje lingvistů (např. kodifikátorů jazykové normy) a že nám půjde o postoje k prvnímu, tj. mateřskému jazyku.

1. Obecně o postojích uživatelů k jazyku

Obecně lze říci, že za postoj uživatelů k jazyku lze považovat soubor relativně pevných a veřejně vyjadřovaných názorů na jazyk, resp. komplex stanovisek, které zaujímají k otázkám jazyka. Tyto názory a stanoviska se opírají o racionální nebo neracionální (především emocionální) východiska, o jisté soustavy psychických sklonů i dispozic a týkají se jazyka jako celku nebo jeho dílčích plánů, resp. menších jazykových subsystémů (kategorií). Své postoje k jazyku a tedy svůj vztah k němu mohou vyjadřovat jak jednotlivci (postoje individuální), tak větší či menší skupiny komunikantů (postoje kolektivní).

Typologie postojů uživatelů k jazyku není jednotná, a to jak z hlediska jejich terminologického označení, tak z hlediska jejich bližší charakteristiky. Například F. Daneš (1968) rozlišuje postoje čtverého druhu: (1) instrumentální (jazykové prostředky se posuzují především z hlediska efektivnosti, ekonomičnosti. převažuje složka poznávací), (2) etické (klade se důraz na dodržování platných norem a jazykovou správnost), (3) expresivní (cíle a prostředky jsou určovány především faktory emocionálními a přáními), (4) zvykové (do popředí zde vystupuje jazykový obyčej, tradice). Vzhledem k tomu, že v polské sociolingvistice byla a je této nesporně složité problematice věnována podstatně větší pozornost (viz Grabias 1994, Markowski 1999, Skudrzykowa – Urban 2000), budeme se v tomto příspěvku opírat o poznatky polských badatelů a navazovat na ně.

V současném českém jazykovém společenství lze odlišit několik typů postojů uživatelů

k jazyku. Jsou to hlavně: různé varianty jazykového purismu, jazykový snobismus, perfekcionismus v jazyce, logizování v jazyce, jazykový liberalismus a jazykový indiferentismus. Je třeba dodat, že tyto postoje se často vzájemně překrývají (nemají vždy „čistou" podobu), mají různý rozsah působení a v rámci jednotlivých typů postojů lze zpravidla mluvit o dvou podobách: krajní a umírněné.

2. Jazykový purismus a jeho varianty

Jazykový purismus se obecně chápe jako přehnaná péče o jazyk, která je založena na emocionálním, nikoli racionálním přístupu k němu. Puristé zpravidla vycházejí z názoru, že jazyk je hodnota, kterou je nutno hájit, že je třeba vést boj o udržení čistoty jazyka především odmítáním cizích jazykových vlivů. V současné lingvistice se na bázi jednotlivých jazyků vydělují různé druhy jazykového purismu. Všimneme si zde některých.

Nejrozšířenější variantou jazykového purismu je n á r o d n í p u r i s m u s, který ztotožňuje pojem čistoty jazyka s národním (domácím) charakterem jeho prostředků, zejména lexikálních. Zastánci této varianty purismu tvrdí, že cizí prostředky jazyk kazí, ohrožují jeho svébytnost i národní identitu, jsou nefunkční, lze se bez nich obejít apod. Odmítají zejména slova synchronně cizí, která mají nápadnou grafickou, fonetickou, slovotvornou nebo morfologickou podobu (např. *image, thriller, know–how, sex shop, snowboard, no–name, no comment, public relations*). Neprotestují již tak vehementně proti neosémantismům cizího původu, např. *administrativa* = nejvyšší výkonná moc státu, úřad prezidenta n. vlády; vláda; *banka* = zařízení k shromažďování a úschově něčeho hodnotného n. užitečného pro opětné využití; *bariéra* = 1. co brání uskutečnění něčeho; zábrana; 2. co vytváří proti něčemu obranu, ochranu. Nevadí jim příliš také vazebné neologismy typu *speciální den* (podle angl. *special day*) místo *zvláštní den*, *být ve spěchu* (podle angl. *be in a hurry*) místo *spěchat, Mějte pěkný večer* (podle angl. *Have a nice evening*) místo běžného *Přeji dobrý večer* apod. Nevystupují zásadně ani proti chybnému tvoření některých tvarů, např. chybnému tvoření (vlivem analytické angličtiny) komparativu, resp. superlativu, srov. *Láska dělá Britney více krásnější* (podle angl. *more beautiful*).

Příkladem výše uvedeného purismu může být zcela odmítavé hodnocení publikace O. Martincové a kol. *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů* (Praha 1998), které v tisku publikoval známý básník a esejista Ivan Diviš (1998). Autor nejen nepochopil pravý účel vydávání slovníků neologismů, ale velmi emotivně hodnotí registrovaný v něm materiál, ve kterém výrazně převažují slova cizího původu (viz Lotko 2000). Podle jeho názoru uvedená nová slova svědčí o „špinavosti bezcharakterní adaptability a pošilhávání na USA…" Dále soudí, že „nejde ani tak o neologismy, jako spíše imitamismy, entropismy, acharakterismy. Některá z otištěných slov taktak šlapou po hřebenovce snesitelnosti, většina však spadá do srázů nesnesitelnosti…".

Zdá se, že rychlost a intenzita změn v naší současné mimojazykové i jazykové skutečnosti neoslabují puristické postoje některých uživatelů jazyka, ale spíše je zesilují, resp. upevňují. Na podobný stav v polském jazykovém společenství upozorňuje A. Markowski (1999, s. 19), podle něhož „nasilenie się tendencji purystycznych o zabarwieniu narodowym jest (…) uzasadnione najnowszymi zjawiskami językowymi zachodzącymi w polszczyźnie w ostatnim dziesięcioleciu XX wieku." Pokud jde o české prostředí, novodobé puristické postoje mnohých uživatelů jazyka nejsou motivovány dominantně jejich národním cítěním, nejsou již (jak tomu bylo dříve)

jakýmsi jejich nacionálním obranným reflexem, ale vyplývají spíše z praktických důvodů, které vedou k tzv. j a z y k o v é x e n o f o b i i, tzn. nechuti k synchronně cizím slovům. Ti komunikanti, kteří neznají jazyky, jež jsou zdrojem přejímání (dnes hlavně angličtina a oba klasické jazyky – latina a řečtina), odmítají cizí slova z důvodů:

a) sémantických (protože jim nerozumí, neznají často ani význam cizích slovotvorných morfémů),
b) ortoepických (protože nevědí, jak se vyslovují a které výslovnostní variantě mají dát přednost),
c) gramatických (protože mají potíže s jejich gramatikalizací, protože nevědí, která cizí slova se skloňují a podle jakého vzoru, jaký je gramatický rod nesklonných cizích slov),
d) ortografických (protože nevědí, jak je psát a které pravopisné dubletě mají dát přednost).

Jak ukazují sociolingvistické výzkumy a jiná pozorování (např. jazykově poradenská činnost, magisterské a bakalářské práce), xenofobní postoje v našem společenství jsou relativně silné, ale postupně se mění, tak jak se mění citové a hodnotící asociace, které určité cizí slovo vyvolává v mysli uživatele jazyka. Je to závislé na mnoha faktorech, např. na věku uživatelů jazyka, na stupni a charakteru jejich vzdělání, na jejich profesi, resp. příslušnosti k určitým sociálním skupinám. Od reprezentativního sociolingvistického výzkumu z roku 1970 (viz Tejnor a kol. 1972) se u mnohých komunikantů (zejména mladší generace) výrazně zlepšila znalost angličtiny jako důležitého zdroje současných přejímek. Tím se výše uvedené praktické (komunikační) důvody nechuti k cizím slovům částečně odstranily (kromě potíží s gramatikalizací anglicismů, které vyplývají z typologických odlišností češtiny a angličtiny). Problémy s užíváním cizích slov jiného původu (i slov s latinsko–řeckými kořeny) však stále přetrvávají.

Pro některé, zejména starší uživatele jazyka se může jevit jako vzor (model) řečového chování jazyk nějaké nepříliš vzdálené minulé doby, který podle nich byl lepší (např. kultivovanější, vytříbenější, jednotnější, méně vulgární) a který by měl být plně zachován. Takovými dosti rozšířenými postoji se vyznačují komunikanti reprezentující t r a d i c i o n a l i s t i c k ý p u r i s m u s (j a z y k o v ý k o n z e r v a t i v i s m u s). Zastánci tohoto typu purismu protestují hlavně proti výslovnostním, lexikálním a mluvnickým neologismům, proti pronikání do současného kolektivního jazykového úzu a také do současné jazykové normy výrazů i jejich tvarů, které byly dříve považovány za chybné, nebyly kodifikovány (např. dnešní podoby *diskuze, diskuzní, renezance, renezanční, rezort, rezortní, kurz, kurzovní*…). S tímto druhem purismu se častěji než u nás setkáváme v současném polském jazykovém společenství. Za modelový jazyk, ke kterému se má současný polský komunikant odvolávat, je považována polština meziválečného období, jejímž hlavním uživatelem byly „ówczesne warstwy wykształcone, które przestrzegały norm dobrej polszczyzny“ (Markowski 1999, s. 19).

S tradicionalistickým purismem do značné míry souvisí ještě e g o c e n t r i c k ý p u r i s m u s. Jeho zastánci přeceňují svou jazykovou kompetenci. Domnívají se, že dobře znají současnou jazykovou normu, že jejich jazykové projevy jsou bezchybné, jinými slovy vše, co je v jejich idiolektu, je správné, akceptovatelné a vhodné. Naopak ty jazykové prostředky, které oni neznají a kterých neužívají, nepatří do normy současného jazyka. Tato varianta postojů uživatelů jazyka se vyskytuje dnes spíše sporadicky, ale můžeme se s ní setkat např. u některých novinářů. Proto W. Pisarek (2002, s. 220) ve své nové rétorice pro novináře formuluje tuto

zásadu: „Strzeżmy się przekonania o niezawodności własnego poczucia językowego, o bezbłędności wszystkiego, co wyjdzie spod naszego pióra“.

3. Jazykový snobismus

Tento postoj je jistým opakem xenofobie. Pro uživatele jazyka, kteří jej reprezentují, je charakteristické nekritické, tzn. zbytečně časté a nefunkční užívání cizích slov a slovních spojení, včetně módních slov, které jsou dnes zpravidla anglického původu (Bozděchová 1997). Motivací k takovému jazykovému chování může být např. snaha vyvyšovat se nad druhé, dát najevo vyšší intelektuální úroveň, signalizovat modernost, příslušnost k lepší profesní skupině apod. Někteří badatelé (např. Savický 2000, s. 97) upozorňují, že dnes existuje velká skupina anglicismů, která slouží jako výrazný prostředek „k sociální diferenciaci nové kapitalistické buržoazie“. Jde především o napodobování jazyka zahraničních byznysmenů. Jazykový snobismus chápaný jako sociolingvistický faktor, který působí na zneužívání cizích slov převzatých ze západních jazyků, může být rovněž projevem toho, co H. Kurkowska (1981, s. 20) nazvala „kompleksem zapóźnienia intelektualnego“.

S jazykovým snobismem se v posledních letech setkáváme u nás stále častěji, i když na druhé straně se nefunkční užívání cizích slov u některých komunikantů (např. politiků) paroduje, srov. *Džínový song aneb chvála češtiny* od J. Žáčka nebo parodii způsobu mluvy politika J. Kalvody (podrobně viz Lotko 1997, s. 41).

4. Perfekcionismus v jazyce

Někteří uživatelé jazyka vycházejí z názoru: mají–li jazykové prostředky dobře a účinně sloužit v komunikačním procesu, musí být co nejpreciznější, musí mít v maximální míře systémový charakter a značně omezený počet nepravidelností a výjimek. Jazykové prostředky by prý měly mít co nejméně dublet tvarových i stylistických a mnohoznačných prvků lexikálních i syntaktických. Takové postoje jsou charakteristické pro perfekcionismus v jazyce, který zdůrazňuje uspořádanost, jednoznačnost, exaktnost a ekonomičnost jazykového kódu. Tento dosti rozšířený typ postojů (hlavně u uživatelů jazyka ve vědeckotechnických kruzích) vychází hlavně z racionálních premis a vyžaduje znalost alespoň základních poznatků z lingvistiky.

V dobré snaze po dokonalosti jazyka (komunikátu) perfekcionisté odmítají jazykovou kreativitu, nechápou funkčnost jazykových proměnných, také to, že jazyk se vyvíjí cestou variant, které po jistou dobu vedle sebe koexistují (rovněž v kodifikaci), srov. *okénko* i *okýnko, pramének* i *pramínek, plamének* i *plamínek; proti nemocem* i *nemocím, v potoku* i *potoce, v rybníku* i *rybníce*. Dále vyslovují postulát přesného pojmenování denotátů, a to v souladu s terminologií určitého vědního či technického oboru, např. *hruška* je podle nich pouze plod a ne strom, ten má pojmenování *hrušeň,* podobně prý *kaštan, broskev, třešně*... nejsou pojmenování stromů, správně má být *kaštanovník, broskvoň, třešeň*...; místo *onemocněl salmonelou* má správně být *onemocněl salmonelózou* apod.

Perfekcionistický postoj k jazyku brání jejich zastáncům náležitě chápat dnes velmi silný proces přechodu termínů do systému neterminologické slovní zásoby národního jazyka (Poštolková 1985). Vadí jim např. to, že se v procesu determinologizace terminologický význam stává méně určitý, že slova mohou získat v textu expresivní zabarvení a větší spojitelnost, srov.

zlepšit společenské klima, vytvořit přátelskou atmosféru, hovořit jako po telegrafu, mít telegrafický styl, vzít něco pod mikroskop, posuzovat něco novou optikou apod.

Zastánci perfekcionismu v jazyce např. nechápou zřetelnou funkční konkurenci mezi spojením substantivních tvarů, jež vyjadřuje konkrétní, aktuální vztahy mezi předměty i jevy, a adjektivně–substantivním spojením, které má nominační platnost, kvalifikační schopnost a je kondenzovanější, srov. *označení na křídle – křídlové označení, láhev od piva – pivní láhev, bilance nehod – nehodová bilance* (podrobněji viz Lotko 2002, s. 12).

Osoby reprezentující charakterizovaný typ postojů považují jazyk především za komunikační nástroj sociální interakce. Proto považují neologismy a okazionalismy, které slouží pouze ozvláštnění textu (nikoli zaplnění „prázdných míst" v jazykovém systému), za zbytečné (srov. *lebkař* = skinhead*, lehkoživka* = prostitutka, lišárna = vychytralost, *ometalovaný vrátný, osvetřený turista*).

5. Logizování v jazyce

Velmi blízko k perfekcionismu má další typ postoje, kterým je logizování v jazyce. Tento postoj uživatelů k jazyku je rovněž založen na rozumových východiscích, ale má jiné priority. Především zdůrazňuje shodnost jazykových prostředků s logikou. Nejde zpravidla o vědeckou (formální) logiku, nýbrž spíše o „logičnost", která vyplývá ze samotného pozorování skutečnosti a která by se prý měla odrážet i v jazykových prostředcích. Podle zastánců (spíše krajních) tohoto postoje jsou „nelogická" a tedy nesprávná slova nebo slovní spojení typu *nicméně, nočník* (nepoužívá se pouze v noci), *ručník* (nepoužívá se pouze na ruce), *(přijmout rozhodnutí) jednohlasně* (prý jen jedním hlasem, ne všemi), *studovat na fakultě, pracovat na poště* (prý na povrchu, na vyvýšeném místě), *(obuv) se nachází vlevo* (prý jen to se může nacházet, co se hledá) apod.

Logizující uživatelé jazyka nechápou dost dobře funkčnost uměleckých figur spojujících slova, která jsou běžně ve významovém rozporu, srov. např. oxymóron: *svítání na západě*, *lesy zpívají, živá mrtvola.* Podle nich také nelze stupňovat adjektiva typu *plešatý, plný, pustý, bílý, černý, spravedlivý…*, protože označují mezní vlastnosti (Lotko 2002).

Kritérií běžné logiky používají někteří uživatelé jazyka rovněž často při hodnocení pleonazmů a tautologie. Podle nich jsou nelogická, redundantní, tedy nesprávná spojení, jako např. *malý domek, mladý chlapec, zjednodušený stereotyp, dvě poloviny, vidět na vlastní oči, vrátit se zpět* apod.

Logizující soudy vyslovují někteří komunikanti, když požadují důsledné sémantické odlišování původně dubletních (synonymních) podob lexémů (podle nich logické je to, aby dvěma jazykovým formám odpovídaly také dva různé obsahy), srov. *manipulační – manipulativní, katastrofální – katastrofický, školní – školský, triangulační – triangulární, kompaktní – kompaktový* (Sochová – Poštolková 1994, s. 14).

6. Jazykový liberalismus

S liberálními postoji k jazyku se setkáváme hlavně tehdy, když jeho uživatelé vyslovují velmi tolerantní soudy k různým jazykovým změnám, inovacím, k vnějším (cizím) i vnitřním (regionálním) přejímkám apod. Jazykový liberalismus se projevuje rovněž v neodmítání vari-

antních tvarů v jazyce, a to bez ohledu na to, zda jsou či nejsou kodifikovány, resp. zda zvětšují počet výjimek (např. *přelétnout/přelítnout, příkop/příkopa, zmínit se o něčem/zmínit něco, přihlásit se u pokladny/přihlásit se na pokladně*). Někteří komunikanti doporučují zaujímat shovívavý postoj také k různého typu expresivismům z běžné mluvy, srov. *bolševik* (= 1. komunistická vláda, 2. státní byrokracie komunistické vlády, 3. komunistická strana), *bolševiáda* (= období vlády komunistické strany), *komunista* (= komunistická strana, její vláda), *stará struktura* (= 1. kdo zastával významnou funkci v minulém režimu, 2. konzervativní, nemoderní člověk), *totáč* (= období komunistické nadvlády), *totalitník* (= kdo sloužil komunistickému režimu).

Krajní podobou jazykového liberalismu je tzv. l e s e f e r i s m u s (fr. *laisser faire* = dovolit udělat, neodporovat). Tento typ postoje uživatelů jazyka se vyznačuje maximálně tolerantním pohledem na jazyk a jeho bohatství. Leseferismus nediferencuje jazykové prostředky na tradiční a inovační, nehodnotí je z hlediska příslušnosti k jednotlivým varietám národního jazyka. Pro něj je rozhodující to, zda tyto prostředky jsou funkční z hlediska komunikačních potřeb a zda jsou často užívané (tedy zda patří do úzu). Zastánci tohoto postoje považují jazyk za „samoregulující zařízení", proto jsou podle nich zbytečné všechny ingerence (individuální i institucionální) do otázek jeho stavby, fungování i vývoje. Podle polských sociologů s tolerantním přístupem při posuzování jazykových jevů se dnes setkáváme především u představitelů humanistické inteligence. Naproti tomu leseferismus se častěji projevuje v kruzích technické inteligence a v prostředí mládeže (viz podrobně např. Markowski 1999, s. 28).

7. Jazykový indiferentismus

Tento postoj se vyznačuje více či méně vědomou lhostejností uživatelů k problematice jazyka, jejich nezájmem o jazyk jako základní a nejdůležitější nástroj sociální interakce. Reprezentanti tohoto postoje považují jazykové otázky za zcela okrajové, pro každodenní život bezvýznamné. Když je tento postoj k jazyku vědomý a motivovaný, mluvíme o tzv. j a z y k o v é a b n e g a c i. Jde o záměrné zpochybňování jazyka jako jisté hodnoty. Projevuje se v uvědomělém, často až provokativním porušování existujících jazykových norem, v záměrném nerespektování jazykové kodifikace. Některé skupiny uživatelů jazyka (např. část mládeže) v rámci svých postmodernistických přístupů k životu, globalizačních vlivů (Lotko 2003), demonstrování „moderního" stylu života, který je podle dichotomie E. Froma (1992) orientován na „mít" nikoli na „být", programově porušují ustálené a vžité normy. Nejde pouze o porušování normy ortoepické, gramatické či lexikální, ale také o nerespektování normy stylistické (srov. např. časté užívání ve veřejné komunikaci expresivismů a vulgarismů). Polští lingvisté (např. Satkiewicz 2000, Mazur – Rzeszutko 2000) označují toto jazykové jednání a chování metaforickým pojmenováním „bycie na luzie" („ ničím neomezované chování a jednání").

Závěr

Zkoumání postojů uživatelů k jazyku je stále aktuální. Vzhledem k tomu, že tato problematika je značně složitá a vývojově velmi dynamická, bude vyžadovat zejména od sociolingvistů zevrubnější a systematičtější pozornost. V tomto příspěvku jsme se pokusili vydělit, stručně charakterizovat a klasifikovat ty postoje uživatelů k jazyku, se kterými se můžeme setkat v současném českém jazykovém společenství (ale nejen v něm). Z analýzy vyplývá, že ve vět-

šině postojů se projevuje hluboký vztah k jazyku jako významné imanentní společenské hodnotě, i když navrhované způsoby „boje za jazyk“ jsou z hlediska moderní lingvistiky často diskutabilní, mnohdy nepřijatelné. Důležité je také to, že mnozí uživatelé jazyka jsou přesvědčeni o tom, že je možné mít vliv na jazykové jevy, resp. na vývoj celého jazyka. Proto také věří v účinnost dobře promyšlené a rozumně prosazované jazykové politiky.

LITERATURA

Bozděchová, I.: *Vliv angličtiny na češtinu*. In: Český jazyk na přelomu tisíciletí. Praha 1997.

Černá, A.: *Čeština v jazykové poradně – postoje uživatelů*. In: Český jazyk a literatura na sklonku XX. století. Wałbrzych – Ostrava 2001, s. 59–64.

Daneš, F.: *Dialektické tendence ve vývoji spisovných jazyků (Příspěvek sociolingvistický)*. In: Československé přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů v Praze. Praha 1968, s. 119–128.

Diviš, I.: *Problematický slovník aneb ta kniha skončí v popelnici*. Mladá fronta DNES, 28. 11. 1998.

From, E.: *Mít nebo být?* Praha 1992.

Grabias, S.: *Język w zachowaniach społecznych*. Lublin 1994.

Chloupek, J.: *Pověry o češtině*. Brno 1968.

Kořenský, J.: *Komunikace a čeština*. Jinočany 1992.

Kurkowska, H.: *Próba charakterystyki socjolingwistycznej współczesnego języka polskiego*. In: Współczesna polszczyzna. Warszawa 1981, s. 7–46.

Lotko, E.*: O některých vývojových tendencích v současné slovní zásobě a jejich příčinách (na materiálu češtiny, slovenštiny a polštiny)*. In: Studia Slavica V, Slovanské studie. Ostrava 2002, s. 7–22.

Lotko, E.: *O globalizacji na gruncie językoznawstwa*. In: Horyzonty edukacji językowej i literackiej. Cieszyn 2003 (v tisku).

Lotko, E.: *Kapitoly ze současné rétoriky*. Olomouc 1997.

Lotko, E.: *K problematice stupňování adjektiv v češtině a polštině*. In: Studia Slavica VI, Sborník prací k 75. narozeninám prof. J. Damborského. Ostrava 2002, s. 157–165.

Markowski, A.: *Postawy użytkowników wobec języka*. In: Mowa rozświetlona myślą. Świadomość normatywno–stylistyczna współczesnych Polaków. Wrocław 1999, s.15–32.

Martincová, O. a kol.: *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů*. Praha 1998.

Mazur, J. – Rzeszutko, M.: *Słownictwo „NIE“ jako przykład agresji i wulgaryzacji języka we współczesnej polszczyźnie*. In: Słownictwo współczesnej polszczyzny w okresie przemian. Lublin 2000, s. 149–160.

Pisarek, W.: *Nowa retoryka dziennikarska*. Kraków 2002.

Poštolková, B.: *Odborná a běžná slovní zásoba současné češtiny*. Praha 1984.

Satkiewicz, H.: *Neutralizacja nacechowania stylistycznego i ekspresywnego w słownictwie współczesnej polszczyzny*. In: Słownictwo współczesnej polszczyzny w okresie przemian. Lublin 2000, s. 69–74.

Savický, N. P.: *Pohyb ve slovní zásobě a v neologii*. In: Konfrontační studium inovačních procesů ve slovanských jazycích. Praha 1999, s. 3–7.

Savický, N. P.*: O jazyce, společnosti a funkcích*. Slovo a slovesnost 61, 2000, s. 93–101.

Skudrzykowa, A. – Urban, K.*: Mały słownik terminów z zakresu socjolingwistyki i pragmatyki językowej*. Warszawa 2000.

Sochová, Z. – Poštolková, B.: *Co v slovnících nenajdete. Novinky v současné slovní zásobě*. Praha 1994.

Tejnor, A. a kol.: *Přejatá slova a veřejné mínění*. Naše řeč 55, 1972, s. 185–202.

Václavková, D.: *Analýza anglicismů v časopisech pro mládež (rukopis magisterské práce)*. Olomouc 2003.

Vlasáková, K.: *Anglicismy v současné publicistice* (rukopis bakalářské práce). Olomouc 2001.

CURRENT ATTITUDES OF THE LANGUAGE USERS (SOCIOLOGICAL VIEWS AT SELECTED PROBLEMS)

Summary

In the treatice we attempted to specify, briefly define and classify the types of users' approach towards a language (Czech) that are frequently found in the Czech language community (and in other language communities). The analysis shows that most the attitudes very often reflect users' strong affection for the language as an important social issue even if frequently suggested forms of attempts to „defend a high standard laguage" are often unacceptable. It is also important that most users of the language are sure that is is possible to influence particular linguistic phenomena or the development of a language as a whole. It is the reason they believe that well planned and rationally promoted language policy can bring success.

Translation © Josef Línek, 2004

Prof. PhDr. Edvard Lotko, CSc.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
E-mail: lotkoe@ffnw.upol.cz

© Edvard Lotko, 2004
AUPO, Fac. Phil., Philologica 84 (2004)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA PHILOLOGICA 84 – 2004

K MOŽNOSTEM VYHLEDÁVÁNÍ DAT A STRUKTUŘE ATRIBUTŮ KORPUSOVÝCH MANAŽERŮ V MLUVENÝCH KORPUSECH ČNK[1]

PETR POŘÍZKA

0. V předchozích publikacích jsme se snažili ukázat, že korpusy mluveného jazyka jsou u nás prozatím metodologicky nedořešeny.[2] Problematičnost koncepce korpusů mluveného jazyka spočívá částečně v přejetí metodologie z korpusů psaných na mluvené a rovněž v některých nevyhovujících doplněních k „přejatému" modelu: tj. nevyhovující koncepce *Pražského mluveného korpusu* (PMK) či již lépe řešená a upravená koncepce pro *Brněnský mluvený korpus* ((BMK). V této studii si klademe za cíl prověřit možnosti vyhledávání dat v korpusech mluveného jazyka a na základě provedených analýz navrhnout některé úpravy těch částí korpusového manažeru, které jsou k vyhledávání dat určeny.

1. Vyhledávat můžeme jen na základě toho, co (a jak) bylo anotováno. Lingvistická anotace tedy určuje způsob práce a možnosti využití korpusových/jazykových dat. Prozatím existuje u korpusů českého jazyka pouze anotace (a) morfologická (u psaných korpusů SYN2000, PUBLIC, SYNEK, LITERA, ORWELL[3]; z mluvených korpusů češtiny jen u BMK, není však ještě zpřístupněna, u PMK nikoli) a (b) syntaktická (pouze u psaného *Pražského závislostního korpusu*).[4]

1.1 Korpusové manažery slouží uživateli k vytváření a zadávání dotazů, jejich vyhodnocení a přehlednému zobrazení výsledků. Jazyková data, která jsou vyhledána, se mohou následně zpracovat i pomocí několika statistických funkcí (např. frekvenční distribuce, kolokace, rozložení výskytu). Pro vyhledávání v (psaných i mluvených) synchronních korpusech ČNK lze v současnosti užívat dva korpusové manažery, (1) tzv. GCQP[5] (graphic corpus query procesor) a novější (2) Manatee (resp. jeho grafické uživatelské rozhraní Bonito), jenž nabízí možnost práce s rozsáhlejším objemem korpusových dat.[6] Možnosti vyhledávání v mluvených korpusech jsou ovšem omezenější než je tomu u korpusů psaného jazyka.

1.2 U reprezentativního psaného korpusu SYN2000 existují tři možnosti základního vyhledávání (viz schéma 1):

(i) vyhledání tvaru slova nebo slovního spojení (atribut *word*);
(ii) vyhledání podle *lemmatu* (reprezentativního tvaru);
(iii) vyhledání podle tzv. *tagu* (morfologické značky).

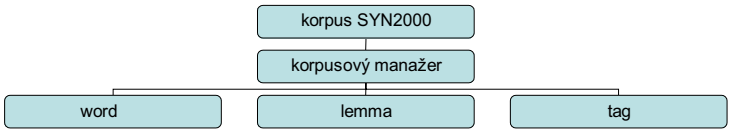

Schéma 1: Atributy SYN2000

1.3 Dotaz lze zadat dvěma cestami: buďto zapsáním dotazu v příslušném (formalizovaném) tvaru do dotazového řádku a/nebo přes grafickou tvorbu dotazu, která nabízí ještě další algoritmy pro vyhledávání. Program přitom při vyhledávání rozlišuje velká a malá písmena. U mluvených korpusů to však není relevantní, protože se v přepisech velkých písmen neužívá (vyjma vlastních jmen). Pracovní prostředí – grafické rozhraní, dotazový řádek, způsob zobrazení výsledku vyhledávání s metatextovou formou zobrazení neortoepické výslovnosti, vč. hlavičky textů (obsahující sociolingvistické informace a kód identifikující text, ze kterého konkordance pochází) – vidíme na následujícím obrázku:

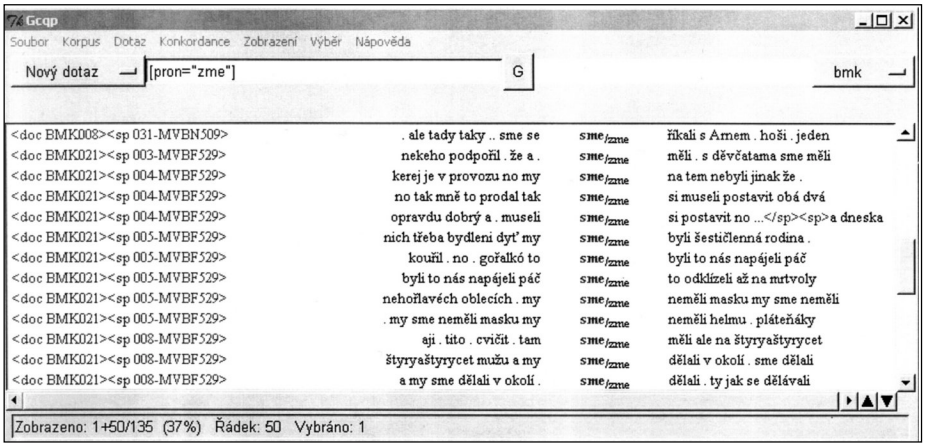

Obr. 1: Pracovní prostředí korpusového manažeru GCQP

1.4 Důležitou součástí formalizovaných dotazů jsou tzv. *regulární výrazy*. Jsou to zvláštní symboly mající speciální/definovaný význam a jsou zadávány k vyhledání žádaných dat, příp. v kombinaci s dalšími symboly.[7] Pro náš účel postačí definovat dva: *tečku* (.), jež představuje jeden jakýkoli znak a *hvězdičku* (*), jež představuje libovolný počet (0 a více) opakování předchozího znaku nebo výrazu.

1.5 U PMK lze prozatím vyhledávat klíčová slova pouze podle atributu *word* (schéma 2), tedy podle slovního tvaru včetně možnosti užít regulárních výrazů. U BMK jsou atributy dva, *word* a *pron* (schéma 3), druhý z nich (z angl. pronunciation) vyhledává klíčová slova (KWIC – key word in context) podle skutečné výslovnosti.

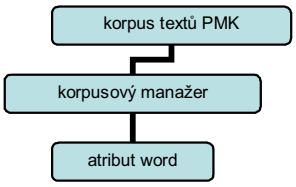

Schéma 2: Atributy PMK

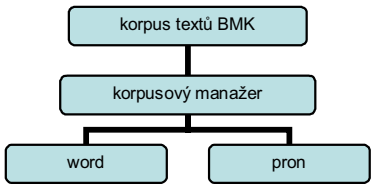

Schéma 3: Atributy BMK

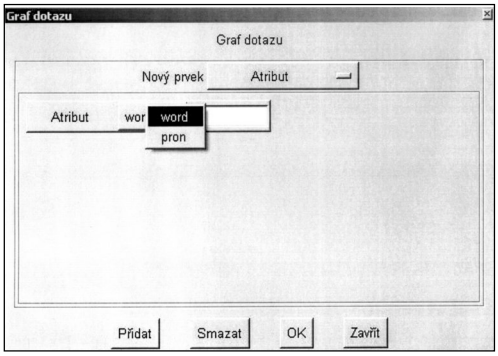

Obr. 2: Atributy BMK v grafickém prostředí manažeru

2. Je nutno podotknout, že jsme neměli k dispozici nahrávky komunikátů (ty jsou dostupné na příslušných pracovištích v Praze a v Brně), pracovali jsme tudíž pouze s „němými" přepisy. Neměli jsme proto možnost kontroly a srovnání přepsaného textu s vlastním komunikátem. Přesto jsme, soudíme, došli k výsledkům, které jsou signifikantní a které jsou dostatečným materiálovým východiskem k úvahám, jež jsou předmětem tohoto textu. Jsme si plně vědomi problematičnosti a jistých omezení, které tento „omezený" přístup k datům skýtá. Řečeno s Janem Kořenským, *„záznam textu (...) je sám o sobě jen ‚konzerva' fixující stopu předmětu zkoumání, nikoli předmět v jeho úplnosti"* (Kořenský 1998, s. 110). I to nás vede k jednoznačné snaze propojení nahrávek s přepisy, tedy ke zpřístupnění nahrávek mluvených korpusů, aby se staly jejich reálnou součástí.

3. Pro náš účel jsme využili korpus brněnský (celkem 596 009 slovních jednotek), vzhledem k možnosti vyhledávat částečně i podle výslovnosti. Při vyhledávání jazykových dat byly naším východiskem takové slovní tvary, které jsou pro mluvenou formu dané oblasti typické a hojně užívané, a je tedy předpoklad, že budou reflektovány v přepisu a že se k nim při vyhledávání dostaneme.

3.1 Zaměřili jsme se na znělostní asimilaci, konkrétně na typickou „moravskou" tendenci k markantnější sonorizaci neznělých konsonantů než je tomu na území Čech. Vědomi si značného omezení – nemajíce zvukové nahrávky –, zvolili jsme případy téměř „kanonizované", jež se realizují v mluvě Moravanů tak často, že znělá realizace případů s možnou dvojí výslovností zcela převládá nad neznělou. Zvolené jevy jsou navíc explicitně zmíněny v zásadách přepisu

BMK: přepis si všímá zejména spojení neznělých konsonantů s jedinečnými (*r*, *l*, *m*, *n*, *ň*, *j*, resp. *v*) a skupiny *sh*.[8]

3.2 Zkoumali jsme spojení sonor s párovými konsonanty *s* a *k* ve dvou situacích/kontextech:

(1) spojení neslabičných neznělých předložek *s* a *k* se slovem začínajícím sonorou (*r*, *l*, *m*, *n*, *ň*, *j*): *k_r…*(např. *k ruce, k rodině*), *k_m…*(*k mé, k mým, k moři, k městu* atd.), *s_m…*(*s mým, s míčem, s manželem* atp.), apod.;[9]

(2) sandhiové jevy ve spojení dvou slov, kdy první končí na šumové konsonanty *s* a *k* a druhé slovo opět začíná sonorou (*r*, *l*, *m*, *n*, *ň*, *j*, resp. *v*): *…k_r…*(např. *tak rychle, jak rybka*), *…k_m…*(*jak myslíš, několik možností*), *…k_j…*(*tak jako, vlak jel*) atd.

3.2.1 Mimoto jsme vybrali další slova typická pro moravskou výslovnost a srovnávali tvary *sme*/[*zme*], *bysme*/[*bizme*], *kvůli*/[*gvúli*] a konsonantické spojení *sh* na počátku slov (př. *shon, shazovat*).[10]

3.3 Výsledky všech hledaných hláskových spojení jsou (s komentáři) zobrazeny v tabulce (Tab). Některé jevy jsme vyhledávali i v PMK, pro účel této studie ovšem nejsou relevantní, tudíž zjištěné údaje neuvádíme. Neprovedli jsme ani procentuální propočty zjištěných údajů (viz Tab).

4. Při vyhledávání dat v BMK je nutno brát v úvahu, že přepis textů není fonetický, a že lze tedy tento způsob vyhledávání užít v případech, které nám nabízí/umožňuje zvolený způsob transkripce: foneticky jsou transkribovány pouze výrazy, které jsou v rozporu s ortoepickou normou,[11] tj. především (zmíněné) vybrané jevy tzv. „moravské asimilace".[12]

4.1 Chceme-li např. vyhledat všechny slovní výskyty předložkových tvarů *kvůli* i [*gvúli*] musí být dotaz zadán v ortografické podobě ve tvaru *kvůli*, až poté zvolit z menu manažeru atribut *pron* a objeví se i varianty s vysloveným *g*. Kdybychom zadali dotaz druhým způsobem, přímo tvar [*gvúli*], manažer by nám nic nenabídl, protože skutečné (foneticky přepsané) realizace, které jsou odchylkami od spisovné výslovnosti jsou uloženy formou metatextových informací – za lomítkem (viz obr. 1 a 3). Pokud by nás ovšem zajímal jen výskyt neortoepické realizace [*gvúli*], nikoli všechny tvary (spisovné i nespisovné), pak lze použít přímo atribut *pron*.

jenomže tam bylo zrovna zavřený <kvůli/gvúli> výpadku proudu a . a když
on už tady . byl jednou že <kvůli/gvúli> Katce ne ? tak @ . ona tam
ani tak viditelné a @ no . <kvůli/gvúli> čemu . | protože je tam moc
dycky se strašně těším domů <kvůli/gvúli> tomu klidu | hm | | jako
říct . já su staré Oltečák a <kvůli/gvúli> tomu bych chtěl říct akorát
není žádná sranda no . | <kvůli/gvúli> | | — | tomu . si nemusíš
no tak tam | honem musíš <kvůli/gvúli> tomu | jet že ? co ? | |

Obr. 3: Metatextové zobrazení neortoepických realizací

4.2 Způsob zobrazení výsledků je patrný z obr. 3 (tvary *kvůli*/[*gvúli*]) či z následujícího vybraného příkladu spojení *k_r…*; z 23 výskytů je dvakrát *k* před *r* sonorizováno:

měla . jako znovu vracet **<k/g rozhodnutí/rozhodnuťí>** co bych dělala . tak by to
rámci teda svých povinností <k/- rodině/-> .. diskriminace . určitě
Hanka pojede domů . na Vánoce <k/- rodičům/-> k rodičům s tím . chlapcem
domů . na Vánoce k rodičům <k/- rodičům/-> s tím . chlapcem svým kdy

jakýkoliv dresing k salátům . <k/- různým/-> salátům . jak je to rajčatový
pokojskou a paní tak jaksi <k/- ruce/-> jenom a . a záhy se provdala
děvčátka nesebere a nezaveze je <k/- rodičům/-> a neřekne jakpak se staráte
hudbě nějaký dobrý .. taky @ <k/- různým/-> tim @ ty turistickej třeba
mnohdy neuvědomí . že důvod <k/- rozvodu/-> neni to že bych mohl žit
hlediska teda že dojde třeba <k/- rozvodu/-> nebo . aspoň @ k nenaplněnýmu
nás byla taková větší úcta <k/- rodičům/-> to je jistý . no ale ...
výchova . no a vůbec výchova <k/- rodině/-> k rodinnému životu z . z
a vůbec výchova k rodině <k/- rodinnému/-> životu z . z hlediska rodičů
vezmou . ani neví . co vlastně <k/- rozvo/-> . k velké rozvodovosti ?
možnosti který sem měla . <k/- rozvoji/-> . to k tomu abych se rozvinula
. no a potom už samozřémě <k/- rozvodu/-> může dojít @ velice snadno
chodit | na houby budem chodit <k/- rybníku/-> s děckama plavat a Ťapku
vážnost . rodičovská nebo úcta <k/- rodičům/-> . vykalo se rodičům .. a
uplně jinej vztah dě dětí <k/- rodičum/-> . že . děti který nebo rodiče
vůbec neměli a pak dochází <k/- různým/-> těm diskrepancím nehledě
nebude vadit .. vzhledem **<k/g rozloze/->** @ a různorodosti říše no
dřívější době i děti měly <k/- rodičům/-> prostě větší úctu . než .
že nám zadali ňáký . téma <k/- rozhovoru/-> . my sme si tam honem nachystali

4.3 Poznámka k formalizovanému tvaru dotazů:
V obou případech – ad (1) i (2) in 3.2 – jsme využili definovaných regulárních výrazů (viz 1.4):
(i) u spojení neslabičných předložek s následným slovem vypadal formalizovaný dotaz takto (na příkladu předložky *k* se slovem s iniciálním *r*): *k r.**
(ii) u mezislovního spojení (bod 2 in 3.2): .***k r.**

5. Výsledky vyhledávání (Tab)

vyhledané tvary	celkový výskyt	neznělá varianta	sonorizovaná podoba
sme/[zme] [a]	1851	1716	135
bysme/[bizme] [b]	181	175	6
kvůli/[gvúli]	73	66	7
skupina [sx…]/[zh…] [c]	72 (70)	33 (31)	39
spojení *k_r…*	23	21	2
spojení s_*r…*	41	41	0
spojení *k_l…*	14	14	0
spojení *s_l…*	26	26	0
spojení *k_m…*	28	28	0
spojení s_*m…*	97	96	1
spojení *k_n(ň)…* [d]	182	180	2
spojení *s_n(ň)…* [e]	430	429	1
spojení *k_ ň…* [f]	12	12	0
spojení *s_ ň…* [g]	42	42	0
spojení *k_j…*	16	16	0
spojení s_*j…*	85	85	0

vyhledané tvary	celkový výskyt	neznělá varianta	sonorizovaná podoba
spojení *…k_j…*	2077	2056	21
spojení *…s_j…*	304	301	3
spojení *…k_r…*	123	121	2
spojení *…s_r…*	52	52	0
spojení *…k_l…*	68	68	0
spojení *…s_l…*[h]	46	44	2
spojení *…k_m…*	875	868	7
spojení *…s_m…*	295	291	4
spojení *…k_n(ň)…*[i]	1485	1479	6
spojení *…s_n(ň)…*[j]	815	811	4
spojení *…k_ň…*[k]	73	73	0
spojení *…s_ň…*[l]	48	48	0
sandhi *…k_v…*[m]	899	892	7
sandhi *…s_v…*[n]	275	273	2

5.1 Komentář:

(a) Neredukovaný tvar *jsme* se objevil v korpusu BMK devatenáctkrát (tento výskyt není započítán do celkového výskytu *sme*/[*zme*]).

(b) Spisovný tvar *bychom* má v BMK 38 výskytů (ani tento tvar není započítán do výskytů tvarů *bysme*/[*bizme*]). Hyperkorektní tvar *by jsme* se v přepisech neobjevil.

(c) Pouze u tohoto spojení (jednoznačně) převládla znělá varianta nad neznělou. Ze seznamu výskytů je třeba vyřadit slova *shopping*, *shit*, pak platí číselné údaje v závorkách.

(d), (e), (i), (j) U spojení neslabičné předložky (či předchozího slova) s následným *n* a *ň* vzniká problém, protože slabičný princip psaní (*di*, *ti*) *ni*, *(dě*, *tě*) *ně* narušuje v přepisu při vyhledávání separaci případů, kdy bylo vysloveno *n* a kdy *ň*. Při vyhledání se nám objeví slovní výskyty s *n* a *ň* dohromady. (Lze si pomoci prostřednictvím tzv. filtrů – P-filtru a N-filtru, kdy vyřadíme – nebo naopak ponecháme – konkordance s *ni*, *ně*.).

(f), (g), (k), (l) Jiným případem jsou spojení neslabičné předložky (či předchozího slova) s následným *ň*, kdy dostaneme slovní tvary pouze s *ň*, které jsou dány artikulačními deformacemi hláskových skupin (např. *ňák*, *ňákejma*) a nejsou zapsány metatextově.

h) Zde se vyskytla jedenáctkrát předložka *přes* ve spojeních *přes léto*, *přes les*, *přes louku*, ale znělá realizace je (metatextově) zapsána pouze ve dvou (!) případech, přitom ve spojení se sonorou se pravidelně (i v Čechách) realizuje *přez*.

m) + n) Rozhodli jsme se i pro spojení s konsonantem *v*. Na Moravě je sonorizace koncových neznělých konsonantů před *v* tak častá a pravidelná, že se chová jako párové konsonanty při asimilaci znělosti (i přes hranice slov). O to zajímavější jsou výsledná čísla.

5.2 Je důležité poznamenat, že i když jsme vymezili dva kontexty (in 3.2), ve skutečnosti jsme při vyhledávání kontext pouze rozšířili. Je to dáno formou dotazu: ve výsledcích mezislovních

spojení jsou totiž zahrnuty i výskyty/případy neslabičných předložek, protože význam „hvězdičky“ coby regulárního výrazu je *nula a více opakování předchozího znaku nebo výrazu*. Kdybychom chtěli tyto dva kontexty striktně rozdělit, tj. aby neslabičné předložky do výsledku zahrnuty nebyly, museli bychom zvolit další z regulárního výrazů – *plus* (+), které znamená *jedno nebo více opakování předchozího znaku nebo výrazu*. Formalizovaný tvar dotazu by byl .+*k r.**.

5.3 Závěry: Z tabulky vyplývá, že přepisy s největší pravděpodobností neodpovídají skutečné realizaci, a tedy poměru zkoumaných hláskových realizací v daných kontextech. Obzvlášť zajímavé jsou pro nás všechny případy spojení neslabičné předložky *s* se sonorami. Dostáváme chybné údaje na základě zvolených pravidel přepisu. Vzhledem k tomu, že dubletní výslovnost *s* i *z* je spisovná (dublety nejsou v přepisu vyřešeny, viz Pořízka 2004b), v přepisu se realizace s vysloveným *z* vlastně neznačí. (Protože *s* je tvar ortografický, je mu dána přednost.) To je i případ slovního tvaru *přes*, kde je koncové *z* také realizováno pravidelně a normativně. Situace je tady kupodivu opačná: ve fonetických závorkách jsou výrazy *přez*, tedy normativní, bez fonetických závorek zase výrazy *přes* (?). Údaje o výskytu znělých realizací jsou značně podhodnocené, což dokládá třeba jen výsledek srovnání realizace *sme* a *bysme* s typicky celomoravským [*zme*] a [*bizme*], v nahrávkách je určitě znělých realizací nespočet. Ukazuje se zřejmá diskrepance mezi přepisem a zvukovou nahrávkou komunikátů a že statistická zjištění neodpovídají míře sonorizace neznělých obstruentů v mluvě Moravanů. (Nesporno roli hraje kvalita studentských přepisů, viz zde 9.b.)

6. Prozatím můžeme využít pouze kontextové vyhledávání – rozšiřování kontextu kolem klíčových slov však má svá omezení, a k celému komunikátu se nedostaneme. Proto je naší snahou, aby bylo možno zobrazit nejen konkordanční řádky (s omezeným kontextem), ale celý komunikát (položka *comp* u schématu 4), a také vyhledávat podle určitých kritérií – např. podle sociolingvistických proměnných (údajů o pohlaví, věku, vzdělání a typu textu: formální–neformální). Doposud je využití těchto indexů spíše latentní. Zobrazují se, jak vidno z obr. 1, na levé straně pracovního okna manažeru a slouží jen jako pasivní informace v hlavičce textů k jejich identifikaci a k základním informacím o mluvčích. Bylo by jistě užitečné, kdybychom po patřičných programátorských úpravách manažeru (přidáním dalších atributů, viz níže) mohli s těmito čtyřmi kritérii rovněž pracovat. Bylo by možno např. sledovat rozdíl mezi vyjadřováním mladší a starší generace (zde by se mohla ukázat užitečnost formálních rozhovorů, kdy mají respondenti 12 stejných otázek), analyzovat texty z hlediska věku, vzdělání mluvčích apod. Věk mluvčích, který je prozatím členěn dichotomicky pouze na vyšší–nižší (s hranicí 35 let) by musel doznat jistého „zjemnění“, detailnějšího členění, přinejmenším po dekádách.

7. Statistické funkce korpusového manažeru nám rovněž nabízejí řadu otázek. U psaného korpusu nepochybně plní svoji roli efektivně, což souvisí s „původností“ konceptu. U mluvených korpusů nám statistické funkce nemusejí dát přesnou informaci o zkoumaném jevu. Roli zde hraje metatextové včlenění slovní jednotky dle své skutečné výslovnosti (viz např. v menu *Korpus* položku *Statistiky* a srovnání atributů, obr. 4). Abychom dostali informaci o výskytu daného tvaru v jeho spisovné a nespisovné podobě – což je kromě základního vyhledávání

také druhý způsob k získání této informace –, musíme s metatextovým způsobem uložení neortoepických realizací počítat a dotaz zadat jako na obr. 4: první položka atribut *word*, druhá *pron* (kdybychom i v druhém případě zadali atribut *word*, byl by logicky výsledek 0 výskytů):

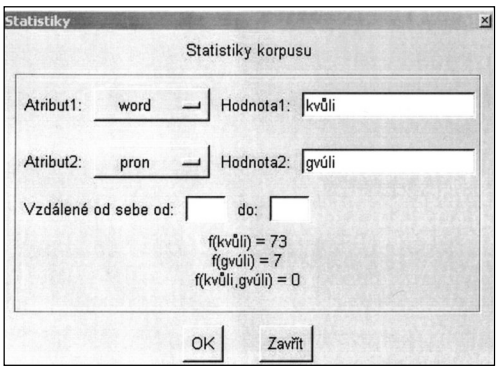

Obr. 4: Statistické srovnání výrazů/tvarů

7.1 Z výsledku je patrné, že díky metatextu jsou ve výskytu atributu *word* zahrnuty i nespisovné realizace, abychom tedy dostali správné číslo výskytu tvaru *kvůli*, je nutno 7 sonorizovaných výskytů od čísla 73 odečíst (viz i Tab).

7.2 Jinou statistickou funkcí je *Rozložení* (v menu *Konkordance* pod položkou *Statistiky*, viz příklad *kvůli*, obr. 5), která nám u psaných korpusů může poskytnout užitečné informace o žánrové distribuci zkoumaných slovních výrazů (spojení) na základě uspořádání textů. Ty jsou řazeny v daném pořadí – beletrie (15 %), odborné texty (25 %), publicistika (60 %), i když nejsou značeny hranice mezi těmito kategoriemi (i vyznačení hranic by bylo užitečnou úpravou).

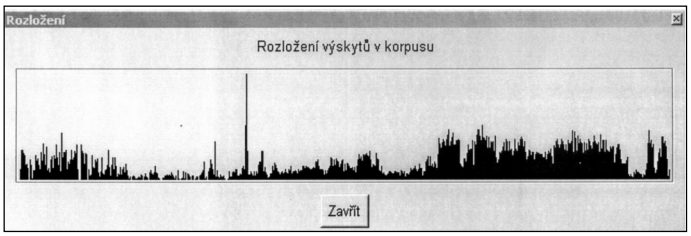

Obr. 5: Rozložení výskytu předložky kvůli *v korpusu SYN2000*

7.2.1 Lze pozorovat, že výraz *kvůli* (absolutní výskyt: 21 244) se nejčastěji objevuje v publicistických textech, nejméně v textech odborných. U korpusů mluvených je tato funkce prakticky nevyužitelná, protože jsou texty v mluvených korpusech za sebou řazeny pravidelně po dvojicích (formální+neformální), bez bližší specifikace žánrové (viz obr. 6).

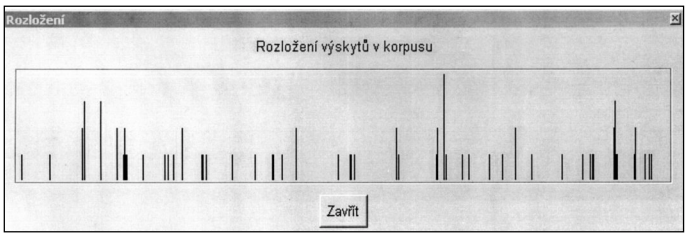

Obr. 6: Rozložení výskytu předložky kvůli *v korpusu BMK*

7.2.2 Na obr. 6 jsou obsaženy tvary se znělou i neznělou realizací (*kvůli* i [*gvúli*], abs. výskyt: 73). Lze ale samozřejmě zkoumat rozložení výskytů odděleně: např. u tvaru [*gvúli*]. Pokud bychom ovšem chtěli zkoumat pouze četnost tvaru *kvůli*, situace by byla podobná jako u srovnání statistik atributů – ve výskytech jsou (kvůli metatextu) zahrnuty všechny, i nespisovné realizace.

7.3 Tuto funkci by bylo možno využít, kdybychom například komunikáty v celém korpusu uložili do dvou separovaných sekcí, s vyznačením hranice, a bylo tak možno srovnat výskyt slovního výrazu (spojení) ve formálních a neformálních textech.

8. Ve shodě s prezentovanými úvahami a výsledky by struktura atributů, kterou navrhujeme, mohla vypadat kupříkladu takto (dostali bychom se k interaktivní podobě komunikátů):

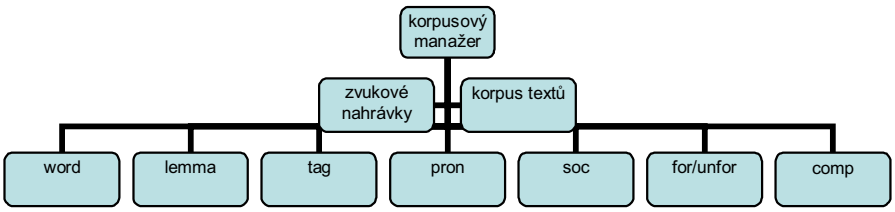

Vysvětlivky atributů vyhledávání:
- word – vyhledávání podle klíčového slova nebo slovního spojení
- lemma – podle základního slovníkového tvaru
- tag – podle morfologické značky
- pron (pronunciation) – podle výslovnosti
- soc (sociolinguistic) – podle sociolingvistických proměnných
- for/unfor (formal/unformal) – výběr mezi formálním a neformálním textem dané nahrávky
- comp (complete) – zobrazení komunikátu v jeho úplnosti

Schéma 4: Navrhované atributy korpusového manažeru

9. Na základě provedených analýz se ukazuje jako žádoucí přistoupit k těmto krokům:

(a) zavést fonetický přepis, který nebude uložen metatextově, ale jako „plný“ paralelní text vedle přepisu (převážně) založeného na ortografii (a sloužícího potřebám morfologické analýzy);

(b) studentský fonetický přepis vzít jako „hrubý“ základ, zkontrolovat jej a „pročistit“ tý-

mem zaškolených odborníků, aby se eliminovaly individuální odchylky přepisovatelů i diskrepance mezi grafickou a akustickou verzí komunikátů;

(c) rozšířit funkce korpusových manažerů, zavedením nových atributů/funkcí umožňujících šíře využít mluvené komunikáty korpusových souborů (viz schéma 4);

(d) komunikáty v korpusu uložit do dvou sekcí – formální a neformální, aby bylo možno využít i statistické funkce rozložení výrazů (příp. pro sociolingvistické proměnné, tedy možnost zjišťovat rozložení výrazů i podle kritéria věku, vzdělání apod.);

(e) propojit přepisy se zvukovým záznamem komunikátů a umožnit jejich plné zobrazení;

(f) budovat koncepci tzv. *monitor/dynamic corpora* (monitorovacích/dynamických korpusů); takové korpusy nejsou uzavřené a lze je kdykoli dotvářet a doplňovat; byla by tak zajištěna otevřenost systému s možností stálého zvětšování objemu jazykových dat.[13]

Tento příspěvek vznikl za podpory výzkumného záměru Výzkum historie a kultury Moravy jako modelu pro existenci euroregionu MSM 152100017 a výzkumného záměru Integrované studium hlasu a řeči (MSM 152100018).

POZNÁMKY

1 Korpusový manažer je softwarový vyhledávací program určený pro práci s korpusovými daty. Atribut je položka/funkce v menu korpusových manažerů, která má definovanou funkci a algoritmus vyhledávání/vytěžování dat. ČNK – Český národní korpus.

2 Viz Pořízka 2004a, 2004b.

3 SYN2000 – reprezentativní korpus ČNK (velikost: sto milionů slovních jednotek), SYNEK – zmenšenina korpusu SYN2000 (velikost: 10 milionů slov), LITERA – korpus složený z vybraných prozaických děl českých autorů převážně z 60.–90. let 20. století, PUBLIC – korpus veřejně přístupný z webových stránek Ústavu ČNK (umožňuje pouze základní vyhledávání slov, bez dalších funkcí), ORWELL – korpus jazyka románu *1984* G. Orwella.

4 Usilujeme o zavedení (c) fonetické anotace (zavedením paralelního přepisu pomocí transkripčního systému SAMPA) – komunikáty pro *Olomoucký mluvený korpus* (OMK) jsou již takto přepisovány a rádi bychom iniciovali anotaci prozodickou, příp. anotaci, která by umožňovala komunikační analýzu textu.

5 S tímto korpusovým manažerem jsme pracovali my.

6 Korpusová data = nejen slovní jednotky, jazyková data, ale i všechny ostatní informace (např. statistická zjištění), které lze získat pomocí softwarových nástrojů.

7 Přehled a význam všech regulárních výrazů užívaných ČNK lze nalézt na webových stránkách (ucnk.ff.cuni.cz), v odborné literatuře (*Český národní korpus* 2000) nebo v dokumentaci korpusových manažerů.

8 Pravidla přepisu BMK (citace): Asimilace znělosti je zapisována v zásadě ve shodě s pravopisem, tedy nefoneticky. Speciálně jsou zaznamenávány – a to ve fonetickém zápisu umístěném v hranaté závorce za zápisem reflektujícím pravopis – pouze takové realizace znělostní asimilace, které jsou v rozporu se spisovnou normou, tzn. vycházejí z normy některého ze substandardních jazykových útvarů nebo jsou součástí idiolektu mluvčího. Pozornost je věnována zejména nářeční asimilaci ve skupinách souhláska + jedinečná souhláska (*r, l, m, n, ň, j, /v/*). Stejně je zapisována i moravská výslovnost skupiny *sh*, přestože je považována za spisovnou výslovnostní variantu. Př. Vyslovil-li mluvčí *skouška,* v textu je ve shodě s pravopisem zapsáno *zkouška* (protože výslovnost s počátečním *s-* je spisovná). Vysloví-li však *zme*, je v textu zapsáno *sme* a v hranaté závorce je připojen fonetický přepis reflektující skutečnou výslovnost [*zme*], podobně vysloví-li *gvúli*, zapisuje se *kvůli* [*gvúli*], vysloví-li *nazhledanou*, zapisuje se *na shledanou* [*nazhledanou*] apod. Stejně je řešen i zápis moravské výslovnosti typu *zešit*: *sešit* [*zešit*].

9 Tři tečky značí jakýkoli znak (písmeno/hlásku) a zároveň libovolný počet těchto pozic/znaků, tj. jakékoli slovo začínající danou sonorou; podtržítko, znak „_“, signalizuje spojitou výslovnost.

10 Hranaté závorky signalizují fonetický přepis.
11 Výjimkou je skupina *sh*, viz zde pozn. 8, kde je zásada, že do fonetických závorek je zapisována i moravská výslovnost skupiny *sh*, přestože je považována za spisovnou výslovnostní variantu (předložky *s*, která se pojí s instrumentálem, se to netýká).
12 Vyhledávání je tedy značně omezené a prozatím nevyhledáme ani *tagové* značky, tj. morfologickou anotaci výrazů. Lze si vypomoci vyhledáváním pomocí regulárních výrazů, tzn. také suplovat absenci atributu *lemma*.
13 Viz *Český národní korpus* 2000, s. 8; Šulc 1999, s. 13.

LITERATURA

Čermák, F. – Klímová, J. – Petkevič, V. [2000]: *Studie z korpusové lingvistiky*. Praha.
Český národní korpus [2000]:Úvod a příručka uživatele. Praha.
Kořenský, J. [1998]: *Proměny myšlení o řeči*. Praha.
Pořízka, P. [2004a]: *Představení výzkumného projektu Olomoucký korpus mluvené češtiny*, AUPO Moravica I, Olomouc, s. 121–127.
Pořízka, P. [2004b]: *Přepis(y) textů v mluvených korpusech*. – In: Jazyky v kontaktu/jazyky v konfliktu a evropský jazykový prostor (sborník příspěvků ze 4. setkání mladých lingvistů, Olomouc 2003). Olomouc.
Šulc, M. [1999]: *Korpusová lingvistika*. *První vstup*. Praha.

ODKAZY

http://ucnk.ff.cuni.cz/

PRAMENY

Pražský a brněnský mluvený korpus: http://ucnk.ff.cuni.cz/
Olomoucký mluvený korpus (interní materiály Katedry bohemistiky FF UP Olomouc)

TOWARDS THE POSSIBILITIES OF DATA RETRIEVAL AND THE STRUCTURE OF THE ATTRIBUTES OF THE CORPUS MANAGERS IN THE SPOKEN CORPUSES OF CZECH NATIONAL CORPORA

Summary

The article proposes to check up the posssibilities of the corpus managers at corpus data retrieval, namely for the spoken language. First the possibilities of basic retrieval for all synchronic corpuses of Czech are presented, in particular for the Prague and Brno Corpuses of Spoken Language (BMK). More closely the key words as attribute (*word*, *pron*), *regular expression* and the way/form of entering questions are discussed. Our consideration of the retrieval was focused at the phenomena of the so-called „Moravian assimilation". What was chosen for our analysis on the basis of the BMK material were the sound connections of sonorous consonants with geminate consonants *s* and *k* in two contexts: (a) connection of unsyllabic unvoiced prepositions *s* and *k* with a word beginning with a sonorous consonant (*r, l, m, n, ň, j*) and (b) sandhi effects in connections of two words, when the first one ends with the consonants *s* and *k* and the second one starts again with a sonorous consonant. Also

other words typical for Moravian pronunciation, forms [*zme*], [*bizme*], [*gvúli*] and consonant connection *sh* at the beginning of words were chosen. The results of all searched sound connections have been analyzed and commented appropriately. It has been shown that there appears discrepancy between the transcription and the sound recording of the discourses and that the statistical data do not correspond with the degree of voicing of unvoiced obstruents in Moravian speech. The Conclusion is devoted to several suggestions: to introduce phonetic transcription which will not be set in a metatext way but as a „full" parallel text next to the transcription based (prevailingly) on ortography; possible modifications of the corpus managers – introducing new attributes/functions, a more detailed division of sociolinguistic parameters, the question of exploiting the statistical data at the spoken corpuses.

Translation © Božena Bednaříková, 2004

PhDr. Petr Pořízka
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
<porizkap@ffnw.upol.cz>

© Petr Pořízka, 2004
AUPO, Fac. Phil., Philologica 84 (2004)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA PHILOLOGICA 84 – 2004

KDO KOMUNIKUJE V EPICKÉM TEXTU?

JINDRA SVOBODOVÁ

V našem pojetí chápeme umělecký text jako útvar sociální komunikace, ve které se stává znakem svého druhu a funguje jako nástroj sdělování ve směru autor – čtenář. Při zkoumání takového specifického komunikačního aktu se ovšem nesmíme omezovat pouze na fázi recepční, jejíž existence je nutně podmíněna také produkcí a materiální prezentací textu. Na výsledné podobě komunikace se tedy podílí jak fáze produkční, ve které umělecký text představuje, výsledek, rezultát, tak fáze recepční, při které zase umělecký text představuje východisko jistého procesu. V této souvislosti pak rozlišujeme dva komunikující subjekty – podávající subjekt, autora uměleckého textu, který představuje aktivního účastník produkční fáze textu, a přijímající subjekt, čtenáře, který aktivně přistupuje k recepci uměleckého díla a dešifruje je jako autorovo sdělení.

Zejména v epickém textu se ovšem vedle tohoto primárního komunikačního aktu – tedy komunikace mezi autorem a čtenářem – uplatňuje ještě komunikace vnitrotextová, realizovaná mezi komunikujícími subjekty jiné kvality než jsou autor a čtenář, tedy mezi postavami díla. Tato verbální aktivita postav se ovšem v kontextu celého literárního díla stává součástí komunikace mezi autorem a čtenářem.

Děj literárního textu je pevně zasazen do svého časoprostoru, postavy v tomto časoprostoru žijí a vyvíjí i jinou než pouze verbální aktivitu. Výsledný epický text tedy vzniká spojením dvou kvalitativně odlišných promluvových linií. První linii tvoří promluvy vystupujících postav, jde o záznam jejich verbálních projevů, druhou linii tvoří promluvy vypravěče. Vypravěčovy promluvy mohou jednak komentovat verbální aktivitu postav – mohou se týkat parajazyka, mimiky a kineziky provázející promluvu postav, ale v jejich rámci může jít také o vypravěčovu řečovou aktivitu svého druhu, která se vztahuje k časoprostoru literárního díla, nebo k ostatním věcným či osobním objektům komunikace (blíže Kořenský a kol. 1999, str. 34n). Komentáře parajazykového charakteru se vyskytují nejčastěji v tzv. uvozovacích větách vyskytujících se v bezprostřední blízkosti promluvové linie postav. Centrální postavení v takovýchto větách hrají velmi často verba dicendi, která nejenom že ve své sémantice obsahují prvek „užívání jazyka“, ale také mohou komentovat způsob, jakým je jazyk užit (např. jeho silové odstínění – *křičet, šeptat*, kvalitu artikulace – *huhlat*, apod.), mohou ale také explicitně vyjadřovat komunikační funkci výpovědi (např. *radit, slibovat, vyhrožovat, zeptat se* apod.) (blíže např. Daneš 1973, str. 115–124, Daneš – Hlavsa 1987, str. 164–195, Hirschová 1988, Šoltys 1983).

Vývoj v moderní české literatuře směřuje stále více k oslabování rozdílů mezi oběma liniemi a k aktivizaci vyprávějícího subjektu, který velmi často splývá s jednou z postav (blíže Doležel

1960). Celý text se tak výrazně subjektivizuje, je vyprávěn jako životní zkušenost jedné z postav. Z tohoto hlediska považujeme za podnětné věnovat se blíže románu Petry Hůlové *Paměť mojí babičce* (nakladatelství Torst, Praha 2002, 235 stran). Autorčiným záměrem je podat právě takový, tedy výrazně subjektivizovaný obraz skutečnosti. Tutéž skutečnost prožívá pět příslušnic jedné mongolské rodiny – tři sestry, jejich matka a dcera Dzaji, nejstarší z vyprávějících sester. Jejich vyprávění stojí vedle sebe v šesti různě dlouhých kapitolách (Dzaja dostává příležitost hned dvakrát – v prvním a posledním oddíle knihy). Přesto, že postavy románu mají celou řadu společných zážitků, pokud jsou podány prizmatem vyprávějícího subjektu, představují naprosto odlišné obrazy prožité skutečnosti. A právě tak, jak stojí vedle sebe jednotlivá vyprávění, žijí vedle sebe i postavy románu a možnost jejich komunikace a vzájemného porozumění je značně problematická. Komunikující subjekty často rezignují a pouze v rámci pásma vypravěče konstatují, co by mohly ostatním sdělit, ale neudělají to:

Já neřekla, co si myslim, já tu hlavu na rameni snesla, a pak jsme šly dál. (str. 187)
Já nebudu Dzaje říkat, že Dolgorma nemá tátu, nikdy ho mít nebude a celej život si povleče balvan erlíce. (str. 206)
Pohřbila se za živa. Neřekla jsem jí to, ale bylo to vidět tejden po tejdnu. (str. 215)

Hrdinky příběhu jsou ve velmi úzkém sociálním kontaktu, který sám o sobě předpokládá verbální komunikaci. Pokud se tato verbální komunikace stává součástí sledovaného literárního textu, pak zpravidla pouze v podobě nevlastní přímé, polopřímé a smíšené řeči (blíže Doležel 1960). Autorka také velmi často rezignuje na možnost uplatnit metařečové komentáře promluv postav pomocí bohaté sémantiky verb dicendi užitých v promluvové linii vypravěče. Obvykle užívané tvary slovesa *říci* nepřináší žádné další informace o příznaku o síle hlasu, způsobu artikulace, tónovém průběhu výpovědi, či o komunikačním záměru mluvčích. Užitý slovesný tvar vypovídá pouze o časových relacích mezi okamžikem promluvy a časem vyprávění (prézentu v řeči postav je užito i v případě tzv. gnómického vyprávění), o bezprostředním kontaktu komunikantů a o mluvené podobě jazykového kódu:

Táta jen řekl, že babička vydrží a šel po svejch. (str. 15)
Řidič říkal, že nás pojede třináct. (str. 58)
Nara říkala, že jsem na trhu nemohla bejt pár dnů. (str. 87)

Poměrně časté jsou ovšem i takové případy, kdy se k promluvě postavy odkazuje pouze výrazem *prý/prej*. Tento výraz je vložen do výpovědi jedné z postav a slouží jako nástroj k odlišení od promluvy vypravěče. Paradoxně jsou v literárním textu poměrně často reprodukovány promluvy, které bychom zařadili do oblasti „společenské konverzace", komunikující postavy se pak velmi rychle střídají v aktivní a pasivní komunikační roli:

Řek jen, že je dobrý, že budu mít mimino, že s tímhle se otálet nemá a že za chvíli už bych na první byla stará. Já se ho zeptala, jestli on má ve svým kraji taky nějaký děti, a on kejv a dodal, že je čas omrknout, jak se vlastně maj. Vylezlo z něj, že odjíždí pryč. Říkal, že neví, jestli se vrátí a kam já teď prej půjdu. (str. 110)

Ovšem promluvy, které mají zásadní vliv na další životní příběhy hrdinek jsou pouze zmíněny, vypravěčka referuje o tom, že postavy spolu o daném problému mluvily, ale komunikace samotná reprodukována není. V promluvě vypravěčky není tedy explicitně vyjádřen komunikační záměr promlouvající postavy, není zaznamenána ani promluva samotná, zaznamenán je pouze komunikační efekt, v celé komunikační události se eliminuje akt lokuce i ilokuce, zachycena je pouze poslední fáze – perlokuce (terminologie viz Austin 2000, str. 101–112):

Chiroko mluvila rozvážně a pomalu, a jakmile táta začal s křikem, zmlkla. Máma přizvukovala sestře, souhlasně mručela a kejvala hlavou. Ojuna a já jsme žádný názor neměly. Džargal něco začal, ale stačil jedinej pohled Chiroko, aby zmlk. … Nara s Chiroko odjely druhej den hned po rozbřesku. (str. 73)

Teta Chiroko si v předkládané ukázce z textu po rozhovoru všech členů rodiny i přes silný tatínkův odpor nakonec s sebou odváží do hlavního města neteř. Promluvy postav jsou ovšem charakterizovány pouze z hlediska tempa a silového odstínění (mluvila rozvážně a pomalu, táta začal s křikem), v případě matky je vyjádřena její názorová shoda s tetou Chiroko.

„Uvozovací" věty s verbem dicendi, které by bylo nositelem dalšího sémantického příznaku jsou v textu méně časté, než věty s bezpříznakovým *říci* nebo *povědět:*

Nara mezitím běžela domů, protože babička křičela z postele, že máma rodí. (str. 12)
A tak jsem jen zabručela hmmmm a dál se babrala v koze (str. 41–42)
Děti přeháněj, vyhrkla, jen co jsem začala. (str. 164)
A protože teď jsem byla nejstarší já, tak slíbila, že mě vezme s sebou. (str. 37)
Jen když se zeptala, proč jsem přijela až teď, vzpomněla jsem si na svý nanicovatý cesty na poštu … a mlčela jsem. (str. 60)

Slovesné tvary uvedené v ukázkách naznačují, že informace obsažená v samotném verbu dicendi může být dvojího druhu. Buď charakterizuje parajazykové kvality promluvy, nebo explicitně vyjadřuje komunikační záměr mluvčího (charakteristiku komunikačních funkcí – KF přebíráme ze *Skladby češtiny*: Grepl – Karlík 1998, str. 430–432). Některá ze sloves mluvení s dalším sémantickým příznakem použitá ve sledovaném textu přináší následující tabulka:

Tab. 1

Sloveso	**Paralingvální charakteristika**	**Komunikační funkce**
Dušovat se, str. 11		Expresivně vyjádřený slib, KF *komisivní*
Křičet, křiknout, vykřiknout, str. 12, 16, 55, 78, 127	Silové odstínění hlasu	
Lhát, str. 215		Mluvčí vědomě porušuje komunikační zásadu upřímnosti
Nadávat, str. 13		Mluvčí dává adresátovi najevo své záporné stanovisko k jeho jednání, KF *expresivní*

Naříkat, str. 14, 21		Mluvčí se negativně vyjadřuje o svém psychickém nebo fyzickém stavu, KF *expresivní*
Ocenit, str. 207		Mluvčí dává adresátovi najevo kladné hodnocení jeho dřívějšího jednání, KF *expresivní*
Přitakat, str. 186		Explicitní vyjádření souhlasu, KF *permisivní a koncesivní*
Přiznat, str. 42		V tomto konkrétním případě mluvčí přijímá výtky komunikačního partnera a přijímá jeho hodnocení skutečnosti: *Přiznala jsem, že jsem nezodpovědný dítě*... KF *asertivní*
Ptát se, zeptat se, 20, 110, 161, 230	Intonační průběh výpovědi	Mluvčí chce získat informaci, o které předpokládá, že ji adresát má. KF *interogativní*
Slíbit, str. 37		Mluvčí se zavazuje vykonat nějakou činnost, která je v zájmu adresáta, KF *komisivní*
Šeptat, šeptnout, str. 37, 77, 154, 172	Silové odstínění hlasu	
Utěšovat, str. 11		Mluvčí se snaží způsobit změnu psychického stavu adresáta, KF *expresivní*
Utrousit, str. 43	Charakteristika mluvního tempa a nezřetelné artikulace	
Vyhrknout, str. 164, 189	Charakteristika mluvního tempa	
Vylézt (z někoho jistá informace), str. 131, 153	Pomalé mluvní tempo	Naznačuje neochotu komunikanta podat požadovanou informaci, KF *asertivní*
Vymlouvat se, str. 12		Neochota mluvčího vykonat požadovanou činnost, KF vlastně *záporná komisiva*
Vzkázat, str. 55	Informace o komunikačním kanálu, mluvčí a adresát nejsou v bezprostředním kontaktu, informaci podává třetí osoba	
Zabručet, bručet, 41, 135	Nezřetelná artikulace	
Zaříci se, str. 18		Expresivně vyjádřený slib, závazek mluvčího, KF *komisivní*

Vzhledem k rozsahu celého textu (235 stran) považujeme počet užitých sloves mluvení s dalším sémantickým příznakem za velmi omezený, tato skutečnost zřejmě koresponduje s celkovým komunikačním záměrem autorky – komunikace postav je poměrně omezená a možnost porozumění se prakticky neguje (nemožnost pochopení mezi příslušnicemi různých generací si uvědomují postavy samy, ovšem tím, že autorka dává promluvit několika postavám

v paralelních vyprávěních, boural navíc i iluzi o tom, že si spolu rozumějí alespoň příslušnice jedné generace – tedy sestry).

Pro moderní českou prózu druhé poloviny minulého a počátku tohoto století je příznačná nejen subjektivizace vyprávění spojená s vypravěčskou aktivizací jedné z postav (jak bylo zmíněno výše), ale také s tím související stírání rozdílů mezi oběma promluvovými pásmy – pásmem vypravěče a pásmem postav. Doležel v této souvislosti (Doležel 1960, str. 33n) upozorňuje na sedm zásadních distinktivních znaků, které v klasické literatuře obě pásma odlišují. Jde o **distinktivní znak slovesných osob**. Replika pásma postav je replikou dialogickou, s tím souvisí možnost užít všechny tři slovesné osoby v závislosti na tom, zda komunikující subjekt vypovídá o sobě, obrací se na adresáta, nebo referuje o osobním či věcném předmětu komunikace. Naopak v pásmu vypravěče existuje pouze třetí osoba vztahující se k předmětu komunikace. **Distinktivní znak apelu a exprese** souvisí opět s tím, že vypravěč v klasické próze nekonstruuje děj literárního díla, stojí mimo něj, proto nepoužívá ani prostředky apelu a ani se nevyjadřuje expresivně. Prostředky apelu a exprese jsou příznačné pouze pro pásmo postav. **Distinktivní znaky sémantické** se týkají zejména možnosti subjektivního hodnocení sdělované skutečnosti, modálního hodnocení obsahu a subjektivního zdůvodňování. Opět platí, že jde o aktivity minimální v pásmu vypravěče, které se plně projeví až v promluvách postav. **Distinktivní znaky slohového zabarvení** vedou k stylovému rozrůznění uvnitř pásma postav, kdy užitý jazykový kód napomáhá promlouvající postavu blíže sociálně nebo územně zařadit, obecně platí, že promluvy postav směřují k hovorovosti až k nespisovnosti. Promluvové pásmo vypravěče naopak představuje kompaktní celek realizovaný ve spisovném kódu. Distinktivní znaky slovesného času obdobně jako distinktivní znaky slovesných osob souvisí s dialogičností pásma postav a monologičností pásma vypravěče. Komunikující postavy orientují své výpovědi vzhledem k okamžiku promluvy a s tím souvisí užití všech slovesných časů, naopak pásmo vypravěče je plánem epického času a příznačným časem je vypravovací préteritum (případně prézens historický). S úzkou vazbou na časoprostor literárního díla v pásmu postav souvisí i **distinktivní znaky ukazování (deixe)**. Promlouvající postavy mohou odkazovat v rámci slovního kontextu i mimo něj, centrem odkazování je „hic et nunc" promlouvajícího subjektu. Takové ukazování ovšem není možné v pásmu vypravěče. **Distinktivní a delimitativní znaky grafické** jsou v psaném textu nejvíce nasnadě. Pomocí uvozovek může čtenář jednoznačně odlišit obě promluvové linie, je to také první distinktivní znak, který autor obvykle ruší, pokud chce obě pásma přiblížit.

V námi sledovaném literárním textu jsme zaznamenali snahu stírat rozdíly mezi oběma promluvovými pásmy, a to prakticky ve všech výše zmiňovaných ohledech (snad pouze s výjimkou distinktivních znaků slovesného času).

Vypravěčem je ve všech kapitolách jedna z vystupujících postav, s tím souvisí užití jak třetí, tak i první slovesné osoby v jejím pásmu:

Když je u nás doma šóró a nedá se nic dělat, protože není vidět na krok a já bych se venku zalkla nebo bych nenašla cestu zpátky, sedím napravo před vchodem a říkám si, jak to asi u nás vypadalo dřív, … (str. 9)
U Nary jsem byla asi tejden. (str. 63)

Zvláštností našeho literární textu je skutečnost, že se vystupující postavy střídají v jednotlivých oddílech v roli vypravěče. Jde tedy o komunikující subjekty patřící k jedné sociální skupině, kterou je rodina, s tím souvisí užití společného jazykového kódu ve všech promluvových pásmech. Všechny komunikující subjekty se vyjadřují obecnou češtinou, ať už vystupují v roli vypravěče, nebo postavy. Proto se můžeme setkat v obou dvou pásmech s nespisovným vyjadřováním, pro obě pásma je příznačné subjektivní hodnocení skutečnosti spojené s výraznou expresivitou:

Baškganskej somon, ta mizérie zalykající se prachem, se přede mnou rozvinula jako vajglama propálenej ubrus teprve nedlouho před mejma sedmejma narozeninama. (str. 132)

V celém literárním textu se můžeme setkat pouze s jediným případem užití grafického delimitativního znaku – tedy uvozovek. Uvozovky ohraničují rozsáhlé vyprávění Dzajina otce, které se vztahuje k životním příběhům nedávno zesnulé babičky Dolgormy. Jeho vyprávění je několikrát přerušeno vypravěččiným hodnocením sděleného:

Řekl: „Přestože o babičce nemluvíme, mezi prvníma slovama vašich dětí bude jméno Dlogorma. ….“(str. 21)
Věděla jsem, že pro tátu je důležitý, aby nám to řek. „Babička byla z bohatý rodiny magnátů kašmíru,….“(str. 22)

Jde tedy o jediný případ přímé řeči se všemi distinktivními znaky odlišujícími pásmo postav od pásma vypravěče. Mnohem typičtější je pro sledovaný text užití nevlastní přímé a polopřímé řeči. Nevlastní přímá řeč není ohraničena uvozovkami, zachovává si ale všechny slovesné osoby i časy:

Sedni si, to je jedno, posaď se na chvíli, to je dobrý, řekla a udělala mi vedle sebe na posteli místo. Je to dobrý, řekla a hmátla rukou pod deku někam k břichu. To je dobrý. Mergena nech bejt, jo? Horlivě jsem zakejvala hlavou. Máš ve městě dobrou práci? Zase jsem kejvla, tu nejlepší. (str. 59)
Zvykli jsme si na sebe, řekla Šarceceg, jako by šlo o Burchan ví co dojemnýho. (str. 105)
Nebudu ti kazit podařenej chúrag, vylezlo z ní jednou při večeři, jen co přijela. (str. 153)

Pro polopřímou řeč je typické užití pouze třetí osoby, zachovává si pouze distinktivní znak slovesných časů. Ty jsou stejné, jaké bychom užili v přímé nebo polopřímé řeči:

Babička lomila rukama a táta slíbil, že auto hned druhej den vrátí. (str. 29)
Řekla burjatskej učitelkám, že je nemocná, a taky byla. (str. 63)

Nejvýraznější je sblížení obou promluvových pásem v tzv. smíšené řeči, jde o případ, kdy promluva postavy i vypravěče tvoří jeden intonační celek, formálně jde vlastně o promluvu pásma vypravěče modifikovanou sémantickými nebo jinými signály pásma postav:

Máma zuřila, že jí vystavuje takovýmuhle nebezpečí, ale stejně ho pak vždycky prosila, aby jel až druhej den. (str. 104)

Máma mi někdy vyprávěla o svejch ségrách, když byly všechny dětma. Říkala, že nemám ponětí o tom, co to je mít na krku malýho haranta. Že nevim nic o tom, jak plíny páchnou, jak neustálý dětský žvanění buší ve spáncích tisícerejma kladivama a jak nekonečně daleko je to od dveří k oknu, když si v něm hraje hloupý batole. (str. 131)

I ve sledovaném literárním textu se opět potvrdila tendence započatá v moderní české literatuře již v druhé polovině minulého století. Tato tendence směřuje ke stírání rozdílů mezi pásmem vypravěče a postav, tím také k užití obecné češtiny v celém textu a k jeho výrazné subjektivizaci. Autorka komunikuje se svým čtenářem tím, že mu předkládá hotový text, nevyužívá možnosti oslovovat jej v rámci pásma vypravěče. Vyprávějícím subjektem jsou postavy díla, které se v této roli střídají. Tím autorka vytváří prostor pro to, aby mohly vyjádřit svůj názor jinak než pouze prostřednictvím verbální komunikace navzájem mezi sebou. Záznam komunikace postav se tak výrazně omezuje, hrdinky textu často na možnost vzájemného porozumění úplně rezignují. V pásmu vypravěče se také minimalizují metajazykové komentáře. V uvozovacích větách jsou nejčastěji užívána slovesa mluvení s velmi omezenou sémantikou – *říci, vyprávět, povídat,* ostatní verba dicendi s dalšími sémantickými příznaky nejsou početně příliš zastoupena. Komunikující subjekty se nejvýrazněji projevují v roli vypravěče, z textu prakticky vymizela přímá řeč a záznam promluv postav se nejčastěji realizuje v rámci nevlastní přímé, polopřímé a smíšené řeči.

LITERATURA

Austin, J. L.: *Jak udělat něco slovy*. Praha 2000.
Daneš, F.: *Verba dicendi a výpovědní funkce*, AUC SlavPrag 14, 1973, str. 115–124.
Daneš, F. – Hlavsa, Z.: *Větné vzorce v češtině*. Praha 1987.
Doležel, L.: *O stylu moderní české prózy*. Výstavba textu. Praha 1960.
Grepl, M. – Karlík, P.: *Skladba češtiny*. Olomouc 1998.
Hirschová, M.: *Česká verba dicendi v performativním užití*. Olomouc 1988.
Hůlová, P.: *Paměť mojí babičce*. Praha 2002.
Kořenský, J. a kol.: *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu*. České Budějovice 1999.
Macurová, A. – Mareš, P.: *Text a komunikace. Jazyk v literárním díle a ve filmu*. Praha 1992.
Šoltys, O.: *Verba dicendi a metajazyková informace*. Praha 1983.

WHO COMMUNICATES IN AN EPIC TEXT?

Summary

Every literary text can be accepted as a communication between a writer and his or her reader. But a special kind of communication is in progress between the characters in a inner structure of the text.

A tendency characteristic of modern Czech literature, which tends towards subjectivity of story, is suported by a novel by Petra Hůlová *Paměť mojí babičce* (Praha 2002). There isn´t differentiated direct speech from indirect speech. Quantity of so-called verbs dicendi is redu-

ced. A narrator of this story is one of the characters, so reader can recognise his or her opinion without direct speech. The characters communicate only rarely, and so various kinds of indirect speech are typical for this text.

Translation © Jindra Svobodová, 2004

Mgr. Jindra Svobodová, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
<svobodovaina@tiscali.cz>

© Jindra Svobodová, 2004
AUPO, Fac. Phil., Philologica 84 (2004)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA PHILOLOGICA 84 – 2004

K OTÁZCE LEXIKÁLNÍ PŘÍBUZNOSTI DVOU ČESKOCÍRKEVNĚSLOVANSKÝCH PAMÁTEK

MIROSLAV VEPŘEK

Mezi církevněslovanskými (csl.) památkami vzniklými v přemyslovských Čechách 10. a 11. století zaujímají přední místo tzv. *Druhá staroslověnská legenda o sv. Václavu* a *Besědy sv. Řehoře Velikého*. *Druhá staroslověnská legenda o sv. Václavu* je překladem latinské václavské legendy mantovského biskupa Gumpolda s četnými dodatky. Její text se dochoval v ruských opisech, nejstarší rukopis pochází zřejmě ze sklonku 15. století. Pro odbornou veřejnost byla objevena ruským slavistou N. Nikol'ským, proto bývá někdy také nazývána legendou Nikol'ského. Staroslověnský (stsl.) překlad latinského díla Řehoře Velikého (Gregorius Magnus) *Libri dialogorum*, v církevněslovanské tradici nazývaný *Besědy sv. Řehoře Velikého*, je nejrozsáhlejším z dosud známých csl. textů českého původu, nejstarší rukopis z 13. století má celkem 328 listů. *Besědy* dosud nebyly vydány, jejich edice se však již připravuje; přesto je možno pracovat s nimi, zejména s jejich slovní zásobou, především díky monumentálnímu dílu české palaeoslovenistiky, *Slovníku jazyka staroslověnského* (dále *SJS*),[1] pro jehož účely byly *Besědy* excerpovány a zařazeny do dokladového materiálu. Práce se *SJS* je cenná mimo jiné také proto, že se zde uvádějí u jednotlivých hesel lokace podle všech památek jeho materiálové báze – je tedy možno poměrně přesně zkoumat výskyt slov v konkrétních textech. *SJS* mimo jiné zachycuje i tzv. hapax legomena – slova doložená pouze jedenkrát.[2] Údaje *SJS* tak mohou být východiskem pro další zkoumání.

Oba výše zmíněné csl. texty českého původu, *Druhá stsl. legenda o sv. Václavu* (dále *VencNik*) a *Besědy sv. Řehoře Velikého* (dále *Bes*), bývají obvykle řazeny mezi chronologicky nejmladší českocsl. památky (11. stol.).[3] Jejich společným rysem je také skutečnost, že jsou v obou případech přeloženy z latinského originálu, i když do *VencNik* jsou ve srovnání s předlohou navíc vsunuty četné pasáže shodné s jinými václavskými legendami i dodatky odjinud neznámé. Obě památky jsou si také velice blízké jazykově, zejména v rovině lexikální. Některé pozoruhodné shody potom vedou různé badatele k úvahám o společném překladateli obou českocsl. textů. Jednoznačně odpovědět na otázku, zdali byla překladatelem obou památek jedna a tatáž osoba či nikoli, případně jednalo-li se jen o texty přeložené v rámci jednoho csl. střediska (školy?) apod., je ovšem velmi obtížné. Také jen nutné uvědomit si, že zkoumání ztěžuje poměrně pozdní rukopisné dochování *Bes* a *VencNik*, nejstarší rukopisy z 13. a 15. století navíc pocházejí z ruského prostředí, kde mohlo být do textů zasahováno (tak se zcela jistě z pochopitelných důvodů stalo v případě hláskoslovné podoby památek a u jevů morfologických – eventuální české a obecně západoslovanské prvky byly stírány).

Na vzájemnou jazykovou příbuznost obou českocírkevněslovanských textů poukázal poprvé A. I. Sobolevskij,[4] který vyslovil také domněnku, že obě památky jsou dílem téhož překladatele. Stejné osobě připsal dokonce i autorství překladu Kyjevských listů – tato možnost se však na základě dnešního stavu bádání jeví jako velmi nepravděpodobná, a to již s ohledem na obecně přijímanou dataci vzniku Kyjevských listů. U nich se předpokládá, že vznikly zhruba o století dříve než *Bes* a *VencNik*; někteří badatelé uvažují dokonce i o přímém velkomoravském původu této památky.

Zmiňovanou problematikou se v úvodu k edici *VencNik* zabývá také J. Vašica.[5] K otázce totožnosti překladatele *VencNik* a *Bes* se vyjadřuje opatrněji, avšak uznává, že mezi těmito památkami je po stránce jazykové souvislost, která nemůže být nahodilá, a pokud nepřipíšeme oba překlady téže osobě, je možné uvažovat alespoň o tom, že vznikly v téže době a v témže prostředí.[6] Vašica zmiňuje i přílišnou doslovnost a překladatelské omyly, které jsou společné oběma památkám.[7] Na základě své podobnosti blízkým překladatelským omylem může být užití slovesa оустрашати, které je ve *VencNik* doloženo jako překlad latinského *attenuat*, což však překladatel zřejmě mylně četl jako *atterreat*, a v *Bes* za lat. *tennuit*, překladatelem mylně čteno jako *terruit*. Zdá se, že v tomto případě je v obou památkách užit stejný stsl. lexém velmi podobným překladatelským omylem.[8]

Souvislost *Bes* a *VencNik* zmiňuje také I. Páclová,[9] která se také domnívá, že oba texty vznikly zřejmě v téže překladatelské škole, spolu s další českocírkevněslovanskou památkou – překladem apokryfního *Nikodémova evangelia*. Na jeho příbuznost s *Bes* ostatně ukazuje také Sobolevskij.[10] Okruh památek, vzniknuvších snad v rámci této českocírkevněslovanské překladatelské školy, ještě rozšiřuje F. V. Mareš, který k *Bes* a *VencNik* na základě některých shod lexikálních a podobnosti překladatelské techniky řadí také tzv. *Vídeňské glosy*.[11] Zde si zaslouží pozornost zejména lexém понижати, který je užit ve Vídeňských glosách a současně ve *VencNik* jako nepřesný překlad lat. *condemnare*.[12]

Poměrně obsáhle se srovnání *VencNik* a *Bes* věnuje E. Bláhová.[13] Podle ní lze přijmout názor Vašicův o stejném překladatelském centru, avšak možnost společného překladatele obou památek vyvrací. Jedním z důvodů jsou rozdíly v syntaxi, především rozdílné užití absolutních pádových konstrukcí.[14] Jako důkaz jazykové příbuznosti uvádí naopak specifický stylistický prostředek, tzv. hendiadys, společný oběma památkám.

Hlavním důvodem, proč nelze připsat *VencNik* a *Bes* témuž překladateli, je podle Bláhové rozdílná úroveň obou překladů. Za méně kvalitní považuje překlad *VencNik* (zejména prolog a 1. kapitolu),[15] stejně jako I. Páclová.[16] Naproti tomu Vašica zmiňuje některé společné rysy obou překladů[17] a chyby v textu *VencNik* přičítá spíše ruským opisovačům.[18] Opačně hodnotí oba překlady F. V. Mareš. Za výrazně zdařilejší považuje překlad *VencNik*, s nímž podle jeho názoru podprůměrný překlad *Bes* nemůže být srovnáván.[19]

Sobolevskij ve výše zmíněném článku uvádí celkem 57 stsl. lexémů z obou památek, která překládají „jedno a totéž latinské slovo“.[20] Až na několik výjimek, např. adjektivum вдішьнъ či substantivum вдкоупь, doklady uváděné Sobolevským korespondují s údaji *SJS*, je však třeba podotknout, že se jedná především o slova známá i z jiných stsl. památek, někdy doložená velmi četně. Podle mého názoru více o souvislosti obou textů mohou vypovídat slova, která

jsou v rámci památek *SJS* doložena zároveň z *Bes* a *VencNik*, zatímco odjinud nikoli. Takovýchto lexikálních dokladů jsem napočítal celkem 34:[21]

ꙁаклепениѥ, иꙁгнести, испрострѣти, кривость, крѣпъцє, наводьнѥниѥ, окроплѥниѥ, оплатитель, ослѧдь, особьнъ, отъпирати, отъпьрѣти, печально, подавлѥниѥ, подъвинѫти, понижати, понизити, поражати, пострѣкнѫти, пристаниѥ, провлачити, прометати, снага, таиньствиѥ, твръдостаньнъ, твръдостоꙗниѥ, твръдостоꙗти, тъность, оулица, оустава, оусъмотрити, оусърѣсти, оученъ, чоудьнѣ.

V některých případech se navíc jedná o slova překládající stejný latinský originál. Např. тъность *subtilitas*, снага *studium* (uvádí i Sobolevskij), таиньствиѥ *mysterium*, оусъмотрити[22] *considere*. I když to jsou nejčastěji lexémy odvozené od jiných stsl. slov, to, že se nacházejí právě jen v těchto dvou památkách, příbuznost obou českocsl. překladů nesporně podporuje.

I. Páclová[23] upozorňuje na fakt, že z památek excerpovaných pro *SJS* jsou pouze z *Bes* a *VencNik* doložena slova кривъ a криво a jejich odvozeniny, a na základě této skutečnosti uvažuje o textové souvislosti obou památek. Nutno říci, že tyto údaje nejsou zcela přesné – u slova кривъ uvádí *SJS* i sporadické doklady z jiných památek,[24] avšak poměrně hojný a v rámci památek *SJS* do jisté míry nápadný výskyt těchto slov právě v *Bes* a *VencNik* může být vážným důvodem k hledání souvislosti obou stsl. textů českého původu, snad i totožnosti jejich překladatele.

Chtěl bych upozornit ještě na jinou skupinu slov, a to složenin s komponenty твръдо a *sta-/*stoja- (v jednom případě navíc s prefixem нє-), které jsou v rámci památek *SJS* doloženy také pouze z *Bes* a *VencNik*. Jsou to tyto lexikální doklady:[25]

твръдоставьно – „důsledně, poctivě“; hapax legomenon z *Bes*, lat. *solide*;
твръдостаниѥ – „pevnost, stálost“; hapax legomenon z *Bes*, lat. *constantia*;
твръдостаньникъ – „neochvějný člověk“; hapax legomenon z *VencNik* v překladu lat. spojení *post constantissimi triumphum athletae*;
твръдостаньно – „pevně, jistě“; jedenkrát z *Bes* ve spojení да цьркъвь божию твьрдостаньно оустроѥноу оуꙁрѣша *ut ecclesiam Dei constructam conspicerent*; a z téže památky ve spojení въ цьркъви свѧтаго иѡана ꙗже нарицаѥть сѧ твьрдостаньно, kde překladatel mylně interpretoval latinský originál *in basilica ... quae dicitur Constantiniana* (dle *SJS* zřejmě zaměnil s *constanter*);[26]
твръдостаньнъ – „pevný, mohutný“; jedenkrát z *Bes* za lat. *solidus*; jedenkrát z *VencNik* ve spojení нє вѣрою ток´мо чином твьр´достан´нꙑмъ воиньствоваше *non fidei solummodo militasset constantia*;
твръдостоꙗниѥ – „pevnost“ jedenkrát z *VencNik*; z *Bes* za lat. *stabilitas*, *constantia* a ve významu „stav“ za lat. *status*;
твръдостоꙗньно – „důsledně, poctivě“; hapax legomenon z *Bes* za lat. *solide*;
твръдостоꙗти – „pevně, vytrvale stát“; jedenkrát z *VencNik* za lat. *constare*; v *Bes* jedenkrát za lat. *permanere* a dvakrát ve tvaru participia prézenta aktiva твръдостоѩи za lat. *stans*;
нєтвръдостаньнъ/нєтвръдостоꙗньнъ – „nerozhodný“; dvakrát z *Bes* za lat. *lubricum*.

Těchto devět lexémů je tedy v rámci památek SJS doloženo pouze z *Bes* a *VencNik*. Tři slova (тврьдостаньнъ, тврьдостоѭание, тврьдостоѭати) jsou společná oběma památkám – zde je shoda nejnápadnější. Se zřetelem k slovotvorné příbuznosti všech citovaných kompozit a k jejich nápadnému výskytu pouze v těchto dvou českocsl. textech však můžeme o lexikální shodě v širším smyslu uvažovat de facto i v případě, kdy je slovo doloženo pouze v jedné z památek.

Zajímavé je také srovnání s materiálem jiných slovníků. Slovník Fr. Miklošiče uvádí dva doklady:[27]

тврьдостаньно adv. (lat. *solide*) s lokačním údajem op. 2.2.238, což je dle úvodního soupisu památek text *Bes* v rukopisu Synodálním ze 17. století;
тврьдостаньнъ adj. (lat. *firmus*) s mnohoznačným údajem glag.

Stejné doklady тврьдостаньно a тврьдостаньнъ uvádí také ve svém slovníku A. S. Suvorin.[28] Ten však lokaci jednotlivých slov neuvádí, je ovšem pravděpodobné, že oba lexémy přejímá právě ze slovníku Miklošičova, který je jedním z jeho zdrojů. Žádný doklad kompozita тврьдостати/-стоѭати či jeho odvozenin neuvádí I. I. Sreznevskij.[29]

Důležité také může být srovnání výše uvedených dokladů s jejich latinskými protějšky. Jistou souvislost bychom zde mohli spatřovat u dvojice synonym тврьдостаѣьно a тврьдостоѭаньно (obojí z *Bes*), která překládají lat. *solide*, a dále u dvojice тврьдостаниѥ a тврьдостоѭаниѥ, z nichž první je doloženo z *Bes* za lat. *constantia* a druhé také z *Bes* mimo jiné za stejné lat. slovo – v dalších dokladech ještě jedenkrát z *VencNik* bez předlohy a dvakrát z *Bes* za jiná lat. slova. I přes tyto paralely s latinským originálem je však zřejmé, že citovaná kompozita nejsou přímo závislá na konkrétním překládaném výrazu, že by se jimi např. překládalo vždy stejné slovo lat. originálu (v různých odvozeninách), ani kalkem některého lat. slova.

Hypoteticky bychom mohli uvažovat ještě o jiném vzoru, a to o nějakém kompozitu řeckém. Jak totiž ukázala I. Páclová,[30] v českocsl. památkách přeložených z latiny se vyskytují stsl. kompozita, která, ač mají předlohu latinskou, kalkují některý složený výraz řecký, nebo jsou alespoň utvořena pod přímým či klasickou stsl. zprostředkovaným vlivem řečtiny, jejímž působením se ve staroslověnštině podpořil a rozvinul slovotvorný postup kompozice. Žádné konkrétní řecké složené slovo, které by bylo vzorem pro výše citované doklady z *Bes* a *VencNik*, mi však není známo. V úvahu by reálněji připadala možnost druhá, tedy, že vliv řečtiny je v tomto případě jen nepřímý, projevuje se spíše jen uplatněním slovotvorného prostředku kompozice.

Je třeba ještě vzít na vědomí skutečnost, že obě památky jsou doloženy až v pozdním rukopisném podání z ruského prostředí, tedy zvážit, zda se citované lexémy nemohly do textu *Bes* a *VencNik* dostat až při opisování na Rusi. Tato možnost mi nepřipadá příliš pravděpodobná už s ohledem na to, že žádné podobné doklady neuvádí ve svém slovníku I. I. Sreznevskij.[31] Navíc by se zřejmě dodatečné úpravy týkaly spíše jednotlivých jevů a nikoli těchto souvisejících lexikálních dokladů. Konečně adverbium тврьдостаньно je jedenkrát užito v *Bes* na základě překladatelského omylu (viz výše uvedený soupis) a to předpokládá skutečnost, že v textu *Bes* se nacházelo již v prvotním překladu v českém prostředí.

Složená slova tvořená komponenty (нє-)тврьдо a *sta-/*stoja- jsou zřejmě stsl. neologismy,

které jsou v rámci památek *SJS* doloženy pouze z textu *Besěd sv. Řehoře Velikého* a *Druhé stsl. legendy o sv. Václavu*. Vzorem k jejich vytvoření nejspíše nebylo žádné konkrétní překládané latinské slovo. Shoda těchto lexémů v obou památkách pravděpodobně nebude jevem nahodilým, nýbrž v kontextu ostatních jazykových podobností mezi *Bes* a *VencNik* může být dalším důkazem o těsné spojitosti obou památek české redakce církevní slovanštiny. Pokud již nelze (prozatím) rozhodnout, zda oba texty byly přeloženy z lat. originálů jednou a touž osobou, nebo snad pouze ve shodném období na témž místě, či nemůžeme-li s jistotou hovořit o téže překladatelské škole, v každém případě se jedná v rámci dosud známých stsl. textů i v užším okruhu památek českocírkevněslovanských o památky jazykově velmi blízké, které inspirují k dalšímu zkoumání. Z tohoto pohledu bude i připravovaná edice *Besěd sv. Řehoře Velikého* vítaným obohacením pro práci v této oblasti.

Příspěvek vznikl za podpory výzkumného záměru Výzkum historie a kultury Moravy jako modelu pro existenci euroregionu MSM 152100017.

POZNÁMKY

1 *Slovník jazyka staroslověnského – Lexicon linguae palaeoslovenicae*. Praha 1958–1997.
2 Problematice stsl. hapax legomen jsem se věnoval ve své diplomové práci. Vepřek, M.: *Staroslověnská hapax legomena*. Olomouc 2002.
3 Viz např. Bláhová, E.: *Ke klasifikaci českocírkevněslovanských památek*. Slavia 62, 1993, s. 430.
4 Sobolevskij, A. I.: *Iz chronologii drevnejšich cerkovno-slavjanskich pamjatnikov*. IzvORJaS XI, 1906, 2, s. 1–19. Jeho argumentaci se věnuji níže.
5 Vašica, J.: *Druhá staroslověnská legenda o sv. Václavu*. In: Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile (uspořádal J. Vajs). Praha 1929, s. 70–71.
6 Tamtéž, s. 72.
7 Tamtéž, s. 72, pozn. 1.
8 Viz *Slovník jazyka staroslověnského IV*. Praha 1997, s. 690; Vašica, J.: *Druhá staroslověnská legenda o sv. Václavu*. s. 87.
9 Páclová, I.: *K otázce lexikálních grécismů ve staroslověnských památkách s latinskou předlohou*. In: *Studia palaeoslovenica*. Praha 1971, s. 277–284.
10 Sobolevskij, A. I.: *Materialy i issledovanija v oblasti slavjanskoj filologii i archeologii.* St. Peterburg 1910, s. 54.
11 Mareš, F. V.: *Sul problema delle Glosse slave di Vienna.* Richerche Slavistiche 17–19, 1970–72, s. 357–361.
12 Na tuto skutečnost upozorňuje F. V. Mareš také v komentáři k edici obou textů. Mareš, F. V.: *An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin*. München 1979, s. 128 a 212.
13 Bláhová, E.: *Ke klasifikaci českocírkevněslovanských památek*. Slavia 62, 1993, s. 427–442.
14 Tamtéž, s. 436–437. Autorka si všímá typicky staroslověnské vazby dativu absolutního, jehož rozpad se projevuje sice v obou památkách, avšak různě.
15 Tamtéž, s. 437.
16 Páclová, I.: *K otázce lexikálních grécismů ve staroslověnských památkách s latinskou předlohou*. s. 278.
17 Viz pozn. č. 7.
18 Vašica, J.: *Druhá staroslověnská legenda o sv. Václavu*. s. 74.
19 Mareš, F. V.: *Církevněslovanské písemnictví v Čechách*. In: Cyrilometodějská tradice a slavistika. Praha 2000, s. 256–327.
20 Sobolevskij, A. I.: *Iz chronologii drevnejšich cerkovno-slavjanskich pamjatnikov*. s. 5n.

21 Tyto lexikální doklady uvádím bez další podrobné analýzy, materiál bude součástí mé připravované disertační práce.
22 Za povšimnutí zde stojí skutečnost, že se jedná o odvozeninu slova *sъmotrěti*, obecně považovaného za lexém typický pro východní a jižní slovanské jazyky. Viz např. Petr, J.: *Základy slavistiky*. Praha 1984, s. 121.
23 Páclová, I., *K otázce lexikálních grécismů ve staroslověnských památkách s latinskou předlohou*. s. 282.
24 *Slovník jazyka staroslověnského II*. Praha 1973, s. 64n.
25 V následujícím soupisu cituji dle příslušných hesel *SJS*.
26 Podobné znění je v latinském originálu *Bes* ještě na čtyřech místech – zde se již překladatel nezmýlil.
27 Miklošič, Fr.: *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Vindobonae 1862–1865, s. 986.
28 Suvorin, A. S.: *Slovar' drevnego slavjanskogo jazyka*. St.-Peterburg 1899, s. 846.
29 Sreznevskij, I. I.: *Materialy dlja slovarja drevne-russkogo jazyka*. Sankt-Peterburg 1893–1912.
30 Viz pozn. č. 9.
31 Viz poznámku č. 29.

LITERATURA

Bláhová, E.: *Ke klasifikaci českocírkevněslovanských památek*. Slavia 62, 1993, s. 427–442.

Mareš, F. V.: *An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin*. München 1979.

Mareš, F. V.: *Církevněslovanské písemnictví v Čechách*. In: Cyrilometodějská tradice a slavistika. Praha 2000, s. 256–327.

Mareš, F. V.: *Sul problema delle Glosse slave di Vienna*. Richerche Slavistische 17–19, 1970–72, s. 357–361.

Miklošič, F.*: Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Vindobonae 1862–1865.

Páclová, I.: *K otázce lexikálních grécismů ve staroslověnských památkách s latinskou předlohou*. In: *Studia palaeoslovenica*. Praha 1971, s. 277–284.

Slovník jazyka staroslověnského – Lexicon linguae palaeoslovenicae. Praha 1958–1997.

Sobolevskij, A. I.: *Iz chronologii drevnejšich cerkovno-slavjanskich pamjatnikov*. Izvestija otdelenija russkago jazyka i slovesnosti Imperatorskoj akademii nauk XI, 1906, 2, s. 1–19.

Sobolevskij, A. I.: *Materialy i issledovanija v oblasti slavjanskoj filologii i archeologii*. St. Peterburg 1910.

Sreznevskij, I. I.: *Materialy dlja slovarja drevne-russkogo jazyka*. Sankt-Peterburg 1893–1912.

Suvorin, A. S.: *Slovar' drevnego slavjanskogo jazyka*. St.-Peterburg 1899.

Vašica, J.: *Druhá staroslověnská legenda o sv. Václavu*. In: Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile (uspořádal J. Vajs). Praha 1929, s. 70–134.

TOWARDS THE LEXICAL RELATIONSHIP OF TWO OLD CHURCH SLAVONIC TEXTS OF THE CZECH ORIGIN

Summary

Second Church Slavonic Life of St. Wenceslas and *St. Gregory the Great's Forty Homilies upon Gospels* belong to the most important Old Church Slavonic texts of Czech origin (11th century). They both are translated from Latin originals and some notable correspondences in the vocabulary and in the translation method make many philologists speculate about a possibility that this two texts come from the same cultural center in Bohemia (a school?) or even from the same translator. It is difficult to solve this problem, but selected words described

in this article seem to support the hypothesis. They are especially Old Church Slavonic words known exactly from this two texts (in some cases translating the same Latin original), and among them a group of nine compound words (Old Church Slavonic neologisms) with components tvrʒdo and *sta-/*stoja-.

Translation © Miroslav Vepřek, 2004

Mgr. Miroslav Vepřek
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
<miroslav.veprek@post.cz>

© Miroslav Vepřek, 2004
AUPO, Fac. Phil., Philologica 84 (2004)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA PHILOLOGICA 84 – 2004

ADORDINAČNÍ SPOJENÍ VĚT V JAZYCE SOUČASNÉ ČESKÉ PSANÉ ŽURNALISTIKY

ANDREA VOLENCOVÁ

0. V tomto příspěvku se chceme pokusit o popis adordinačních spojení vět, která se vyskytují v jazyce současné české psané žurnalistiky. Pokládáme je za svébytný souvětný typ, který představuje efektivní prostředek umožňující zvládnout vysokou informační nasycenost žurnalistického textu a zároveň zachovat jeho snadnou srozumitelnost. Zkoumání souvětí s adordinačně spojenými větami zakládáme na 445 dokladech excerpovaných z internetových podob celostátních deníků *Lidové noviny*, *Mladá fronta Dnes*, *Právo a Hospodářské noviny* v rozmezí 19. 3. 2001–23. 3. 2001.[1]

1. V jazykovědné literatuře není možnost adordinačního spojení vět přijímána bezvýhradně: „… to talk about apposition of units other than noun phrases makes the concept of apposition too weak. Such apposition-like constructions will be treated as exceptional“ (Quirk 1985, s. 1308).

Naproti tomu Hlavsa (1986), dováděje do důsledků Šmilauerovo chápání adordinace jako vztahu široké totožnosti[2] prosazuje, aby adordinační spojení vět konstituovalo také zvláštní typ souvětný a nebylo, na základě formálních kritérií, přiřazováno k souvětí souřadnému či podřadnému.[3]

V *Mluvnici češtiny 3* (1987) se již adordinační spojení vět považuje za samostatný souvětný typ, založený na potenciální koreferenci propozic: „…druhá věta označuje v zásadě totéž (tj. tentýž jev skutečnosti) jako věta první, avšak tuto skutečnost pojmenovává jiným způsobem, jinými slovy a tím ji zařazuje do jiné třídy jevů nebo vytýká její podtřídy, uvádí nějakou její další charakteristiku. Komunikativním smyslem adordinace je tedy přinést o daném jevu nějakou informaci navíc a tím jej lépe osvětlit“ (Daneš a kol. 1987, s. 470).

Při takové charakteristice adordinačního spojení výrazů a vět, resp. několika vět je však třeba brát v úvahu, že v případě propozic nelze hovořit o koreferenci v témž smyslu jako u lexikálních výrazů. Propozice, na rozdíl od nominálních výrazů označujících jednotlivé jevy skutečnosti jako samostatná a jasně vyhraněná fakta, totiž představuje predikátovo-participantní strukturu, která je myšlenkovým zpracováním určitého komplexního úseku skutečnosti. V případě adordinačně spojených vět se tedy jedná o jejich potenciální obsahovou totožnost.

Stanovisko, že propozice na rozdíl od lexikálních jednotek žádnou referenční hodnotu nemá, jednoznačně ve své práci zastává Meyer (1992). Zároveň však v souvislosti s kataforickým odkazováním nominální fráze k adordinačně připojené větě připouští, že tu s výhradami lze o potenciální koreferenci hovořit: „Because a referential relation exists between the two units

in this kind of apposition, this semantic relation is somewhat similar to the relation of coreference. However, because the second unit has no referring value, here does not exist true identity of reference between the two units. Hence, these appositions are not semantically as appositional as appositions whose units are coreferential" (Meyer 1992, s. 90). Při třídění adordinačních spojení tedy důsledně rozlišuje mezi referencí a významem a sémantické vztahy mezi adordinačně spojenými propozicemi dělí na referenční a nereferenční.[4]

Ať se již možnost referenčního užití vět připouští či nikoli, problémem zůstává, na základě čeho je spojení vět chápáno jako adordinační. Podle *Mluvnice češtiny 3* přispívají ke správné interpretaci mj. lexikálně-sémantičtí činitelé jako je synonymie, hyponymie a hyperonymie.[5] Jednoznačná kritéria a gramatická omezení však stanovit nelze.

2. Základním výrazovým prostředkem adordinace je asyndeton, které vedle parataxe a hypotaxe považujeme za jeden ze způsobů vyjádření mezivětných významových vztahů. Na rozdíl od explicitního syndetického spojení pomocí souřadicích a podřadicích spojek a vztažných výrazů však asyndeton představuje výrazový prostředek pouze implicitní, který na rovině syntaktické formy o významovém poměru spojených vět nic nevypovídá. Při popisu adordinačních spojení proto vycházíme ze sémantických vztahů mezi propozicemi. Na základě jejich třídění v *Mluvnici češtiny 3* (1987) dělíme adordinačně spojené věty na dvě základní skupiny podle toho, zda jsou jejich propozice ve vztahu sémantické paralelnosti, nebo zda se jedna propozice vztahuje k obsahu nominálního výrazu propozice jiné.

3. Sémanticky paralelní propozice ve vztahu adordinačním se různým způsobem vztahují k témuž úseku skutečnosti, a tak k popisované skutečnosti přidávají další charakteristiky. Adordinace může být buď prostá, nebo zdůvodňující.

3.1 Adordinaci prostou lze rozdělit do čtyř podskupin na objasnění obsahu předcházející věty jinými slovy, výčet, sumarizaci a rektifikaci.

3.1.1 Vyjadřují-li propozice touž skutečnost z různých hledisek pomocí odlišných lexikálních prostředků, představuje jedna vůči druhé konkretizaci, parafrázi, vysvětlení, určení způsobu nebo citaci.

V excerpovaných souvětích druhá věta nejčastěji konkretizuje větu první, tj. přináší přesnější vyjádření obsahu věty předcházející: *Od května se působiště laboratoře zúží, bude smět analyzovat odběry pouze z domácích sportovních podniků.* (Právo, sport, 22. 3. 2001).

V případě, že je predikát první věty omezen adverbiálním určením, vztahuje se konkretizující propozice zejména k významu tohoto adverbia (resp. adverbiálního substantivního výrazu): *Pražané hráli jednoduše, ze zabezpečené obrany vyráželi k brejkům a když se ocitli v tísni, vyhodili puk daleko od Málkovy svatyně.* (Právo, sport, 20. 3. 2001).

Je-li predikát první věty vyjádřen verbonominálně spojením pomocného slovesa *být* s adjektivem, stojí toto adjektivum vždy těsně před větou následující a do určité míry k ní odkazuje. Je zde patrná souvislost s adordinačním vztahem mezi nominálním výrazem a k němu vztaženou propozicí (viz 4.1.1). Rozdíl spočívá pouze v tom, zda se příznak substantivu v první větě přisuzuje aktuálně prostřednictvím verbonominálního predikátu či neaktuálně v podobě kongruentního atributu: *Výsledky výzkumu spotřebitelské důvěry byly doposud smíšené: ukazovaly na ztrátu optimismu, ale ne na kolaps.* (Lidové noviny, ekonomika, 21. 3. 2001).[6]

V některých případech dochází k tomu, že se první věta významově vyprazdňuje, a ve větší míře tak kataforicky odkazuje k významově určitější větě následující, která se stává nositelkou hlavní informace: *Názory se liší – podle agentury Reuters pípaly telefony třikrát, reportér AP říká, že dvakrát.* (Mladá fronta, zahraničí, 22. 3. 2001). U predikátů vyjádřených verbonominálně nebo adverbiálně určených plní kataforickou funkci zejména tato adjektiva, resp. adverbia: *Hlavní problém však spočívá jinde: jde ještě vůbec na Šumavě o boj proti kůrovci, nebo se jakákoli zdejší kalamita stává jen vítanou záminkou k těžbám – příroda nepříroda?*(Lidové noviny, horizont, 20. 3. 2001).

V případě parafráze opisuje druhá propozice skutečnost vyjádřenou propozicí první jiným způsobem, avšak nepřináší o ní žádné nové, konkrétnější informace. Daná skutečnost je podruhé vyjádřena buď synonymním vyjádřením: *Nevíme, blíž neznáme, kroutili hlavou všichni dotázaní.* (Právo, 1strana, 19. 3. 2001), anebo popřením opačného tvrzení: *Byl v pořádku, nic mu nechybělo.* (Právo, kronika, 24. 3. 2001).

Parafráze je někdy motivována potřebou změnit větnou strukturu, aby ke sdělení ve větě první mohly být připojeny doplňující, zpřesňující informace. V takových případech se většinou spojuje s konkretizací: *Zachoval však mlčenlivost, nechtěl prozradit, jaké má s bývalým kapitánem záměry.* (Lidové noviny, sport, 22. 3. 2001).

Má-li druhá věta charakter vysvětlení, proniká mezi propozicemi vztah kauzální: *Justice však nepolíčila jen na Krenze: spolu s ním dostali tresty i další někdejší členové nejvyššího stranického vedení – politbyra bývalé východoněmecké komunistické strany Günter Schabowsku a Günter Kleiber.* (Právo, téma, 19. 3. 2001).

Druhá věta může také označovat způsob, jakým se naplňuje děj vyjádřený ve větě první. Mezi propozicemi pak proniká příslovečný vztah způsobový: *Potom se ale majitel rozhodl šetřit: propustil uklízečku a servírky musely zvládnout ke své práci i úklid.* (Lidové noviny, ekonomika, 20. 3. 2001).

K větám adordinačně objasňujícím obsah jiné věty lze volně přiřadit taková spojení uvozovací věty s citací (přímou řečí), v nichž uvozovací věta jinými slovy vyjadřuje obsah přímé řeči: *Jeho stranický kolega Vilém Holáň je ale přesvědčen, že vztahy mezi komorami se již zlepšily: "Ze začátku existence se Sněmovna na Senát dívala skrz prsty, ale dnes ho bere mnohem vážněji a jeho produkty nezamítá šmahem jako dřív.* (Právo, téma, 21. 3. 2001).

Explicitní lexikální prostředky poukazující na sémantický vztah adordinačně spojených vět, z nichž jedna jinými slovy objasňuje obsah druhé, se v excerpovaném materiálu objevují jen výjimečně. Jedná se o větu t o z n a m e n á pokleslou ve spojovací prostředek (v podobě zkratky t z n.) a výraz t e d y: *ČEZ Faganovi dokonce splnil i jeho největší přání,* ***tedy*** *ukázal mu místnost, kde se skrývá temelínský archiv, včetně dokumentů, které právník požaduje a které jsou dosud chráněny obchodním tajemstvím.* (Lidové noviny, domov, 21. 3. 2001).

Pravidelnějším a průkaznějším vodítkem k chápání vět jako obsahově se vzájemně objasňujících jsou vztahy mezi lexikálními jednotkami v nich obsaženými. Jedná se zejména o vztahy synonymie, hyponymie a hyperonymie nebo opakování slov: *Jen o něco méně nehod se stalo na Chebsku, sokolovská policie vyjela k pěti nehodám.* (Lidové noviny, domov, 22. 3. 2001). Využívá se též prostředků kataforického, případně anaforického odkazování.

Ukazatelem obsahové totožnosti se může stát i paralelní větná stavba. Ve většině případů

však sémantický vztah mezi propozicemi vyplývá pouze ze vzájemného obsahového poměru vět a lexikálních jednotek v nich obsažených.

3.1.2 V případě výčtu se adordinační skupina skládá jednak ze souhrnného označení, jednak z výčtu jeho jednotlivých prvků. V případě, že jsou množina a vytčené prvky identické, jedná se o výčet úplný. Je-li mezi nimi identita jen částečná (inkluze), jde o výčet neúplný.

U sémanticky paralelních propozic ve vztahu adordinačním uvažujeme o výčtu jen tehdy, jsou-li jak souhrnné označení množiny, tak jednotlivé členy výčtu vyjádřeny samostatnými propozicemi. Jednoznačné určení úplnosti výčtu je možné jen tehdy, je-li souhrnné označení doprovázeno kvantifikátorem, který explicitně udává počet členů v množině. Kvantifikace však ve větách formálními prostředky závazně signalizována není a mnohdy ji vůbec nelze určit. Naproti tomu výčet neúplný bývá signalizován explicitními lexikálními prostředky nebo alespoň jednoznačně vyplývá z obsahového poměru vět či lexikálních prostředků v nich užitých.

K výčtu úplnému řadíme ta souvětí, u nichž scházejí formální, případně významové indikátory neúplnosti výčtu, i když povaha výčtu v těchto případech zůstává nejistá: *Živel řádil zejména v Dolních Rakousích: v okrese Zwettl usmrtil v lese 74letou ženu 40 metrů vysoký smrk, v Kremsu zasáhla vyvrácená lípa dvě školačky ve věku 14 a 15 let.* (Právo, zahraničí, 20. 3. 2001).

Výčet neúplný tvoří uvedení jednoho až n-1 prvků množiny. Podle vztahu vytčených členů k souhrnnému označení se dělí na exemplifikaci, partikularizaci a vyloučení.

V případě exemplifikace uvádí druhá složka adordinační skupiny jeden nebo několik prvků množiny jako příklad, který má souhrnné označení v první části skupiny ilustrovat. Tento vztah nemusí být signalizován specializovanými prostředky: *Konec Miru ovšem jiným nahání hrůzu: mnozí Australané a Japonci se bojí, aby trosky místo do odlehlých vod jižního Pacifiku nespadly na jejich města a vesnice.* (Lidové noviny, zahraničí, 21. 3. 2001). Exemplifikace se pak vyrozumívá z obsahového poměru výčtu k souhrnnému označení, a to často i na základě vzájemných významových vztahů lexikálních jednotek. Druhá část adordinačního spojení však většinou bývá explicitně uvozena, zejména příslovci t ř e b a, j e n, n a p ř í k l a d: *V posledních měsících to nejsou první případy – **například** Komerční bance vláda udělila koncem loňského roku garanci na úvěr 2,5 miliardy korun pro České dráhy, čímž banka získala naprosto bezrizikový úvěr – aniž by se musela utkat s konkurencí ve výběrovém řízení.* (Mladá fronta, ekonomika, 23. 3. 2001), ale i výrazy m i m o j i n é, z t o h o nebo zájmenem n ě k t e r ý.

Při partikularizaci se v druhé části adordinační skupiny vytýká takový prvek dané množiny, který je považován za významnější než prvky ostatní. Zjištěným partikularizačním výčtům předchází zdůrazňovací částice p ř e d e v š í m: *Tato otázka není nová, aktuální byla **především** po roce 1945.* (Lidové noviny, titulní, 20. 3. 2001) a superlativy adjektiva v e l k ý a adverbií m n o h o a č a s t o.

Vyloučení uvádí ty členy, pro které souhrnné označení neplatí. Ve zjištěných výčtech je uvozeno substantivem v ý j i m k o u a příslovcem j e n: *Semice na tom byly podobně, **jen** při dalekonosné ráně Miloty musel Čižinský na zem.* (Mladá fronta, sport, 19. 3. 2001).

3.1.3 Předchází-li výčet před souhrnným označením, jedná se o sumarizaci. V jediném zjištěném dokladu je shrnující výpověď uvozená příslovcem z k r á t k a: *Kritici opakovali stále dokola, jak Gstrein „skvěle ovládá jazyk", „s jak obdivuhodnou jistotou" vypráví, jak*

*našel „svůj nezaměnitelný tón“, **zkrátka** jak je povídka „umělecky zdařilá“.* (Právo, salon, 22. 3. 2001).

3.1.4 K prosté adordinaci lze na základě vztahu široké synonymie řadit i rektifikaci. Druhá složka adordinační skupiny při ní zpřesňuje předcházející vyjádřením v dané situaci vhodnějším či výstižnějším. Ve zjištěném případě je uvedena výrazem r e s p e k t i v e : *Editoři se nelekli ani textů nejkontroverznějších, jako jsou články o španělské občanské válce; navíc s odstupem času se ukazuje, že Durychovo stanovisko, které ve 30. letech popudilo většinu české veřejnosti, nebylo až tak extrémní a od historické pravdy vzdálené, jak se zdálo tehdy, **respektive**: že bylo od historické pravdy vzdáleno „napravo“ asi o tolik, o kolik bylo mínění levicových a liberálních intelektuálů vzdáleno od téže pravdy „nalevo“.* (Mladá fronta, kultura, 20. 3. 2001).

Druhem rektifikace je korektura. Druhá složka adordinační skupiny představuje opravu, která pozměňuje původní význam tak, že vyjadřuje odlišnou skutečnost. Ve zjištěném případě je uvozena výrazem t e d y: *Už šesté desetiletí se probírá stohy žádostí cizinců a doporučuje (většinou **tedy** spíše nedoporučuje) svému šéfovi, aby se ten či onen zahraniční žadatel stal českým občanem.* (Lidové noviny, téma, 23. 3. 2001).

3.2 V případě adordinace zdůvodňující lze obsah druhé věty chápat jako zdůvodnění sdělení obsaženého ve větě předcházející. První věta obsahuje buď sdělení nehodnotící, nebo hodnotící.

V prvním případě druhá propozice první zároveň konkretizuje a zdůvodňuje: *Podle informací Petrobrasu se zatím daří odvrátit rozsáhlou ekologickou katastrofu, ropná skvrna nyní zabírá asi čtrnáct čtverečních kilometrů*. (Právo, zahraničí, 23. 3. 2001).

Ve druhém případě představuje druhá propozice konkretizaci a vysvětlení hodnocení obsaženého v propozici předcházející: *Neformální duch vládne i na chodbách: přestože je v budově zakázáno kouřit, na mnoha místech jsou popelníky.* (Lidové noviny, téma, 23. 3. 2001). Hodnocení v první větě může být též vyjádřeno adverbiálním způsobovým určením nebo adjektivem, které je součástí verbonominálního predikátu. Adordinačně připojená propozice se pak vztahuje zejména k významu tohoto adverbia, resp. adjektiva: *Domácí hráli hodně odevzdaně, v první třetině vyslali na branku soupeře pouhé dvě střely.* (Právo, sport, 24. 3. 2001).

Adordinačně zdůvodňující vztah není v excerpovaném materiálu signalizován žádnými explicitními lexikálními prostředky. Vyrozumívá se z obsahového poměru vět a k jeho správnému pochopení v některých případech přispívají též významové a referenční souvislosti mezi užitými lexikálními jednotkami.

4. Nominální výraz a propozice, které stojí ve vztahu adordinačním, se rovněž vztahují k témuž úseku skutečnosti, a tak ho z různých hledisek charakterizují. Na základě toho, zda druhá složka adordinační skupiny vyjadřuje obsah nominálního výrazu jinými slovy nebo výčtem, rozlišujeme zpřesnění nominálního výrazu v předchozí větě a výčet specifikující souhrnné označení.

4.1 Nominálním výrazem, jehož obsah je zpřesňován v následující propozici, může být jakékoli slovo se syntaktickou funkcí substantiva. V excerpovaných souvětích se jedná o substantivum, substantivizované adjektivum, substantivní zájmeno nebo substantivní číslovku.

4.1.1 Substantivum jako nominální složka adordinační skupiny může být nedeterminované,

nebo determinované. Na způsobu jeho rozvití pak závisí míra obsahové totožnosti mezi ním a zpřesňující propozicí.

Nedeterminovaná substantiva jsou buď významově určitá: *I když smysl a okolnosti vzniku tohoto zákona zůstanou navždy utajeny, alespoň se může chlubit rekordem – již 150 let jej nikdo neporušil.* (Právo, zahraničí, 24. 3. 2001), nebo poměrně obecná, vyžadující obsahové doplnění (o t á z k a, v ý z v a, i n s t r u k c e; n á p i s, t i t u l e k, v z k a z; d o h o d a, o b a v a aj.). V excerpovaných souvětích má toto doplnění podobu citace či parafráze, které zachovávají původní slovesnou osobu a tvary zájmen: *Trochu vzrušení vzbudila jen skupina šesti bizarních zelených masek, které k demonstraci přicházely z dolní části Václavského náměstí s transparentem: Tady vládneme my.* (Lidové noviny, domov, 21. 3. 2001). V případech, kdy zpřesňující výpověď ztrácí rysy přesné citace, jedná se o přechod ke vztahu determinačnímu. Chápání vztahu jako adordinačního je pak založeno na existenci pauzy mezi složkami skupiny a jejím odpovídajícím grafickým vyznačením (dvojtečka, pomlčka): *Proto je namístě otázka: kdo byl v BIS (a ve FBIS a také FIS, ještě součásti vnitra) odpovědný za to, že byl Hučín do kontrarozvědky vůbec přijat?* (Právo, komentáře, 23. 3. 2001).

Determinovaná substantiva jsou zpravidla významově určitější a adordinačně připojená propozice se tak stává méně nezbytnou pro celkový smysl souvětí.

Substantivum determinované adjektivním či subjektivním atributem je dostatečně významově i referenčně určité a adordinačně připojená propozice tedy přináší pouze doplňující informace: *Makedonská krize však má dopady přímo na chod Bruselu – poprvé v dějinách NATO a unie navštívil včera šéf aliance jednání ministrů zahraničí EU.* (Mladá fronta, zahraničí, 20. 3. 2001).

Je-li substantivum determinováno hodnotícím adjektivem, přináší propozice vysvětlení uvedeného hodnotícího stanoviska, a je proto méně postradatelná: *Zde se opravdu povedl oponentům samotné existnce ŠUNAP husarský kousek: jejich spojenci se stali ortodoxní „ochránci přírody", kteří se v roce 1999 proslavili úvahami, že je lepší ŠUNAP nechat celý sežrat kůrovcem, a bránili vlastními těly sanaci kůrovcem napadených stromů.* (Lidové noviny, horizont, 20. 3. 2001).

Substantiva s malou intenzí se často spojují s adjektivy odkazujícími k jiné skutečnosti nebo k jiné části sdělení. Odkazování k jiné skutečnosti je v excerpovaných souvětích založeno na významovém vztahu podobnosti (p o d o b n ý, s p o l e č n ý, d o s a v a d n í), rozdílnosti (j i n ý, o p a č n ý) a adice (d a l š í): *Dnes ho však čekají **další** překážky: ČEZ nehodlá právníka do areálu pustit.* (Mladá fronta, 1strana, 20. 3. 2001). Adjektiva odkazující v rámci textu výrazně poukazují k adordinačně připojené propozici jako významovému jádru sdělení: *Podívejme se na **následující** scénář: Až „případ Temelín" bude vedle jiných případů ležet rok a půl na soudu nejnižší instance, Fagan poprvé znejistí.* (Mladá fronta, názory, 23. 3. 2001).

Substantivum determinované atributivní vztažnou větou je dostatečně významově i referenčně určeno, adordinačně připojená propozice tedy přináší pouze dodatečné doplňující informace: *Společnost však není registrována v Rusku, tudíž používá účet zastupitelského úřadu v Moskvě, neplatí ruským úřadům daně a využívá výhodu, která náleží jen diplomatickým misím – nakupuje neproclené a nezdaněné zboží.* (Mladá fronta, 1strana, 20. 3. 2001).

Substantivum může být determinováno také zájmenem, které vzhledem k označované skutečnosti plní funkci determinační a ve vztahu k ostatnímu textu funkci odkazovací. Jednak

zužuje extenzi substantiva na jediný konkrétní denotát, případně omezenou množinu denotátů, jednak odkazuje k zpřesňující propozici.

V excerpovaných souvětích se objevují demonstrativa t e n, t e n t o, identifikátor t ý ž a posesiva s v ů j a n á š. Ukazovací zájmena plní ve zjištěných případech převážně jen odkazovací funkci v rámci textu: *Pro mě je však nejdůležitější **tato** informace: k výtvarnému umění se zřejmě v Čechách v některých případech může vyjadřovat každý nýmand, který se o jím kritizovaném dílu dozví pouze z doslechu.* (Mladá fronta, názory, 23. 3. 2001). Identifikátor t ý ž specifikuje denotát na základě jeho identity v různých souvislostech, zájmena přivlastňovací pak podle jeho přináležitosti někomu či něčemu: *Evropská unie vůči Irsku zavede **táž** bezpečnostní opatření jako předtím vůči Francii a Nizozemsku: uvalí embargo na dovoz živého dobytka z celého Irska a import tepelně neošetřeného mléka, masa a kůží ze zasaženého území.* (Právo, 1strana 23. 3. 2001).

Substantivum může být dále determinováno číslovkou, která vzhledem k označované skutečnosti plní funkci kvantifikační a ve vztahu k ostatnímu textu funkci odkazovací. Jednak konkretizuje počet denotátů, k nimž se substantivum vztahuje, jednak odkazuje k zpřesňující propozici.

V excerpovaných souvětích vyjadřuje číslovka význam jedinečnosti, tedy omezuje extenzi substantiva na jediný denotát. Jedná se o solitérní číslovky j e d e n, j e d i n ý a řadovou číslovku d r u h ý: *Ačkoli pro vládu z toho plyne ještě **jedna** výhoda: může se pokrytecky tvářit, že daně jsou u nás nízké, vždyť zbytek už je jenom „pojištění“.* (Lidové noviny, názory, 21. 3. 2001).

Extenzi substantiva omezují v excerpovaném materiálu též příslovce j e n a p o u z e. Ve zjištěných případech se pojí se substantivem v jednotném čísle a zužují jeho extenzi na jediný denotát: *Svůj postoj označil **pouze** slovem: „Uvidíme…“* (Právo, zpravodajství, 22. 3. 2001).

4.1.2 V případě substantivizovaného adjektiva závisí míra obsahové totožnosti s adordinačně připojenou propozicí na intenzi adjektivního výrazu.

V excerpovaných souvětích se vyskytují substantivizovaná adjektiva hodnotící a adjektiva odkazující k následujícímu textu, která k adordinačně připojené propozici více či méně odkazují: *V kostce jde v kauze Český dům o následující: na základě rozhodnutí vlády ministerstvo zahraničí přestalo spravovat desetipatrový dům v centru Moskvy a dohodlo se se správci budovy, že narychlo založí firmu Hotel Český dům, která následně s ministerstvem uzavře smlouvu o pronájmu.* (Mladá fronta, 1strana, 20. 3. 2001).

4.1.3 Ze substantivních zájmen se v excerpovaných souvětích v pozici nominálního výrazu vyskytují zájmena ukazovací, neurčitá, tázací a přivlastňovací. Jejich funkcí je prostřednictvím deixe identifikovat označovanou skutečnost a umožnit, aby k ní mohl být ostatní text referenčně vztažen. Kontextově deiktická funkce se projevuje ve schopnosti odkazovat v textu kataforicky i anaforicky.

Z demonstrativ jsou doložena zájmena t o a t o t o: *Ransmayr postup obrátil a začal vyprávět od vrcholů civilizace k jejímu zániku – není ani toto paralela k rakouskému pochopení sebe sama, které je syceno odpovídajícími historickými zkušenostmi?* (Právo, salon, 22. 3. 2001).

Z neurčitých zájmen se v excerpovaných souvětích vyskytuje kataforické n ě c o a c o s i, v „neurčitém“ netázacím významu je doloženo též tázací zájmeno c o: *Co mě ještě napadlo – máme takových krásných českých národních písniček, ale za celý den nic takového v televizi neuslyším, nenajdu.* (Právo, téma, 23. 3. 2001).

Přivlastňovací zájmeno s v ů j se objevilo v substantivizované podobě v předložkovém spojení p o s v é m : *Ministerstvo tento problém vyřešilo po svém: smlouvu za stát podepsal Zdeněk Will, který předtím působil v dozorčí radě Hotel Český dům.* (Mladá fronta, domov, 20. 3. 2001).

4.1.4 Co se týká substantivních číslovek, je v excerpovaném materiálu v pozici nominálního výrazu doložena solitérní číslovka j e d e n a její významová varianta j e d i n ý: *Jedno však Kavan řekl jasně – a v tom dost souzněl s názory Bruselu: unie se musí opírat o demokracii, o právní stát, o výkonnou sociálně-tržní ekonomiku a také o silné evropské orgány.* (Mladá fronta, názory, 20. 3. 2001). Omezení extenze na jediný denotát může být u obou číslovek zdůrazněno omezovacím příslovcem j e n. V jednom případě se objevila řadová číslovka t ř e t í ve spojení s kataforicky odkazujícím demonstrativem t o.

4.2 O výčtu specifikujícím souhrnné označení vyjádřené nominálním výrazem uvažujeme tehdy, jsou-li jeho jednotlivé složky vyjádřeny samostatnými propozicemi. Jednoznačné rozlišení výčtu úplného a neúplného je možné jen tehdy, je-li souhrnné označení kvantifikováno základní určitou číslovkou nebo totalizátorem, které vyjadřují buď určitost, nebo úplnost počtu. Naproti tomu kvantifikace indefinitem nebo determinace adjektivem s deiktickou funkcí (n á s l e d u j í c í, d a l š í, j i n ý) jednoznačnou informaci o charakteru výčtu nepodává.

Explicitním ukazatelem úplnosti je ve zjištěných případech základní číslovka d v a a totalizátor v š e: *Zpěvák posbíral vše, co mohl: je vokalistou roku, má nejlepší desku Illustratosphere i nejlepší videoklip.* (Mladá fronta, kultura, 19. 3. 2001). Význam úplného množství má též substantivum s o u h r n.

Výčet co do úplnosti neidentifikovaný následuje po neurčité číslovce n ě k o l i k, po adjektivech s kataforickou deiktickou funkcí n á s l e d u j í c í, d a l š í a po alterátoru j i n ý: *Lidé z České spořitelny, u níž má zaveden účet většina drobných klientů v zemi, ovšem poukazují na další vlivy, které hospodaření banky vrátily do plusu: bilanční suma meziročně stoupla z 338 na 438 miliard korun, vklady v loňském roce stouply o 13 procent na 357,5 miliardy korun a stále více klientů se začalo orientovat na tzv. elektronické bankovnictví.* (Lidové noviny, ekonomika, 23. 3. 2001). Význam neurčitého množství má také substantivum ř a d a.

5. Nevyplývají-li mezipropoziční sémantické vztahy dostatečně zřetelně z obsahového vztahu vět, jejich syntaktické výstavby nebo lexikálních prostředků v nich užitých, může být jejich interpretace nejednoznačná.

V rámci adordinačních vztahů existuje plynulý přechod mezi vysvětlujícím objasněním předchozí propozice a adordinací zdůvodňující.

Adordinační zpřesnění obsahu předcházející věty se v některých případech blíží rozvití koordinačnímu, adordinace zdůvodňující a adordinační vysvětlení obsahu věty předcházející může přecházet ke vztahu kauzálnímu.

Propozice objasňující obsah předcházející propozice způsobem jeho naplňování se stýkají se subordinačním vztahem způsobovým, neostrá je též hranice mezi propozicí vztahující se k významově obecnému substantivu a vztahy determinačními.

Ve všech uvedených případech se jedná o přechody mezi vztahy významově si blízkými, takže nejasnost jejich interpretace nepředstavuje překážku pro jejich porozumění. Tam, kde se

významový vztah mezi propozicemi ztrácí, jedná se o juxtapoziční spojení vět. Zvláště adordinační zpřesnění předcházející propozice může nabývat povahy juxtapozičního dodatku.

6. Adordinované propozice různým způsobem vyjadřují touž skutečnost a tak o ní přinášejí další informace. První propozice či nominální výraz v ní obsažený vyjadřují obecnější informaci, která je v následující propozici zpřesňována, osvětlována či zdůvodňována. Tímto způsobem je zároveň zajištěna snadná vnímatelnost textu. První propozice má charakter expozice, která předjímá vlastní jádro sdělení obsažené v propozici následující. Adordinační spojení pro svou charakterizační schopnost nacházejí uplatnění zvláště ve zpravodajství, výjimkou však nejsou ani v ostatních rubrikách.

POZNÁMKY

1 U deníku Právo do 24. 3. 2001.
2 Adordinační spojení vět nazývá Šmilauer apozicí přívětnou (srov. Šmilauer 1969, s. 354).
3 Srov. Hlavsa 1986, s. 188; na specifičnost adordinačního spojení vět upozorňuje též Hrbáček 1972, s. 227n.
4 Srov. Meyer 1992, s. 58n, 65n.
5 Srov. Daneš a kol. 1987, s. 420.
6 Srov. s tím významově shodné souvětí, kde se v první větě adjektivum *smíšené* spolu se substantivem *výsledky* stává objektem slovesa a nominálním výrazem, který je adordinačně zpřesňován následující větou: *Výzkum spotřebitelské důvěry přinesl smíšené výsledky: ukazovaly na ztrátu optimismu, ale ne na kolaps.*

LITERATURA

Daneš. F. (1973): *Věty s restriktivními adverbii (jen, pouze, toliko, ...).* SaS 34, s. 61–69.
Daneš, F. a kol. (1987): *Mluvnice češtiny III.* 1. vyd. Academia: Praha.
Hlavsa, Z. (1975): *Denotace objektu a její prostředky v současné češtině.* 1. vyd. Academia: Praha.
Hlavsa, Z. (1986): *Přístavkový vztah a popis české skladby*. SaS 47, s. 186–192.
Hrbáček, J. (1972): *Pokus o výklad přístavkového vztahu*. SaS 33, s. 223–228.
Meyer, C. F. (1992): *Apposition in Contemporary English.* Cambridge University Press: Cambridge.
Quirk, R. et al. (1985): *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Longman: London, s. 1300–1321.
Šmilauer, V. (1969): *Novočeská skladba.* 3. vyd. SPN: Praha.

ADORDINATIVE CONNECTION OF SENTENCES IN CONTEMPORARY CZECH WRITTEN JOURNALESE

Summary

0. The article deals with the apposition of sentences as a special kind of complex sentence. In today's Czech written journalistic language it serves to express quantity of new informations in a simple and comprehensible way. The description of these constructions is based on 445 excerpts from Czech newspapers.

1. In the linguistic literature the possibility of the apposition of sentences is not assumed unanimously. There is also no agreement about the referring value of sentences.

2 . The apposition is expressed by means of asyndeton. That is why its description is based on semantic relations between propositions. According to *Mluvnice češtiny 3* (1987) there are two types of the apposition of sentences – either the two propositions are semantically parallel, or the proposition refers to the content of the preceding noun phrase.

3. The apposition of propositions semantically parallel can be either simple, or justifying. The simple apposition comprises explanation of the content of the previous sentence in other words, enumeration, summmary and rectification. The explanation subdivides to concretization, paraphrase, explanation, adverbial of mode and quotation. The enumeration is either comprehensive, or incomprehensive. The latter one subdivides to exemplification, particularization and exclusion.

4. A proposition appositionally referring to the content of the preceding noun phrase specifies it either in other words, or by means of enumeration. Any word which is a syntactic noun may occur in the noun phrase position.

5. If the semantic relation between the sentences in apposition is not consequent of their content, syntactic structure or lexical units that they contain, its interpretation may be ambiguous but it usually does not affect the comprehension.

6. Sentences in apposition express twice the same fact and thus give more information about it. Because of their characterization they occur particularly in the newscast but also in other columns.

Translation © Milada Hirschová, 2004

Mgr. Andrea Volencová
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
<andrea.volencova@email.cz>

© Andrea Volencová, 2004
AUPO, Fac. Phil., Philologica 84 (2004)

LITTERARIA

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA PHILOLOGICA 84 – 2004

K NĚKTERÝM SOUVISLOSTEM ŠALDOVA POJETÍ KLASICISMU Z POČÁTKU DESÁTÝCH LET

HANA BEDNAŘÍKOVÁ

Stále do jisté míry otevřenou otázkou v dějinách umění je situovanost konceptu klasicismu, možnost jeho existence jako relativně autonomní estetické kategorie v rámci obecnějších historicko vývojových kontextů a jeho konkretizací v rámci dílčích uměleckých projevů jako nositelích jeho možných znaků.

Ve stupnici dílčích variant rozvrstvení významů a užívání tohoto označení je možno uvažovat dokonce o deseti různých možnostech.[1] Ty nejdůležitější lze shrnout následovně: v dějinách evropského estetického myšlení je koncept klasicismu spojován s jistou kanonizující konvencí antiky, přičemž za model antického protoklasicismu je považována antická kultura 5. století př. n. l., tzv. doba Periklova, i když i zde existují dílčí diferenciace a nuancování daných historických pojmů. Historickou a diskursivní podmíněnost v těchto souvislostech pak získávají různé programové klasicismy zhruba od humanismu přes francouzský klasicismus 17. století až k variantám osvícenských modifikací klasicismu století osmnáctého. Koncept klasického může rovněž fungovat jako jistý vývojový vrchol dané historické fáze. S tímto pojetím pracuje v dnes již „klasickém" díle Klasické umění švýcarský historik Heinrich Wölfflin. V rámci své koncepce, která vychází z představy krystalizace, vývoje a následné transcendence forem, dochází Wölfflin k poznatku možné klasicizující fáze vývoje malířství a sochařství v rámci italské renesance, přičemž ono klasicizující období reprezentuje počátek cinquecenta (například v díle Andrey del Sarto a zejména u Raffaela) a povlovný vývojový přechod k „barokizaci" formy pak spatřuje Wölfflin především v Michelangelově sochařském díle. A právě v malířské a sochařské produkci raného cinquecenta vymezuje Wölfflin základní znaky tzv. klasického slohu: klid, prostor, hmota, velikost, zjednodušení, vyjasnění, jednotnost a nezbytnost: „Chceme-li naznačiti pokrok filosofickými pojmy, můžeme říci, že i tu vývoj značí zcelování a rozlišování: každý motiv smí se objeviti jenom jednou, starobylá stejnorodost částí má býti nahrazena vesměs rozdílností a současně se má rozlišené slučovati k jednotě, v níž by nemohl žádný dílek scházeti bez úplného rozrušení celku."[2] V souvislosti s antikizujícím klasicismem, který je někdy pociťován jako nadčasový estetický ideál, přichází Wölfflin se zajímavou hypotézou, týkající se estetické recepce antického sochařství v renesanci. Wölfflin se domnívá, že renesance zprvu viděla antiku barevně: „Renaissance viděla antiku barevně, dokud byla sama barevná a malovala všechny antické památky, kdykoliv je umisťovala na obrazech, polychromně; od okamžiku, kdy touha po barvě se ztrácí, je viděna i antika bíle, ale je nesprávné říkati, že dala sama k tomu popud."[3] Tato zajímavá Wölfflinova hypotéza poněkud vyvrací konvenční a ustálenou tezi

o dokonalé harmonizaci forem v antickém sochařství, kterou renesance nepřebírá zcela mechanicky a od prvopočátku.

Vyjmeme-li koncept klasicismu z vývojových souvislostí, může představa klasična v rámci hodnotových a hodnotících kritérií fungovat rovněž jako norma, jako model jisté ideality, jako nadčasová kulturní hodnota, ale právě ona exkluzivita, na čase nezávislá má svá úskalí. Klasicistní ideál zde reprezentuje nadčasovou míru – estetický model či vzor hodný následování. Toto pojetí se ovšem v dějinách kultury ve vývojové podmíněnosti objevuje také, a to například v tendencích k dogmatické normativitě třeba u francouzských klasicistů, kdy do důsledků aplikovaná Boileauova klasická forma se může stát něčím sterilním. Pokud směřuje tzv. estetický ideál k dokonalé vyváženosti (Ausgewogenheit) hrozí nebezpečí jeho antiorganického znehybnění a estetického schematismu.

Zhruba od konce devatenáctého století nabývá polarita klasické–antiklasické dalšího významu, který již počítá s představou jisté konzervativní klasičnosti jako protikladu vůči inovacím moderny, jak ji chápe avantgarda, která chce být antiklasická a protitradiční již zcela programově. Přijmeme-li v tomto kontextu zajímavé Tatarkiewiczowo diferencující vymezení klasického umění vůči třem modalitám, kterými jsou antiorganická tendence v tzv. abstraktním umění, druhou modalitou je ztráta klasicistní rovnováhy ve zobrazovacích modelech barokního umění a třetím případem je absence racionality a disciplíny v rámci romantismu, lze potom uvažovat o produktivním spojení hodnotové vertikály s časově a vývojově podmíněnou perspektivou horizontální.

V roce 1912 publikuje F. X. Šalda poměrně rozsáhlou esejizující studii *Novoklasicism*, v níž reflektuje jednak novoklasicistní tendence, jak se objevují v dobových uměleckých a literárních směrech, jednak si zde Šalda klade obecnější otázky, které jsou přímo organicky podmíněny klasicistním kánonem. Novoklasicismus však Šalda nikterak nechápe jako jeden z pevně konstituovaných dobových směrů, spojovaných v evropském umění například s autonomistickými a proklamativními tendencemi tehdejší avantgardy, ostatně tento typ zvnějšňujících klasifikací Šalda v té době odmítá. Dá se říci, že Šaldovo pojetí, alespoň ve svých premisách, vychází spíše z jisté obecné představy klasična jako zákonitého vývojového principu. Nicméně v rámci svého výkladu podrobuje Šalda kritickému soudu určitou povrchní postromantickou konvenci, která vymezuje samotný kreativní proces jako tzv. inspirovaný stav: „Staví se poezie a umění jako cosi přírodně volného, divokého, ryze bezděčného a bezzáměrného.“[4] Tento koncept se podle Šaldova názoru stává zcela konvencí, floskulí, která ve své vyprázdněné podobě nabývá dokonce podoby estetického předsudku, což ve svých důsledcích může znamenat dokonce deformaci objektivně-kritického modelu vývoje umění obecně: „Zde hovoří z lidí zcela určitý historický ideál a postulát, který si vytvořil o básníkovi a jeho tvorbě program z druhé polovice 18. století a z 19. století – ovšem rozplizlý již, beztvarý a zploštělý, jak se děje vždy literárním programům a tezím, když vniknou do širokých polovzdělaných vrstev.“[5] Jaké tedy bude v této souvislosti Šaldovo pozitivní vymezení klasičnosti jako takové? Prvním znakem takto chápaného klasického modelu je racionalita a to, co Šalda označuje jako metodu umělecké práce. V rovině rozlišení mezi „kvaziracionalitou“ a racionální organičností uměleckého díla jako funkční totality to Šalda dokumentuje na příkladu naturalistických postupů u Zoly: „Umění nepoškodila věda, nýbrž spíše pseudověda a pseudovědecká fantastika jako u Zoly.“[6] Naopak postup estetické racionality se může stát něčím pozitivně

organickým jako třeba v případě Flaubertově: „Vědecká exaktnost byla tu korektivem romantiky a přispěla podstatně k vytvoření románu jako uměleckého útvaru a uzavřené formy slovesné.“[7] Představa klasického je tedy u Šaldy podřízena jisté organické racionalitě, v této souvislosti je však zajímavé, do jaké míry bude do tohoto výchozího modelu zabudována představa tvůrčí individuality, pro Šaldu ostatně tolik typická. Je evidentní, že klasicizující model kategorii individuální originality poněkud problematizuje, a někdy ji dokonce zpochybňuje. V tomto ohledu Šalda hovoří o kánonu tradice jako o tzv. kladné původnosti, jejíž součástí je, a to v jisté pozitivní podřízenosti, každý tvůrce, romantická exkluzivita, jejíž podstatou je vždy jistá odstředivost, je z kánonu tradice takto chápané vyloučena. Tvůrčí individualita ovšem podléhá i dalším přesahům. Součástí organicity uměleckého díla je étos, tedy to, co Šalda označuje jako „hlubší mravní a volní činitele“. Zde, dá se říci, dostává Šaldova dřívější koncepce estetickoetické konvergence daleko rigoróznější podobu a Šaldův dosti přirozený a typický koncept silné individuality se tak dostává když ne do rozporu, tak jistě do jisté napjaté pozice vůči normativním principům. Racionální organon pak zasahuje i samotný tvůrčí akt, ten podléhá předem stanoveným normativům: „Obraznost není planá a blábolivá fantastika. Obraznost jest vysoká teoretická síla duševní, která má svou zákonnou metodu a metoda ta mimo jiné směřuje k největší ryzosti a vytříbenosti.“[8]

Ve druhé části studie se Šalda zabývá některými novoklacistickými tendencemi v tehdejším evropském kontextu. Ve Francii, jak konstatuje Šalda, jsou v té době novoklacistické tendence spojeny především se jménem Maurice Barrèse, jehož působení přesahuje oblast ryze literární směrem k politickému konzervativizmu a tradicionalismu (otázka Barrèsových politických postojů během Dreyfusovy aféry a za první světové války je však nad rámec našeho tématu). V Německu směřuje tehdejší novoklasicismus podle Šaldova názoru k akcentování tradice, k historizujícímu přehodnocování antiky a k jisté estetice monumentality (zejména v oblasti výtvarného umění a architektury). V následující teoretické rozpravě se Šalda podrobněji věnuje dvěma soudobým německým autorům, spjatým s tendencemi novoklasismu – Samuelu Lublinskému a Paulu Ernstovi. V Lublinského práci *Der Ausgang der Moderne* z r. 1909 vidí Šalda základní pokus o zhodnocení některých vývojových pohybů v umění a literatuře 19. století. Do okruhu moderny, kterou Lublinski vymezuje poněkud šířeji než jak ji chápe dnes ustavená historická konvence, je zahrnuto v souvislé řadě prakticky vše, co je spojeno s romantismem a neoromantismem. Moderna takto vymezená znamená pro Lublinského především estetickou subverzi. Namísto jednotícího principu humanistického étosu, který vychází z „přirozené klasičnosti“, se v rámci evropské moderny podle Lublinského prosazuje hledisko hypersenzitivní individuality a tato perspektiva je příčinou následného rozkladu tzv. velkých forem, výsledkem je žánrová hybridizace a silně subjektivizovaná estetická kritéria. Étos a autoritu nadčasových syntéz v umění smazává optimistická důvěra 19. století v evoluci. Podobná nostalgie po ztrátě velkého celku charakterizuje také myšlení Paula Ernsta. Ernstova studie *Der Weg zur Form* vychází z analogické teze o tříštění a atomizaci estetických hodnot, kterou Ernst aplikuje především na oblast soudobého dramatu. Podle Ernstova názoru byla klasická řecká dramatika ve své původní podobě založena především na představě tzv. harmonizace celku, kdy lidská individualita v konfrontaci s mravním přesahem nutně podléhá. Jednotlivé modality těchto přesahů se pak stávají zdrojem dramatického napětí. Tato výchozí harmonizace se podle Ernstova názoru začíná narušovat individualizovanou shakespearovskou dramatikou, kdy dochá-

zí k relativizaci nadosobního étosu. Ernstovy teoretické názory i jeho vlastní dramatické texty pak Šalda považuje za možnou obrodu klasicistního normativu v umění: „Vysvobozuje drama z rozkladné roztříštěnosti…. Chce velkou jednotnou linii, zájem všeobecně a typicky lidský; žádá neústupnou a absolutní motivaci etickou.“[9]

Z hlediska širšího dobového myšlenkového kontextu je zajímavé, že se Ernstovým dramatickým i teoretickým dílem zhruba ve stejné době zabývá také György Lukács ve svém raném díle *Metafyzika tragédie* (1910). Jestliže Šalda v souvislosti s novoklasicistou Ernstem hovoří směřování k dramatické monumentalitě a jednotě, podobných znaků klasického tvaru si všímá i Lukács: „Pociťoval hlubokou principiální nutnost odmítat i to básnicky nejkrásnější, co bylo vytvořeno dnes a v nedávné minulosti, a snažil se toto odmítání zdůvodňovat stále hlouběji z podstaty dramatu.“[10] Ale i přes možnou shodu hodnotících východisek se obě interpretace v něčem liší. Zatímco Šalda víceméně v kontextu dobových novoklasicistických tendencí u Ernsta zdůrazňuje směřování k racionalizující tektonice dramaticko-literárního tvaru, Lukács si v této souvislosti klade spíše otázku po „podstatě dramatu“. Drama daného typu směřuje především ke hledání esence, podstaty, a tuto skutečnost vymezuje Lukács jako pohyb, vycházející ze subjektivního prožitku, kdy v konkretizaci dramatického prostoru individualita začíná přesahovat sama sebe: „Imanentní bůh probouzí boha transcendentálního“.[11] Tento pohyb k transcendenci, kdy je subjektivní podřízeno kategorii nadosobního přesahu, lze do jisté míry srovnat se Šaldovým konceptem eticko-estetické konvergence jako pozitivní konsekventní harmonizace, která je v kánonu klasicismu zcela přirozeně obsažena. Pohyb od imanentního ke trancendentálnímu ovšem organicky prorůstá do pojetí dramatického času. Lukács mimo jiné poukazuje také na to, že v rámci racionalizujícího dogmatu tří jednot francouzský klasicismus toto pojetí času v zásadě ztrivializoval až k jistému manýrizujícímu vyprázdnění. Podstata dramatického času, jak se domnívá Lukács, tkví v něčem jiném. Dramatický čas nespočívá v mechanickém kladení dějů vedle sebe, ale v jisté instantaneitě, kdy každý dramatický okamžik realizovaný právě u Ernsta ve zdánlivě strohých neornamentálních promluvách postav je onou dějící se imanencí, která směřuje k odhalování toho, co Lukács označuje jako vnitřní pravdivost. Téměř absolutní popření líbivého lyrična vede ke stupňování dramatičnosti. Lukács si je ovšem vědom jistých rozporů, které v sobě takový tvar klasické hry nutně obsahuje. Pohyb k transcendenci má v sobě vždy něco disonantního, dokonalá forma jako „soudkyně života“ se potom stává organickým korektivem. Ve svém pozdějším myšlenkovém vývoji Lukács poněkud reviduje svůj rigorismus ve formálním vymezení klasicismu, a později v širší literární diskusi, která v německém prostředí probíhala u příležitosti kleistovského výročí, uvažuje Lukács především ve třicátých letech o obecnějším antropologizujícím konceptu tzv. klasického humanismu jako o jednom ze základních estetických principů.[12]

Šalda si je nicméně v souvislosti s názory Lublinského a Ernsta, vědom existence určitých jemnějších rozlišení, která mohou i v šířeji chápaném konceptu klasického umění existovat. Ona diferenciace spočívá na švu mezi organickým principem, imanentně obsaženým v každém tvůrčím aktu, což Šalda zpravidla vymezuje kategorií tzv. tvůrčího činu, a schematickou aplikací předem daných apriorních formulí. V tomto smyslu považuje Šalda neoklasicistní tendence za jistý očistný proces, který má působnost organického korektivu vůči odstředivým, extrémním pohybům. Prvním z těchto extrémních pohybů spočívá v neorganické mechaničnosti, kterou Šalda spatřuje například v Zolově koncepci naturalismu. Výsledkem iluzivní deformace natura-

listické metody je fragment, „fotografie života“, určitá pseudoobjektivizující výseč. Druhým z extrémem je jistá iracionalita manýrizujícího modelu zobrazení, jehož důsledkem je deformace přirozené a organické tektoniky uměleckého díla. Předstíraná objektivita naturalismu a záměrná estetizace romantismu (event. neoromantických tendencí konce 19. století) se tak střetávají v jednom místě. Tímto bodem paradoxní podobnosti je nechuť k syntéze a koncepci syntetického celku jako integrální součásti klasického modelu. Jestliže tedy Šalda chápe samotný klasický princip antidogmaticky, jako jistou produktivní a tvůrčí tendenci, lze říci, že představa klasičnosti je v tomto ohledu jistým vývojovým principem, možným přesahem, který mimo jiné umožňuje kritické hodnocení tradice, která v tomto pojetí není svazujícím a autoritativním kánonem, ale signálem jisté přirozené kontinuity. V tomto rámci se lze podívat na konkrétní aplikace Šaldových kritérií, když hodnotí díla některých českých autorů, kteří byli alespoň po určitou dobu v českém prostředí s novoklasicistními tendencemi spojováni. Na rozdíl od dobových interpretací Theerovy hry *Faëthon* se Šalda domnívá[13], že Theerovo myšlenkové pojetí spíše než z klasicistní harmonizace vyrůstá z rezidua německé romantiky – individuální gesto je vzdorem vůči transcendenci. Vypjatý individualismus, Theerem akcentovaný, je podle Šaldova názoru v zásadě pohybem antiklasickým. V podobné perspektivě vidí Šalda i ambiciózní záměr, který se snažil realizovat *V Přemyslovcích* Otokar Fischer.[14] Vztah individuálního a kolektivního je ve Fischerově hře podle Šaldova názoru v zásadě disharmonický. Tragično jako dílčí určení lidského osudu je u Fischera pouze vnějším dekorem, nikoliv harmonizující esencí. Poněkud jiný problém spatřuje Šalda v klasicizujícím tradicionalismu pozdního Martenova díla.[15] Marten vychází z univerzalistického modelu, zakotveného v jisté části francouzské katolické tradice. A byť Šalda oceňuje Martenovu interpretaci Claudelova díla v *Knize silných* jako možný intelektuální model, jeho snahu aplikovat „latinský korektiv“ v českém kulturním prostředí Šalda považuje za neadekvátní a odmítá ji.

Šaldovo reflektování problematiky klasicismu v desátých letech je zajímavou a funkční kapitolou ve vývoji jeho myšlení. Za dogmatika klasicismu Šaldu rozhodně označit nelze. Zdá se, že jeho vymezování se v rámci tohoto estetického modelu je z velké části vymezením negativním, a to především ve smyslu jisté antiteze vůči manýrizujícím tendencím v umění. V pozitivní konkretizaci pak Šaldův klasicismus představuje myšlenkový model, který směřuje k syntetickému a strukturálně organickému, což v perspektivě jeho pozdějšího vývoje má svou vnitřní logiku a opodstatnění.

POZNÁMKY

1 Těmito problémy se zabývá podrobně studie Dušana Prokopa k problému klasičnosti v umění. – In: Studia aesthetica II AUC – Philosophica et historica. Praha 1973, s. 19–34.
2 Wölfflin, Heinrich: *Klassické umění*, Praha 1912, s. 342–343.
3 Ibid.: s. 288.
4 Šalda, F. X.: *Novoklasicism*. – In: Kritické projevy 9. Praha 1954, s. 15.
5 Ibid.: s. 16.
6 Ibid.: s. 19.
7 Ibid.: s. 19.
8 Ibid.: s. 17.
9 Ibid.: s. 13–24.
10 Lukács, Georg: *Metafyzika tragédie*. Praha 1967, s. 36.

11 Ibid.: s. 27.
12 O těchto problémech v širším kontextu pojednává zevrubně studie Petera Goldammera *Heinrich von Kleists Penthesilea. Kritik der Rezeptionsgeschichte als Beitrag zur Interpretation*. – In: Impulse. Berlin und Weimar 1978, s. 200–231.
13 Šalda, F. X.: *Otakar Theer, náčrt charakterizační a třídivý*. – In: Kritické projevy 10, Praha 1957, s. 268.
14 Ibid.: s. 390.
15 Ibid.: s. 157.

TOWARDS SOME ASPECTS OF ŠALDA´S CONCEPTION OF NEOCLASSICISM IN THE EARLY 1910s

Summary

Šalda in his article *Novoklasicism* (*Neoclassicism*) published in 1912 deals with the problem of some features in classical art in general. In accord with the opinion of other contemporary authors (Wölfflin, Lublinski, Ernst or Lukács) Šalda finds that the contemporaneous stream of neoclassical movement represents an organic and imanent tendency as well as an antidogmatic approach applicable in the creative process and in the critical evaluation conditioned by evolution in art and fully respecting the positive tradition.

Translation © Hana Bednaříková, 2004

PhDr. Hana Bednaříková, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR

© Hana Bednaříková, 2004
AUPO, Fac. Phil., Philologica 84 (2004)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA PHILOLOGICA 84 – 2004

NĚKOLIK EDITOLOGICKÝCH POZNÁMEK K ROMÁNU JAROSLAVA HAŠKA *OSUDY DOBRÉHO VOJÁKA ŠVEJKA ZA SVĚTOVÉ VÁLKY*

JIŘÍ FIALA

JAN WERICH
Ale tedy, musíme se… to nechat, víte, že…
MIROSLAV HORNÍČEK
Vono se nejen víc čte, ale vono se taky LÍP čte.
JAN WERICH
Daleko líp čte. Vždyť ty knihy jsou líp vybaveny, než bejvaly. Dneska jenom vezměte ty vysvětlivky vzádu.
MIROSLAV HORNÍČEK
No to je obrovská...
JAN WERICH
To je úžasná úleva. To je úleva... Vždyť někdy bejvá těch vysvětlivek víc, tlustěji než je samotná kniha, kterou to vysvětluje... A mně se na tom líbí ten optimismus těch nakladatelství, jak voni počítaj s tím, že co čtenář, to blbec.
MIROSLAV HORNÍČEK
Ano.
JAN WERICH
Já teďka čtu Švejka...
MIROSLAV HORNÍČEK
Teprve?
JAN WERICH
Ne, já ho už čet mockrát. Ale teď ho čtu s vysvětlivkama a já teprve teď vidím, o co já přišel! Například jak on ukradne toho psa...
MIROSLAV HORNÍČEK
Ano, pro Lukáše.
JAN WERICH
...pro Lukáše a jak ho vede Řeznickou ulicí, tak tam je číslíčko u Řeznické ulice a tam vzádu ve vysvětlivkách jsem našel: Řeznická ulice – ulice v Praze 2.
MIROSLAV HORNÍČEK
A je jasno!
JAN WERICH
Je jasno! Já toho psa vidím. Anebo jak ten plukovník pak vyskakuje a křičí – co mu ukrad toho psa, jo? – kterýmu ukrad toho psa – tak křičí: Der Teufel soll den Kerl buserieren! Tak jsem si to našel a vzadu je napsáno: německá kletba.
MIROSLAV HORNÍČEK
Vidíte, a já blbec dycky myslel, že to je latinsky. Že se toho chudák Hašek nedožil.
JAN WERICH
Nó, nó, nó... Moh brát taky za to...

MIROSLAV HORNÍČEK

Na to on má teď bydelníky právě...

JAN WERICH

To je ten bydelník, co ukazuje, co Hašek jako tím mínil, a je to dobré bydlo.

Výše citovaný úryvek z předscény Miroslava Horníčka (1918–2003) a Jana Wericha (1905–1980), součásti aktualizované hry W+V *Těžká Barbora*, uváděné v pražském divadle ABC roku 1958,[1] je jedním z nesčíslných literárních, dramatických, filmových, výtvarných, hudebních a literárněvědných metatextů vzniklých v souvislosti se světoznámým románem Jaroslava Haška (1833–1923) *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* (1921–1923; dále citováno jako *Osudy*).[2] Z úryvku vyplývá, že Jan Werich nepociťoval potřebu číst Haškův román s pomocí komentářů a vysvětlivek a že navíc pro haškologa, potažmo švejkologa utvořil ironický neologismus „bydelník", jemuž interpretace Haškova díla poskytuje „dobré bydlo".

Vzniká tudíž otázka, které vydání *Osudů* do roku 1958 Jan Werich „forbínově" komentoval. To není obtížné zjistit – poměrně důkladným poznámkovým aparátem jsou opatřeny pouze edice *Osudů* z roku 1951 v nakladatelství Práce a identická edice *Osudů* z roku 1953 ve Státním nakladatelství krásné knihy, hudby a umění. Poznámkový aparát v obou edicích a předmluva jsou dílem Zdeny Ančíka (1900–1972) – ten je tedy Werichem kaceřovaným „bydelníkem". Vydavatelské poznámky nejsou sice podepsány, ale jejich autorem je nepochybně František Daneš, neboť tento lingvista a Vlasta Dvořáčková, jak je uvedeno v tiráži, text vydání „korigovali". Textologickou revizi textu *Osudů* uskutečnila pro vydání románu v nakladatelství Československý spisovatel z roku 1971 Jarmila Víšková.

Co však překvapuje, je skutečnost, že Jan Werich své publikum v zájmu ironické nadsázky mystifikoval:

1. Psa – stájového pinče – neukradl pro nadporučíka Lukáše Švejk, ale jeho přítel Blahník, zkušený zloděj psů a dodavatel předválečného Švejkova obchodu se psy.[3]
2. Blahník odcizil stájového pinče Luxe, venčeného služkou majitele psa, plukovníka Bedřicha Krause, majícího „též přídomek von Zillergut,"[4] „na rohu Havlíčkova náměstí u parku", s pomocí vařených jater zabalených v papíru; pes lákán vůní jater Blahníka následoval. U parku se Blahník otočil do Bredovské ulice, kde dal psovi „první kousek", zabočil do ulice Jindřišské, kde dal psovi „novou porci", a když se pes nažral, uvázal ho „na řetízek", načež vlekl psa přes Václavské náměstí na Vinohrady a pak až do Vršovic. Vtáhl „vzpírajícího se stájového pinče" do Lukášova bytu, právě „když byl dopoledne Švejk hotov s uklízením bytu"; pes Lux je Švejkem přezván na Maxe.[5]
3. O Řeznické ulici není v pasážích líčících odcizení stájového pinče zmínky, stejně jako v následujících pasážích, kdy plukovník Bedřich Kraus von Zillergut přistihl nadporučíka Lukáše na procházce s ukradeným stájovým pinčem – nadporučík zamířil na Příkopy, poněvadž „měl se setkat s jednou dámou na rohu Panské ulice", a je zastaven plukovníkovým „přísným ‚halt', právě když se přiblížil k Panské ulici".[6]
4. Na vysvětlovaná místa textu se ve vydání *Osudů* v nakladatelství Práce neodkazuje „číslíčky", tj. číselnými indexy v textu, ale čísly stran vydání a citacemi těchto míst ve vysvětlivkách. Vysvětlivku, kde se nachází v Praze Řeznická ulice („Řeznická ulice – ulice v Praze 2"), ani jiné podobné vysvětlivky týkající se pouze polohy pražských ulic a náměstí v Ančíkových vysvětlivkách nenajdeme.

5. Reakce plukovníka Bedřicha Krause von Zillergut na služčino sdělení, že jeho pes Lux byl ukraden, je v *Osudech* vystižena nejprve nepřímou řečí („plukovník, bývalý jeho majitel, strašně doma láteřil a vyhrožoval, že postaví toho, kdo mu psa ukradl, před válečný soud, že ho dá zastřelit, pověsti, zavřít na dvacet let a rozsekat") a poté přímou řečí: „„Der Teufel soll den Kerl buserieren,' ozývalo se v bytě plukovníka, až se třásla okna, ‚mit solchen Meuchelmördern werde ich bald fertig."[7] Ančíkova vysvětlivka k této pasáži zní následovně: „255 *Der Teufel soll den Kerl buserieren, mit solchen Meuchelmördern werde ich bald fertig*. — (něm.) Čert aby zpizdil toho chlapa, s takovými úkladnými vrahy brzy zatočím."[8] Jedná se tedy o adekvátní překlad německého souvětí, nikoli – jak tvrdí Jan Werich v citované předscéně – o eufemizovaný výklad („vzadu je napsáno: německá kletba").
6. Eufemizovaný výklad cizojazyčné věty nalézáme naproti tomu v dotyčném vydání *Osudů* z pochopitelných příčin u výroku bosenského podomního obchodníka: „Jebenti dušu" (spr. „Jebem ti dušu"):[9] „62 *Jebenti dušu* — hrubá nadávka jižních Slovanů."[10]

Vybavování edicí literárních děl vysvětlivkami, popřípadě jinými textovými komentáři – úvodem, popř. doslovem (nevyjímaje úvod či doslov samého autora textu), autorovou bio- a bibliografií, textově kritickými a edičními poznámkami apod.) je záležitostí kooperujících literárněvědných disciplín – textologie a editologie.[11] Obecně vzato se potřeba vysvětlujících glos k literárnímu textu pociťuje tím výrazněji, čím více je text vzdálen dobou svého vzniku dnešku, nebo jsou-li reálie v reflektované v textu vzhledem k jeho předpokládaným adresátům exotické. Běžná vydání *Osudů* se omezují pouze na několik vlastních poznámek jejich autora a k textu *Osudů* připojují kromě ediční poznámky toliko předmluvu či doslov; knižní vydání *Osudů* z posledních let obsahují jen Haškův text, stejně jako diletantské elektronické edice *Osudů* umístěné na internetu (viz http://members.tripod.com/~klempera/svejk.htm; http://mujweb/atlas.cz/www.Pepa.Josef/pribehy/svejk.html; http://mujweb.atlas.cz/kultura/books/Osudy_dobreho_vojaka_Svejka_za_svetove_valky.htm; http://www.volny.cz/vladimir.fuksa/svk%20web/1-14-5.htm).

Rozhodnutí, zda dotyčné místo textu opatřit vysvětlivkou, či nikoliv, nebývá jednoduché, není ale pravděpodobné, že by editor propadl „vysvětlovací mánii", kterou diagnostikoval právě Jaroslav Hašek v *Osudech*:

Plukovník Bedřich Kraus, mající též přídomek von Zillergut, po nějaké vesničce v Solnohradech, kterou jeho předkové prožrali již ve století osmnáctém, byl úctyhodným pitomcem. Když něco vypravoval, mluvil samé pozitivní věci, tázaje se přitom, zdali všicni rozumějí nejprimitivnějším výrazům: „Tedy okno, pánové, ano. Víte, co je to okno?"

Nebo: „Cesta, u které po obou stranách jsou příkopy, nazývá se silnicí. Ano, pánové. Víte, co je to příkop? Příkop jest vykopávka, na které pracuje více lidí. Jest to prohloubenina. Ano, Pracuje se motykami. Víte, co je to motyka?"

Trpěl vysvětlovací mánií, což činil s takovým oduševněním jako nějaký vynálezce, vypravující o svém díle.

„Kniha je, pánové, více nařezaných čtvrtek papíru, různého formátu, který jest potištěn a sestaven dohromady, svázán a sklížen. Ano. Víte, pánové, co je to klih? Klih jest lepidlo."

Byl tak nehorázně blbý, že se mu důstojníci zdaleka vyhýbali, aby nemusili od něho slyšet, že chodník rozděluje ulici na jízdní dráhu a že je to vyvýšený dlážděný pruh kolem průčelí domu. A průčelí domu že je ona část, kterou vidíme z ulice nebo z chodníku. Zadní část domu viděti nemůžeme, o čemž se okamžitě můžeme přesvědčit, vstoupíme-li do jízdní dráhy.

Byl ochoten tu zajímavost ihned demonstrovat. Naštěstí však ho přejeli. Od té doby zpitoměl ještě víc.

Zastavoval důstojníky a dával se s nimi do nekonečně dlouhých rozhovorů o amoletách, slunci, teploměrech, koblihách, oknech a poštovních známkách.[12]

Soubor vysvětlivek (glos, explanací, explikací) k literárnímu dílu lze pokládat za jeden z možných typů metatextu (textu o textu), jenž v krajních případech přerůstá svým objemem editovaný text. V historii české literatury jsou doloženy tři frapantní případy takového „explikačně metatextového bujení":

1. Nedokončená edice latinského překladu *Kroniky české* Václava Hájka z Libočan (1553) s kritickými poznámkami piaristy Gelasia Dobnera (1719–1790), vydávaná pod titulem *Venceslai Hagek a Liboczan Annales Boemorum e boh. latine redditi et notis ilustrati* v šesti obsáhlých svazcích v letech 1762–1786 (sedmý svazek zůstal v rukopise).[13]
2. Druhé, „úplné" vydání básnické sbírky Jana Kollára (1793–1852) v Pešti roku 1832 (prvně byla *Slávy dcera* vydána v Budíně roku 1824), provázené obsáhlým básníkovým komentářem v samostatném svazku, označeném jako 2. díl a nazvaném *Výklad čili vysvětlivky a přímětky ku Slávy dceře*.
3. Dvoudílná *Encyklopedie pro milovníky Švejka s mnoha vyobrazeními*, sestavená Milanem Hodíkem a Pavlem Landou a vydaná v letech 1998 a 1999 pražským nakladatelstvím Academia.[14]

Jan Werich ve svém mínění o „bydelnících", ukazujících, co „Hašek jako tím mínil", i v tom, že „je to dobré bydlo", evidentně směšuje odlišné typy literárněvědných metatextů: a) metatexty převahou literárně teoretické a literárně kritické, jež literární díla interpretují a kvalifikují, dále b) metatexty převahou biografické, bibliografické a textologické, jež zjišťují a analyzují autorovu bio- a bibliografii, jakož i genezi a recepci jeho literárních děl, a c) metatexty explikační, objasňující reálie v literárních dílech reflektované. Mezi těmito typy metatextů nejsou ovšem striktní hranice, jak ukazují i knižní metatexty (knihy o knize) švejkologické:

1. *Kniha o Švejkovi* Radko Pytlíka (Praha 1983) je syntetickou monografií, v níž se prostupují všechny tři metatextové typy, byť s převahou interpretací textu *Osudů*.
2. Publikace téhož autora *Švejk dobývá svět* (Praha 1983) je antologií interpretačních soudů na téma Haškova válečného románu, dokládajícími současně proces jeho recipování.
3. Naproti tomu účel Hodíkovy – Landovy *Encyklopedie pro milovníky Švejka s mnoha vyobrazeními* (Praha 1998, 1999) je jednoznačně explikační, takže v encyklopedii především nalezneme podrobné informace vztahující se k reflektované realitě, ale ne již např. o genezi a recepci *Osudů* či o životních osudech jejich autora, o divadelních a filmových adaptacích románu apod.
4. Specifikum intertextuálnosti *Osudů* motivovalo vydání komentované antologie *Písničky Josefa Švejka* (Praha 1968), v níž folklorista Václav Pletka shromáždil in extenso a s notací písně různým způsobem citované v Haškově románu, tak v druhé části 4. dílu a 5.–6. dílu *Osudů*, napsaných po Haškově smrti Karlem Vaňkem (1887–1933) a vydaných pod titulem *Osudy dobrého vojáka Švejka v ruském zajetí* v roce 1924.
5. Monografie Přemysla Blažíčka *Haškův Švejk* (Praha 1991) je takřka cele věnována odkrývání dezinterpretací a adekvátní interpretaci Haškova románu.

K těmto domácím publikacím je dlužno připojit dva knižní tituly zahraniční provenience:

6. V roce 2002 vyšla ve Varšavě kniha polského bohemisty a slovakisty Antoniho Kroha

s názvem *O Szwejku i o nas* (192 strany formátu A4), koncipovaná jako koláž citací z *Osudů* (v Krohově překladu), historicko-geografického komentáře k nim a bohatého dokumentárního materiálu textového a ikonografického (na rozdíl od Hodíkovy – Landovy encyklopedie barevně reprodukovaného). Protože Krohova publikace se v Česku do data vzniku naší stati (leden 2004) nedočkala recenze, uveďme přinejmenším, že kniha *O Szwejku i o nas* byla dokončena na jaře 2000 a že Hodíkovu – Landovu encyklopedii Kroh necituje. Kromě úvodu a dvou závěrů rozvrhl autor látku do patnácti kapitol: *Co właściwie powiedzał Palacký?* (*Co vlastně řekl Palacký?* – o českém panslavismu, austroslavismu a rusofilství), *Pierwszy czechoslowacki generał* (*První československý generál* – o životních osudech generála Jaroslava Červinky, organizátora českých jednotek v ruské armádě během 1. světové války), *Czeska legenda o zaśpionym wojsku* (*Česká legenda o spícím vojsku* – o historii českých legií a legionářské literatury), *Praskie Dzieci przechodzą na strone rosyjską* (*Pražské děti přecházejí na ruskou stranu* – o přechodu 28. pěšího pluku, složeného takřka výlučně z vojáků české národnosti, dne 3. května 1915 na ruskou stranu), *Dwaj generałowie* (*Dva generálové* – o konfliktech mezi Rudolfem Medkem a Jaroslavem Haškem*), W Budziejovicach* (*V Budějovicích* – o odjezdu 91. pěšího pluku z Českých Budějovic na frontu), *Wycieczka do Galicji* (*Výlet do Haliče* – o poměrech v Haliči na počátku 1. světové války, zejména ve městech zmiňovaných v *Osudech*), *Miłosierny Bóg przeklął Liskowate* (*Milosrdný Bůh proklel Liskowate*, v *Osudech* nese tato vesnice, kam byli vysláni Švejk, Vaněk a Baloun jako „kvartýrmajstři", název Liskowiec – o situaci rusínského obyvatelstva na počátku 1. světové války), *Bratanki* (*Bratranci* – o vztazích mezi Čechy, Slováky, Poláky a Maďary), *Festung Przemyśl* (*Pevnost Přemyšl* – o pevnostním městě, v němž byl Švejk, převléknuvší se do ruské uniformy, držen v rakouském zajetí), *Piękne odpoczywanie* (*Odpočívejte v pokoji* – o vojenských hřbitovech z 1. světové války), *Bohater spod Custozzy a feldkurat Ibl* (*Hrdina od Custozzy a polní kurát Ibl* – o kultu polního maršálka Jana Josefa hraběte Václava Radeckého z Radče, o roli římskokatolické církve v habsburské armádě a o postavách polních kurátů vystupujících v *Osudech*: polního kuráta Ibla, jehož předobrazem byl kaplan 91. pěšího pluku Jan Evangelista Eybl, polního kuráta Laciny, identifikovaného jako někdejší major duchovní služby a kněz v Uherském Hradišti Ludvík Lacina, a polního kuráta Otty Katze, ztotožňovaného se stejnojmenným absolventem pražské obchodní akademie z roku 1881), *Kac Katza oraz pasje Hulki-Laskowskiego* (*Katzova kocovina neboli Záliby Hulky-Laskowského* – o polském překladu Osudů, díle Pavla Hulky-Laskowského, a recepci *Osudů* v Polsku), *Psy w śmietanie, dziwki, kadet i oficerowie* (*Psi na smetaně, děvky, kadet a důstojníci* – o před-sudcích Poláků vůči Čechům, o českých důstojnících v rakouské armádě, jednoročních dobrovolních, časopise *Svět zvířat*, malíři Jaroslavu Panuškovi a Karlu Vaňkovi, autorovi pokračování Haškových *Osudů*, a písni *Hej, Slované*) a *Jak to na wojence ladnie* (*Jaké je to na vojně pěkné*, verš z básně Władyslava Tarnowského – o rakouské válečné propagandě a upomínkách z 1. světové války). Tento stručný a v mnohém ohledu zjednodušující přehled obsahu Krohovy publikace bohužel nemůže postihnout obdivuhodnou Krohovu akribii, čtivost jeho výkladu, nezřídka přecházejícího k líčení osobních zážitků a k eticko-filozoficky laděným konfesím, a také invenci Macieje Buszewice, autora grafické úpravy Krohovy knihy, jež se doufejme dočká co nejdříve českého překladu.

7. Nejnovější vydání ukrajinského překladu *Osudů*, díla Stěpana Masljaka, z roku 2003 v kyjevském vydavatelství „Наутілус“ pod titulem *Феномен Швейка – Посібник з фундаментальної та прикладної Швейкології* (*Fenomén Švejka – Příručka fundamentální a aplikované švejkologie*)[15] je provázeno zevrubnými vysvětlivkami a ikonografickým materiálem (včetně snímků z filmových adaptací), čerpanými z Hodíkovy – Landovy encyklopedie i z ukrajinských zdrojů.

Vydání Hodíkovy – Landovy *Encyklopedie pro milovníky Švejka* (neméně jako Krohovy publikace *O Szwejku i o nas*) by mělo vést k přelomu v edičních přístupech k Haškovu románu (jak se již stalo v jeho nejnovější edici ukrajinské), neboť encyklopedie dokládá, jaké kvantum informací je třeba, aby dnešní čtenář, zejména z mladších generací, porozuměl reáliím v *Osudech* obsaženým. Opodstatněnost encyklopedie zdůvodnili přesvědčivě sami její autoři v *Předmluvě a návodu k použití*:

V dobách, kdy desetileté děti pracují s počítači, ale mnohé z nich nevědí, co je to kalamář, bude asi každé další slušné vydání *Osudů dobrého vojáka Švejka za světové války* muset být vybaveno vysvětlivkami, možná s postupem času čím dál hojnějšími. A nejde jen o pojmy jako papageiregiment nebo rechna nad kavalcem; jen letmý průzkum například ukázal, že nikdo z dotazovaných si nebyl jist, co měl vlastně na mysli opilý polní kurát Katz, když obraceje se na Švejka řekl tesklivě: „Paní, dejte mně první třídu.“[16]

Ale nejde jen o reálie z posledních let existence c. k. monarchie. Významnou složkou struktury *Osudů* je jejich intertextuálnost,[17] ne vždy laickému čtenáři zřejmá bez vysvětlujícího komentáře. Pro příklad zvolme název 2. kapitoly II. dílu románu – *Švejkova budějovická anabáze*. Zdena Ančík objasňuje v citovaném vydání *Osudů* termín anabáze sice v duchu dobové politicko-ideologické doktríny, ale v principu adekvátně v intertextuální souvislosti se „sibiřskou anabází“ československých legií:

298 *anabáze* – (z řec.) pochod do vnitra země; název podle knihy řeckého vojevůdce a spisovatele Xenofonta; zřejmě ironická narážka na boje čs. legií s rudou armádou, nazvané nacionalistickými romanopisci „sibiřskou anabází“; *Xenofón* – řecký spisovatel (430 až 359 př. n. l.), žák filozofa Sókrata; vedl po smrti krále Kýra úspěšný ústup řecké armády z Persie do Evropy a napsal o tomto slavném pochodu neméně slavnou knihu; […].[18]

Naproti tomu v Hodíkově – Landově *Encyklopedii pro milovníky Švejka* není v hesle ANABÁZE o takové aluzi zmínka, třebaže ji Radko Pytlík dále zpřesnil uvedením do kontextu s legionářskou epopejí Rudolfa Medka nesoucí název *Anabáze*, „jejíž první díl, *Ohnivý drak*, je vydáván téměř souběžně se Švejkem“:[19]

ANABÁZE – z řeckého anabasis, cesta nahoru, ve smyslu do vnitrozemí, zpravidla dlouhá a obtížná. Flavius Arrianus, žijící asi v letech 95–175, napsal *Anabasis Alexandrú* (*Alexandrovo tažení*), dílo popisující na základě dobových pramenů život a válčení Alexandra Velikého. Pokud jde o literární styl, byl prý mu vzorem Xenofón z Atén (asi 430–355 před Kristem), který se roku 401 připojil k výpravě Kýra Mladšího proti jeho vlastnímu bratru Artaxerxovi, aby pak pochod řeckých žoldnéřů Malou Asií do vnitrozemí a pak dále na sever k Černému moři popsal ve své *Anabasis*. Jestliže se tedy hovoří o Švejkově budějovické ananbázi, nutno vzít v úvahu menší korekturu: jeho putování k vlastnímu regimentu nesměřovalo – alespoň teoreticky – nahoru, ale naopak dolů, totiž na jih.[20]

Zato Antoni Kroh věnoval ve své výše zmíněné knize *O Szwejku i o nas* analýze literárního kontextu Švejkovy budějovické anabáze poměrně obsáhlou partii kapitoly *Dvaj generalowie* (*Dva generálové* – tj. Rudolf Medek a Jaroslav Hašek):

Slovo „anabáze“ mělo tehdy v češtině jediný, a to samozřejmý význam: znamenalo prodírání se československých legií z Ukrajiny přes Sibiř do Vladivostoku. *Kapesní slovník cizích slov* (vydaný v Praze roku 1971) již objasňuje toto slovo subtilním a diskrétním způsobem: „Anabáze – probíjení se velkých vojenských oddílů do vlasti.“ [21] Legenda „anabáze“, zvláště živá ve dvacátých letech, byla živena a pěstována po celé období meziválečného Československa. Rudolf Medek je současně jeden z jejích tvůrců i její i hrdina.

A nyní si připomeňme kapitolu Švejkova budějovická anabáze (II, 2). Švejk jel spolu s nadporučíkem Lukášem vlakem z Prahy do Budějovic. Po incidentu se záchrannou brzdou byl vysazen v Táboře a uvězněn. Když se ukázalo, že nemá peníze ani dokumenty, podporučík sloužící na nádraží mu přikázal, aby šel do Budějovic pěšky. „A čert ví, jak se to stalo, že dobrý voják Švejk místo na jih k Budějovicím šel pořád rovně na západ.“ Není známo, jak se to stalo, ale je známo, že se to stalo nevědomky, poněvadž Švejk byl přece dobrý voják, žádný dezertér; on vskutku chtěl dorazit do Budějovic! Proč tam tedy nešel přímo, jen pořád kroužil a kroužil dokola? Protože byl idiot? Mnoho polských milovníků Švejka, jichž jsem se dotazoval, to právě tak vysvětluje. Ale kapitole *Švejkova budějovická anabáze* je možné porozumět teprve tehdy, když si uvědomíme, kdy a za jakých okolností byla napsána.

Je to jedna z nejskvostnějších pasáží románu. Jako každé velké umělecké dílo se vymyká jednoznačným výkladům. Můžeme ji označit za panorama českého venkova, zvěčněním lidových typů a tehdejších nálad. Je to rovněž radostný hymnus ke cti životu, nespoutaný smích jakoby z Rabelaise. Rovněž groteska. Lze tam najít reminiscence na autorova dobrodružství. Ale to vše je málo. *Švejkova budějovická anabáze* je současně politický pamflet, bravurní publicistika na aktuální téma. Hašek jako první propíchl balon, který Medek se svými věrnými tak zdatně nafukoval.

Přirovnání k balonu není trefné, problém vězel mnohem hlouběji; ve dvacátých letech nebyla legenda „anabáze“ nafukovaným balonem, ale velikou radostí znovuzrozeného státu, důvodem hrdosti, léčbou několikasetletého komplexu zotročence, reakcí na nedávná pokořování. A tu do samého středu národní slavnosti vchází Švejk, který velice touží dorazit do Budějovic, ale dostává se kamsi úplně jinam a čert ví, proč se tak děje…

Vybuchl skandál – zvlášť když autora obklopovala aura bolševického komisaře, a co horšího, kapitola byla znamenitě napsána… Na Haška se sesypaly přívlastky jako nihilista, dekadent, pijan s opuchlýma rukama; velké obžaloby ze zrady národa i drobné šikany. A současně – první entuziastické recenze.[22]

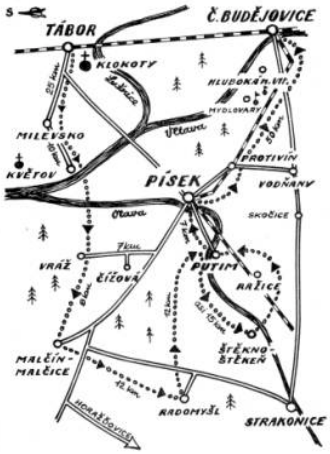

Mapka Švejkovy českobudějovické anabáze podle J. Děťáka (*Jižní Čechy,* Praha 1977, s. 53)

Konstruovat vysvětlivku k literárnímu textu tak, aby postihla jak mimoliterární, tak eventuální intertextuální aspekty komentovaného místa textu, není tedy snadný úkol. V případě *Osudů* je autorský text poměrně často prokládán neautorskými texty, popř. odkazy na neautorské texty – Z. Mathauser zjišťuje, že „vládne zde intertextovost a textová imanence (vzpomeňme exploze textových narací, množství anekdot, doslovných i skrytých citací textů politických i naučných, asociací postav s příznačnými pro ně texty beletrie aj.)“.[23] Roli citací reálných textů v *Osudech* vystihl P. Blažíček: „Dokumentárně informativní tendence je v Haškových *Osudech* sice přítomna, ale jenom okrajově. Citace autentických textů, která se zdá informativní funkci nejdůsledněji naplňovat, má v *Osudech* funkci nikoliv především bezprostředně noetickou, přispívající k informativní hodnotě románu, ale estetickou, přispívající k jeho umělecké, a tím i k jeho vlastní, hlouběji poznávací hodnotě.“[24] Ukazuje se proto jako účelné tyto texty blíže identifikovat (pokud se tak, jako v případě citátů lidových a pololidových písní nebo některých textů citovaných v *Osudech*, již nestalo[25]), a upřesnit jejich funkci ve struktuře románu. Uveďme nyní několik případů, kdy naše snaha o takovou identifikaci byla korunována větším či menším úspěchem:

A)

Vstoupili [Švejk a Vodička] právě do baráku s kancelářemi divisijního soudu a patrola je ihned odvedla do kanceláře čís. 8, kde za dlouhým stolem s haldami spisů seděl auditor Ruller.

Před ním ležel nějaký díl zákoníku, na kterém stála nedopitá sklenice čaje. Po pravé straně na stole stál krucifix z napodobené slonoviny, se zaprášeným Kristem, který se zoufale díval na podstavec svého kříže, na kterém byl popel a oharky z cigaret.

Auditor Ruller oklepával si právě k nové lítosti ukřižovaného boha novou cigaretu o podstavec krucifixu a druhou rukou nadzvedal sklenici s čajem, která se přilepila na zákoník.

Vyprostiv sklenici z objetí zákoníku, listoval se dál v knize vypůjčené z důstojnického kasina.

Byla to kniha Fr. S. Krause s mnohoslibným názvem „Forschungen zur Entwicklungsgeschichte der geschlechtlichen Moral“.

Zadíval se na reprodukci naivních kreseb mužského i ženského pohlavního ústroje s přiléhajícími verši, které objevil učenec Fr. S. Krause na záchodcích berlínského Západního nádraží, takže neobrátil pozornost na ty, kteří vstoupili.

Vytrhl se z pozorování reprodukcí teprve zakašláním Vodičky.

„Was geht los?“ otázal se, listuje dál a hledaje pokračování naivních kresbiček, skizz a náčrtů.

„Poslušně hlásím, pane auditor,“ odpověděl Švejk, „kamarád Vodička se nastyd a teď kašle.“[26]

Zdena Ančík ve vydání *Osudů* v nakladatelství Práce roku 1951 opatřil výše uvedenou pasáž dvěma vysvětlivkami: „454 *Forschungen zur Entwicklungsgeschichte der geschlechtlichen Moral* — (něm.) Příspěvky k bádání o dějinách vývoje pohlavní mravouky; Was geht los? — (něm). Co je, oč jde?“[27] Poněvadž heslo věnované autorovi citované publikace *Forschungen zur Entwicklungsgeschichte der geschlechtlichen Moral* (doslovný překlad: *Výzkumy k vývojovým dějinám pohlavní morálky*) v Hodíkově – Landově *Encyklopedii pro milovníky Švejka s mnoha vyobrazeními* nenajdeme, musíme se pro ten účel obrátit k jiným informačním zdrojům, počínaje *Ottovým Slovníkem naučným* a konče internetem. Lze tak snadno zjistit, že onen učenec Fr. S. Krause se ve skutečnosti jmenoval Friedrich Salomon Krauss a byl to významný jugoslavista a etnolog; narodil se roku 1859 v Požeze ve Slovinsku jako syn německých Židů a po studiu klasické filologie ve Vídni se velice plodně věnoval jihoslovanskému národopisu. Nevyhýbal se terénnímu výzkumu a jeho výsledky publikoval v plné autenticitě, což vyvolalo negativní reakce vídeňských slavistů, především Vatroslava Jagiće. Roku 1887

byla Kraussovi odepřena habilitace, poněvadž se údajně po jistou dobu potloukal s cikánskou tlupou, což se neslučovalo s akademickým morálním kodexem. Vysloužil si i soudní řízení, přičemž došlo na interpretace v parlamentu, v nichž se angažoval jako poslanec rakouské říšské rady Tomáš Garrigue Masaryk. Roku 1911 na Krausse dokonce vystřelil na otevřené ulici srbský nacionalista, neboť Krauss bořil svými četnými národopisnými publikacemi vytváření mýtů o lidové kultuře. Friedrich Salomon Krauss stál spolu rovněž u zrodu četných sexuologických a etnologických časopisů a ročenek, například časopisu *Am Urquel*, vydávaném v Hamburku od roku 1889 (od roku 1897 v Leydě pod titulem *Der Urquel*) a zejména ročenky *Anthropophyteia* (*Lidská přirozenost*) s nám již známým podtitulem *Forschungen zur Entwicklungsgeschichte der geschlechtlichen Moral*, vycházející v Lipsku 1904–1913 a doplňované v letech 1909–1929 o monografická *Beiwerke zum Studium der Antropophyteia* a od roku 1906 o *Historische Quellenschriften*.[28] Hašek tedy cituje knihu, která tak zaujala auditora Rollera, nepřesně. Zatím se nám nepodařilo zjistit, ve kterém ročníku přinesla *Antropophyteia* Kraussovu studii obsahující „reprodukci naivních kreseb mužského a ženského pohlavního ústroje s přiléhajícími verši", objeveným „na záchodcích berlínského Západního nádraží", ale nepochybně tato studie existuje, poněvadž ve 13. svazku sborníku *Einführung/Introduction*, vydaném roku 1994 v Kasselu, otiskl N. Siegl studii pod titulem *F. S. Krauss, ein Pionier der Graffiti-Forschung*.[29]

Před ročenkou *Antropophyteia*, a to v letech 1897–1911, redigoval Friedrich Salomon Krauss anonymně vycházející mezinárodní časopis *Kryptadia*, založený roku 1883 polským národopiscem I. Kopernickým za účelem publikování erotického a skatologického folkloru. Řecké adjektivum „kryptos" znamená „skrytý", „kryptadia" jsou pak „skryté věci". Název časopisu, neprůhledný pro laiky bez klasického vzdělání, jednak naznačoval povahu publikovaného materiálu, doposud tabuizovaného, jednak měl zdůraznit vědecké aspirace vydavatelů, stejně jako u ročenky *Antropophyteia*, v níž však již byly příspěvky podepisovány. Třebaže do *Kryptadií* přispívali významní etnologové, české materiály se v něm neobjevují, ale tento titul převzal autor doposud nejrozsáhlejší sbírky českého, moravského, slezského, slovenského a západoukrajinského erotického a skatologického folkloru, Karel Jaroslav Obrátil.[30]

B)

Když se Švejk s Vodičkou loučil, poněvadž každého odváděli k jejich části, řekl Švejk: „Až bude po tý vojně, tak mě přijď navštívit. Najdeš mě každej večer od šesti hodin u Kalicha na Bojišti."

„To se ví, že tam přijdu," odpověděl Vodička, „bude tam nějaká sranda?"

„Každej den se tam něco strhne," sliboval Švejk, „a kdyby to bylo moc tichý, tak už to nějak zařídíme."

Rozešli se, a když byli od sebe již hodně kroků, volal starý sapér Vodička za Švejkem: „Tak se ale jistě postarej vo nějakou zábavu, až tam přijdu."

Načež Švejk volal nazpět: „Přijď ale určitě, až bude konec týhle válce."

Potom se vzdálili a bylo slyšet zas za hodnou chvíli za rohem z druhé řady baráků hlas Vodičky: „Švejku, Švejku, jaký mají pivo u Kalicha?"

A jako ozvěna ozvala se Švejkova odpověď: „Velkopopovický."

„Já myslel, že smíchovský," volal z dálky sapér Vodička.

„Mají tam taky holky," křičel Švejk.

„Tedy po válce v šest hodin večer," křičel zezdola Vodička.

„Přijď raději vo půl sedmý, kdybych se někde vopozdil," odpovídal Švejk.

Potom ozval se ještě, již z velké dálky, Vodička: „V šest hodin nemůžeš přijít?"

„Tak přijdu tedy v šest," slyšel Vodička odpověď vzdalujícího se kamaráda.

A tak se rozešel dobrý voják Švejk se starým sapérem Vodičkou. „Wenn die Leute auseinander gehen, da sagen sie Auf Wiedersehen.“[31]

Scéna loučení Švejka a sapéra Vodičky v Királyhidě podle Radka Pytlíka „svou výstavbou, zdržující a oddalující rozhodující okamžik dění neustále prodlužovanými a nastavovanými dialogy náleží ke klasickým ztvárněním nostalgického motivu loučení ve světové literatuře“;[32] Zdeněk Mathauser soudí, že „v ‚maďarských‘ kapitolách 2. části románu se v obraze Vodičky ironizuje vojácké rváčství a xenofobie, ale je v něm i hymnus na kamarádství: loučení Vodičky se Švejkem a jejich domlouvání – ještě zdálky – poválečné schůzky u Kalicha je nesmrtelným lyrickým dvojzpěvem“.[33] Scénu pointuje citát – německé dvouverší, jehož provenienci nebyla doposud věnována pozornost; Z. Ančík ve vydání *Osudů* v nakladatelství Práce roku 1951 citát pouze přeložil: „Když se lidé rozcházejí, řeknou si na shledanou.“[34] Dvouverší podtrhuje lyričnost scény, neboť uzavírá text zlidovělé sentimentální písně *Auf Wiedersehn – Gottes Rath und Scheiden*, jehož autorem je vídeňský lékař, filozof, lyrik, literární kritik a reformátor rakouského školství Ernst Maria Johann Karl svobodný pán von Feuchtersleben, (1806–1849).[35] Text zhudebnil skladatel Felix Mendelsohn-Bartholdy (1809–1847):

1. Es ist bestimmt in Gottes Rath,
   Daß man vom Liebsten, was man hat,
   Muß scheiden, ja scheiden;
   Wiewohl doch nichts im Lauf der Welt,
   Dem Herzen, ach! so sauer fällt,
   Als Scheiden, als Scheiden, ja Scheiden!
2. So dir geschenkt ein Knösplein was,
   So thu’ es in ein Wasserglas,
   Doch wisse, doch wisse:
   Blüht morgen dir ein Röslein auf,
   Es welkt wohl schon die Nacht darauf,
   Das wisse, das wisse, ja wisse!
3. Und hat Dir Gott ein Lieb’ bescheert
   Und hältst du sie recht innig werth,
   Die Deine, die Deine,
   Es wird nur wenig Zeit wohl sein,
   Du läßt sie doch so gar allein,
   Dann weine, dann weine, ja weine!
4. Nun mußt du mich auch recht versteh’n,
   Nun mußt du mich auch recht versteh’n:
   Wenn Menschen auseinander geh’n,
   So sagen sie:
   |: Auf Wiederseh’n, auf Wiederseh’n! :|

Třetí sloka skladby se zpívá také v následujícím znění:

3. Gab Gott dir eine Liebste bei,
   Bet´, daß sie immer lieb dir sei.
   Das bete, das bete!
   Es wird nur kurze Zeit vergehn,
   Läßt Gott dein Haus in Trümmer gehn.
   Dann weine, ja weine, ja weine![36]

C)

„Přál bych si, když padnu v boji, aby po mně zůstala památka, pane hejtmane. Mým vzorem je německý profesor Udo Kraft, Narodil se roku 1870, nyní ve světové válce přihlásil se dobrovolně a padl 22. srpna 1914 v Anloy. Před svou smrtí vydal knihu *Sebevýchova pro smrt za císaře*.“*)

*) Udo Kraft: *Selbsterziehung zum Tod für Kaiser*. C. F. Amelang's Verlag, Leipzig.[37]

Konfesi kadeta Bieglera svěřovanou hejtmanu Ságnerovi ve štábním vagonu ešalonu stojícího na nádraží v Rábu, v níž snaživý kadet prohlásil za svůj vzor německého profesora Udo Krafta, padnuvšího na válečném poli, a jeho knihu *Sebevýchova pro smrt za císaře*, doprovodil Jaroslav Hašek bibliografickou poznámkou. Tento exaktní údaj přiměl M. Hodíka a P. Landu, aby ve II. díle *Encyklopedie pro milovníky Švejka s mnoha vyobrazeními* věnovali Udo Kraftovi samostatné heslo (jež vedle níže citované pasáže obsahuje i charakteristiku některých válečných publikací, časopisů a kalendářů):

UDO KRAFT – německý profesor byl vzorem kadetu Bieglerovi, jenž hodlal vyniknout i literárně. To tvrdil hejtmanu Ságnerovi a promptně doplnil životopisný a bibliografický údaj o Kraftovi: Narodil se roku 1870, nyní ve světové válce přihlásil se dobrovolně a padl 22. srpna[38] v Anloy, před svou smrtí vydal knihu *Sebevýchova pro smrt za císaře*. Jaroslav Hašek připojil poznámku pod čarou: „Udo Kraft: *Selbsterziehung zum Tod für Kaiser*. C. F. Amelang's Verlag, Leipzig.“

V letech 1970–1990 v Mnichově vydávaný obsáhlý (100 svazků) a nejspíš nejúplnější soupis toho, co bylo v němčině vytištěno a vydáno (*Gesamtverzeichniss des deutschsprachigen Schrifttums*[39] *1911–1965*) zaznamenal tento údaj: „Kraft, Udo: Selbsterziehung z. Tod fürs Vaterland. Aus d. nachgelass. Papieren d. Kriegsfreiwilligen K.“ Život autora je tu ohraničen dvěma daty – narodil se ve válečném roce 1879 [sic!] a zemřel u Anloy 22. srpna 1914. Knihu vydal Fr. Kraft roku 1915 v nakladatelství C. F. Amelang v Lipsku v nákladu 6000 výtisků v rozsahu 74 stran formátu A 5. Stála 1 marku, v plátěné vazbě marku padesát.

Není smyslem této encyklopedie polemizovat s Jaroslavem Haškem, nadto pak s kadetem Bieglerem, nicméně nelze se ubránit malému narovnání. Kraft se nevychovával pro císaře, ale pro vlast, knihu sice před smrtí napsal – to jinak nejde –, ale nevydal, byla z písemností, které po něm zůstaly.“[40]

Selbsterziehung zum
Tod fürs Vaterland

Aus den nachgelassenen Papieren
des
Kriegsfreiwilligen Prof. Udo Kraft
geboren im Kriegsjahr 1870
gefallen bei Anloy am 22. August 1914

1806

Leipzig • C. F. Amelangs Verlag • 1915

SEMINARIUM
MORAVENSE.

Jak je zřejmé, neměli M. Hodík a P. Landa knihu prof. Udo Krafta v rukou, a je tedy záhodno doplnit jejich zjištění několika podrobnostmi. Z profesorových „pozůstalých papírů“ knihu o 74 stranách sestavil a předmluvou (datovanou v Quedlinburgu o Vánocích 1914) opatřil jeho bratr, dr. Franz Kraft; jedná se o úryvky z deníků, řečí v buršáckém spolku a korespondence s rodiči, bratrem, sestrou, příbuznými a přáteli. V roce 1896 absolvoval Udo Kraft univerzitní studia dějepisu, zeměpisu, němčiny a latiny a po vykonání vojenské služby u pěšího regimentu císaře Viléma (velkovévodského hessenského regimentu č. 116), když získal hodnost poručíka v záloze, a krátkém působení na vyšší měšťanské škole odcestoval do Buenos Aires, kde po tři léta působil jako soukromý učitel. Po návratu do vlasti byl Kraft zaměstnán jako gymnazijní učitel v Büdingen; žil zřejmě jako starý mládenec. Ve své korespondenci se projevuje jako militantní německý nacionalista, hrdý na své buršácké menzury. Kraftovo válečné nadšení se stupňovalo poté, když po vypuknutí 1. světové války ve svých 44 letech nastoupil jako dobrovolník ke svému regimentu. Švejkovo přání sloužit císaři pánu „až do roztrhání těla“ má v Kraftově dopisu sestře, datovaném 6. srpna 1914 v „Zeughauskaserne“ v Gießenu, pozoruhodnou paralelu: „Ich bin wieder ganz Soldat – wenn nur die alte Knochen noch herhalten!“[41] Z Mersche v Lucembursku psal Udo Kraft 14. srpna 1914 bratrovi mj.:

Ich gelte immer noch als eine Art Merkwürdigkeit. Wenn mir irgendein Offizier anspricht, was so einer alter Knabe denn noch bei der aktiven Truppen tut, in ich gebe ihm Auskunft, so heiß't: „Ach, Sie sind der Professor…“, und ich bekomme einen herzhaften Händedruck. – Wir sind vier Vizefeldwebel der Reserve in der Kompagnie und verstehen uns sehr gut, teilen alles und leben echt kameradschaftlich. Wir hatten noch einen fünften, einen feinen, ernsten Menschen, ehemals hessischer Lehramtsassesor. Der nahm sich den Abschied von seinen jungen Weibchen so zu Herzen, daß er täglich stiller wurde. In der Nacht, wo wir von Gießen abfuhren, tat er kein Auge zu, saß nur still da und stierte for sich hin. Morgens auf der Station Lauterecken, wo wir gespeis wurden, war er auf einmal verschwunden. Ein Gendarm fand ihn im Wald: er war irrsinnig geworden. – Ein Mann ist auf dem letzten Marsche am Herzschlag gestorben, zwei sind beim Baden ertrunken.[42]

Dne 22. srpna 1914 se 25. hessenská divize, jejímž příslušníkem byl poručík rezervy Udo Kraft, utkala u Anloy v Lucembursku v boji se čtyřnásobnou francouzskou přesilou. Jak poté napsal dr. Franzu Kraftovi poručík rezervy Malzan, v tomto boji těžce zraněný, Udo Kraft „ist gleich zu Beginn des Kampfes durch einen Schuß in die Schläfe getötet worden und sicherlich ohne Schmerz dahingegangen“.[43]

D)

Táhlá dlouhá latrína o dvou řadách pojmula dva švarmy jedné kumpanie.

A nyní vojáci pěkně jeden vedle druhého seděli na bobku nad vyházenými příkopy, jako vlaštovky na telegrafních drátech, když se chystají na podzim na cestu do Afriky.

Každému vyčuhovala kolena ze spuštěných kalhot, každý měl řemen kolem krku, jako kdyby se chtěl každou chvíli oběsit a čekal na nějaký povel.

Bylo v tom všem vidět vojenskou železnou disciplinu, organizovanost.

Na levém křídle seděl Švejk, který se sem připletl, a se zájmem si přečítal útržek papírku, vytrženého bůhví z jakého románu Růženy Jesenské:

... dejším penzionátě bohužel dámy
em neurčité, skutečné snad více
ré většinou v sebe uzavřeny ztrát
h menu do svých komnat, aneb se
svérázné zábavě. A utrousily-li t

šel člověk jen a pouze stesk na ct
se lepšila, neb nechtěla tak úspěšně
covati, jak by samy si přály.
nic nebylo pro mladého Křičku

Když odtrhl oči od útržku, podíval se mimoděk k východu latríny a podivil se. Tam stál v plné parádě pan generálmajor od včerejška z noci se svým adjutantem a vedle nich poručík Dub, horlivě jim cosi vykládaje.

Švejk rozhlédl se kolem sebe. Všechno sedělo klidně dál nad latrínou a jen šarže byly jaksi strnulé a bez hnutí.

Švejk vycítil vážnost situace.

Vyskočil tak, jak byl, se spuštěnými kalhotami, s řemenem kolem krku, upotřebiv ještě v poslední chvíli útržku papíru, a zařval: „Einstellen! Auf! Habacht! Rechts schaut!“ A salutoval. Dva švarmy se spuštěnými kalhotami a s řemeny kolem krku se zvedly nad latrínou.[44]

„Charakteristickým rysem románového hrdiny bývá rozsah jeho četby. Ptáme se, co čte Werther, co Gargantua a co Don Quijote, a podle toho soudíme, o jaký románový typ jde. Švejkova četba však vyplývá z kontrastní, paradoxní situace. Je to typ parodický. Sedě na vojenské latríně předčítá si útržek z jakéhosi milostného románu Růženy Jesenské, jehož nesmyslnost je symbolem chaosu a absurdity doby,“ píše Radko Pytlík ve své *Knize o Švejkovi* a cituje dehonestovaný fragment textu Růženy Jesenské na onom útržku, aniž by určil jeho provenienci v rámci díla uvedené spisovatelky.[45] Pro Přemysla Blažíčka se v návaznosti na výklad Emanuela Frynty o Haškově technice koláže reálií a fikce[46] stala scéna na budapešťské latrině podnětem k obsáhlejší analýze funkce citace „bůhví z jakého románu R. Jesenské“: „Jako příklad Haškovy koláže uvádí Frynta citaci fragmentárního textu ve scéně, kdy si Švejk sedící na latríně čte v připraveném papíru, vytrženého z románu pro ženy (3. díl, 2. kap.). Citace úryvku je zde tedy od začátku plně motivována a má kromě toho dějovou funkci jako příčina, kvůli níž Švejk zpozoruje přicházejícího inspekčního generála s doprovodem, až když jsou těsně před nám. Samotný úryvek románu představuje ovšem ještě nesmyslnější ‚hovadinu‘, protože z podélně přetrženého listu zůstala jen půlka.[47] V tomto případě však nesmyslný citát přesto získává konfrontací jistý nepřímý smysl. Slova jako ‚penzionát‘, ‚dámy‘, ‚menu‘, ‚komnaty‘ naznačují prostředí a styl života, které jsou v komickém nesouladu s životní rovinou, již právě sledujeme, a s účelem, k němuž má být list použit. Ale ani zde to není mnohoznačný smysl, který by odhaloval významové bohatství konfrontovaných skutečností, obnažena je jenom jejich vzájemná nesourodost. Pouhý prostředek dadaistických a surrealistických postupů se zde tedy stává účelem.“[48] V Hodíkově – Landově *Encyklopedii pro milovníky Švejka s mnoha vyobrazeními* se nachází stručné heslo JESENSKÁ RŮŽENA v souvislosti s okolností, že „list papíru vytrženého z bůhví kterého jejího románu si se zájmem předčítal Švejk sedící na levém křídle latríny“;[49] také autoři encyklopedie rezignovali na bližší identifikaci dotyčného fragmentu.

Nejprve poznamenejme, že motiv literárního díla zhanobeného použitím papíru, na němž je dílo napsáno či vytištěno, k hygienickému účelu, se objevuje v *Osudech* ještě třikrát:

1. Na nádraží v Rábu vysvětluje Švejk nadporučíkovi Lukášovi, proč přinesl z kanceláře kompanie pro důstojníky 11. pochodové kumpanie pouze 1. díl románu Ludvíka Ganghofera *Die Sünden der Väter*[50] místo 1. a 2. dílu (jenž měl sloužit jako šifrovací klíč):

„Vždyť já jsem, pane obrlajtnant, se vás taky hned ptal po telefonu, jestli chcete voba díly najednou, a vy

jste mi řek, zrovna jako teď, abych si nechal ty blbiny pro sebe, ještě se prej tahat s nějakejma knihama. A tu jsem si pomyslil, když je to vaše mínění, že musejí taky ty vostatní páni tak se na to dívat. Zeptal jsem se taky na to našeho Vaňka, ten má přece už zkušenosti z fronty. Von povídal, že napřed každej z pánů oficírů myslel, že je celá vojna nějaká srandička, a vez si do pole celou bibliotéku, jako na letní byt. Dostávali dokonce vod arcikněžen dárkem celý sebraný spisy vod různejch básníků do pole, takže pucflekové se pod tím prohejbali a proklínali den svýho narození. Povídal Vaněk, že ty knihy nebejvaly vůbec k potřebě, pokud se tejkalo kouření, neboť byly na moc pěkným papíře, tlustým, a na latríně že si člověk s takovejma básněma vodřel, s dovolením pane obrlajtnant, celou zadnici.[51]

2. Shodný je rovněž osud sešitku opatřeného kadetem Bieglerem nadpisem *Schemata vynikajících a slavných bitev vojsk rakousko-uherské armády, sestavená dle historických studií c. k. důstojníkem Adolfem Bieglerem. Poznámkami a vysvětlivkami opatřil c. k. důstojník Adolf Biegler.* Se sešitkem, jenž se stal předmětem sžíravé kritiky hejtmana Ságnera, naložil jeho majitel způsobem vylíčeným Jaroslavem Haškem vpravdě rabelaisovsky:

Jako náměsíčník otevřel dveře klozetu a dívaje se na německo-maďarský nápis „Upotřebení klozetu dovoleno pouze při jízdě, zavrněl, zaštkal a dal se do tichého pláče. Potom si sundal kalhoty… Potom tlačil, utíraje si slzy. Potom upotřebil sešitku s nápisem: *Schemata vynikajících a slavných bitev vojsk rakousko-uherské armády, sestavená c. k. důstojníkem Adolfem Bieglerem*, který zmizel zneuctěn v díře, a dopadnuv na koleje, poletoval mezi kolejnicemi pod ujíždějícím vojenským vlakem.[52]

3. K Haškově sžíravé kritice kléru za aktivní účast ve válečné mašinérii náleží rovněž pasáž v *Osudech* věnovaná návštěvě místního plebána v Turowé-Wolské u 11. kumpanie:

[…] rozdával vojákům dle jich národnosti lísteček s *Lurdskou písní*[53] ve všech jazycích. Měl těch písní balík, který mu zde zanechal na rozdávání procházejícím vojenským oddílům nějaký vysoký vojenský církevní hodnostář, projíždějící se zpustošenou Haličí na automobilu s nějakými děvkami.

Kde v údolí ku řece hora má sklon,
všem poselství andělské zvěstuje zvon.
Ave, ave, ave Maria! – Ave, ave, ave Maria!

Aj, Bernardu, dívenku, nebeský duch
tam ke břehu provodí v zelený luh. – Ave!

I spatřila na skále hvězdovou zář,
v ní postavu velebnou, přesvatou tvář. – Ave!

Ji roztomile zdobí šat liliový
a prostinký světlý pás oblakový. – Ave!

A na rukou sepjatých růženec má
ta Paní a Královna přemilostná. – Ave!

Aj, Bernardě mění se nevinná tvář,
tvář krášlí jí podivná nadzemská zář. – Ave!

Již klečí a modlí se, Vládkyně zří,
řeč nebeskou Královna promlouvá s ní. – Ave!

„Věz, dítě, já bez hříchu počala jsem,
já ochranou přemocnou chci býti všem. – Ave!

Sem v průvodech putuj můj nábožný lid!
Mně vzdávej jen poctu a hledej svůj klid. – Ave!

Buď svědkem zde národům z mramoru chrám,
že na tomto místě já stánek svůj mám. – Ave!

Ten pramen však, který se rozproudil zde,
tenť lásky mé zárukou k sobě vás zve.“ – Ave!

Ó sláva ti, údolí přemilostné,
ty obydlí Matičky přeradostné. – Ave!

Tam ve skále zázračná jeskyně Tvá,
ráj dalas nám, Královno Dobrotivá. – Ave!

Co nastal ten přeslavný, radostný den,
ctí Tebe tam průvody mužův i žen. – Ave!

Ty chtělas mít zástupy ctitelů svých,
viz také nás, prosících za časů zlých. – Ave!

Ó hvězdo Ty spasná, Ty před námi choď,
Ty k trůnu božímu věrně nás voď! – Ave!

Ó přesvatá Panno, ty v lásce nás měj
a mateřskou milost svou dítkám svým dej!

V Turowé-Wolské bylo mnoho latrín a všude po latrínách válely se papírky s *Lurdskou písní*.

Kaprál Nachtigal, někde od Kašperských Hor, sehnal láhev kořalky od ustrašeného žida, shromáždil několik kamarádů a nyní všichni jali se dle německého textu zpívat *Lurdskou píseň* bez refrénu „Ave!“ na melodii písně „Prince Eugena“ [54].[55]

Lurdská píseň je v *Osudech* dále zmiňována v souvislosti s nekonzumovatelnou krávou, kterou 11. kumpanie koupila od žida v Liskowci – při degustaci uvařeného masa z dotyčné krávy si kuchař Pavlíček vylomil přední zub a Baloun zadní stoličku, kterou nato podává nadporučíku Lukášovi zabalenou v *Lurdské písni*.[56] Průzkumem fondu kramářských tisků Knihovny Národního muzea v Praze bylo zjištěno, že se v tomto fondu nalézá celkem 11 exemplářů výtisků *Lurdské písně* v různých vydáních, z nichž jsou pro provenienci Haškem citovaného textu směrodatné dva exempláře (o formátu 11,5x16,5 cm).[57] Tisk s titulem *Píseň k Panně Marii Lurdské* zhotovila na náklad V. Semeráda ze Všebořic u Dolních Kralovic pražská tiskárna Julia Janů; vročení není uvedeno.[58] Tento tisk obsahuje dvě písně, jednak píseň s incipitem „Kde v údolí ku řece hora má sklon“, jednak píseň počínající veršem „Pozdravena budiž vřele, Panno Maria“. První skladba sestává z 28 slok, z nichž osm je shodných se slokami písně citované J. Haškem. Druhý tisk nese titul *Lúrdská* [sic!] *píseň k oslavě 30letého jubilea Zjevení se Bl. P. Marie v Lurdech konané dne 15. srpna 1888 o pouti na Vyskeř dítkami z Mašova a z Pelešan*;[59] další text na titulní straně tisku sděluje: „Vyňato z písně, která se zpívá v Lurdech o průvodech se svícemi. Složil P. S. Gaignet.“ Na poslední straně tisku je uvedeno: „Zčeštil B. M. Kulda. Vybral F. J. Cv. Tiskem J. Sluky v Turnově. Nákladem F. J. Cvejna.“ Jak autorovi textu skladby, tak překladateli[60] je nutno přiznat formální obratnost – píseň je složena v ale-

xandrinech. Text o sedmnácti slokách tohoto (redukovaného) vydání *Lurdské písně* je až na drobné odchylky[61] totožný s textem skladby nacházejícím se v *Osudech*.

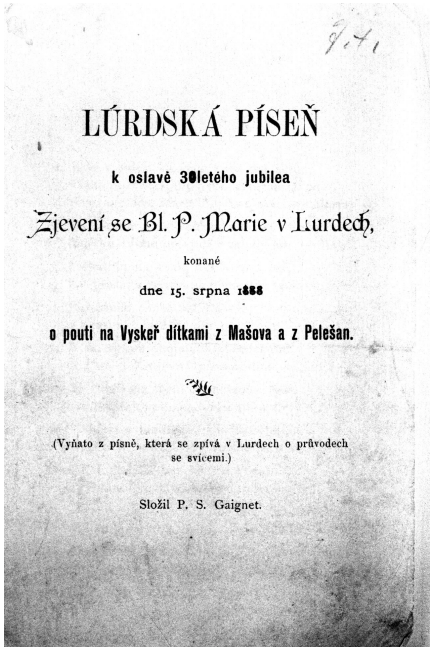

LÚRDSKÁ PÍSEŇ

k oslavě 30letého jubilea

Zjevení se Bl. P. Marie v Lurdech,

konané

dne 15. srpna 1858

o pouti na Vyskeř dítkami z Mašova a z Pelešan.

(Vyňato z písně, která se zpívá v Lurdech o průvodech se svícemi.)

Složil P. S. Gaignet.

Pro úplnost dodejme, že během pochodu na Turowu-Wolsku předčítal Švejk nadporučíku Lukášovi dopis, jenž během vojenské služby v Budějovicích dostal do kasáren a jenž si uschoval, třebaže byla tato epištola urážlivá nejen svým obsahem, ale i místem svého vzniku:

„Ty pacholku mizernej, ty jeden vrahu a bídáku! Pan kaprál Kříž přijel do Prahy na urláb a já jsem s ním tančila ‚U Kocanů' a von mně povídal, že prej ty tancuješ v Budějovicích ‚U Zelený žáby' s nějakou pitomou flundrou a že jsi měl už úplně vopustil. Aby jsi věděl, píšu toto psaní na hajzlu na prkně vedle díry, mezi náma je konec. Tvoje bejvalá Božena. Abych nezapomněla, ten kaprál to umí a bude tě ještě sekýrovat, já jsem ho vo to prosila. A ještě abych nezapomněla, nenajdeš mě už mezi živejma, až přijedeš na urláb.“ [62]

S neomalenou lidovou epistolografií kontrastuje údajný výrok Věnceslavy Lužické (1835–1920), který Švejk v souvislosti s pisatelkou dopisu cituje, neméně jako výše uvedený fragment románu Růženy Jesenské, k němuž se nyní vraťme. Pokud se Hašek nedopustil anachronismu,[63] jako zdroj onoho fragmentu připadají v úvahu romány Růženy Jesenské vydané do července roku 1915, kdy ešalon s 11. marškumpanií (ve skutečnosti 3. pochodovou setninou) 91. pěšího pluku dorazil do Budapešti. Podle bibliografie v příslušném hesle *Lexikonu české literatury*[64] se jedná o romány *Jarmila* (román pro mládež, 1894), *Román dítěte* (1905), *Legenda ze smutné země* (životopisný román o Zdence Havlíčkové, 1907), *Nokturno moře* (1910) a *Tanečnice* (1912). V následujících letech do Haškovy smrti 3. ledna 1923 uveřejnila R. Jesen-

ská romány *Ivana Javanová* (1917), *Tajemství srdcí* (1918) a *Cizinka* (1920); válečný román *Hrdinství* se scénami z bojů československých legií v Rusku vyšel roku 1923, tedy až po Haškově úmrtí. V žádném z těchto románů jsme nenalezli pasáž čtenou Švejkem na budapešťské latríně, ani se tu neobjevuje postava „mladého Křičky", také styl fragmentu, pokud lze soudit, neodpovídá exaltovanému a vyumělkovanému způsobu vyjadřování Růženy Jesenské. Nezbývá než konstatovat, že provenience fragmentu zůstává nevyřešena, nepřijmeme-li předpoklad, že atribuce úryvku Růženě Jesenské je z rodu Haškových mystifikaci.

Závěrem

Česká textologie a editologie se doposud nevyrovnala s úkolem vydat román Jaroslava Haška *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* způsobem odpovídajícím jeho světovosti – přinejmenším tak, jak jsou např. editovány díla polské i světové literatury v polské knižnici Biblioteka Narodowa. Mnohem užitečnější by však byla edice genetická, využívající současných technických možností digitálního nosiče – CD-ROM, a zahrnující jak obě pretextové podoby románu (*Dobrý voják Švejk a jiné podivné historky*, Praha 1911; *Dobrý voják Švejk v zajetí*, Kyjev 1917), tak faksimile rukopisu[65] a zevrubně komentovaný text *Osudů*.

POZNÁMKY

1 Citováno podle přepisu předscén Miroslava Horníčka a Jana Wericha v Divadle ABC roku 1958 dostupného na internetové adrese http://ufo.fme.vutbr.cz/JWMH/werich5.html.

2 Haškův román byl již přeložen do 58 jazyků (viz ČTK: *Haškologové si připomenou výročí slavného autora románu o Švejkovi*, Právo 3.–4. ledna 2004, s. 5), zdramatizován zejména E. A. Longenem (1921), E. Piscatorem (1928), E. F. Burianem (1935) aj. Grossmanem (1962), dramaticky adaptován B. Brechtem (Švejk za druhé světové války, 1942–1942), významněji zfilmován byl sedmkrát (viz Pytlík, R.: *Kniha o Švejkovi*, Praha 1983, s. 431–471). Dne 23. dubna 1958 byla v newyorské City Opera uvedena premiéra opery *The Good Soldier Schweik*, zkomponované Robertem Kurkou (1921–1957), americkým skladatelem českého původu; roku 1960 inscenovalo Kurkovu operu divadlo J. K. Tyla v Plzni a v roce 2002 byl průřez Kurkovou operou v provedení zpěváků a orchestru chicagské opery vydán na dvou kompakních discích, album má ve své současné nabídce pražský internetový obchod http://www.musicabona.com. Na repertoáru Deutsches Theater v Berlíně je v současné době muzikál Michaela Kortha, Petera Blaiknera (libreto) a Konstantina Webera (hudba) *Schwejk it easy*, výtah z muzikálu je dostupný na stejnojmenném CD (viz internetovou adresu http://www.evlp.de/Schwejk). Údajně doposud vzniklo pět soch dobrého vojáka Švejka, dostupné jsou informace o třech sochách: trojrozměrné zpodobení Josefa Švejka z ateliéru sochaře Jaroslava Drotára stojí od roku 2000 na nádraží východoslovenského města Humenné, 21. dubna 2003 byla na Balkánském náměstí v Petrohradě odhalena bronzová socha Josefa Švejka, další Švejkova socha, dílo Adama Przybysze, se od 6. června 2003 nalézá v polském městě Sanoku. Dne 1. března 1995 objevil Z. Moravec na hvězdárně Kleť novou planetku, kterou nazval Švejk. Adresy českých i zahraničních internetových stránek na téma Jaroslava Haška a Švejka shromáždil -šfr-: *Hašek v síti*, Tvar XIV, 2003, č. 8, 17. 4. 2003, s. 17, chybí tu ale adresa http://my.core.com/~zenny – *Švejk [shvake] Central pilot site.* – Příběh se psem Maxem v *Osudech* má pretextovou verzi v Haškově próze *Dobrý voják Švejk v zajetí*, vydané v Kyjevě roku 1917. Švejk jako sluha praporčíka Konráda Dauerlinga odcizí v Brucku nad Litavou pro svého pána velkého boxera, kterého Dauerlingův přítel, kadet Biegler, pojmenuje Zanzibar; Dauerling se vypraví do města koupit obojek s nápisem „Für Kaiser und Vaterland (Za císaře a za vlast)" a řetízek. Dauerling, Švejk a Zanzibar se poté vypraví na procházku do aleje, pes se jim vytrhne a běží k důstojníkovi provázeném dámou. Ukáže se, že majitelem boxera je tento důstojník – velitel vojenského tábora generálporučík von Arz. Švejk tvrdí, že boxera (pravým jménem Mursa) našel, a dáma ho odmění dvacetikorunou, ale generálporučík pošle Dauerlinga (a s ním

i Švejka) na frontu. Švejk musí z odměny vyplatit Dauerlingovi deset korun za obojek a řetízek, druhou desetikorunu propije ve vinném sklepě.

3 Hašek, J.: *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války.* Předmluvu napsal a vysvětlivkami opatřil Zdena Ančík. Praha, Práce 1951, s. 247.

4 Tamtéž, s. 256.

5 Tamtéž, s. 252–253.

6 Tamtéž, s. 259.

7 Tamtéž, s. 255.

8 Tamtéž, s. 854.

9 Tamtéž, s. 62. V novějších vydáních *Osudů* je chybné znění „hrubé nadávky jižních Slovanů“ opraveno.

10 Tamtéž, s. 839.

11 Podle P. Vašáka (Vašák, P. a kol.: *Textologie, teorie a ediční praxe*, kap. 6. – Kritické vydání textu, Praha 1993, s. 120–121) se komentář ke kritickému vydání textu skládá 1. z edičních poznámek, 2. z vysvětlivek. „Druhou částí Komentáře jsou vysvětlivky, jejichž úkolem je objasnění nejasných textových míst – různých reálií a historických okolností, upozornění na další souvislosti apod. Je jasné, že se řídí také typem vydání: vydání vědecké se soustřeďuje na problémy literárněhistorické, politické apod., vydání čtenářské musí osvětlovat spíše neznámé pojmy, termíny, dobové reálie atd. Nejde o zásadní rozlišení, spíše opět o vědomí adresáta kriticky vydávaného textu.“ Naproti tomu J. Kolár (tamtéž, kap. 9 – Textologie a ediční problematika staročeské literatury, s. 204–205) zařazuje do „komentářových částí edice“ úvod, vysvětlivky, slovníček (diferenční) a vydavatelskou poznámku. „*Vysvětlivky* přinášejí detailní věcná objasnění, poznámky k určitým místům textu, a to jak vysvětlení kulturně historická, tak jazyková, poukazy k jednotlivostem začleňujícím skladbu do širších literárních a společenských souvislostí atp. Představují detailní komentář k skladbě i k jejím vydávanému znění, a tím podklad k zobecnění poznatků, které najde uplatnění v úvodu.“ Viz rovněž Linka, J.: *Explikatologie?*, Listy filologické 123, 2000, c. 1–2, s. 157–158. – V terminologickém systému vypracovaném Gerardem Genettem se rozlišuje metatextualita jako vztah spojující text s textem, který tento text komentuje, a paratextualita, zahrnující prostředky a konvence jak uvnitř knihy (peritext) a vně knihy (epitext), která zprostředkuje knihu čtenáři – tituly a podtituly, pseudonymy, předmluvy, dedikace, motta, úvody, mezititulky, poznámky, epilogy a doslovy. Termínem veřejný epitext rozumí Genette informace o autorovi nebo vydavateli, za soukromý epitext pokládá deníky a korespondenci. Viz Genette, G.: *Seuils (Texte imprimé)*, Paris 1987, 2. vyd. Paris 2002 (anglický překlad *Paratext – The Tresholds of Textuality* vydalo Cambridge University Press 1997; německý překlad vyšel v r. 2003 ve Frankfurtu n. M. pod titulem *Paratexte – Das Buch vom Beiwerk des Buches*).

12 Hašek, J.: c. d., s. 256–257.

13 Iniciátorem latinského překladu Hájkovy kroniky byl František Antonín hrabě Berka z Dubé, překlad pořídil piarista Victorin a S. Cruce a G. Dobnerovi uložil proviniciál řádu piaristického řádu vydání posoudit. Když projevil vůči Hájkovu spisu své kritické mínění, byl pověřen úkolem opatřit text kritickými poznámkami. Tištěná Dobnerova edice *Venceslai Hagek a Liboczan Annales Boemorum e boh. latine redditi et notis ilustrati* je dovedena k roku 1198.

14 I. díl obnáší 315 stran, II. díl 366 stran.

15 Viz http://svejk.nautilus.com.ua.

16 Hodík, M. – Landa, P.: *Encyklopedie pro milovníky Švejka s mnoha vyobrazeními*, Praha 1998, s. 12–13. V této souvislosti stojí za uvedení názor nakladatele Emila Šolce a advokáta A. Červinky, kteří 20. srpna 1923 ocenili autorská práva Jaroslava Haška týkající se *Osudů* s prognózou: „Po 10 letech bude nové generaci obsah spisu nejasný a sotva se najdou čtenáři pro toto dílo“ (viz *Jaroslav Hašek ve fotografii*, Praha 1959, s. 138). Nemalé problémy působí reálie *Osudů* jejich překladatelům, jenže koncepce anglického překladu *Osudů* prezentovaná Zenny K. Sadlonem kuriózně narušuje autorský text: „Jak rozdíly jazykového, kulturního a historického kontextu řešit? Jednou možností jsou poznámky pod čarou. Až na několik vesměs nevyhnutelných výjimek, jakou je poznámka o onikání, jsme se rozhodli poznámky pod čarou jako rušivé nepoužívat. Místo toho jsme se snažili informace do textu integrovat, protože takové informace byly a i dnes ve velké míře jsou součástí informačního zázemí českého čtenáře, pro nějž jsou součástí originálního textu a nemusí je vyhledávat mimo něj. Jako ve většině věcí v životě, ani zde neexistuje ideální situace a jediné možné řešení. Třetí možné řešení, tedy ani poznámky pod čarou, ani do textu integrované informace, jsme odmítli jako čtenáře ochuzující, a proto nepřijatel-

né.“ (Viz Sadlon, Z.: *Problematika překladu Švejka do angličtiny aneb Zpráva o experimentálním projektu jeho „chicagské verze“*, http://my.core.com/~zenny/Zprava.html.)

17 Problematice intertextuality v literárním díle jsou mj. věnovány konferenční sborníky *Literatura v literatuře*, Opava 1995, a *Intertextualita v modernom umení*, Nitra 1999.

18 Hašek, J.: c. d., s. 858.

19 Pytlík, R.: *Kniha o Švejkovi*. Praha 1983, s. 276.

20 Hodík, M. – Landa, P.: c. d., s. 12–13. – Zdeněk Mathauser v souvislosti vzpomíná (*Mírné experimenty v mezích švejkologie*, Tvar XIV, 2003, č. 8, 17. 4. 2003, s. 14), že když ho za 2. světové války „vypuknutí války zastihlo při službě právě ve ‚Švejkově Putimi‘ (pracoval tehdy jako dělník, telegrafista a posléze výpravčí postupně ve všech stanicích Švejkovy jihočeské anabáze), přiměla jej a další dva mladé lidi z putimského nádraží tehdejší radost nad tím, že konečně nadchází Hitlerova zkáza, k noční pouti podle Švejkova itineráře ‚z Putimi do Putimi‘: zůstalo mu z ní ponaučení o tom, že to není jen tak a že vůbec Švejkovi je těžko se vyrovnat“. Jak vyplývá z mapky vyhotovené J. Děťákem (*Jižní Čechy*, Praha 1977, s. 53) ušel Švejk během budějovické anabáze, trvající čtyři noci a čtyři dny, celkem 89 km: Tábor–Milevsko 25 km, Milevsko–Květov–k Vráži kolem Čížové do Malčic (v *Osudech* Malčín) 18 km, Malčice–Radomyšl 12 km, Radomyšl–Putim 12 km, kruh kolem Putimi přes Štěkeň (v *Osudech* Štěkno) asi 15 km, Putim–Písek v doprovodu četnického závodčího 7 km; vzdálenost po železnici z Písku do Českých Budějovic, kam Švejka eskortoval „mladý četník, nováček“, činí 50 km. Druhou pěší anabází v *Osudech* je pochod 11. kumpanie ze Sanoku do Turowé-Wolské (spr. Tyrawa Wołoska) a poté vyslání ordonance 11. kumpanie Švejka, telegrafisty Chodounského, sluhy nadporučíka Lukáše Balouna a účetního šikovatele Vaňka jakožto ‚kvartýrmajstrů‘ z Turowé-Wolské přes Malý Polanec (spr. Mały Polanec) na Liskowiec (spr. Liskowate, od r. 1977 Lisówek). Podle A. Kroha „Hašek často přibarvoval svoje popisy fantazií – dokonce popisy míst, která znal z autopsie. Naši hrdinové jdou ze Sanoku do Tyrawy Wołoské po zaprášené silnici, haličskou rovinou, ‚kde po obou stranách silnice až tam k zeleným chlumům na jihu byla pole zdeptána a zničena pod kopyty koní a pod podešvemi tisíců a tisíců vojenských bot‘ (III, 4). Ve skutečnosti leží na rovině pouze nejbližší okolí Sanoku. Po několika kilometrech se cesta, nyní asfaltová, tehdy kamenitá, příkře vzpíná a pak serpentinami spadá do Tyrawy“ (O *Szwejku i o nas*, Varšava 2002, s. 57, přel. J. Fiala). Vzdálenost „ze Sanoku do Tyrawy Wołoské činí asi 21 km, z Tyrawy do vsi Liskowate je nejkratší cestou nejméně 25 kilometrů. Z pozorné četby a jednoduchého výpočtu vyplývá, že Švejk a jeho druhové překonali tuto vzdálenost tempem 17–20 kilometrů za hodinu! Mystická krajina.“ (Tamtéž, s. 58, přel. J. Fiala.) Třetí Švejkovou pěší anabází je jeho pochod společně účetním šikovatelem Vaňkem, opět jako kvartýrmachrů, z Liskowatého směrem na Felštýn (Felsztyn), a poté, když se cestou oddělili a Švejk se na hrázi malého rybníka setkal s uprchlým ruským zajatcem a převlékl se do jeho uniformy, Svejkův transport patrolou polního četnictva složenou z Maďarů do Chyrowa a v koloně zajatců z Chyrowa přes Dobromil do Přemyšlu (viz k tomu http://republika.pl/twierdza11/his/historia.html).

21 Rejman, L.: *Kapesní slovník cizích slov*, Praha 1971. *Slovník cizích slov* sestavený L. Klimešem a vydaný v Praze 1981 definuje na s. 20 výraz „anabáze“ jako „dlouhé a obtížné vojenské tažení“.

22 Kroh, A.: c. d., s. 44–45. Přeložil Jiří Fiala.

23 Mathauser, Z.: c. d., s. 4.

24 Blažíček, P.: *Haškův Švejk*. Praha 1991, s. 58. Srov. rovněž Frynta, E.: *Jaroslav Hašek, der Schöpfer des Schwejk*, Praha 1965, s. 81–82; Frynta rozlišuje v Haškově románu citáty a reálie.

25 Viz Pletka, V.: c. d. V Hodíkově – Landově *Encyklopedii pro milovníky Švejka s mnoha vyobrazeními*, Praha 1998, je např. na s. 228 blíže popsána včetně reprodukce titulního listu kryptografická příručka nepřesně zmiňovaná kadetem Bieglerem jako *Handbuch der militärischen Kryptographie* od nadporučíka Fleissnera (Hašek, J.: c. d., s. 535) – ve skutečnosti se jedná o *Handbuch der Kryptographie. Anleitung zum Chiffriren und Dechiffriren von Geheimschriften.*Von Eduard B. Fleissner von Wostrowitz, k. k. Oberst. Mit XIX Tafeln und einer Patrone. Wien 1881. Podrobné heslo (na s. 79–80) věnovali autoři encyklopedie německému romanopisci Ludwigu Ganghoferovi (1855–1920) a Ganghoferovu románu *Die Sünden der Väter*, jehož vydání používá E. B. Fleissner ve své kryptografické příručce jako šifrovací pomůcky.

26 Hašek, J.: c. d., s. 453–454.

27 Tamtéž, s. 870.

28 Viz Burt, L. R.: *Friedrich S. Krauss 1859–1938*, Wien 1988; Schindler, F.: Doslov, in: K. J. Obrátil, *Kryptadia – Příspěvky ke studium pohlavního života našeho lidu*, III, Praha a Litomyšl 2000, s. 770–772.

29 S. 139–145.

30 Edici *Kryptadia* s podtitulem *Příspěvky ke studiu pohlavního života našeho lidu* vydával moravský učitel a školní ředitel Karel Jaroslav Obrátil v letech 1933–1939 vydával po sešitech v nákladu tří set exemplářů. Obrátil pocházel z Hukvald, kde se narodil roku 1866, nejdéle učitelsky působil v Uherském Hradišti, roku 1926 byl penzionován a odstěhoval se do Prahy. Jako aktivní účastník sokolského hnutí byl krátkodobě vězněn za 1. světové války, pro své antiklerikální a sociálně demokratické postoje byl terčem útoků katolíků a po převratě roku 1918 národních demokratů. Přes svůj vysoký věk 79 let se Obrátil za okupace podílel na protinacistickém odboji, krátce před koncem války byl uvězněn gestapem a 5. dubna 1945 zemřel na Pankráci na ochabnutí srdce a vysílení. Jeho obsáhlá pozůstalost se nachází ve fondech Literárního archivu Památníku národního písemnictví na Nových Hradech. Vedle erotického a skatologického fokloru sbíral Obrátil intenzivně světovou erotickou literaturu a exlibris. Udržoval písemné styky s Fried-richem Salomonem Kraussem; Obrátilova *Kryptadia* měla původně vyjít v rámci Kraussovy ediční řady *Beiwerke zum Studium der Antropophyteia*. Vzhledem k rozsahu a významu Obrátilových etnologických aktivit lze Karla Jaroslava Obrátila jej řadit vedle dermatovenerologa Ferdinanda Pečírky a sexuologa Josefa Hynieho k zakladatelům české sexuologie. Je třeba uvítat, že se po listopadu 1989 dočkala Obrátilova *Kryptadia* faksimilového vydání, a to ve třech svazcích, roku 2000 byla vydána reedice a nedávno byl samostatně publikován třetí svazek Obrátilových *Kryptadií*. První svazek *Kryptadií* je věnován pojednání o sexuálním chování vesnických společenství a zahrnuje též heuristická excerpta, ale největší jeho hodnota spočívá ve sbírce lidových písní s řadou variant včetně notace z celého území meziválečné Československé republiky. Druhý díl *Kryptadií* přináší pod titulem *Lidské dokumenty* autentické záznamy lidových idiomů a rozhovorů, dále pohádky, anekdoty a nápisy na stromech, lavičkách a toaletách, jak je i dnes publikuje mezinárodní skatologický časopis *Maledicta*. Texty umělé provenience, nezřídka kolující v nesčetných opisech a tradované, se nacházejí v kapitole *Příspěvky veršované*, kde nalezneme i dvě parodické dramatické scény. Třetí svazek nového vydání Obrátilových *Kryptadií* obsahuje slovník dialektismů a vulgarismů, jakož i obsáhlý doslov Franze Schindlera. Viz rovněž *Lexikon české literatury*, *Osobnosti, díla, instituce, 3/II,M–O,* Praha 2000, s. 635–636.

31 Hašek, J.: c. d., s. 458–460.

32 Pytlík, R.: c. d., s. 236.

33 Mathauser, Z.: c. d., s. 4.

34 Hašek, J.: c. d., s. 871.

35 Za atribuci Haškem citovaného dvojverší náleží zásluha olomouckým germanistům L. Spáčilové, L. Topoľské a L. E. Václavkovi. V publikaci G. Büchmanna *Geflügelte Worte* (24. Auflage, Berlin 1910, s. 253) se o tomto dvojverší uvádí: „Ernst Frh. von Feuchterslebens (1806–1849) schon vor 1826 entstandenes, von Mendelssohn komponiertes Gedicht *Nach altdeutscher Weise* begint:

Es ist bestimmt in Gottes Rat,
Daß man, was man am liebsten hat,
Muß meiden,

und schließt:

Wenn Menschen auseinandergehn,
So sagen sie: auf Wiedersehn!
Ja Wiedersehn!

Die Anfangszeilen jedoch zitieren wir in der Form, die der Komponist Mendelssohn ihnen gab:

Es ist bestimmt in Gottes Rat,
daß man von Liebsten, was man hat,
Muß scheiden.

Das Lied ist in *Vogls Frauenlob, Taschenbuch für das Jahr 1835*, Wien, 164, dann in seinen *Gedichten*, Stuttgart und Tübingen 1836, 5 gedruckt.“ – O literární činnosti Ernsta von Feuchtersleben viz např. Seidler, H.: *Ernst Freiherr von Feuchtersleben, seine geistes- und literaturwissenschaftliche Stellung in*

der österreichischen Restaurationszeit, in: Anzeiger der österreichischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse Jg 106 (1969), s. 235–249; Kaszyński, S. H.: *Die unkonventionellen Denkwürdigkeiten des Freiherrn von Feuchtersleben*, in: Orbis Linguarum, vol. 23, Wrocław – Legnica 2003, s. 13n.

36 Citováno podle internetové stránky http://ingeb.org/Lieder/esistbes.html, kde je umístěna i nahrávka Mendelssohnovy melodie. Hašek citoval závěrečné dvojverší písně zřejmě popaměti, poněvadž zaměnil „Menschen" za „Leute".

37 Hašek, J.: c. d.: s. 559–560.

38 Vročení „1914" v cit. textu zřejmě nedopatřením chybí.

39 V cit. textu nedopatřením „*Schrittums*".

40 Hodík, M. – Landa, P.: *Encyklopedie pro milovníky Švejka s mnoha vyobrazeními, II. díl*, Praha 1999, s. 269.

41 Kraft, U.: *Selbsterziehung zum Tod fürs Vaterland.* Leipzig 1915, s. 65.

42 Tamtéž, s. 70–71.

43 Tamtéž, s. 74.

44 Hašek, J.: c. d., s. 541–542.

45 Pytlík, R.: c. d., s. 166–167.

46 Frynta, E.: c. d., s. 83.

47 P. Blažíček se mýlí: zatímco horní a dolní okraj fiktivní stránky, na níž je vysázen citovaný text, jsou zarovnány, pravý a levý okraj stránky jsou nepravidelně odtrženy, jak zřejmě vyžadoval formát papíru („čtvrtka") vhodný pro zamýšlený hygienický účel.

48 Blažíček, P.: c. d., s. 99.

49 Hodík, M. – Landa, P.: c. d., s. 108.

50 O L. Ganghoferovi a jeho románu *Die Sünden der Väter* viz tamtéž, s. 79–80.

51 Hašek, J.: c. d., s. 541–542.

52 Tamtéž, s. 561–562.

53 *Lurdská píseň* oslavuje zjevení P. Marie, k němuž došlo 11. února 1858 ve francouzském městečku Lourdech na severním svahu Pyrenejí. Matka Boží se zjevila čtrnáctileté venkovance Bernadettě Soubirousové (1844–1879) v jeskyni Massabielle, 15. února téhož roku vytryskl v jeskyni zázračný pramen. V roce 1876 nechal papež Pius IX. zdejší sochu Panny Marie Lourdské slavnostně korunovat a roku zavedl papež Lev XIII. církevní svátek Zjevení (11. února). Novogotická bazilika P. Marie, postavená 20 m nad jeskyní, byla vysvěcena roku 1876, pod bazilikou byl v letech 1884–1887 postaven kostel v byzantském slohu; kolem chrámů i na protější straně údolí vznikla řada lázní, hospitálů, azylů, sirotčinců apod. Viz internetovou adresu http://www.lourdes-france.com.

54 O písni s incipitem „Prinz Eugenius, der edle Ritter…", oslavující vítězství rakouského vojevůdce Evžena Savojského (1663–1736) nad Turky u Bělehradu, a jejích českých překladech viz Pletka, V.: *Písničky Josefa Švejka*, Praha 1968, s. 66–69. Pěvecký výkon kaprála Nachtigala a jeho kamarádů musel být mimořádný, poněvadž na rozdíl od *Lurdské písně* sestávají šestiveršové sloky písně „Prinz Eugenius, der edle Ritter…" z opakované kombinace dvou osmislabičných veršů a jednoho verše sedmislabičného. Necelé dvě sloky německého znění písně „Prinz Eugenius, der edle Ritter…" a jednu sloku aktualizovaného znění „Graf Radetzky, edler Degen…" zpívají „deutschmajstři" ve 3. díle *Osudů* (viz Hašek, J.: c. d., s. 552–553).

55 Hašek, J.: c. d., s. 713–714.

56 Tamtéž, s. 727.

57 Za průzkum uvedeného fondu a pořízení kopií relevantních tisků náleží dík PhDr. Evě Ryšavé, jakož i za sdělení, že Haškem citovaná *Lurdská píseň* je rovněž obsažena v řadě katolických kancionálů.

58 KNM Praha, sign. L. A. 1933, č. 370 – K l06/3. Čtyři listy formátu 16,5 x 11,5 cm, titulní strana je ozdobena xylografií zobrazující sv. Bernardu klečící v jeskyni a modlící se ke zjevivší se P. Marii.

59 KNM Praha, sign. LA 42 – K 106/1 – 133/42. Dva listy formátu 16,5 x 11,5 cm.

60 Beneš Method Kulda (1820–1903) po vysvěcení na římskokatolického kněze (1845) působil jako kaplan v Židlochovicích, v Loděnicích u Pohořelic a ve Starém Hobzí u Dačic; v letech 1850–1859 byl v Brně správcem a katechetou ústavu pro zanedbanou mládež, poté farářem v Chlumu u Sedlčan, roku 1870 byl jmenován kanovníkem vyšehradským. Publikoval kázání, náboženské brožury a sbírky didaktických veršů, cenné jsou jeho národopisné práce a sbírky – *Svatba v národě československém* z r. 1858 a zejména *Moravské národní pohádky a pověsti z okolí rožnovského* (1854, doplněno 1874).

61 Tisk KNM/*Osudy*: Počatá jsem/počala jsem; býti chci/chci býti; to obydlí/ty obydlí; chtěla's míť/chtělas

mít; věrné své voď!/věrné nás voď!; mateřskou milosť/mateřskou milost.

62 Tamtéž, s. 704.

63 Anachronická je v *Osudech* formulace, že kdo by slyšel polního kuráta Katze, stiženého „dokonalou kočkou a naprostou depresí", musel by být přesvědčen, že „chodí na přednášky dra Alexandra Baťka ‚Vypovězme válku na život a na smrt démonu alkoholu, jenž nám vraždí muže nejlepší,' a že čte jeho *Sto jisker etických*" (Hašek, J.: c. d., s. 166) – tato brožura Alexandra Sommera-Baťka (1874–1944) vyšla až po roce 1919. Viz Hodík, M. – Landa, P.: c. d., s. 30–31; Kroh, A.: c. d., s. 122–123.

64 *Lexikon české literatury*, *Osobnosti, díla, instituce, 2/II,* Praha 1993, s. 519.

65 Úplný rukopis prvního dílu *Osudů dobrého vojáka Švejka za světové války* a rukopisy několika dalších kapitol tohoto románu jsou uloženy v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, fond Jaroslava Haška (23 přírůstkových čísel v rozmezí 410/35 – 56/92).

EINIGE EDITORISCHE BEMERKUNGEN ZUM ROMAN *DIE ABENTEUER DES BRAVEN SOLDATEN SCHWEJK WÄHREND DES WELTKRIEGS* VON JAROSLAV HAŠEK

Zusammenfassung

Der weltberühmte Roman *Die Abenteuer des braven Soldaten Schwejk während des Weltkriegs* (1921–1923, im weiteren *Abenteuer*) von Jaroslav Hašek wurde – abgesehen von einer Edition aus dem Jahre 1951 – immer ohne Erläuterungen herausgegeben. Dem heutigen Leser dürfte allerdings das Verständnis mancher im Roman dargestellter Realien Schwierigkeiten bereiten. Hilfreiche Zusatzinformationen zum Text bieten nun zwei neue Publikationen: die zweibändige *Enzyklopädie für die Liebhaber des Schwejk mit vielen Abbildungen* (Prag 1998, 1999), die von Milan Hodík und Pavel Landa verfaßt wurde, und die Publikation *Schwejk in uns* (Warschau 2002) vom polnischen Bohemisten und Slowakisten Antoni Kroh. Eine wichtige strukturelle Komponente des Schwejk-Romans ist seine Intertextualität, die sich jedoch dem Leser nicht ohne weiteres erschließt. Der Verfasser des Beitrags präzisiert in seinen Kommentaren die Angaben zu einigen in den *Abenteuern* zitierten oder erwähnten literarischen und nicht-literarischen Texten. Nach Ansicht des Verfassers ist es der tschechischen Textologie und Editologie bislang nicht gelungen, *Die Abenteuer des braven Soldaten Schwejk während des Weltkriegs* in einer der Bekanntheit und Beliebtheit des Romans entsprechenden Form herauszugeben; wünschenswert wäre eine genetische Edition, die sich der modernen technischen Mittel bedient, d.h. eine CD-Rom, die sowohl die prätextuellen Formen des Romans (*Der gute Soldat Schwejk und die anderen seltsamen Histörchen*, Praha 1911; *Der gute Soldat Schwejk in der Gefangenschaft*, Kiew 1917) als auch das Faksimile des Manuskripts und den ausführlich kommentierten Text *Die Abenteuer des braven Soldaten Schwejk während des Weltkriegs* bieten würde.

Translation © Libuše Spáčilová, 2004

Prof. PhDr. Jiří Fiala, CSc.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
<if@risc.upol.cz>

© Jiří Fiala, 2004

AUPO, Fac. Phil., Philologica 84, Studia Bohemica IX (2004)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA PHILOLOGICA 84 – 2004

„KDYBY BYLI VŠICHNI LIDI Z KYJOVA, TAK BY TO NA SVĚTĚ VYPADALO JINÁČ“

(K ŽIVOTU A PROZAICKÉMU DÍLU JEDNOHO BRNĚNSKÉHO HUMORISTY RODEM Z KYJOVA, KTERÝ BY SE LETOS DOŽIL OSMDESÁTIN)

ERIK GILK

Jednu z posledních publikovaných básní věnoval Jan Skácel svému bývalému příteli a zároveň podřízenému v literárně-dramatické redakci brněnského rozhlasu Miroslavu Skálovi. Byla otištěna jako nekrolog v deníku *Rovnost* v den Skálových nedožitých pětašedesátin:[1]

Nechme ho spát a nerušme ho
a postavme mu z ticha ploty
ať spí tak navždy jako kámen
a ať se vyspí do němoty

Buďte tak hodní prosil o to
a chce se dospat tam kde bylo
to mlčenlivé na počátku
a nikdy z toho neubylo

A odpusťme mu jestli zranil
byla to slova platil za ně
a ruce které sepjali mu
má od nich na kost pořezané

Chce spát a spát jak stromy v zimě
a nést tu bílou tíhu ticha
tak nevýslovně z nepaměti
jak někdo kdo se neudýchá

Miroslav Skála nebyl a ani nemohl být příbuzným o dva roky staršího nechvalně proslulého Ivana Skály už proto, že tento normalizační básník a ředitel nakladatelství *Československý spisovatel* se vlastním jménem jmenoval Karel Hell. Přesto právě v jím striktně vedeném nakladatelství začaly Skálovy humoristické romány vycházet hned zkraje sedmdesátých let. Ale začněme od kolébky.

Miroslav Skála se sice narodil 6. dubna 1924 v brněnské porodnici, ale od narození až do

začátku padesátých let žil v Kyjově, kde od roku 1935 studoval reálné gymnázium. Do období gymnaziálních studií také spadají jeho divadelní začátky. Podle vlastního svědectví napsal prvotinu ve čtrnácti letech, jednalo se o libreto tragické opery *Cikánovy housle*, kterou složil jeho kamarád a posléze mu ji za doprovodu mandolíny přezpíval.[2] Asi v devatenácti letech sepsal Skála s Vlastimilem Pantůčkem několik satir, které za protektorátu zahráli pro kamarády v bytě za zatemněnými okny. Po osvobození je uvedli v kyjovském divadle a pokračovali dalšími hrami, z nichž některé pocházely z jejich pera, jiné převzali z repertoáru *Osvobozeného divadla*.[3]

Do tohoto období spadají počátky tzv. kyjovské avantgardy, termínu, který s velkou pravděpodobností vytvořil ex post právě Miroslav Skála. Kromě něj a divadelního a rozhlasového dramaturga Vlastimila Pantůčka (1923–1995) tvořili jádro tohoto neformálního seskupení literární historik Jiří Skalička (1922–1997) a filozof Svatopluk Hrab (1921–1992), oba spoluautoři dalších her a pozdější profesoři olomoucké filozofické fakulty. Za normalizačních let se rodiny kyjovských rodáků, k nimž se přiřadil rodilý Brňan Vladimír Fux (*1928), pravidelně scházely na přátelských setkáních a pořádaly teoretická minisympozia humorného a mystifikačního charakteru.

Za gymnaziálních studií se Skála věnoval také hudbě, hrál na trubku v kyjovském jazzovém *Orchestru Dalibora Brázdy* (zatímco ke slováckému folkloru nikdy nepřilnul). Stejně jako v případě Škvoreckého účinkování v jazzové kapele nebylo motivací hudební nadání, ale protest proti německému nacismu, který představovalo již samotné přihlášení se k černošskému jazzu.

Po válce, na jejímž konci byl díky přímluvě vlivných kamarádů totálně nasazen „jen" v kyjovských dolech, vystudoval Skála češtinu a ruštinu na brněnské filozofické fakultě (1945–1949). Po studiích, která ukončil diplomovou prací o Klicperových hrách (a podle Milana Suchomela se zabýval také hrami obrozenských dramatiků Jana Nepomuka Štěpánka, Františka Rajmana a Josefa Kajetána Tyla[4]) u profesora Franka Wollmana, učil rok na dělnické přípravce ve Velkých Losinách, v letech 1951–1955 pak na Vojenské technické akademii Antonína Zápotockého v Brně. Během učitelských let se definitivně usadil v Brně, za ženu si vzal bývalou spolužačku z vysokoškolských studií, pozdější překladatelku, autorku knih pro děti a vyučující brněnské pedagogické fakulty Liběnu (*1924).

Rok 1955 se stal přelomem Skálovy dosavadní profesní kariéry, stal se členem literárně-dramatické redakce brněnského vysílání *Československého rozhlasu*, kde pracoval nejprve pod vedením Oldřicha Mikuláška a později Jana Skácela. Autorsky se podílel na pravidelných pořadech *Rozhlasový měsíčník* a *Na shledanou v sobotu*. Proslulý rozhlasový kolektiv ve složení Vlastimil Pantůček, Karel Tachovský, Miroslav Skála, Antonín Přidal a externě také Vladimír Fux sehrál významnou roli nejen při vzniku literárního časopisu *Host do domu*, ale také při založení satirického divadla *Večerní Brno* v roce 1959, jehož trvalým sídlem bylo od roku 1966 až do jeho zrušení v roce 1992 *Divadlo U Jakuba*.

Na tvůrčí prostupnost obou institucí vzpomíná Antonín Přidal:

„Jenže autory (literárně-dramatické redakce brněnského rozhlasu – pozn. aut.) posedlé od mládí divadlem, zvláště Osvobozeným, mohl rozhlas těšit jenom napůl. Text jednou schválený a natočený vylučoval improvizaci a nedovoloval reagovat na živé publikum, na atmosféru hlediště a dne. Jeviště, byť sebemenší, takové příležitosti nabízelo. Také ono podléhalo cenzu-

ře, ale ne v každé minutě, ne při každé repríze. Vedle tehdejšího rozhlasu, státního, masového a tísnivě odosobněného, se malá divadelní scéna jevila jako oáza osobitosti a uvolněné fantazie.

Na oplátku jí mohli nabídnout, co uměli: stručnost, spádnost, jazykovou neotřelost, pestrost žánrů, chuť trhat ze stromů dosud zapovězených. Zpočátku zásobili *Večerní Brno* satirickými skeči napsanými původně pro rozhlas, ale brzy začali přenášet do rozhlasu aspoň některá z čísel, která vznikala už v divadle – ne jako ‚inscenované vysílání', ale jako svébytné jevištní útvary. Ukázky z repertoáru *Večerního Brna* pronikaly do rozhlasových pořadů víc a víc, protože nová scéna se stávala nepřehlédnutelným fenoménem a tématem. Troufl bych si říct, že *Večerní Brno*, které na svém počátku z rozhlasové satiry těžilo, bylo posléze – s pomocí týchž autorů – pramenem nových nápadů a výbojů také pro humor a satiru v rádiu."[5]

Miroslav Skála se vedle úvodního kabaretu *Večerní Brno* (kolektivně; premiéra 21. září 1959) autorsky spolupodílel na čtyřech hrách: *Anděl na střeše* (s V. Pantůčkem; prem. 26. dubna 1960), *Pozor, hodný pes!* (s V. Fuxem; prem. 26. prosince 1960), *Charleston v šest ráno* (s V. Pantůčkem; prem. 29. června 1961) a *Drak je drak čili Kterak Žužličtí k rozumu přišli* (s V. Fuxem a V. Pantůčkem; prem. 17. ledna 1963). Posledně jmenovaná satira patřila k nejhranějším představením v Československu šedesátých let, do roku 1966 zaznamenala na tisíc repríz. Vedle autorů měl na úspěchu zásluhu dramaturg Evžen Sokolovský (1925–1998), v letech 1961–1967 umělecký šéf *Večerního Brna*. Vzhledem k odlišnému pojetí divadla Sokolovského, vyhraněného režiséra burianovsko-brechtovského ražení, a autorské skupiny literární redakce brněnského rozhlasu, která preferovala improvizovanost výše zmíněného *Osvobozeného divadla*, si dovolme ještě jeden obsáhlejší citát umožňující nahlédnout do divadelní praxe souboru:

„Musíme si uvědomit, že soubor *Večerního Brna* se neskládal ze zkušených profesionálních herců a že tu měly vliv i jiné okolnosti, které působení Sokolovského nebyly příznivé. Dobře se proto stalo, že si herci mohli vymýšlet různé dodatky ke svým rolím a k výjevům, v nichž vystupovali; dotvářeli svou postavu sobě „na tělo", přizpůsobovali si ji, aby se v ní zabydlili, aby ji snadněji zvládli – aby pak co nejúčinněji zahráli postavu i daný výjev. Spoustou drobností se takto dotvářel celý text. Leckterý nápad se dal na jevišti uplatnit přímo, jiné musel V. Fux zapracovávat do náležitých souvislostí. Tímto ‚kolektivním přispěním', na které herci rádi vzpomínají, vznikla definitivní podoba textu vlastně až při zkouškách na jevišti – a další nápady přicházely i po premiéře. A přitom, ale hlavně potom, přicházel ke slovu Sokolovský. Nebyla to pro něho práce nijak snadná všechny ty nápady, sledující víceméně zájem individuální, stmelit a integrovat do řádu inscenace. Po onom benevolentním uvolnění proto nasazoval všechny prostředky – včetně řvaní –, aby soubor dotáhl či ‚dokopal' ani ne tak k vyhraněné stylizaci jako spíš k projevu co do úrovně a stylu vyrovnanému."[6]

Přestože v roce 1963 Skála nervově onemocněl a po dvouletém léčení odešel do invalidního důchodu, spolupracoval s rozhlasem i divadlem až do konce šedesátých let. V roce 1969 byl vyloučen z KSČ, v prvních normalizačních letech spolupracoval s brněnským loutkovým divadlem Radost jako lektor a příležitostný loutkoherec. Právě tehdy, snad v důsledku ztráty zaměstnání či možnosti dočasného odreagování od zdravotních problémů, začal psát *Svatební cestu do Jiljí*. Psal jen pro vlastní potěšení, s pramalou nadějí na vydání novely. Přes zákaz publikování rukopis poslal rodinné přítelkyni Doris Grozdanovičové, tehdejší redaktorce *Čes-*

koslovenského spisovatele, která na vlastní zodpovědnost prosadila jeho publikování, a to už v roce 1972.

V průběhu sedmdesátých a osmdesátých let následovaly další čtyři prózy, jejichž značná čtenářská oblíbenost vyústila ve spolupráci s filmem. Nejprve v roce 1984 zfilmoval Jaroslav Papoušek podle vlastního scénáře druhou Skálovu prózu pod názvem *Cesta kolem mé hlavy*. Následovaly Skálovy vlastní scénáře k filmům režiséra Hynka Bočana: *Svatební cesta do Jiljí* (1984), *Chirurgové* (1989, podle Vančurovy povídky ze souboru *Luk královny Dorotky*) a *Únos ze seriálu* (1989, podle stejnojmenné Skálovy povídky ze souboru *Holubník na odvrácené straně Měsíce*). Spolupráce s filmem autora zcela jistě těšila, při zpracování televizního scénáře *Robinzoni po česku*, jehož předlohou byla Skálova třetí próza *Uvěřitelné příhody doktora Papula* (1981), pomýšlel na obsazení titulního hrdiny Bolkem Polívkou. Scénář zůstal nerealizován.

V osmdesátých letech se Skálovy psychické problémy stupňovaly, stále častěji ujížděl před velkoměstským ruchem na chalupu do Kunštátu, kde v okolních lesích hledal klid při houbaření. Endogenním depresím, jejichž nevhodná medikamentózní léčba prohloubila drásavou nespavost, Miroslav Skála nakonec 24. února 1989 dobrovolně podlehl. Na vlastní přání byl pohřben na kunštátském hřbitově.

Svatební cesta do Jiljí sice byla Skálovou první publikovanou prací, ovšem již na konci šedesátých let byl do tisku pro brněnské nakladatelství *Blok* připraven „velký atlas malých strašidel" *Strašidlopis* dvojice Milan Zezula – Miroslav Skála, který se nakonec podařilo vydat až o tři desetiletí později po smrti obou autorů, v roce 1998.

Spojením osobité fantazie ilustrátora Zezuly a komentátora Skály vznikla mystifikace, parodie na abecedně řazené přírodopisné atlasy, přičemž předmětem jejich bádání je obor strašidlologie. „Encyklopedie" je uvedena předmluvou editora Vladimíra Fuxe a Miroslava Horníčka a posléze následují útvary formálně typické pro obrazové encyklopedie, slovníky či atlasy: uvedení do oboru, úvodní autorská poznámka, seznam použité i nepoužité literatury, vlastní seznam hesel a obsah-rejstřík. Struktura hesla připomíná nejvíce atlas hub (název exempláře, obrázek, jeho popis a výskyt), což dokládá kupříkladu heslo *Strachohřib šálivý (Timoboletus fallax)*:

„Způsobuje šálivost smyslů u houbařů. Po dlouhých hodinách hledání hřibů se zjevuje jako fata morgána mezi stromy a k večeru, když houbař ulehne, objevuje se i ve tmě pokoje, promítnut tu na stěnu, tu na strop. Jeho fata-morganismus může být tak silný, že strachohřiba lze připravit s vejci nebo na smetaně. V prvním případě přidej trochu pepře či libečku.

(Hovězí u Vsetína, Svratouch, Nelepeč, Ostrolovský Újezd)"[7]

Obdivuhodná je přitom symbióza jednotlivých složek hesla: latinský název je doslovným překladem smyšleného českého názvu, jenž „logicky" vyplývá z popisu či výskytu exempláře. V souvislosti s vydáním českého překladu obdobné mystifikace estonského spisovatele Enna Vetemaa s názvem *Klíč k určování rusalek neboli Úvod do naiadologie* (orig. 1983, č. 1987) si Skála postěžoval na nakladatelský nezájem *Strašidlopis* vydat.[8] Přesto se s některými strašidlologickými motivy můžeme setkat v pozdějších Skálových prózách. Tak hned ve *Svatební cestě do Jiljí* se v jedné z vypravěčových pohádek zjevují vědci Záviš Borítek a Boris Závitek, původně strašidlologové, zde coby astronomové, v *Cestě kolem mé hlavy za čtyřicet dnů*

(1979) se mihne strašidýlko zaďatec odporný. Povídka *Profesor Habaďůrek a ti druzí* ze souboru *Holubník na odvrácené straně Měsíce* (1984) přímo popisuje Zezulův objev strašidýlek a jejich pozdější sběratelství a zaznamenávání.

První tři Skálovy humoristické prózy jsou podle Aleny Hájkové postaveny na modelu cesty, i když ve třetím případě není tento motiv obsažen přímo v titulu: *Svatební cesta do Jiljí*, *Cesta kolem mé hlavy za čtyřicet dnů* a *Uvěřitelné příhody doktora Papula*. Motiv cesty, ač ta v případě první knihy skutečně probíhá, ovšem nelze brát doslovně, jako syžet pikareskního románu, v němž hrdina migruje různými prostory, ale jako motiv „dočasné izolace ústřední postavy či postav, izolace, která se stává jakousi prověrkou charakteru v humoristickém osvětlení".[9] V první knížce jde o dvojici v předmanželském stavu, která má na snoubenců popud, z důvodu „nedostatku vstupních dat" o jeho dívce, vykonat přesně naplánovanou devítidenní cestu, během níž má být snoubenka vystavena náročným tělesným i psychickým zkouškám, a tak má být rozhodnuto o jejich případné společné budoucnosti. Hrdinou druhé prózy je češtinář, který se pro neurastenický nedostatek rozhodnosti v životě i ve škole dostává do psychiatrické léčebny Sluneční dvůr. Zde musí podstoupit šestitýdenní léčení obklopen pouze pacienty a personálem. V případě třetí, méně známé novely se jedná o pobyt dvojice psychologů na kopaničářské chalupě, který je motivován možností chalupu získat, ovšem jen v tom případě, že zde vydrží dva týdny jen s tím, „co dům dá".

Všechny tři prózy novelistického charakteru spojuje obdobný typ vypravěče, pokaždé jej vypráví hlavní protagonista příběhu, intelektuál a velký životní teoretik. Ve *Svatební cestě do Jiljí* anonymní vědecký pracovník se zaměřením na kopinatce, v případě druhé *Cesty* středoškolský učitel Robert Kilián, ve třetí próze pak pracovník Výzkumného ústavu mezilidských vztahů doktor Bábek.

Milan Suchomel velmi přesně vystihuje zdroj komiky Skálových postav, když píše, že hrdinům je vždy „nastavena překážka a ta jim dává příležitost překonávat odstup k vlastním svízelům, a tedy i posilovat smysl pro humor. Dokážou posuzovat své kritické postavení až s jistou libostí, oděnou do odborného či pseudoprofesionálního žargonu. Intelektuální tlach, jakkoli nemístný, jim ponechává převahu i v situacích natolik mezních, že jsou neřešitelné jinak než hlasitými úvahami, úvahami, v jejichž moci je převádět situace neřešitelné v situace herní".[10] Se Suchomelovým tvrzením koresponduje jedna ze Skálových úvah o humoru, jehož teoriemi se zabýval. V rozhovoru z roku 1986 Skála odpovídá, že se ve svých prózách snaží dobrat smíchu, kdy čtenáři „ve zlomcích vteřiny přeskočí jiskra objevného společenského poznání. Takový smích nás silou své fantazijní invence vymrští z navyklých myšlenkových stereotypů, odkryje rozpor ve skutečnosti, který jsme podvědomě tušili".[11]

Čelnou skupinu prostředků, jimiž Skála humoru dosahuje, tvoří jazyková komika, především parodický kontrast mezi humornými příběhy a jejich knižní, někdy až archaickou jazykovou realizací (v pásmech postav i vypravěče, která se vzhledem ke zvolené ich-formě prostupují). Vedle rozmanité složky lexikální, která zahrnuje zejména slova knižní (rujný, břeský, švarný), archaická (tulich, gavota, vyklučit), výrazy z profesionální mluvy rozmanitých oborů (nejčastěji z psychologie), ale také dialektismy (hejčedlo, zmok) a slovotvorné neologismy (střembřich, bodřit, vmezeřit se), mají na knižnosti značný podíl gramatické jevy, především množství přechodníků, slovesných tvarů v pasivu, jmenných adjektivních tvarů a časté užívání instrumentálu v případě predikativní spony. Skálův smysl pro hru s jazykem se projevuje také na úrovni

frazeologické, když jsou ustálená slovní spojení aktualizována a následně použita v nepatřičných kontextech, např. ztéci řeku, ticho se zahustí, nastává vlahý televizní večer, husí kůže naskakuje na těle, jestliže trháme husí peří příliš zuřivě atp.

Křížení stylových, stylizačních a žánrových úrovní (v prózách se běžně setkáváme s poznámkovým aparátem, nákresy, diagramy, tabulkami, vědeckými exkurzy; kurzívou jsou odlišeny jiné písemné útvary, např. pohádky, bajky, sci-fi, legendy či psychologická slohová cvičení) mnohdy přispívá k vytváření pseudovědeckých exkurzů a smyšlených teorií, jakými jsou např. učení o vrstevnatosti lidí, teorie rabů, jež člověk denně vysílá do světa místo sebe, aby si tak uchoval zdraví a vyhnul se infarktu, teorie o bigamním manželství se vzorcem M–M–M (manžel–manželka–milenka) nebo pojetí milostného vztahu jako organizace o dvou členech s pevně vymezenými stanovami.

Právě v těchto jevech, v nejednostrannosti a širokém rozsahu možností jeho textů po stránce formální i obsahové, spočívá podle Josefa Galíka osobitost Skálovy humoristické poetiky. Galík si dále všímá propojení autorova humoru s noetikou: „Ty neustálé proměny optiky, motivované změnami místa a zážitky ze setkání s novými lidmi, zabraňují, aby u čtenáře vznikl pocit jednotvárnosti a navozují v něm představu dobrodružného poznávání – ovšem toto dobrodružství je vtipně přesazeno ze širých prostor světových do našich rozměrů.“[12]

Všechny zmíněné recenze a stati Milana Suchomela, Aleny Hájkové a Josefa Galíka (k nimž připočtěme Vlašínův článek *A co humor?* z roku 1981[13]), které se snaží seriózně uchopit Skálovu humoristickou prózu a zařadit ji do soudobého kontextu, ovšem pocházejí až ze začátku osmdesátých let. V předchozím desetiletí se přes velký čtenářský úspěch první dvě Skálovy prózy setkaly se zásadními kritickými výhradami ve stranickém tisku. Tento jev patřil k pravidelným praktikám v případě autorů, kteří se chtěli prosadit v oficiální literatuře, a byli přitom v šedesátých letech natolik kulturně angažováni, že museli vystoupit z KSČ, a jejich minulost byla normalizační nomenklaturou označena za ideologicky nespolehlivou. Jiljí Bagár v *Literárním měsíčníku* vytýká Skálově prvotině příliš mnoho epizod a přemíru slovíčkaření. *Svatební cesta do Jiljí* pro něj představuje pouze nakupený materiál, do značné míry poplatný tuzemským i zahraničním literárním vzorům (přitom ovšem neuvádí jakým).[14] Mnohem dále ve svém referátu o *Cestě kolem mé hlavy za čtyřicet dnů* zašla Irena Zítková v *Tvorbě* nazvaném pejorativně *Humorná selanka*. Také ona autorovi zlořečí za použití již dávno osvědčených prostředků humoristické literatury, především tradičního souboru podivínských postaviček (také jakých jiných v psychiatrické léčebně), a Skálova inovační neschopnost a neaktuálnost jeho příběhů může podle ní vést až k ideovému nebezpečí při čtenářské recepci: „Možná že právě v tom, totiž v koncepční nenáročnosti, dokonce až v rezignaci na tvůrčí hledání, objevování a pojmenování pro současnou dobu příznačnějších lidských typů, projevů vzájemných vztahů, postojů a problémů, tkví zmíněná spontánní přitažlivost Skálovy knihy – a to by nás pak ovšem mělo všechny znepokojovat.“[15]

V osmdesátých letech stihl prozaik vydat ještě dvě knihy. Po souboru devíti povídek *Holubník na odvrácené straně Měsíce*, z nichž každá je podtitulem určena vybranému okruhu adresátů (např. kosmonautům, kriminálním inspektorům, pamětníkům, telefonistům, bratrům nebo smrtelníkům), následovala próza *Tamtamy* (1986). Navazuje na předchozí soubor nejen zprostředkováním příběhu neosobním vševědoucím vypravěčem, ale také parodováním žánru sci-fi. Elév rozhlasové redakce Adam Sýkora je vržen na rajský ostrov, na kterém mají být ve

znamení hesla „Čelem vzad, poklusem v klus“ opuštěny všechny vymoženosti lidské civilizace. Pokus mimozemské civilizace vrátit lidstvo na přirozenou cestu ovšem ztroskotá na několika jedincích, kteří se nechtějí vzdát vědeckotechnického pokroku. Významné místo mezi nimi zaujímá také „Kyjovják“ Honza Petránek, jehož repliku jsme si vypůjčili pro název studie.

V *Tamtamech* nejzřetelněji vystupuje Skálova inspirace vlastními životními peripetiemi (konkrétně rozhlasová praxe) nebo osudy jeho známých, která je roztroušena víceméně ve všech jeho knihách. Tak podle vlastních slov absolvovala Skálova budoucí manželka předsvatební cestu z Brna do Velkých Losin, kde tehdy spisovatel učiteloval. *Cesta kolem mé hlavy za čtyřicet dnů* se odehrává v psychiatrické léčebně, kde Skála navzdory duševním problémům nepobýval, využil ovšem zkušeností svých známých, kteří se léčili na zámečku Loveč u Sobotky ve východních Čechách. Inspiraci pro postavu Emila Hraběte neboli doktora Papula údajně představoval brněnský psycholog Vladimír Smékal, v novele *Moji dvojníci* zase autor zpracoval veselé příhody, které se vztahovaly k brněnskému profesoru psychologie Mihajlu Rohostarovi a k jeho opičáku Pepkovi (v próze profesor Bidlo a šimpanz Josef). O povídce v souboru *Holubník na odvrácené straně Měsíce* věnované Milanu Zezulovi jsme se zmínili již výše.

Vydání studentské prózy *Moji dvojníci* se Skála již nedožil, vycházela nejprve na pokračování v Brněnském večerníku v roce 1991, knižního vydání se dočkala o tři roky později v nakladatelství *Petrov*. Prozaik se zde vrací k původní ich-formě intelektuála, přestože vypravěčem je teprve vzdělanec nastávající, student oboru čeština – psychologie Jiří Pešl. Ve snaze vyrovnat se ambiciózní spolužačce a své dívce Marcele se pokouší získat místo pomocné vědecké síly nejprve na katedře psychologie a posléze na katedře české literatury. Přestože je zmítán fiktivními rozhovory se svými freudovskými dvojníky Superegem a Idem, podaří se mu místo získat, když ve svém referátu prosadí vlastní vědecký názor proti otcově kariéristické vypočítavosti.

V rukopise nadále zůstávají některé kratší texty, především cyklus *Malé mozkové příhody* a pohádky pro dospělé, z nichž každá měla být původně ilustrována jedním z brněnských malířů.

Představoval-li si Miroslav Skála humor jako poschoďovou budovu, v níž sídlí různé druhy smíchu[16], pak bychom jeho humoristické prózy zcela jistě nalezli ve vyšších patrech. A to přes jeho nestrojenou skromnost, kterou vyjádřil v předmluvě k *Mým dvojníkům*: „Stačilo by mi, kdybyste po mém vyprávění s úsměvem usínali a ráno šli statečně do školy střední, vysoké i do školy života.“[17]

Ale teď již vyslyšme Skácelova slova a nechme jej spát…

Za cenné informace vděčím dr. Liběně Skálové, prof. Libuši Hrabové a ing. Vladimíru Fuxovi.

Příspěvek vznikl za podpory výzkumného záměru Výzkum historie a kultury Moravy jako modelu pro existenci euroregionu MSM 152100017.

POZNÁMKY

1 Skácel, Jan: *Nechme ho spát*. Svobodné slovo 45, 6. dubna 1989, s. 5.
2 Janková, Riana: *S humorem o humoru*. Československý voják 32, 1984, č. 13, s. 52.

3 Sedlák, Jiří: *Třikrát humorista Miroslav Skála*. Tvar V, 1994, č. 7, s. 10.
4 Suchomel, Milan: *Hravé a dravé žerty Miroslava Skály*. O knihách a autorech, 1984, léto–podzim, s. 14.
5 Přidal, Antonín: *Rozhlasová předehra*. In: Bylo nebylo satirické divadlo Večerní Brno, ed. Zdeněk Smejkal, I.DE.A, Brno 1999, s. 16.
6 Kovářová, Klára a Smejkal, Zdeněk. Evžen Sokolovský a Večerní Brno. In: Bylo nebylo satirické divadlo Večerní Brno, ed. Zdeněk Smejkal, I.DE.A, Brno 1999, s. 32.
7 Skála, Miroslav – Zezula, Milan: *Strašidlopis aneb Velký atlas malých strašidel*. Šimon Ryšavý, Brno 1998, s. 82.
8 Vencálek, Tomáš: *S Miroslavem Skálou (nejen) o humoru*. Svobodné slovo 42, 1. května 1986, s. 11.
9 Hájková, Alena: *Blýskání na časy v humoristické próze*. Literární měsíčník 11, 1982, č. 7, s. 116.
10 Viz poznámka č. 4.
11 Viz poznámka č. 8.
12 Galík, Josef: *Nadhled moudrého humoru*. Ostravský kulturní měsíčník 7, 1982, č. 12, s. 12.
13 Viz Hájková, Alena: *Blýskání na časy v humoristické próze*. Literární měsíčník 11, 1982, č. 7, s. 116; Hájková, Alena: *K humoristické próze našich let*. Tvorba, 1983, č. 50, příloha Kmen s. I a III; Galík, Josef: *Nadhled moudrého humoru*. Ostravský kulturní měsíčník 7, 1982, č. 12, s. 11–13; Suchomel, Milan: *Hravé a dravé žerty Miroslava Skály*. O knihách a autorech, 1984, léto–podzim, s. 14; Vlašín, Štěpán: *A co humor?* Rovnost 96, 25. září 1981, s. 5.
14 -jb- (= Jiljí Bagár): *Současný humoristický románek*. Literární měsíčník 1, 1972, č. 2, s. 95–96.
15 iz (= Irena Zítková): *Humorná selanka*. Tvorba, 1980, č. 25, s. 18.
16 Viz poznámka č. 2.
17 Skála, Miroslav: *Moji dvojníci*. Petrov, Brno 1994, s. 7.

LITERATURA

Galík, Josef: *Nadhled moudrého humoru*. Ostravský kulturní měsíčník 7, 1982, č. 12, s. 11–13.
Hájková, Alena: *Blýskání na časy v humoristické próze*. Literární měsíčník 11, 1982, č. 7, s. 116.
Hájková, Alena: *K humoristické próze našich let*. Tvorba, 1983, č. 50, příloha Kmen s. I a III.
Heger, Vladimír: *Varovné tamtamy*. Tvorba, 1987, č. 6, příloha Kmen s. XI.
iz (= Irena Zítková): *Humorná selanka*. Tvorba, 1980, č. 25, s. 18.
Janoušek, Pavel a kol.: *Slovník českých spisovatelů od roku 1945, díl 2, M–Ž*. Brána, Praha 1998.
-jb- (= Jiljí Bagár): *Současný humoristický románek*. Literární měsíčník 1, 1972, č. 2, s. 95–96.
Rejnuš, Miloš (ed.): *Kabaret Večerní Brno*. Orbis, Praha 1965.
Sedlák, Jiří: *Dvě výročí Miroslava Skály*. Kam v Brně V, 1999, č. 3, příloha Kam s. XVI–XVII.
Sedlák, Jiří: *Třikrát humorista Miroslav Skála*. Tvar V, 1994, č. 7, s. 10–11.
Sedlák, Jiří – Sedláková, Ludmila: *Humorista Miroslav Skála. Personální bibliografie*. Knihovna Jiřího Mahena, Brno 1990.
Smejkal, Zdeněk (ed.): *Bylo nebylo satirické divadlo Večerní Brno*. I.DE.A., Brno 1999.
Suchomel, Milan: *Hravé a dravé žerty Miroslava Skály*. O knihách a autorech, 1984, léto – podzim, s. 14.
Vlašín, Štěpán: *A co humor?* Rovnost 96, 25. září 1981, s. 5.

PRAMENY

Daněk, Václav (ed.): *Smích i pláč i karabáč*. Orbis, Praha 1962.
Fux, Vladimír – Skála, Miroslav – Pantůček, Vlastimil: *Drak je drak čili Kterak Žužličtí k rozumu přišli*. Dilia, Praha 1963.
Janková, Riana: *S humorem o humoru*. Československý voják 32, 1984, č. 13, s. 52.
Kitner, Jaromír: *Spisovatel a humorista Miroslav Skála: „...jinačí už nebudu“*. Brněnský večerník 19, 22. dubna 1988, příloha Týdeník Brněnského večerníku s. 8.
Kříž, Jiří: *Kolem hlavy Miroslava Skály*. Brněnský večerník 13, 28. ledna 1982, s. 2.

Pick, Jiří R. (ed.): *Hovory s veverkou*. ČS, Praha 1963.
Skácel, Jan: *Nechme ho spát*. Svobodné slovo 45, 6. dubna 1989, s. 5.
Skála, Miroslav: *Slovo autora* (k Uvěřitelným příhodám doktora Papula). Výběr z nejzajímavějších knih 16, 1981, č. 2, s. 18–19.
Skála, Miroslav: *Svatební cesta do Jiljí*. ČS, Praha 1972.
Skála, Miroslav: *Cesta kolem mé hlavy za 40 dnů*. ČS, Praha 1979.
Skála, Miroslav: *Uvěřitelné příhody doktora Papula*. ČS, Praha 1981.
Skála, Miroslav: *Holubník na odvrácené straně Měsíce*. ČS, Praha 1984.
Skála, Miroslav: *Tamtamy*. ČS, Praha 1986.
Skála, Miroslav: *Moji dvojníci*. Petrov, Brno 1994.
Skála, Miroslav – Zezula, Milan: *Strašidlopis aneb Velký atlas malých strašidel*. Šimon Ryšavý, Brno 1998.
Skála, Miroslav – Pantůček, Vlastimil: *Anděl na střeše*. Dilia, Praha 1961.
Skála, Miroslav – Fux, Vladimír: *Pozor, hodný pes!* Dilia, Praha 1961.
Vencálek, Tomáš: *S Miroslavem Skálou (nejen) o humoru*. Svobodné slovo 42, 1. května 1986, s. 11.
Vetemaa, Enn: *Klíč k určování rusalek neboli Úvod do naiadologie*. Přel. Vladimír Macura. Lidové nakladatelství, Praha 1987.

„SHOULD EVERYBODY BE THE NATIVE OF KYJOV, THE LIFE WOULD BE BETTER“

(TOWARDS THE LIFE AND PROSAIC WORK OF ONE BRNO´S HUMOURIST BORN IN KYJOV WHO WOULD LIVE TO SEE HIS 80TH ANNIVERSARY THIS YEAR)

Summary

The study summarizes life and prosaic work of Brno´s author of humorous books Miroslav Skála (1924–1989). In fiftieth years of the 20th century he was a member of the literary-dramatic editorial staff of Czechoslovak Radio in Brno that was led by Moravian poet Jan Skácel. In 1959 Skála took part in foundation of renowned satiric theatre „Evening Brno“ and wrote some plays for it.

At the beginning of seventieth years he started write humorous novels which began very popular, two of them were even filmed. Prose *Moji dvojníci (My doubles)* was published after his premature death, some short stories unfortunately remain in manuscript. The study is intent especially on analyse of sources of Skála´s humour, his mystificated theories, style of his proses and their contemporary critical reception too.

Translation © Erik Gilk, 2004

Mgr. Erik Gilk, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
<galilak@seznam.cz>

© Erik Gilk, 2004
AUPO, Fac. Phil., Philologica 84 (2004)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA PHILOLOGICA 84 – 2004

MÍSTO KRAKOVSKÉHO RUKOPISU V STEMMATU STAROČESKÉHO *PASIONÁLU*

KAREL HÁDEK

Při rozvažování o místě zkoumaného rukopisu v textové historii středověké památky pokládám za vhodné pracovně rozlišovat tři aspekty, a to:

1. celkovou výstavbu textu, makrokompozici,
2. ztvárnění dílčích úseků z hlediska obsahového (tzv. čtení v užším slova smyslu), mikrokompozici, a
3. jazykové ztvárnění textu, zejména z pohledu hláskoslovného, tvaroslovného a slovotvorného vývoje.

Závěrečné rozhodnutí ovšem musí vyplynout ze syntézy, z komplexního posouzení získaných údajů, i když zásadní slovo přece jen bude mít celková výstavba textu, protože zejména v ní se odrážejí mimojazykové okolnosti vzniku daného rukopisu. (U staročeského *Pasionálu* je to např. rozložení pohyblivých svátků v příslušném církevním roku, vznik kultu světců na českém území apod.) Odlišnost konkrétních čtení se může objevovat i paralelně, vývojově jazyková novost ještě nemusí znamenat novější verzi textovou. Komplexní analýza je však nezbytná, protože např. u rukopisných zlomků nám makrokompozice nepomůže, pokud není zachován úsek, v němž jde o stopu přestavby textu. Na okraj dodávám, že v textologických bádáních najdeme i příklady toho, že jeden detail, klíčový textový jev, je natolik relevantní, že překrývá aspekty ostatní. (O takové klíčové detaily se při svých řešeních často opíral olomoucký badatel Oldřich Králík.[1])

Podle uvedeného modelu se tedy pokusím zařadit do textové tradice staročeského *Pasionálu Krakovský rukopis*, který se teprve v roce 2003 v úplnosti dostává do rukou českým badatelům. O jeho existenci nás sice informoval Vladimír Kyas v roce 1958, když jej uvádí mezi dalšími neznámými staročeskými texty, které objevil v Polsku[2], a měla ho také v rukou Ludmila Pacnerová, když na místě uložení, v dominikánském klášteře v Krakově, opisovala pasáže korespondující s hlaholskými zlomky *Pasionálu*[3]. Okolnosti ale nebyly nakloněny tomu, aby byla získána kopie celého rukopisu a tak vytvořen předpoklad k zhodnocení a uvedení do vztahů všech dosud známých dochovaných textů *Pasionálu*. Osobně jsem navštívil dominikánský klášter v Krakově v roce 1992, ale přes řadu pokusů se nedařilo získat fotokopie buď pro nemoc bibliotekáře, nebo pro technické, organizační či finanční problémy a teprve přátelské kontakty s profesorem Mieczysławem Balowskim z Vysoké školy pedagogické v Opolích vedly k tomu, že pořídil a věnoval mi mikrofilm *Krakovského rukopisu*, který laskavostí vedení Filozofické fakulty Univerzity Palackého byl proměněn ve fotokopie, hmatatelný podklad pro zkoumání,

analýzu. A předznamenávám, že *Krakovský rukopis* (dále *rkp K*) vyvolává hned při prvním ohledání velké naděje, protože nechybí ani začátek, ani konec, ba nevyskytují se ani chybějící listy uprostřed textu, obsahuje dokonce i registr článků a je úhledně psán jedním písařem.

Staročeský *Pasionál*, převod původem lombardské *Zlaté legendy* Jakuba de Voragine do češtiny je významnou, bohužel dosud nevydanou památkou starého českého písemnictví druhé poloviny 14. století.[4] Nevydanou snad i proto, že dosud nebylo možné v úplnosti posoudit a zpracovat dochovaný textový materiál. V současné době známe devět úplných či víceméně úplných rukopisů, dochovány jsou dále tři výbory, zbytky šesti dalších rukopisů a dva prvotisky.

Symboly označující dochované texty přebírám z prací Ludmily Pacnerové a naší největší znalkyně *Pasionálu*, Anežky Vidmanové, protože nevidím podstatnější důvod, proč tento postupně vzniklý systém měnit. Jeho základ je v příspěvku Pacnerové z roku 1976, v němž přiřazuje různočtení z kompletních rukopisů k transkripci hlaholského zlomku[5]. Rukopisy označuje většinou v abecedním pořádku podle jejich chronologie. Dva nejstarší (**A** z doby kolem 1375, **B** z roku 1379) jsou uloženy v KNM v Praze, čtyři jsou ve Státní knihovně v Praze (**C** z roku 1395, **D** – původně břevnovský – z roku 1468, **E** z roku 1476 a **F** – spíše rozsáhlý výbor – z druhé poloviny 15. století. Rukopisy, které nejsou v základních pražských knihovnách, Pacnerová označila podle míst jejich uložení, a to **M** z doby kolem 1470 (v Matici slovenské v Martině) a **K** z roku 1482 (v dominikánském klášteře v Krakově). Dva prvotisky, jejichž různočtení také bere v úvahu, označila Pacnerová jako **T** (vznikl před rokem 1487) a **U** (tzv. kališnický z roku 1495).

Z tohoto systému vychází Vidmanová, používá ho ve studii z roku 1982 *K dataci staročeského Passionálu*[6] a doplňuje ve studii z roku 1985 *K původní podobě a textové tradici staročeského Pasionálu*[7]. Chronologického abecedního pořádku použila pro výbor z 15. století uchovávaný ve Státním archivu v Brně (**G**) a pro krátký výbor z konce 15. století ze Státní knihovny v Praze (**H**), pro písmeno **L** se rozhodla v případě zpětného překladu z češtiny do latiny, v němž jsou však v češtině ponechány články, především veršované, které autor nebyl s to přeložit (rukopis je uložen v Univerzitní knihovně v Brně). Pro prvotisky volí symboly tisk **a** (Pacnerové **T**) a tisk **b** (Pacnerové **U**).

Zlomků staročeského *Pasionálu* bylo dosud nalezeno devět, lze je však redukovat na šest zbytků neznámých rukopisných celků. Vidmanová zlomky čísluje, a to opět chronologicky, jako zlomek **1** ze třetí čtvrtiny 14. století, zlomek **2** (dva listy ze zimní části církevního roku patří k rkpu **B**), zlomek **3** (drkolenský ze třetí čtvrtiny 14. století), zlomek **4** (v pražské kapitulní knihovně, asi 1350–1380), zlomek **5** (tamtéž, z konce 14. století), zlomek **6** (biskupská knihovna v Nitře, patrně 1389) a zlomek **7** (tři zbytky téhož hlaholicí psaného rukopisu uložené v KNM, začátek 15. století).

Jak jsem již uvedl, přidržím se užívání tohoto způsobu označování textů staročeského *Pasionálu*, pouze připojuji písmeno **J** pro obsáhlý výbor hlásící se do druhé poloviny 15. století, který Vidmanová opomenula, ač ho zmiňuje v roce 1969 Vladimír Kyas v příspěvku *Staročeská povídka o Tobiášovi*[8] (povídka o starozákonním Tobiášovi je ve výboru z *Pasionálu* umístěna mezi legendu o stětí sv. Jana a legendu o Alexiovi).Ve výboru, uchovávaném v knihovně Metropolitní kapituly v Praze, je dochováno 39 artiklů *Pasionálu*, kolik jich bylo celkem, nevíme, protože je poškozen začátek i konec rukopisu. (Části *Pasionálu* by bylo možno nazývat též

kapitolami, legendami nebo články, jak činí Vidmanová. Pojem artikl se mi jeví nejpřijatelnější, protože je neutrální, nejméně asociativní.[9])

Výstavbou textu staročeského *Pasionálu* a jeho historií se poprvé podrobně zabývala Anežka Vidmanová v již zmíněné studii *K původní podobě a textové tradici staročeského Pasionálu*. Na základě toho, že některé artikly o svatých mučednících jsou přesunovány k určitým datům církevního roku, případně přidávány na různá místa, nebo vypouštěny, dospívá k závěru, že z archetypu, vzniklého k roku 1357, se v sedmdesátých letech 14. století vyvinuly dva hyparchetypy, v roce 1377 pak třetí[10]. Logika jejich argumentů je taková, že lze ztěží nalézt slabá místa schématu, v němž k pravděpodobně nejstaršímu hyparchetypu **α** je nejbližší rkp **A** a přes mezistupně s různými výpustkami k němu patří též rkpy **D** a **M**, v němž je izolovaný rkp **B** pokládán za přímý opis hyparchetypu **β** a v němž k hyparchetypu **γ** jsou přiřazeny rkpy **C** a **E**, hlaholský zlomek **7** a v podstatě i překladový rkp **L**.

Makrokompozice *Krakovského rukopisu*, jeho rozvržení artiklů, nerozhojňuje počet hyparchetypů a rkp **K** lze zcela jednoznačně zařadit ke skupině **C**, **E**, zlomek **7**. Tedy k hyparchetypu **γ**, jehož vznik klade Vidmanová k roku 1377, protože tehdy připadly Křížové dny na 4.–6. května, a proto písař posunul Jana v oleji z 6. května až za ně. K správnému datu přesunul artikl o Hedvice, artikl o Ludmile přemístil ze dne translace ke dni umučení l6. září, na správné místo před Jiřího přišel Vojtěch a také Saturnin změnil své místo. V roce 1377 totiž církevní rok Saturninem začínal, a proto jej autor úpravy zařadil hned za vstupní artikl o adventu a na jeho místo vložil artikl nový, o deseti tisících rytířích. Na nepatřičném místě se společně v rkpech **C**, **E** objevuje artikl o Svatém Duchu a na konec *Pasionálu* po Kateřině je připojen artikl o Bedovi. Vidmanová soudí, že asi poprvé v rkpu **C** z roku 1395. Tolik Vidmanová[11]. Z tabulek o dochování artiklů v jednotlivých rukopisech dále vyrozumívám, že rkpy **C**, **E**, **L** shodně vypouštějí artikl 150 o Linhartovi (Linharta ale vypouští také rkp **D**).[12]

Po vyplnění prázdné kolonky K v tabulkách Vidmanové lze říci toto: Celý soubor charakteristických rysů hyparchetypu **γ** nacházíme beze zbytku i v rkp **K**. Vypouští též artikl o Linhartovi. Svou kompletností dále potvrzuje umístění Saturnina na začátku (tak v rkpu **E**, začátek textu chybí v **C**) a Bedy na konci (tak v rkpu **C**, rkp **E** končí uprostřed článku o Kateřině). A rkp **K** dokonce umožňuje zpřesnit stemma hyparchetypu **γ**. Podobně jako **E** totiž nemůže být opisem rkpu **C**, protože má na správném místě artikly, které **C** vynechal.[13] Souhlasné s rkpem **C** je pak řazení artiklů v závěru textu. Po Kateřině je připojen Beda, ovšem mezi tyto artikly je přesunut artikl 141 o Forseovi, na což Vidmanová u **C** neupozorňuje. Vzhledem k jinak „doslovné“ shodě rkpů **K** a **E** a vzhledem k tomu, že na obvyklém místě u ostatních rukopisů v rkpu **E** Forseus není, lze stejnou situaci, tj. řazení Kateřina – Forseus – Beda, předpokládat snad již pro základní podobu hyparchetypu **γ** a rozšíření o Bedu je pak starší než k roku 1395 v rkpu **C**, jak soudí Vidmanová. A dvojice rkpů **E** (1476), **K** (1482) by byla bližší originálu hyparchetypu **γ** než rkp **C** (1395).

Distribuci textů podle makrokompozice pokládáme tedy za základ (např. v *Dalimilově kronice* je pro stanovení jedné z větví charakteristická přítomnost přídavků určitého typu), je ji však možné jako měřítko použít jen u rukopisů pokud možno úplných nebo takových, kde je zachycen nějaký relevantní moment. (Zařazení zlomku **7** k hyparchetypu **γ** je umožněno tím, že je dochována pasáž, kde mezi artikly od Pankráce po Barnabáše chybí artikl svatodušní podobně jako v **C**, **E**, **K**, který je pouze v těchto rkpech zařazen na nepatřičné místo.) Ostatní zlomky

podle makrokompozice zařadit k hyparchetypům nelze. Z jiné příčiny nelze zařadit ani čtyři rukopisy zaznamenávající ve výboru větší či menší část *Pasionálu*. Jen u nejrozsáhlejšího z nich (u Vidmanové rukopis F), jehož písař ze 166 základních artiklů staročeského *Pasionálu* opsal 135, lze, domnívám se, naznačit jeho místo ve stemmatu.

Vidmanová v tabulce sice zaznamenává, že v rkpu **F** je stejně jako v **L** přemístěn Vojtěch, na rozdíl od **C**, **E**, **K** ale až za Jiřího, nikoli před něho, nepokládá to však za dostatečný důvod příslušnosti k hyparchetypu **γ**. Zajímavé jsou však následující číselné údaje, které lze z tabulek vyčíst.[14] Tři artikly shodně chybí v **D**, **M**, **F** (Vedastus, Saturnin a 10 000 rytířů), pět artiklů shodně v rkpech **D**, **F** (Julián 1 a Julián 2, Amandus, Secundus, Gordianus), dva shodně v rkpech **M**, **F** (Petr, Eufemie), tj. deset artiklů v kombinaci s rukopisy z linie hyparchetypu **α**. Proti tomu jen ve čtyřech případech jsou neopsány tytéž artikly ve **F** a v ne zcela jednoznačném, pokud jde o jeho přiřazení k hyparchetypům, rukopisu **L** (Petr mučedník, Savianus, Quiricus, Germanus). Tato převaha by spíše ukazovala na blízkost tendencím, které probíhaly v oblasti hyparchetypu **α**. Především je důležité, že proti rkpům **C**, **E**, **K**, **L** nemá rkp (výbor) **F**, a to ve shodě s rkpy **A**, **D**, **M**, artikl o 10 000 rytířích.

Obracíme-li pozornost k obsahu jednotlivých artiklů staročeského *Pasionálu*, jejich čtení a různočtení, tj. k mikrokompozici, musíme si uvědomit, že jde o text, *na který se hledělo více méně jako na text posvátný, takže v jeho opisech není tolik změn jako v jiných rukopisech staročeských spisů*[15] a který má blízko k biblickému překladu a biblické dějepravě (Comestorovi)[16]. Při opisovačském tradování *Pasionálu* můžeme proto počítat s jistou kanoničností textu ve smyslu závaznosti předlohového textu[17] a při analýze různočtení musíme používat jemnějších nástrojů a postupů než u spisů jiných, např. u *Dalimilovy kroniky*. Textové rozdíly (různočtení) mají pak ovšem tím větší váhu.

Při použití hrubšího síta pak z úplných rukopisů a tisků (nebudu se zmiňovat o výborech a zlomcích a neberu v úvahu rkp **L**) propadávají jen rkpy **D** a **M**, u nichž občas volnější zacházení s předlohou najdeme. Např. v artikulu o Ambrožovi rkp **D** k čtení *pořad medyolanského kostela ustavil*, které mají s drobnými obměnami **A**, **C**, **E**, **K** i tisky **a**, **b**, přidává *a ten řád do dnešnieho dne drží*. Nebo rkp **M** v témž artiklu redukuje *vezdy sě , zpovědí poslúchaje, naplakal*, což má v podstatě stejně **A**, **D**, **C**, **E**, **K**, **a**, na příliš zjednodušené *vždy se dosti naplakal*. Také opět v Ambrožovi se liší **D** i **M**, každý jinak, od čtení *a v tuž dobu*, které je v **A**, **C**, **E**, **K**. V rkpe **D** je místo toho *a již*, v rkpe **M** *jednú*. Z drobností uvádím *Ambrožě biskupa volte* **A** a ostatní proti *Ambrože biskupa učiňte* v **D**, *před branú* **A** a ost. proti *před městem* v **D**, *pošed letěl* **A** a ost. proti *pošed padl* v **M**. Z prvotisků snese hrubší síto tisk **a**, editor tisku **b** naopak s předlohovými texty zachází místy značně volně, např. v artiklu o Ambrožovi vypouští celý jeden příběh, v němž se svatý Ambrož projevuje poněkud zlomyslně.

Rukopisy ze 14. století a kupodivu i **E**, **K** z osmdesátých let století 15. v podstatě sledují táž čtení, většinou s nepříliš zásadními odchylkami. Blíž k sobě mají rkpy **A**, **B** proti skupině **C**, **E**, **K**. Např. rkpy **A**, **B** a též **M** mají širší čtení *Svatý Ščepán, boží mučenník, byl jeden z zvolených sedmi jáhnóv a první z těch sedmi sluha svatých apoštoluov*, kdežto v rkpe **E** čteme *Svatý Štěpán, boží mučedlník, byl jeden z zvolených sedmi jáhnóv svatých apoštolóv* a v rkpe **K** ještě kratší a snad elegantnější *Svatý Štěpán, boží mučedlník z volených sedmi jáhnóv svatých apoštolóv*. Nebo jiná nápadná odlišnost: V rkpe **A** čteme *by daleko ot města zašel mnieše, ráno z jitra ...*, ale v protografu rkpů **C**, **E**, **K** zřejmě bylo *by daleko ot města zašel, měščené ráno*

z jitra ... . Rozdíl je též v nadpisování artiklů. V rkpech **A**, **B**, **D**, **M** je vždy model *Život svatého Ambrože biskupa*, *Život svatého Ščepána mučedlníka* apod., zatímco **C**, **E**, **K** má jen *Svatého Ambrože*, *Svatého Štěpána*. Nejstarší rukopisy také používají latinských podob vlastních jmen *Saulus*, *Ambrozius* (v rkpech **A**, **B**), mladší vesměs počeštěných *Šavel*, *Ambrož*. Zajímavý jev však pozorujeme u *Ambrozia*. V této podobě je v **A** pětkrát, pak ale písař přechází na *Ambrože*, v **C** je *Ambrozius* jen při prvním použití[18].

Ve skupině **C**, **E**, **K** se pak častěji shodují **E** s **K**, v rkpe **C** najdeme menší odlišnosti, např. *sě jemu posmieval* proti *sě jinému posmieval* v **E**, **K** (též **A**, **D**) a také občas omyly pramenící z nepozornosti. Např. většinové čtení *Mučí mě Ambrož, mučí mě Ambrož!* je v rkpe **C** zkomoleno v *mučenie Ambrož mučí mě*. A pokud se z většinového čtení vymyká rkp **K**, pak zpravidla jde o úpravu promyšlenou. Např. po textu *...a inhed jeho* (sv. Štěpána) *před město vyvedše, s sebe své pláště i rúchu snímavše, před tiem jinochem, jenž tehdy Saulus slovieše a potom nazván svatý Pavel, své rúcho v ostraž položivše, počěchu svatého Ščepána všickni kamenovati. Ten tehdy nenávistný úmysl proti křesťanóm* ***svatý Pavel*** *jmějieše, že netoliko svatého Ščepána svýma rukama kamenovati chtěl, ale ...* (tak v **A**, **B**, **E**). Autor rkpu **K** ale usoudil, že v té době svatý Pavel ještě byl Šavel, a proto svatý Pavel (tučně vytištěno) vypouští.

K tomuto oddílu svého příspěvku chci ještě dodat, že rkp **A**, ač snad nejstarší, má chyby, které nejsou ve skupině **C**, **E**, **K**. Velmi pěkným dokladem je místo v artiklu o Ambrožovi, kde v rkpe **A** čteme *když kterého kněze neb biskupa dobrého uslyšal, vešdy jeho srdečně zaplakal* a tento žertovný výrok se promítá i do výboru **H** a tisku **a**. V rkpech **D** a **M**, které patří též do vývojové linie hyparchetypu **α** je upraveno, případně z jiného protografu pochází čtení *...biskupa dobrého uslyšal umřieti*, ale lépe a asi původněji zní text v rkpech **C**, **E**, **K**, a to (se slovoslednými rozdíly) *když kterého kněze neb biskupa dobrého skončenie uslyšal, veždy jeho srdečně zaplakal*.

Jazykovým stavem staročeského *Pasionálu* se zabýval již Jan Gebauer a části muzejního rukopisu **A** publikoval v transliterované podobě v přílohách *Listů filologických* v letech 1878, 1881 a 1887, získaný materiál použil ve studiích o staré češtině[19], ve své *Historické mluvnici* a *Staročeském slovníku*. Jazykový materiál *Pasionálu* je zdrojem informací i pro další badatele[20] a slouží jako doklad vývojového stavu češtiny druhé poloviny 14. století. Pokud jde o hláskosloví, tak je to zhruba období po provedení přehlásky *u* > *i*, s existencí jotace a před diftongizací *ó* > *uo*, v tvarosloví probíhá narušování systému forem pro vyjádření minulosti a duálového čísla.

Staročeské památky, které mají delší období tradování, jako např. *Dalimilova kronika* nebo *Pasionál*, nabízejí možnost srovnání jazyka doby jejich vzniku s texty opisovanými později a zjišťovat jednak vývojový proces, jednak postoj písařů k jazyku předlohy. *Pasionál* nebyl v tomto smyslu ještě využíván a zde pouze uvedu několik poznámek k jazyku rukopisu **K** z materiálu, který jsem zatím excerpoval, a naznačím hypotézu o postoji autora opisu k předloze.

V rukopisu **K** nezjišťujeme diftongizaci *ó* >*uo*, není ani náznak monoftongizace *ie* >*í*. Autor opisu zachovává důsledně jotaci ve slově *sě*, často ji dodržuje v předponě *přě-* a občas i v koncovkách (např. *rucě*), objevuje se nečekaně v *podjěli* (tak v **A**, **B**), naopak důsledně jotaci odstraňuje ve tvarech *všěm*, *počě*. Ponechává starší *svítěziti*, *tresktal*, *inhed*, naopak zásadně mění *jměl* v *měl*, *u postu* na *v postu*, *Ščepán*, *plášče* v *Štěpán*, *pláště*, *ot* v *od*, *vláščí* na *zvláštní*.Tvary 3. os. sg. imperfekta (*činieše*, *mluvieše* apod.) jsou běžně ponechávány,

konečně tak je tomu i v ostatních mladších rukopisech, pouze jedenkrát jsem narazil na náhradu tvaru *ležieše* tvarem *ležal* (podobně v **M**). Stejně pevnou pozici má tvar 3. os. pl. aoristu sigmatického *učinichu*, *svědčichu* (pouze **M** občas nahrazuje perfektem, např. *vylétaly* místo *vylétáchu*). V rkpech **A**, **B** se objevuje 3. os. sg. aoristu typu *dokona* (v **K** a ostatních rukopisech *dokonal*), objevil jsem ale i místo, kde **K** má *zavola* a *řka*, zatímco i v rkpe **A** je *zavolal a řka*. Z dalších tvaroslovných jevů jsem zaznamenal např. 6. p. sg. *v andělskéj tváři* (**A**, **B**) v mladších rukopisech vždy v podobě *v andělské*.

Lze tedy konstatovat, že jazyk v rukopisu **K** se tváří jako starší, než jaký bychom očekávali, i když samozřejmě více než století rozdíl mezi nejstaršími texty a daným rukopisem se projevuje. Tento archaizující postup je zvláště nápadný, srovnáme-li text rkpu **K** s rkpem **M**, který je přibližně z téže doby. V rkpe **M** totiž běžně čteme *vadí*, *volení, zpovídal*, *hned*, *ruce*, *se* apod.

Stručné shrnutí: *Krakovský rukopis* staročeského *Pasionálu* (1482, uchováván pod signaturou XV 39 v bibliotéce dominikánského kláštera v Krakově) náleží spolu s rukopisy **C** (1395) a **E** (1476) k hyparchetypu **γ** (1377) a svou úplností umožňuje zpřesnit informace o rozložení jeho artiklů. Textově patří – ač z 80. let 15. století – spolu s rukopisem **E** z téhož období k okruhu nejstarších rukopisů **A**, **B**, **C** ze 14. století, tedy těch, u kterých lze předpokládat blízkost čtením archetypovým. Písař pracuje pečlivě, pokud čtení modifikuje, pak zpravidla uvážlivě a bez porušení smyslu, někdy text i vylepšuje. Při opisování protografu zachovává některé starší hláskové a tvaroslovné jevy, jazyk Krakovského rukopisu není příliš modernizován.

POZNÁMKY

1 Snad nejvýrazněji O. Králík v *Archetypu Zádonštiny* (Rossica Olomucensia VIII, Olomouc 1972, s. 174). V podstatě vše je postaveno na okolnostech bitvy na Kulikovském poli a situaci na bojišti.
2 Kyas, V.: *Neznámé české rukopisy Pasionálu, kancionálu a bible v Polsku*, LF 81, 1958, s. 204–205.
3 Pacnerová, L.: *Staročeský hlaholský Pasionál*, LF 99, 1976, s. 211–220 a *Staročeský hlaholský zlomek Pasionálu sign. 1Dc 1/19 z knihovny Národního muzea v Praze*, LF 113, 1990, s. 293–302.
4 Stále platí v podstatě totéž, co konstatoval v roce 1940 J. Vilikovský ve studii *Staročeský Passionál a Život Krista Pána* (Řád 6, 1940, s. 410) – přetištěno v *Písemnictví českého středověku*, Praha 1948, s. 141n.
5 Pacnerová, L.*: Staročeský hlaholský Pasionál*, s. 211.
6 Vidmanová, A.: *K dataci staročeského Passionálu*, LF 105, 1982, s. 200–208.
7 Vidmanová, A.: *K původní podobě a textové tradici staročeského Pasionálu*, LF 108, 1985, s. 16–45.
8 Kyas, V.: *Staročeská povídka o Tobiášovi*, LF 92, 1969, s. 62.
9 K tomu Hádek K.: *Od Dalimilovy kroniky k staročeskému Pasionálu*. In: AUPO Philologica 65 – 1992, s. 123–127, zejména pozn. 1.
10 Vidmanová, A.: *K původní podobě*..., s. 44.
11 Vidmanová, A.: ibid. s. 40–41.
12 Vidmanová, A.: ibid. s. 32.
13 Vidmanová, A.: ibid. s. 42.
14 Vidmanová, A.: ibid. s. 24–35.
15 Vidmanová, A.: *Legenda aurea*. Praha 1984. Citát na s. 62 v kapitolce Český Passionál.
16 Na to upozorňuje Pacnerová, L.: *Staročeský hlaholský Pasionál*, s. 293, nebo nověji *Česká bible Hlaholská*, Slavia 2001, s. 3.
17 Hádek, K.: *Od Dalimilovy kroniky*..., s. 125.
18 Pacnerová, L.: *Cizí vlastní jména ve staré češtině*. In Jazykovědné symposium 1971. Brno 1973, s. 43–45.
19 Gebauer, J.: *O významu jotace v rukopisech staročeských*, LF 5, 1878, s. 183–217; *Ueber die weichen e-Silben im Altböhmischen*, Sitsungsberichte der K. Akademie der Wissenschaften, Wien 1878, s. 317–390.
20 Např. Bauer, J.: *Vývoj českého souvětí*. Praha 1960.

POSITION OF THE CRACOVIAN MANUSCRIPT IN THE STEMMA OF THE OLD CZECH *PASSIONAL*

Summary

The *Cracovian manuscript* of the Old Czech *Passional* (1482, kept with the class mark XV 39 in the bibliotheca of The Dominican Monastry in Cracow) belongs to the hyperarchetype γ (1377), as well as the manuscripts **C** (1395) a **E** (1476). The completeness of the *Cracovian manuscript* enables us to put the information regarding its article organization more precisely. Although from the 1580s, its text, as well as the manuscript **E**, belongs to the group of the oldest manuscripts **A**,**B**, **C** from the 14th century. It means those which are close to the archetype. The scrivener was very conscientious. When he modified the text, he mostly acted cautiously, not breaking the meaning. Sometimes he moreover amended the text. Copying the protograph, he preserved some of the older phonological and morphological phenomena. The language of the *Cracovian manuscript* has not been modernized a lot.

Translation © Marie Hádková, 2004

Doc. PhDr. Karel Hádek, CSc.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
<hadek@ffnw.upol.cz>

© Karel Hádek, 2004
AUPO, Fac. Phil., Philologica 84 (2004)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA PHILOLOGICA 84 – 2004

Z DĚJIN ČESKO-MAĎARSKÝCH LITERÁRNÍCH VZTAHŮ

PETR HORA

Památce Evy Skaličkové, první čtenářky této edice, vděčně věnováno

Překladatelské úsilí lumírovské básnické školy se ani ve svém programu, ani ve své praxi v žádném směru nikterak významněji neomezovalo. Doba trvání (1891–1945), přehled titulů i autorských jmen (180 svazků) patrně nejproslulejší ediční řady zrozené na přelomu 19. a 20. století, Sborník světové poezie IV. třídy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění (180 svazků), jsou toho přesvědčivými důkazy. Popřít vliv osob na koncepci Sborníku i jisté individuální výběrové preference samozřejmě naprosto nelze, avšak právě tak není možno nepovšimnout si snahy o udržení relativní vyváženosti celého projektu, pokud jde o zastoupení národních literatur. Mezi nimi sice evidentně převládaly sympatie západnické, jmenovitě románské a germánské, avšak opomíjeny nebo dokonce zanedbávány nezůstávaly ani překlady z poezie a dramatiky národů slovanských, z maďarštiny a dokonce z literárních a kulturních kontextů exotických či přinejmenším českému prostředí výrazně geograficky i kulturně vzdálených.

Maďarskou literaturu v překladech Sborníku světové poezie reprezentovalo trojhvězdí básnických klasiků 19. století, Sándor Petőfi, Imre Madách a János Arany. Do českého povědomí se dostali především iniciativou překladatele, jazykovědce a publicisty Františka Brábka (1848–1926), neúnavného propagátora česko-maďarské kulturní vzájemnosti, zejména literární. Brábek však na svých básnických překladech nepracoval důsledně sám. Jejich poetiku významně přizpůsoboval dobovému úzu svým spoluautorským podílem Jaroslav Vrchlický (1853–1912). Spolupráci a přátelství s ním se pokusil zachytit František Brábek v rukopise Mé vztahy k Jaroslavu Vrchlickému, otištěném poprvé Sborníkem Společnosti Jaroslava Vrchlického VII, 1921–1923, s. 88 nn., pro který pravděpodobně účelově vznikl. Právě tuto verzi přetiskl v srpnu roku 1997 sborník Amicus 6, č. 3, s. 18–24 ve své stálé rubrice Slovník překladatelů jako dodatek k heslu Marcelly Husové František Brábek (tamtéž, s. 16–17). Bez ohledu na rukopisné znění, bez jasně stanovených edičních zásad, bez poznámkového aparátu, navíc s několika novými tiskovými chybami.

Rukopis vzpomínek Františka Brábka na vzájemné styky a léta spolupráce s Jaroslavem Vrchlickým na překladech z maďarštiny se nachází ve fondu autora, uloženém v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze na Strahově, v oddílu Rukopisy vlastní, pod přírůstkovým číslem 355/52. Je fixován perem, černým inkoustem, vždy po jedné straně 21 volných listů papíru formátu 209 mm x 340 mm, číslovaných v pravém horním rohu arabskými

číslicemi; snadno čitelný, s minimem škrtů, se zanedbatelným počtem vsuvek s doplňujícími či zpřesňujícími informacemi. Datum vzniku textu nelze vzhledem k nedostatku údajů vymezit určitěji nežli odkazem na úmrtí Josefa Krále (19. 9. 1917) a dobou první publikace. Autorem citovanou trojici dopisů Jaroslava Vrchlického nebylo možno verifikovat z fondů LA PNP, neboť se tam nenacházejí. Albert Pražák, který dva z nich cituje ve své antologii Vrchlický v dopisech (Československý spisovatel, Praha 1955, s. 443–444; poznámky k nim na s. 582), pracoval snad právě s jejich přetiskem z Brábkových vzpomínek v citovaném Sborníku SJV.

Rozsah, stav i obsah textu rukopisu se zdá napovídat nejspíše spontánní vznik. Zcela jisto je, že jej některý z redaktorů SSJV (Jaromír Borecký, Prokop Miroslav Haškovec, Antonín Klášterský) pročetl a doplnil o jeden chybějící, níže zřetelně (kurzívou) vyznačený výraz. Záměrem naší edice je zachytit text v jeho celistvosti a se všemi jeho zvláštnostmi, v nichž shledáváme nejen projev ojedinělé autorské osobnosti, ale také neopakovatelné svědectví času, kultury a přediva rozmanitých osobních vztahů. Proto důsledně zachováváme původní stránkování rukopisu (pro přehlednost však používáme římských číslic) a pečlivě registrujeme všecka specifika, odchylky i nedůslednosti grafické podoby textu. Všecky zásahy proti rukopisné podobě textu zaznamenáváme. Vzhledem k jeho stáří a četným důležitým reáliím připojujeme pak oproti jeho první realizaci i vcelku rozsáhlý aparát poznámek a vysvětlivek.

Tato edice Brábkových vzpomínek na Jaroslava Vrchlického je jejich prvním uveřejněním s takto obsáhlými komentáři. Její smysl je v publikaci původního svědectví o veřejném působení obou mužů, především pak o soudobém stavu týmové překladatelské praxe, autentickým pohledem, byť povětšinou jen letmým a poněkud jednostranným, do tehdejšího stavu maďarsko-českých kulturních vztahů, recepce díla Jaroslava Vrchlického v zemi Svatoštěpánské koruny, recepce maďarské literatury v českém prostředí a konečně i citlivým nahlédnutím do soukromí obou mužů. Ovlivnila nás také poměrně nesnadná čtenářská dosažitelnost textu a potřeba korigovat některé zásahy do rukopisu (a pochopitelně též zjevné tiskové chyby), vzniklé redakcí SSJV a následnou výrobou. Takových redakčních zásahů sice není mnoho, ale jejich existence přece jen několikrát nevhodně zasahuje původní autorskou mluvu. Návratem k rukopisu jsme chtěli jednoznačně prospět Brábkovu slovu. K dosažení tohoto záměru jsme pracovali použitím příručky Havel Rudolf – Štorek Břetislav a kol.: *Editor a text. Úvod do praktické textologie.* Československý spisovatel, Praha 1971.

Za pomoc při práci na vzniku edice děkuji jmenovitě svým konzultantům z LA PNP Mgr. Tomáši Pavlíčkovi a Blance Kropáčkové, za obětavou spolupráci při četbě maďarských informačních zdrojů, jakož i za odbornou revizi hungarismů a maďarských reálií posluchačkám Petře Ekeové a Dóri Illyésové z Katedry bohemistiky Katolické univerzity Petra Pázmányho v Piliscsabě.

František Brábek:
Mé vztahy k Jaroslavu Vrchlickému

I.

Jak mi utkvěla jasně v paměti má první setkání se s vynikajícími lidmi našeho literárního a politického života, s nimiž jsem přicházel do styku jako sekretář redakce Riegrova Slovníku naučného,[a)1] s Palackým,[2] Riegrem,[3] jimž jsem donášel z redakce často rukopisy, s Nerudou,[4]

Hálkem,[5] Sladkovským[6] a jinými, tak marně vzpomínám dnes toho okamžiku, kdy jsem se ocitl poprvé tváří v tvář s Jaroslavem Vrchlickým.

Bylo to pravděpodobně[b)] v době, kdy působil jako tajemník rektorátu vysokého učení technického a já, maje tam častěji jednání, s ním do styku přišel. Bylyť té doby již trochu známy mé překlady některých románů Jókaiových[7] a také již roku 1872 vyšlý, s Karlem Tůmou[8] společně ./.

II.

vydaný překlad vybraných básní Petőfiových[1] neušel pozornosti tehdejších literátů.

To bylo asi příčinou, že mezi ním, jako tajemníkem rektorátu a mnou, jako učitelem na technice, nezůstalo při pouhých úředních stycích, nýbrž že se k tomu přidružovaly i hovory o věcech literárních, které vedly k dalším, častějším i mimoúředním stykům a nakonec k naší společné práci.

Těmto stykům napomáhaly ještě i jiné okolnosti.

Byty naše byly po všechna ta leta hodně blízko sebe, můj od r. 1887 v Náplavní ulici a jeho v bezprostřední blízkosti na Palackého nábřeží; byli jsme, jak se po sousedsku říká, z jedné vesnice. Z domu jsme vycházeli ráno téměř současně, skoro ob den jsme se setkávali, jeden druhého doprovázeli a v Klementinu jsme mívali své přednášky v odpoledních hodinách současně. Po nich zapadávali jsme časem na „černou ./.

III.

hodinku“ před večeří buď k Tygru[a)] [1] blízko Klementina nebo dále do některé z plzeňských v Spálené ulici. Mluvívali jsme o věcech všedních a ovšem také mnoho o literaturách a Vrchlický naslouchal vždy se zájmem, kdykoliv jsem jej seznamoval také s některými zvláštními zjevy v literatuře maďarské.

Za těchto styků seznámily se navzájem i naše rodiny. Styky jejich byly ovšem jen řídké, spíše nahodilé, např. na procházkách matek s dětmi v Karlových sadech, na nějaké vycházce do Chuchle. Když zemřela tchýně Vrchlického,[b)] [2] kondoloval jsem mu písemně; jinak nebylo mezi námi právě pro blízkost našich bytů a časté osobní se stýkání téměř žádného dopisování, nepočítám-li[c)] celou legii letmo psaných vzkazů na navštívenkách a lístkách papíru vztahujících se na výměny rukopisů, korektury aj.

Náhodou zemřela krátce na to v prosinci 1897 v největších bouřích, které tehdáž Prahou zmítaly, také má tchýně a Vrchlický mi dopsal 28. prosince:

„Milý příteli, přijměte výraz mé upřimné soustrasti nad úmrtím vážené paní tchýně. Vím, co to jest, nebo nedávno[d)] [3] jsem to prodělal, ba ještě [jsem] Vám v zmatku do dnešního dne nepoděkoval za Váš ./.

IV.

projev soustrasti. Neměl jsem tušení, že tak brzy budu nucen jej oplatiti.

S přáním všeho dobrého k Novému roku Vám vřele oddaný J. V.“

První má práce, která vyžadovala zasáhnutí Vrchlického,[a)] byl překlad Dóczíovy veselohry Hubičky[b)] (Csók),[1] dramatické to básně, která v Budapešti i na vídeňském dvorním jevišti dělala senzaci[c)] a které ani to neublížilo, že ji maďarská akademie poctila Telekiovou cenou[2] jednoho sta dukátů.

Umínil jsem si, že zajedu do Vídně vyžádat si osobně autorovo svolení k překladu. Byla o něm pověst, že je nejšerednějším, ale oné doby nejduchaplnějším úředníkem ministerstva

věcí zahraničních; že byl pravou rukou Andrássyovou,[3] jemuž pomáhal koncipovati všechny jeho důležitější diplomatické projevy, bylo věcí známou.

Když jsem vkročil do jeho úřadovny na Míčovém náměstí – byl tehdy ministerským radou v předsednictvu zahraničného úřadu – byl jsem vskutku překvapen jeho vzezře- ./.

V.

ním.

Mužík s malou hlavou, nízkým čelem, pod ním malé, pichlavé, těsně k sobě sblížené oči, velký nos, pysky černocha; typ semitský; jmenovalť se původně Dux, později Dóczi a nakonec,[a)] povýšen do stavu šlechtického, Dóczy. (Y je u Maďarů dle výslovného znění jakéhosi vládního nařízení označením stavu šlechtického; tak: Jókai se psal později po svém povýšení do stavu šlechtického Jókay.)

Dóczi byl škaredým,[b)] dokud mlčel, jakmile promluvil, podmaňoval svým duchem a svou vtipnou pohotovostí.

Ludassy[1] praví o něm, že jak byl škaredým, působil na ženy – svůdně, jakmile se s nimi dal do hovoru.

Ještě více než jeho zjev překvapilo mne to, že byl o našem českém literárním životě dosti dobře informován a že to nebyla narychlo[c)] naučená póza,[d)] neboť jsem mu byl teprv před několika vteřinami ohlášen. Dovedl jmenovati téměř všechny naše vynikající literáty,[e)] zajímal se o rukopisný spor (v tom kmitla mi myšlenka, že byl informován Šemberou),[2] o překlady ./.

VI.

světových děl do češtiny; sám přeložil do maďarštiny Goethova Fausta.

K překladu Hubičky[a)] svolil rychle a ochotně, zvlášť když z rozmluvy naší seznal, že se znám s Vrchlickým osobně a že mu dám překlad k prohlédnutí; bylť na formu své tvorby velmi žárlivý.

Vyptával se velmi živě na dosavadní literární činnost našeho mistra a podotkl, že kdyby nebyl tak příliš úředně zaměstnán, [že] by se pustil do studia jazyka českého, jedině aby mohl čísti tohoto našeho básníka, o němž donikly již tehdáž slechy i do onoho paláce, který měl pro naše snahy nejméně smyslu.

Ve chvíli, když mi uváděl jmena některých maďarských spisovatelů, kteří by navzájem[b)] mohli tlumočiti díla českých básníků do maďarštiny,[c)] a jmenoval zvláště Jovanoviće, Srba, jenž překládal z Petőfiho do srbštiny a ze srbské poezie do maďarštiny,[1] byl povolán k ministru.

Požádal mne, bych chvíli sečkal, že se brzy vrátí.

Také se vrátil v několika okamžicích, jak jsem pozoroval, nějak příjemně vzrušen,[d)] a sděloval, že právě došla zpráva z Bělehradu, že kníže Milan,[2] miláček a chráněnec ./.

VII.

vídeňských dvorních kruhů se proklamoval srbským králem.

Dóczi přikročil k jedné skříni, vyňal odtud exemplář Hubičky[a)] ve skvostné vazbě a napsav na přední list maďarsky krátké věnování a svolení k překladu, odevzdal mi knihu s úklonou na znamení, že rozmluva naše je skončena. To bylo dne 3. března 1882.

Překlad vlekl se téměř dvě leta, jako se vlekly všechny mé práce literární, ku kterým, přemáhán pracemi úředními, jsem si musil chvíle vždy jen krásti.

Jednotlivé, zvláště rýmované partie donášel jsem Vrchlickému do bytu, jak se to později

dělo i s překlady Aranye[1] a Petőfiho,[b)] a on mi je upravené s obvyklou u něho rychlostí a dochvilností vracel.

Překlad hotový, v úplné souvislosti však Vrchlickým již nepřehlédnutý,[c)] zadal jsem divadlu, načež mne došel od Vrchlického dopis datovaný 17. září 1884, v němž píše:

„Pan dramaturg žádal mne, abych upravil po stránce formalní Váš překlad Hubičky[d)] Dóczi-ho. Upřimně řeknu, že dříve bych se té práce – dosti nevděčné – podjati nemohl, pokud nemám Vašeho svolení; věc je celá přece ./.

VIII.

jen dílem Vaším[a)] a odchylky, které bych si kvůli[b)] rytmu[c)] a rýmu snad dovolil,[d)] přece nemohou rozhodovati, když se mluví o překladu celého díla. Jsem, tak doufám, že mne též posuzujete, dalek ješitnosti, zvláště té, aby jmeno mé se lesklo na divadelní ceduli – udělal bych vše jen z přátelství k Vám a mohlo se to státi již dříve a nemusilo ani ředitelství divadla ani kdo jiný co vědět.

Račte laskavě v záležitosti této mi dopsati, bych věděl, mám-li[e)] se pustit do práce aneb odřeknouti každou činnost svou v této věci; podotýkám znovu, že Vaše přátelství a dobrá vůle s Vámi jsou mi nade všecko. S úctou a přátelským pozdravem Váš J. V.“

Na tento dopis odpověděl jsem také písemně, zaslal mu maďarský materiál Hubičky[f)] a opakoval svůj, mu již dříve ústně projevený úmysl, že bych mu rád překlad, vyjde-li tiskem,[g)] věnoval.

Na to mne došel druhý jeho dopis ze dne 1. října téhož roku tohoto znění: „Nejdříve srdečný a upřimně cítěný dík za Váš krásný dopis a za úmysl věnovati mně překlad Hubičky,[h)] nevím věru,[i)] jak jsem si takové pocty zasloužil, však přijímám ./.

IX.

rád a jsem Vaším[a)] dlužníkem nejoddanějším.

S díky vracím maďarský originál, byl mi vůdcem při místech rýmovaných – jinak jsem se ve všem opíral na překlad Váš.

A nyní slovo k upravení poměru obou překladů. Vydáte-li[b)] překlad svůj tiskem, užijte dle libosti mého znění zvlášť v partiích rýmovaných,[c)] mé jmeno pak prosím neuvádějte,[d)] neb, jak jsem již řekl, hlavní věc jest Vaše a já Vám milerád dávám k dispozici[e)] svou formu. Na ceduli divadelní však bych prosil, aby stálo: Z maďarštiny přeložil F. B.,[f)] pro české divadlo upravil J. V.,[g)] a to jest pravda, neboť jsem vzhledem k jevišti a době provozování zvlášť v 3. a 4. aktu silně krátil, jak jsem též naznačil v knize divadelní, kam nahlednete, až si překlad pro tisk ještě upravíte. Že jsem partie divadelní překládal volněji,[h)] samo sebou se rozumí, v částkách nerýmovaných držel jsem se Vašeho znění, jen sem a tam rytmicky[i)] verš jsem upravil.

Podotýkám kvůli[j)] celku, že jsem si dal práci od divadla honorovati a že jsem Váš překlad kanceláři divadelní stejně se svým upravením vrátil.

Očekávaje jen několik slov,[k)] jak dalece ./.

X.

s těmito návrhy souhlasíte, tisknu Vám ruku a jsem v dokonalé úctě přátelské Vám oddaný J. V.“

Ponejprv byla provozována Hubička[a)] v Národním divadle dne 21. listopadu 1884 a vyšla krátce na to tiskem s věnováním Vrchlickému v Knappově sbírce Ochotnické divadlo,[1] kde před tím byl již uveřejněn také Vrchlického překlad komedie Edmunda Abouta Vrah.[b)2]

Po Dóczim[c)] přišla na řadu Madáchova Tragédie člověka,[d)] [3] k jejímuž překladu v partiích rýmovaných jsem si vyžádal mistrovy součinnosti.

Překládal jsem toto dílo v letech 1890–1891. Báseň docílila u nás na jevišti Národního divadla *[úspěchu]* a vyšla tiskem r. 1894 ve Sborníku světové poezie.[e)] [4]

Když jsem znamenal, že mistr počíná po těchto společných pracech jeviti větší zájem o význačnější zjevy maďarské poezie,[f)] pojala mne ctižádost, abych jeho přispěním docílil také českého překladu alespoň některého díla slavného epika Aranye, jehož ./.

XI.

básně jsou pokládány za téměř nepřeložitelné.

Vybral jsem Aranyovo epos o dvanácti zpěvích Buda halála[a)] (Budova smrt), hunskou to pověst', v níž líčí Arany zápas dvou bratrů, slabého Budy,[b)] staršího (Thierry Amadé[1)] jej nazývá určitě: frőre – aîné),[2] pokládaného dlouho mylně za mladšího bratra Attilova, krále, a Attily, mladšího, ctižádostivého,[c)] energického náčelníka Budových vojsk a zápolení jejich žen Gyöngyvér a Kriemhildy o vládu nad říší hunskou, přičemž[d)] více jako host než jako zajatec při královském dvoru žijící lstivý Dětřich svým našeptáváním svár rozdmychuje.

Nedostižné krásy díla, do něhož snesl Arany celý bohatý poklad jazyka svého národa, vyžadovaly, abych se nespokojoval nadále[e)] jen tím, že jsem Vrchlickému předkládal jen hotové české texty, překlady to z jazyka, který mu byl dosud cizím, nýbrž abych jej požádal, aby nějakou hodinu ./.

XII.

v témdni obětoval se mnou učení se jazyku maďarskému.

Vesele a živoiálním[a)] způsobem jemu vlastním přijal můj návrh a hned jsme se pustili do té „dřiny". Neustanovili jsme si žádných pravidelných hodin, jen jsme si určovali dobu mých výkladů od hodiny k hodině; někdy dvakráte, někdy jen jednou v témdni docházel jsem já k němu, časem také on ke mně. O jakémsi pravidelném studiu tu ovšem nebylo ani řeči, bývalyť v tom i značně dlouhé přestávky, zvláště když bylo mistrovi dojížděti na venek,[b)] buď konat externí přednášky nebo když odjížděl do Lužan.

Pokoušel jsem se začíti systematickými výklady mluvnickými, ale nepochodil jsem, zkoušel jsem jiné metody,[c)] ale ani ty nevedly k cíli; jeho ve zcela jiných sférách těkající duch nedbal žádných gramatických pravidel a pout; připadal mi jako nezkrotné hříbě, které se žádným způsobem[d)] nedá osedlati. Ačkoli některé zvláštní konstrukce jazyka od jazyků indoevropských tak odlišného na chvíli pozornost jeho upoutávaly, byly tyto hodiny přece jenom vším jiným, jen ne vážným učením se nějakému jazyku.

Když jsem uznal, že všechny mé pokusy jsou marny a že ./.

XIII.

jsme po dobu tohoto „kurzu"[a)] vypili více pohárů vína, kterého měl tehdy stále v zásobě, než probrali stránek mluvnice, upustil jsem od dalšího trápení svého těkavého ale přitom[b)] tak roztomilého žáka a vrátil se ku staré metodě[c)] naší společné práce.

Něčeho jsem však ale přece jen dosáhl, totiž, že když nastala potřeba, abych mu nějaké složitější místo zvláště z Aranye zcela objasnil, jevil již mnohem větší pochopení po stránce jazykové, až mne to někdy překvapovalo. Nebyly tedy ty hodiny zcela zbytečny a v žáku uvízlo přece jen mnoho, což u tak pronikavého ducha jest ostatně samozřejmým.

Roku 1897 vyšel ve Sborníku světové poezie[d)] překlad Budovy smrti.[e)]

Jak tyto dva překlady, Madáchovy tragedie a Aranyova eposu vznikly, o tom píše na dotaz redakce Vasárnapi Ujságu, předního to ilustrovaného týdeníku[f)] Vrchlický sám do čísla tohoto listu ze dne 4. prosince 1904, kteréž za příčinou po několikaleté nucené přestávce znovu zahájeného provozování Tragédie člověka[g)] v Národním divadle v Praze přineslo na čelném místě podobiznu Vrchlického a mou s obsáhlým textem ./.

XIV.

pojednávajícím o našem mistru. Vrchlický tam píše:

„Tážete se, jak soudím o obou básnících? Kdo nezná instrument básníkův, ten bude špatným jeho tlumočníkem. Ale hloubka myšlenek a řídká dokonalost umělecké formy duši mou tak upoutaly, že mi dávají tušiti i kouzlo toho nástroje. Věrnému přispění mého přítele Brábka mohu děkovati, že jsem mohl Aranye téměř doslova přeložiti a mohu říci, že ony hodiny, které jsem tím strávil, náleží k nejšťastnějším chvílím mé duševní práce. Těším se, že budeme se spolu zabývati Petőfim, tímto suverénním knížetem lyriky. Madách je orlem, jenž se vznáší nad hlubinami, Arany velikým, klidným, opojným sluncem klasického jasu. Byl jsem šťasten, že jsem mohl za spolehlivé a důsledné pomoci Brábkovy obohatiti oběma českou literaturu alespoň formou originálu přibližnou.“[1]

Po těchto překladech přikročili jsme k Petőfimu. Práce tyto děly se v letech 1906–1908. Pokládám si to za velkou zásluhu, že se mi podařilo získáním Vrchlického pro překlady básní Petőfiových sblížiti tyto dva, ./.

XV.

temperamentem tak si příbuzné veleduchy.

Překlady tyto vyšly ve dvou svazcích Sborníku světové poezie[a)] pod názvem Nové překlady básní Alexandra Petőfiho,[b)] [1] z nichž první svazek obsahuje básně lyrické a druhý selskou povídku o dvaceti sedmi[c)] zpěvích Hrdina Jánoš[d)] a směšnohrdinskou báseň o čtyřech zpěvích Kladivoun obce,[e)] v kteréž grotesce je vysloveno několik nesmrtelných obratů velikého pěvce svobody.

Roku 1899 po mém zvolení dopisujícím členem Kisfaludyovy společnosti[f)] [2] byl jsem morálně nucen zajeti do Budapešti a použil jsem této příležitosti, abych seznámil tamní kruhy literární s významem našeho mistra. Na zprávy jemu o tom podané vztahuje se jeho dopis ze dne 6. března 1899, v kterém mne také upomíná o zaslání dalšího rukopisu mých článků o Petőfim, dnes nevím již,[g)] zdali pro jím redigované Květy[h)] [3] aneb pro Českou revue,[i)] tehdáž Dr. Prokopem Podlipským redigovanou.[4] ./.

XVI.

V dopise onom píše: „Srdečné díky za milou zprávu z Uher, těšila mne velice. Fotografie pošlu, jak si jen je opatřím, s radostí.

Spolu gratuluji Vám k vyznamenání,[a)] kterého se Vám jmenováním členem Společnosti Kisfaludyho[b)] dostalo. Jest plně zasloužené dlouholetou Vaší prací a snahami tak ideálnými.

A nyní slovíčko. Jmenem redakce prosím o další pokračování o Petőfim, to,[c)] co Jste odevzdal, je příliš málo na jednu ukázku, prosil bych do 20. t. m. o rukopis.

To *ő* v tiskárně nemají a musí prý je nahraditi *oe* či *ö*. Volte sám, co by lepší bylo. S upřímnými pozdravy Vám oddaný J. V.“

Pro překládání básní mistrových získal jsem v Budapešti spisovatele Ladislava Siklóssyho,[1] jenž jal se uveřejňovati překlady drobnějších jeho básní v různých maďarských časopi-

sech. Setkáváme se neustále se sporadicky uveřejňovanými drobnými překlady v listech beletristických i politických, zejména překládá též básník Pekár Gyula,[2] v socialistickém ./.

XVII.

listě Népszava[a)] (Hlas lidu)[1] uveřejněn byl v prosinci 1911 překlad Spartacusa;[b)2] překladatel, jenž není jmenován,[c)] zdůrazňuje tam básníkovo silné sociální cítění s utlačovanými. Myslím, že tento překlad byl sdělán dle Adlerova[3)] převodu v Reclamově knihovně.[4]

Roku 1905 byl Vrchlický zvolen dopisujícím členem Společnosti Kisfaludyovy a tuším téhož ještě roku také členem Společnosti Petőfiovy.[5]

Z maďarských literátů stýkal se osobně, pokud mi povědomo,[d)] jedině s Dr. Josefem Ferenczym, vynikajícím to estetikem a esejistou, profesorem maďarského jazyka a literatury[e)] na budapešťské technice.

Ferenczy, jenž vynikl zejmena svými studiemi o malířství španělském a nizozemském, svými spisy o vývoji politických ideí v Uhrách a svými „estetickými fragmenty", konával ročně cesty do Španěl, Paříže, Londýna, trávíval ročně několik týdnů v Kadani v Čechách a nějaký týden také v Praze jako můj host. ./.

XVIII.

Uvedl jsem k Vrchlickému do jeho bytu na Palackého nábřeží, kde jej pak Ferenczy ještě asi dvakráte navštívil. Návštěvy tyto líčí s velikou láskou a porozuměním pro našeho slavného básníka v jednom ze svých četných děl.

Jinakých osobních styků, pokud mi je povědomo,[a)] Vrchlický s maďarskými literáty neměl.

*

Posledně dlel jsem se svým zdravým přítelem koncem měsíce června 1908, když před svým odjezdem na prázdniny do Pećiny u Rjeky, jsem ho navštívil, abych se s ním rozloučil. Jak obyčejně byl dobré nálady a pln humoru; před rozchodem si mi postěžoval a i to více žertem než vážně, že neví, co se s ním děje, že cítí stále jako by měl v ústech pavučiny, že má jazyk jako by pavučinami pokrytý a přece, podotkl, nejsem žádný tak veliký mlsoun.

Slíbil jsem, že mu budu posílati z jihu další překlady a zprávy, načež jsme se rozloučili.

Jaké však bylo moje ustrnutí, když už za málo dnů potom v jedné rjecké kavárně, kamž ./.

XIX.

jsem docházel přečíst si noviny, čtu v hrvatském listě telegram oznamující, že velký český básník Vrchlický byl postižen vážnou chorobou.

Zprávu tuto, která mne velmi rozrušila, sdělil jsem s prof. Králem[1] dnes již také zesnulým, který onoho dne právě Rjekou projížděl a požádal jsem ho, aby mi, až se do Prahy vrátí, oznámil bližší okolnosti, ale zpráv jeho jsem se nedočkal.

Nato[a)] pak jen ještě jednou v životě jsem navštívil mistra jedné letní neděle – myslím, že to byla první neděle v červnu r. 1910 – v Stupčicích.

Přišel jsem neohlášen, ale opravdu upřímná, skoro dětinská radost, kterou tehdáž při této mé nenadálé návštěvě projevil a ta okolnost, že na vše dřívější dosti podrobně vzpomínal, vzbudilo ve mně jiskru naděje, že stav jeho se časem přece jen[b)] ještě zlepší.

Až na to, že si chvílemi naříkal na veliké bolesti v noze, byl v dobré náladě a při obědě, mezi

kterým se dostavil také pozdějším vlakem do Stupčic pan rada Čáp,[2] vypravoval, s jakou námahou za asistence paní Dvořá- ./.

XX.

kové[1] se mu podařilo napsati kraťounkou báseň u příležitosti nedávno před tím slavené svatby mladší dcerušky.[2] Ukazoval nám, jak ji, tuším paní Dvořáková musila několikráte přepisovati, než nabyla konečného tvaru.

Po obědě vyšli jsme všichni čtyři, mistr, jeho zeť, paní Dvořáková a já do lesíka vedle sanatoře a rozsadili jsme se v kruhu do trávy. Hovořilo se o věcech vážných i šprýmovných.

Někdo z budovy sanatoře přinesl za námi židle a v Stupčicích na letním bytě dlící mladý fotograf amatér,[a)] jehož jinak jsem neznal, nás seskupil a ofotografoval. V duchu jsem se těšil na snímek, který mi byl přislíben, ale kdysi později jsem doslechl, že se obraz nezdařil, poněvadž hlava našeho drahého mistra tam nebyla k poznání; patrně sebou v kritické chvíli silněji pohnul.

Před odjezdem pražského vlaku rozloučil jsem se s mistrem, který mne k sobě srdečně přivinul a – políbil. Bylo to jeho první a – poslední polibení.

Pohnut a s těžkým srdcem jsem odjížděl,[b)] ale přece jsem se nenadál, že tato má návštěva bylo poslední mé setkání se ./.

XXI.

s tím, který se mi stal v životě tak nade vše drahým.

Chystal jsem se několikráte navštíviti jej v Domažlicích, kde bydlela tehdy také má, za inženýra Staňka provdaná dcera, kterou on z Prahy osobně znal a která mi časem podávala zprávu o jeho stavu, ale vždy se mi postavila nějaká překážka v cestu,[a)] až mne stihla zpráva o jeho skonu.

Pohnut stanul jsem později jen u jeho lůžka, na kterém dotrpěl.

Po smrti jeho došly soustrastné projevy od Společnosti Kisfaludyovy a Petőfiovy, kteráž poslední mne požádala, abych ji při pohřbu zastupoval.

Dne 11. listopadu 1912 byla v slavnostní síni maď[arské] akademie za předsedání Alberta Berzeviczyho[1] předčítána Edmundem Jakabem[2] má tam zaslaná památce Vrchlického jako člena Kisfaludyovy a Petőfiovy společnosti[b)] věnovaná vzpomínka, jejíž znění den na to maď[arské] časopisy uveřejnily.

Několik dní po pražském pohřbu došla na mou adresu objemná bedna od Společnosti Kisfaludyovy s nádherným, maďarskou trikolorou opatřeným a zesnulému členu věnovaným věncem.

Dovezl jsem věnec ve společnosti své dcery a zetě na Vyšehrad, položil jej na schodiště Slavína k ostatním tam již povadlým a rozloučil se v tichém rozjímání se svým mrtvým – nesmrtelným přítelem.

POZNÁMKY A VYSVĚTLIVKY

I. a) Naučného; b) pravdě podobně.

1 Vycházel v pražském Kobrově nakladatelství v letech 1860–1874; 11 svazků základní řady, 3 svazky doplňků. Riegrovo redaktorství se záhy proměnilo pouze v čestný titul. Fakticky práce na slovníku vedl spoluredaktor Jakub Malý (1811–1885).

2 Palacký, František (1898–1876), historiograf, politik, vůdčí osobnost epochy národního obrození.

3 Rieger, František Ladislav (1818–1903), politik, národohospodář, organizátor kulturního a vědeckého života.
4 Neruda, Jan (1834–1891), básník, prozaik, dramatik, kritik, žurnalista.
5 Hálek, Vítězslav (1835–1874), básník, prozaik, dramatik, kritik, žurnalista.
6 Sladkovský, Karel (1823–1880), právník, politik, publicista a řečník; za účast v revolučním dění roku 1848 po dobu 8 let vězněn.
7 Jókai, Mór (1825–1904), maďarský prozaik, dramatik a publicista; vystudovaný právník. Z jeho více než stosvazkového díla překládal František Brábek už od roku 1872 (Komedianti života).
8 Tůma, Karel (1843–1917), žurnalista a publicista, redaktor Národních listů, překladatel a autor sentimentální politických písní (např. Hranice vzplála na břehu Rýna).

II. 1 Petőfi, Sándor (1823–1849), maďarský romantický básník, žurnalista, legendární hrdina revoluce let 1848–1849.

III. a) k „Tygru“; b) tchýně Vrchlického kondoloval jsem; c) nepočítámli; d) nedavno.
1 U Zlatého tygra.
2 Podlipská, Sofie (1833–1897), prozaička, překladatelka z francouzštiny, veřejná pracovnice, především v ženském hnutí, sestra spisovatelky Karoliny Světlé (1830–1899).
3 Sofie Podlipská zemřela 17. 12.

IV. a) Vrchlického byl překlad; b) „Hubičky“; c) sensaci.
1 Dóczi, Lájos (1845–1919), maďarský právník, žurnalista, parlamentní zpravodaj a politický publicista, od roku 1868 ministerským koncipientem Gyuly Andrássyho staršího na ministerstvu zahraničních věcí; básník, libretista, dramatik – novoromantické veršované drama Hubička byla jeho největším beletristickým úspěchem. Česky roku 1885.
2 Teleki, László (1764–1821), příslušník starého uherského šlechtického rodu Telekiů ze Szeku; politik a spisovatel, osobně zasloužilý o vznik maďarské akademie; za svůj život shromáždil knihovnu o 30 000 svazcích, již jeho synové akademii darovali; cena pro umělecké dílo mimořádného významu pojmenována proto právě po něm.
3 Andrássy, Gyula starší (1823–1890), maďarský právník, politik, ministr.

V. a) na konec povýšen do stavu šlechtického Dóczy; b) byl škaredým dokud; c) na rychlo; d) naučená posa neboť; e) literaty.
1 Ludassy, Mór, též Gans Mór, žurnalista ve službách ministra Andrássyho ve Vídni, vysoce ceněn soudobými německými médii.
2 Šembera, Alois Vojtěch (1807–1882), zprvu úředník, poté univerzitní profesor v Olomouci, Brně a nakonec ve Vídni, národní buditel, historiograf, jazykovědec a překladatel; odpůrce pravosti Rukopisů.

VI. a) „Hubičky“; b) na vzájem; c) do maďarštiny a jmenoval; d) vzrušen a sděloval.
1 Jovanović (Jovanović-Zmaj), Jovan (1833–1904), srbský žurnalista a redaktor, básník a překladatel; původním povoláním lékař. Překládal mj. z ruštiny, němčiny a maďarštiny.
2 Obrenović, Milan (1854–1901), v letech 1868–1882 srbský princ, od roku 1882 králem. Roku 1889 na královský titul abdikoval.

VII. a) „Hubičky“; b) Petőfiho a on; c) ne přehlédnutý, zadal jsem; d) „Hubičky“.
1 Arany, János (1817–1882), maďarský básník, blízký přítel S. Petöfiho, gymnaziální profesor; od roku 1858 člen a v letech 1865–1879 tajemník Maďarské akademie. Mezi Brábkovými překlady z jeho poezie zaujímá nejdůležitější místo Budova smrt (původní vydání 1864, česky 1897 jako 49. svazek SSP; společně s Jaroslavem Vrchlickým).

VIII. a) Vašim; b) kvůli; c) rhytmu; d) dovolil přece; e) bych věděl mámli; f) „Hubičky“; g) vyjdeli tiskem věnoval; h) „Hubičky“; i) nevím věru jak jsem si.

IX. a) Vašim; b) vydáteli; c) v partiích rýmovaných mé jmeno; d) neuvádějte neb; e) k disposici; f) přeložil F. B. pro české divadlo; g) upravil J. V. a to je pravda; h) volněji samo sebou; i) rhytmicky; j) kvůli; k) několik slov jak dalece.

X. a) „Hubička“; b) „Vrah“; c) po Doczim; d) „Tragedie člověka“; e), f) poesie.
1 Ediční řada divadelních textů, vydávaná od roku 1861 do roku 1899. Původní titul: Divadelní ochotník.
2 About, Edmund – François – Valentin (1828–1885), francouzský žurnalista, romanopisec a dramatik. Komedie Vrah vyšla v českém překladu roku 1885.
3 Madách, Imre (1823–1864), maďarský básník, dramatik, prozaik a publicista. Veršované drama v 15 obrazech Tragédie člověka poprvé vydal roku 1862.

4 Sborník světové poezie od roku 1891 vydávala IV. třída Česká akademie císaře Františka Josefa I. pro vědy, slovesnost a umění, založená roku předcházejícího z prostředků mecenáše Josefa Hlávky (1831–1908). Vycházel do roku 1945.

XI. a) „Buda halála“; b) Budy staršího; c) mladšího ctižádostivého; d) při čemž; e) na dále.

1 Thierry, Amadé, správně a úplně Thierry, Amédée – Simon – Dominique (1797–1873), profesor na univerzitě ve francouzském Besançonu. Pro své liberální smýšlení profesury zbaven a vstoupil do aktivní politiky; od roku 1860 senátorem. Hlavní spis: Histoire de la Gaule (1840–1847).

2 Tzn. starší bratr (fr.).

XII. a) joviálním; b) na venek buď konat; c) methody; d) způsobem.

XIII. a) „kursu“, b) při tom; c) methodě; d) ve Sborníku Světové Poesie; e) „Budovy smrti“; f) redakce „Vasárnapi Ujságu“ předního to ilustrovaného týdenníku; g) „Tragedie člověka“.

XIV. 1 Vasárnapi Újság (II) vycházel v Budapešti v letech 1854–1922 (1921) jako samostatný, cenově snadno dostupný kulturní týdeník. Citovaný článek z pera László Siklóssyho vyšel pod titulem Az ember tragédiája Prágában (tj. Tragédie člověka v Praze) ve 49. čísle 51. ročníku, s. 829–830 (uvedený citát se nachází na s. 830). Vasárnapi Újság (II) měl stejnojmenného předchůdce (I) v kulturně-vzdělávací příloze politického týdeníku Erdélyi Híradó, který vycházel od roku 1834 do roku 1848.

XV. a) Sborníku Světové Poesie; b) „Nové překlady básní Alexandra Petőfiho“; c) dvacetisedmi; d) „Hrdina Jánoš“; e) zpěvích „Kladivoun obce“; f) členem Kisfaludyovy Společnosti; g) nevím již zdali; h) pro „Květy“; i) pro „Českou revue“.

1 Nové proto, aby se již svým titulem emancipovaly od Básní (1871), přeložených ve spolupráci s Karlem Tůmou. Vyšly pod pořadovými čísly 91 (1907) a 112 (1912).

2 Kisfaludy, Károly (1788–1830), básník a dramatik maďarského romantismu, zakladatel moderního národního maďarského dramatu, spoluzakladatel a od roku 1922 redaktor tiskového orgánu romantiků Aurora. Kisfaludyho společnost (Kisfaludy Társaság) vznikla brzy po jeho smrti, aby pečovala o posmrtné vydávání jeho díla a sebrala prostředky na vybudování jeho pomníku. Těch se sešlo tolik, že kromě sochy Istvána Ferenczyho si mohla dovolit vypisovat od roku 1836, kdy také oficiálně přijala své jméno, finanční odměny pro vítězné práce v literárněteoretických a beletristických soutěžích.

3 Brábek se mýlí: Vrchlický s Květy sice spolupracoval, avšak jejich redaktorem nebyl. Obrací-li se níže na Brábka „jmenem redakce“, pak ho oslovuje z České revue.

4 Politická a kulturní revue Národní strany svobodomyslné (mladočeské), která vycházela v letech 1897–1903. V době, o níž Brábek píše, byl jejím redaktorem Prokop Podlipský (1859–1900), právník, švagr Jaroslava Vrchlického.

XVI. a) vyznamenání kterého; b) společnosti Kisfaludyho; c) to co jste odevzdal je příliš…

1 Siklóssy, Ladislav (tj. László; 1881–1951), vystudoval práva, ale věnoval se hlavně umělecké a kulturní publicistice (jako první se v Maďarsku zabýval dějinami sportu), překladatel, redaktor několika časopisů.

2 Pekár, Gyula (1867–1937), spisovatel, redaktor a politik; studoval literaturu, lingvistiku a estetiku na Sorbonně, v meziválečném období razantně vstoupil do politického života a stal se členem nejvýznamnějších národních kulturních a politických institucí; dodnes ceněn jako romanopisec.

XVII. a) „Népszava“; b) Spartacus – a; c) překladatel jenž není jmenován; d) osobně pokud mi povědomo jedině; e) esthetikem a essayistou profesorem.

1 Népszava – list maďarských socialistů.

2 Pojata do sbírky Zlomky epopeje (1886).

3 Adler, Friedrich (1857–1948), německý básník, dramatik a překladatel; právník; od roku 1911 se intenzívně věnoval sociální politice a publicistice; roku 1916 odsouzen k desetiletému žaláři za úspěšný atentát na předsedu vlády hraběte Stürgkha, ale už roku 1918 byl amnestován; vystěhoval se do Švýcarska, kde dožil jako tajemník mezinárodního sociálnědemokratického hnutí.

4 Reclamova knihovna (Reclam Universalbibliothek) – prestižní německá knižnice, v níž roku 1895 vyšla v Adlerových překladech antologie veršů Jaroslava Vrchlického.

5 Petőfiova společnost (Petőfi Társaság) byla založena roku 1877. Jejím posláním bylo šíření a zvyšování osvětových, kulturních a politických vědomostí.

XVIII. a) povědomo Vrchlický

XIX. a) Na to; b) se časem se přece jen.

1 Král, Josef (1853–1917), docent, později profesor klasické filologie na pražské univerzitě. Textový kritik, versolog a překladatel z několika jazyků.
2 Gabriel Čáp (1873–1954), od roku 1903 zeť Jaroslava Vrchlického, manžel jeho dcery Milady († 1956). Podepisoval se též jménem Gabriel Imanuel Čáp-Horčápský de Silva Gabreta. Činný publicisticky a literárně.
XX. a) amateur; b) jsem odjížděl ale.
1 Dvořáková, A. († 1941), ošetřovatelka Jaroslava Vrchlického.
2 Tj. Evy (1888–1969), herečky a spisovatelky, jež tehdy uzavřela 1. ze svých tří sňatků. Jejím prvním manželem byl překladatel z francouzštiny a němčiny Jaroslav Nevole (1890–1926).
XXI. a) v cestu až mne zastihla; b) Společnosti
1 Berzeviczy, Albert (1853–1936), maďarský estetik, historik a spisovatel, politický pracovník (angažován v nejvyšších zastupitelských orgánech,v letech 1903–1905 ministr kultu); akademik – mezi lety 1905–1936 předseda Maďarské akademie věd, předseda Kisfaludyho společnosti v letech 1923–1936. Předsedal též Vědecké akademii Matyáše Korvina pro vědeckou spolupráci maďarsko-italskou.
2 Jakab, Edmund (Ödön; 1854–1916), maďarský básník, prozaik, dramatik a publicista; středoškolský profesor.

LITERATURA

HAVEL RUDOLF – ŠTOREK BŘETISLAV A KOL.: Editor a text. Čs., Praha 1971.

GLIMPSES FROM THE HISTORY OF THE CZECH-HUNGARIAN LITERARY RELATIONS

Summary

The art of translation was not restricted in any way in the poetic school of Jaroslav Vrchlický. Of course, literary works of the West were preferred, however, the other nations´ literature was not excluded.

Belles-lettres of Hungary was represented by the Constellation of the Three Stars: Petőfi, Arany and Madách. Czech readers became acquainted with them thanks to the translations by František Brábek (1848–1926), the translator who closely collaborated with Jaroslav Vrchlický.

The article brings information on the cooperation. In deals with the relationship of the two men of lettres in the course of their thirty years´ cooperation. The article was first published some eighty years ago. The text of the presented version has been adapted and amended with an extensive commentary which is necessary for the present-day readers as it may help to better grasp the role and the meaning of one important chapter within the Czech-Hungarian literary relations.

Translation © Bronislava Grygová, 2004

A CSEH-MAGYAR IRODALMI KAPCSOLATOK TÖRTÉNETERŐL

Rezümé

Jaroslav Vrchlický és iskolája nyitott volt a világ valamennyi kultúrájára, hogy fordításaikkal gazdagítsák a cseh irodalmat. Az angol, francia, olasz mellett a közép-európai irodalom tolmácsolását is feladatuknak tartották. A magyar irodalomból számukra legjelentősebb Petőfi, Arany es Madách munkássága volt. E kor irodalmának legnevesebb tolmácsolója František Brábek, 1848–1926, kinek állandó kapcsolata volt a magyar irodalmi centrummal. František Brábek Vrchlický módszereit követve, vele együtt dolgozott. A szöveg információ az ő 30 éves közös munkájukról, személyes kapcsolatukról. A 80 évvel korábbi kiadás miatt a mai olvasónak szüksége lehet magyarázatokra, ezt segítik a kiegeszítések. Érdekesség annak, akit érdekelnek a kor magyar-cseh irodalmi kapcsolatai.

Fodította © Illyés Dóri, 2004

PhDr. Petr Hora, Dr.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
<p.hora@centrum.cz>

© Petr Hora, 2004
AUPO, Fac. Phil., Philologica 84 (2004)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA PHILOLOGICA 84 – 2004

K ŽÁNRU HUMANISTICKÉ TOPOGRAFIE V MORAVSKÉM PROSTŘEDÍ

JANA KOLÁŘOVÁ

Ve svém příspěvku bych chtěla stručně připomenout jeden z žánrů příležitostné latinské poezie humanistického období – tzv. topografii či encomion, tedy báseň oslavující konkrétní město. Podrobněji se zaměřím na humanistické chvály Olomouce, konkrétně jejich antickou motiviku, jejíž užití je jedním z podstatných znaků latinské humanistické poezie. Podrobnější informace k této problematice lze čerpat např. ve studiích Jana Martínka o Šimonu Enniovi Klatovském, šířeji pak např. v knize I. Hlobila a E. Petrů *Humanismus a raná renesance na Moravě*[1] či v práci P. Wörstera *Humanismus in Olmütz*[2].

Příležitostná poezie, k níž žánr topografie patří, dosáhla u latinských humanistů celé Evropy značné obliby. Tato oblast humanistického básnictví má kořeny již v antice, odkud také pochází většina jejích žánrových podob, a to především z období pozdní římské literatury. Jak uvádí J. Ijsewijn[3], každá literární forma, žánr, téma, které je možno najít v klasické latinské a řecké literatuře, se objevuje též v literatuře neolatinské.

Základními postupy humanistické literatury byly *imitatio et aemulatio veterum*; autoři usilovali nejen o napodobení antických modelů, ale také o jejich vylepšení[4]. Napodobování vzorů však mělo různou míru a úroveň, jak dokazuje označení Gerarda Vossia, který je dělí na „*imitatio virilis*“ a „*imitatio puerilis*“. Imitatio puerilis je srovnatelné s prvními pokusy žáka o latinské verše, který z nedostatku vlastní invence jen řadí za sebou úryvky ze svých básnických vzorů[5], zatímco imitatio virilis je napodobením tvůrčím, do nějž autor vnáší svůj osobitý přínos.

Některé antické žánry prošly určitou modifikací, většina si však uchovala svou podobu přes středověk až do doby humanismu, a to především díky jejich výrazné normativnosti popsané v poetikách a rétorikách různých období. Rétorické předpisy platily nejen pro prozaické, ale i metrické zpracování těchto žánrů, neboť neexistovaly ostré hranice mezi poezií a prózou. Díky znalosti schémat jednotlivých literárních žánrů, zásobě loci communes a znalosti antické metriky, kterou načerpali ve škole, byli autoři schopni téměř bez přípravy vytvářet příležitostné básně. Odtud označení *poeta doctus* – básníkem se mohl „vyučit“ prakticky každý, kdo absolvoval přiměřené vzdělání. D. Martínková upozorňuje také na fakt, že mnohé z antického dědictví k nám nepřicházelo přímo, nýbrž zprostředkovaně, např. přes literaturu německou[6].

Chceme-li se nyní zaměřit pouze na jediný druh příležitostné poezie, je nutno nejprve vyjít

z toho, jaká byla kodifikovaná představa o formě a náplni tohoto literárního druhu v humanistickém období. Ve 2. polovině 16. století vzniklo několik poetik, v nichž se lze o této problematice poučit. K nejznámějším autorům těchto příruček patřil např. Ital Iulius Caesar Scaliger, Francouz Pierre de Ronsard, Němci Philip Melanchthon či Jakob Pontanus, v českém prostředí např. Augustin Olomoucký a další. Společným rysem těchto teoretických děl je návaznost na antické poetiky a rétoriky (Aristoteles, Cicero, Quintilianus, rétorika Ad Herennium ad.).

Přímo z antické poezie se chvály měst a míst mohly inspirovat např. Vergiliovými *Laudes Italiae* z 2. knihy jeho *Georgik* či eposem *Silvae* pozdněřímského básníka Statia.[7] Julius Caesar Scaliger ve své knize *Poetices libri septem*[8] zařazuje žánr topografie mezi oslavné básně čili panegyriky, nazývá jej „*laus urbis*", tedy chvála města. V jeho díle *Poemata omnia* pak nacházíme celou řadu „Urbes" – stručných, epigramatických chval měst.[9] Předmětem chvály bývaly též jednotlivé církevní stavby, světské budovy i zahrady. Motivace k napsání takovéto skladby mohla být vedle upřímného obdivu i zcela prozaická: Ijsewijn uvádí příklad Eobana Hessa, který svou oslavnou básní na Norimberk splatil své dluhy městské radě. Ijsewijn také shrnuje nezbytné složky chvály měst, jak se objevují v poetikách i jednotlivých dílech: Množství geografických detailů, vynikající klima a bohaté přírodní zdroje, slušnost a zbožnost obyvatel, úctyhodný magistrát, případně některá specifika města.[10] Neměl by chybět ani výčet slavných osobností, které ve městě žijí či žily, a jejich vynikajících zásluh. Antická motivika a topika pak byla nezbytným doplněním tohoto žánrového typu.

Díla tohoto druhu, jimž budeme věnovat pozornost z hlediska antických motivů a topoi, jsou *Chvalořeč* Valentina Ecka z Lindavy, *Stauromachia* Stephana Taurina Olomouckého, oslava Olomouce Georgia Sibuta a *Krátká chvalořeč na Olomouc* Šimona Ennia Klatovského. Všechna byla přeložena a vydána pod názvem *Humanisté o Olomouci*[11], kde je k nim připojena také pasáž ze *Zrcadla slavného Markrabství moravského* Bartoloměje Paprockého z Hlohol, v níž autor popisuje Olomouc. Dvě posledně jmenovaná díla, Enniovo a B. Paprockého, jsou bezesporu umělecky nejkvalitnější, proto také neunikla pozornosti badatelů[12]. Soustředíme se tedy spíše na báseň Eckovu, Taurinovu a Sibutovu. Náš přehled doplňují dvě samostatné skladby – *O městě Kroměříži*[13], jejímž autorem byl Caspar Ursinus Velius, básník a sekretář vratislavského biskupa Jana Thurza, a báseň prostějovského humanisty a tiskaře Pavla Vorličného-Aquilinata *O Prostějově v Markrabství moravském*[14]. Jedná se sice o skladby stručné, s minimem antických motivů a aluzí, přesto dokreslují náš obraz žánru topografie v prostředí olomouckého regionu.

Antické motivy jsou v humanistických chvalách Olomouce užity především v přirovnáních. Valentin Eck navíc nevztahuje tato přirovnání k městu, ale nejprve k Zikmundu Gloczerovi, jemuž svou báseň věnoval: „máš příjemnost Izokratovu, krásu Caesarovu, výmluvnost Démosthénovu, mírnost Antigoninu, vlídnost Titovu"[15] atd. Hlavním předmětem Eckovy chvály je spíše než město jeho občan, humanista Augustin Olomoucký a jeho sídlo: „Sotva Apelles uměl (ačkoliv byl velmi chválen) takto pracovat s barvou, i když se o něm říká, že svým nadáním vdechl údům Venuše barvu, jakou má lidské tělo.[16]" O samotné Olomouci se mnoho dalších informací nedozvíme, čímž se Eckova báseň de facto z okruhu topografií vymyká. Stephanus Taurinus rovněž klade větší důraz na významné obyvatele města, z nichž nejvíce vyniká opět Augustin Olomoucký. Pouze on je srovnáván s antickými autoritami: „On totiž prózou spatra

mluvil jako skutečný Cicero a jeho verše se rovnaly veršům Vergiliovým a Catullovým.[17]“ Eckova a Taurinova báseň tímto v podstatě antické motivy vyčerpává. Georgius Sibutus jich má ve své básni větší počet, ale nejsou nijak originální, naopak patří k těm, které poklesly na úroveň pouhých básnických ozdob a klišé, jako např. Múzy, Foebův laurus, kastalské vody, zahrady Hesperidek či Iovův pták – tedy orel ve znaku Olomouce. Sibutovy důrazy jsou položeny jinde – na výčet církevních staveb, řádů a představitelů olomouckého humanismu, v čemž se projevuje jeho příklon ke katolictví a habsburskému panovnickému rodu[18]. Největší počet antických motivů obsahuje skladba Šimona Ennia, a jsou také do básně zapojeny nejorganičtěji. Ennius přiznává inspiraci např. u německého humanisty Eobana Hessa, který je autorem chvály Norimberku. Vedle již zmíněných drobných motivů, jako jsou Múzy, Vulkán, Cerera, Atlas apod. nacházíme u Ennia rozvinutou topiku patřící k chvalám měst, které se nyní budu věnovat podrobněji.

Pokud jde o antická topoi v chvalách Olomouce, vyskytuje se téměř ve všech skladbách „topos nevýslovného“, který je ovšem typický pro panegyriky obecně. Jde o „zdůraznění neschopnosti být práv látce“[19]. Autor chvály nenachází slov, aby přiměřeně oslavil svůj předmět. Právě tuto formulaci prakticky doslova použil např. Pavel Vorličný ve své chvále Prostějova, kde vyznává, že mu schází slova, čas a látka je nad jeho síly. Šimon Ennius píše: „Kdyby mi byla dána výřečnost, kterou proslul Naso i andijský stařec, přec bych nemohl napsat chválu, která by byla hodna vašeho města, protože tuto práci nestačí zdolat mé síly.[20]“ Tento topos se vyskytuje většinou na počátku skladby, kde se překrývá často s toposem hledané („falešné“) skromnosti. Šimon Ennius píše v úvodní dedikaci Jeronýmu Krčovi: „Až dosud… zpěv mé Múzy, nebyl tě, konšele, hoden“; „přijmi tedy mou chválu, sepsanou v této básni… i když mám nadání skromné.[21]“

Velmi výrazný je též „topos překonání“. Tímto termínem označuje Curtius[22] tvrzení básníků, že oslavovaná věc, v tomto případě město, překoná svými kvalitami i mnohá proslulá města či místa. Často se zde používá formulací typu „ať ustoupí“, „ať mlčí“ apod. V našich topografiích se tento locus communis objevuje u Valentina Ecka i Georgia Sibuta („ať nyní starověk mlčí o slavných obrazech, sochách, které vytvořil známý Lysippos, Prótogenés či pilný Praxitelés[23]“). Velmi častým motivem v této souvislosti je srovnání slávy města se slávou „města měst“, tedy antického Říma; např. v panegyricích věnovaných Praze tato paralela téměř nikdy nechybí. V moravském prostředí se s narážkou na Řím můžeme setkat např. v oslavné básni na Kroměříž: „Vznešená Kroměříži, mocná svatým svým pánem,/ jehož moravská země otcem i ochráncem zve./ Na kolik vyzdvihl Romu nad města Quirinus její,/ Augustus vševládce pak mocí ji dařil i slávou,/ tolik jsi povinna vděkem ku svému vladyku Thurzu,/ město jenž navrátil tobě, práva jakož i vzhled.“[24] Sibutus se zmiňuje „o větších darech, jimiž Olomouc snad i Řím předčí.[25]“

Odkaz na slávu Říma představuje i opakovaná etymologie názvu města: „Božský Julius Caesar městu tomu dal jméno podle návrší, jemuž předkové říkali Julimons[26]“ (Sibutus), „je hora nevelké výšky, od předků nazvaná Julmons, podle níž bylo dříve nazváno také mé město[27]“ (Ennius).

Všem olomouckým topografiím je společná snaha ve větší či menší míře realisticky zachytit konkrétní místa v Olomouci a jejich vzhled. Tím se liší např. od mnohých středověkých panegyriků, kde se často nelze v nejmenším spolehnout na to, že popisované části města tak skuteč-

ně vypadají. Přesto některé části oslavných básní na Olomouc vykazují rysy toposu, konkrétně ty, které se vztahují k popisu přírody v Olomouci či okolí. Jde o topos ideální krajiny, popřípadě příjemného místa, který se objevuje již ve starořecké poezii. Příroda je v něm líčena v typizované podobě věčného jara či léta, s úrodnou krajinou, květinami a stromy, které poskytují stín, a čistou řekou oplývající rybami. K této poetické rekvizitě patří v antické či středověké poezii často také údolí zvané Tempe, situované mezi srázy Ossy a Olympu s řekou Peneios uprostřed.[28] Srovnejme nyní popis krajiny Georgia Sibuta: „Sama skála tu stála uprostřed zelených luk, vodstvo jí dávalo vláhu a všechna okolní pole kvetla hebkými květy barev obzvláště krásných. K bohatství tohoto kraje patřily rybnaté břehy, úrodná rovina, kterou protínal tok mnohých řek, s hojností ovocných stromů, nesoucích vonící plody. Což jej lze rozeznat vůbec od toho údolí, kterým Peneios proudí a které zahrnul kdysi svět chválou?[29]“ V posledním verši se na údolí Tempe autor přímo odvolává. Nejrozsáhleji tento topos rozvinul Ennius, který do divoké krajiny zasadil i bohyni lovu Dianu a dokonce sem přenáší děj antické báje s vysvětlením, proč se v kraji nerodí víno: „Bacchova krásná matka, nešťastná Semelé prý zhynula na těchto místech, zabita Jovovým bleskem. Proto též její syn nechce trávit zde života chvíle, občanům odpírá stále požitek ze sladkých vín.[30]“

Tato stručná sonda do antických motivů a topoi v olomouckých topografiích ukázala, že zmiňované texty po této stránce nevynikají zvláštní originalitou. Antická motivika a topika v nich bývá užita poměrně konvenčně a ve shodě s předlohami či poetickými příručkami, jako součást nezbytné výbavy daného žánru. Tato skutečnost by však neměla být chápána jako negativní hodnocení – dokládá totiž snahu autorů vyrovnat se s uměleckými požadavky kladenými na literaturu daného období. Olomoucké humanistické topografie v ní bezpochyby zaujímají důležité místo.

POZNÁMKY

1 Hlobil, Ivo – Petrů, Eduard: *Humanismus a raná renesance na Moravě*. Praha 1992.
2 Wörster, Peter: *Humanismus in Olmütz. Landesbeschreibung, Stadtlob und Geschichtsschreibung in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*. Marburg 1994.
3 Ijsewijn, Jozef: *Companion to Neo-Latin Studies*. Amsterdam – New York – Oxford 1977, s. 262.
4 Ijsewijn, Jozef – Sacré, Dirk: *Companion to Neo-Latin Studies*. Part II. Supplementa humanistica Lovaniensia XIV. Leuven 1998. „No author before the age of romanticism ever thought that he or she had to invent everything for the first time. The numerous treatises De imitatione show the overriding importance of the principle for humanist literature.“ (s. 412)
5 Tamtéž, s. 3–4.
6 Martínková, Dana: *Zum Verhältnis der humanistischen literarischen Gattungen zur Antike*. In: Antiquitas Graeco – Romana ac tempora nostra. Acta congressus internationalis habiti Brunae… 1966. Praha 1968. (s. 379)
7 Ijsewijn, Jozef – Sacré, Dirk: *Companion to Neo-Latin Studies*. Part II. Supplementa humanistica Lovaniensia XIV. Leuven 1998. (s. 48–49)
8 Iulii Caesaris Scaligeri... *Poetices libri septem*. S. l. 1561.
9 Ijsewijn, Jozef – Sacré, Dirk: Cit. d., s. 48.
10 Tamtéž, s. 47.
11 *Humanisté o Olomouci*. Ed. Eduard Petrů. Přel. Eduard Petrů a Miroslav Horna. Olomouc 1977.
12 Martínek, Jan: *Šimona Ennia Klatovského chvála Olomouce*. Časopis Českého muzea 1955.
Martínek, Jan: *Příspěvky k životopisu a charakteristice Šimona Ennia Klatovského*. In: Sborník Krajského vlastivědného muzea Olomouc IV/B, 1956–1959. Olomouc 1959.

Hlobil, Ivo – Petrů, Eduard: *Humanismus a raná renesance na Moravě*. Praha 1992.
13 Hlobil, Ivo – Petrů, Eduard: Cit. d., s. 150.
14 Aquilinas, Pavel: *De Prostanna in marchionatu Moraviae*. In: Hodějovský z Hodějova, Jan st.: Farragines II. Praha 1561–62. (s. 183b–184a)
15 *Humanisté o Olomouci*. Cit. d., s. 15.
16 Tamtéž, s. 16.
17 Tamtéž, s. 22.
18 Tamtéž, s. 9.
19 Curtius, Ernst Robert: Cit. d., s. 177n.
20 *Humanisté o Olomouci*. Cit. d., s. 40.
21 Tamtéž, s. 39.
22 Curtius, Ernst Robert: Cit. d., s. 180n.
23 *Humanisté o Olomouci*. Cit. d., s. 16.
24 Hlobil, Ivo – Petrů, Eduard: Cit. d., s. 239.
25 *Humanisté o Olomouci*. Cit. d., s. 34.
26 Tamtéž, s. 25.
27 Tamtéž, s. 41.
28 Curtius, Ernst Robert: *Evropská literatura a latinský středověk*. Přel. Jiří Pelán, Jiří Stromšík a Irena Zachová. Praha 1998. S. 204n.
29 *Humanisté o Olomouci*. Cit. d., s. 26.
30 Tamtéž, s. 42.

ZUM GENRE DER HUMANISTISCHEN TOPOGRAPHIE IM MÄHRISCHEN MILIEU

Zusammenfassung

Dieser Beitrag befasst sich mit den antiken Motiven und Topoi in der sogenannten „laus urbis“ (auch topografia, encomion genannt). Es handelt sich um die die Städte beschreibende Gedichte, die zu den Lieblingsgenres der lateinischen Gelegenheitsdichtung in der Epoche des Humanismus gehörten. In einer kurzen Erörterung werden einige Gedichte analysiert, die die Stadt Olomouc rühmen, sowie zwei Lobgedichte, die den Städten Kroměříž und Prostějov gewidmet wurden. Was die antike Motivik betrifft, ragen die Texte durch keine besondere Originalität hervor; die antiken Motive und Topoi werden in ihnen meistens konventionell, im Einklang mit den antiken Vorbildern und damaligen Handbüchern der Poetik verwendet. Diese Lobgedichte belegen jedoch das Bemühen der Autoren, sich mit den Anforderungen auseinanderzusetzen, die an die Literatur dieser Epoche gestellt wurden.

Translation © Jaroslava Kolářová, 2004

Mgr. Jana Kolářová, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
<kolarovj@ffnw.upol.cz>

© Jana Kolářová, 2004

AUPO, Fac. Phil., Philologica 84 (2004)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA PHILOLOGICA 84 – 2004

MODIFIKACE A ROZMĚLNĚNÍ PÁRALOVSKÉHO MODELU ŽIVOTNÍCH STEREOTYPŮ

LUBOMÍR MACHALA

Plodná šedesátá léta přinesla celé české literatuře nesporně mnoho objevů. Některé z nich byly v následujícím desetiletí násilně vytěsněny mimo oficiální komunikační okruh. Z těch, kdož se v nedlouhé době takřka všeobecného rozkvětu výrazně prosadili prozatérským uměním, postihla publikační restrikce především Josefa Škvoreckého, Milana Kunderu a Ludvíka Vaculíka. Jiní významní tvůrci, prosadivší se ve stejné dekádě, byli sice se svými novými díly do „znormalizovaných" nakladatelství vpouštěni, ale mnohdy za pokořujících podmínek a pod permanentně podezíravým dozorem.Vedle Bohumila Hrabala to platí například o Ladislavu Fuksovi a v neposlední řadě také o Vladimíru Páralovi.

Páralovým beletristickým dílům z šedesátých let dobové reflexe přisuzovaly především poznávací hodnotu sociologických studií,[1] přičemž byla vyzdvihována tvůrcova schopnost odhalovat patologické projevy životních stereotypů ve stále více zmechanizovaném a na konzum orientovaném modu vivendi podstatné části tehdejší populace. Jedním dechem však ohlasy oceňovaly též autorovu vyjadřovací i kompoziční originalitu, pojmenovávanou nejčastěji jako tzv. technologické psaní. Tedy psaní věcné, zkratkovité, se zdůrazněnou inspirací jazykem i stylem laboratorních zpráv a technických protokolů. Páralovy prózy byly interpretovány jako groteskní paralely, které modelovým způsobem, nesmlouvavě satiricky a s trpce moralistním vyzněním zrcadlily soudobý lidský svět.[2]

Pro zjitřený čas počátků „normalizace" bylo naprosto příznačné, že „omilostněným", popřípadě „nevyobcovaným" autorským osobnostem (zejména těm výše uvedeným) věnovala mimořádnou pozornost nejen oficiózní kritika, ale detailně se jí zabývali také představitelé samizdatového či exilového komunikačního okruhu jako například Josef Škvorecký, Helena Kosková nebo Milan Jungmann. Při rekonstruování dobové kritické reakce na tvorbu Vladimíra Párala vydanou v sedmdesátých letech pak více než zřetelně vyniká, jak mocně se kritikova příslušnost k tomu či onomu táboru, jeho osobní očekávání a předpoklady podepsaly na způsobu i výsledcích čtení inkriminovaných textů, na jejich interpretaci a zhodnocení.[3]

Je však pravda, že Vladimír Páral v tomto směru vnímatelům svých beletristických prací nikdy (a obzvláště ne po roce 1970) roli nijak neulehčoval, jak dokládá jeho intenzivní a hlavně rafinované uplatňování parodických postupů, jeho záliba v nejednoznačnosti (viz už finále Páralovy oficiální prvotiny *Veletrh splněných přání*) nebo aplikace náhlých, zjevně nemotivovaných zlomů a změn, na kterou s výhradami poukazoval například Štěpán Vlašín již při recenzování *Katapultu* (tedy ještě za časů poměrně liberálních, Páralovu dílu vesměs příznivě naklo-

něných). V daném kontextu pak získávají značnou důležitost také nejrůznější signály situované mimo samotné knihy.

Na jeden z nich odkazuje i Pavel Janoušek, když připomíná, že Vladimír Páral svůj tzv. bílý cyklus anoncoval právě už v době vydání *Katapultu*, tedy teprve třetího dílu typicky „inženýrsky" projektované pentalogie označované jako *Pět způsobů ukájení* nebo černá série. Její kontrastní (bílý) protějšek nelze tudíž přímočaře a jednoznačně označit pouze za autorovo vypočítavé přizpůsobení normalizačním požadavkům.

Počátkem sedmdesátých let ovšem ještě chyběl pátý díl tzv. černého cyklu, započatého v předchozí dekádě. Závěrečnou částí se roku 1971 stala *Profesionální žena. Román pro každého*, mnohými označovaná za první projev Páralovy autorské bezradnosti a oportunismu, za jeho tvůrčí prohru. Nepředpojatý přístup však tvůrcovy kritiky usvědčuje z omylu: *Profesionální ženu* lze považovat za legitimní završení pentalogie, protože ve jmenovaném románu jsou aplikovány, dotaženy a někdy i gradovány všechny základní principy, prvky a postupy z předchozích dílů. Například přesun zobrazovacího ohniska ze společenského horizontu *Milenců a vrahů* na individuální v *Profesionální ženě* plně odpovídá tematickému střídání lichých a sudých próz, které autor do té doby striktně dodržoval. Domněnku, že privátní ladění *Profesionální ženy* není ani tak výsledek autorových obav ze společenské problematiky, jako spíše jeho snahy realizovat naplánovaný koncept, potvrzují též osobité vazby mezi tímto románem a *Katapultem*. V syžetovém vzorci prózy z roku 1967 (muž hledá mezi více ženami tu pravou) jsou pro nový text pouze přesmyknuty role pohlaví, takže *profesionální žena* hledá svého (již vyhlédnutého) milého mezi ostatními dobyvateli, kteří se ji pokoušejí získat. Pokračuje rovněž v *Katapultu* osvědčené využívání pohádkových morfologických konstant, a to v míře i podobě umožňující označit *Profesionální ženu* za pohádku pro dospělé. Idylický závěr, k němuž se Vladimír Páral, řečeno s Milanem Jungmannem, *uchýlil* (srov. M. Jungmann 1988: 129), pak v daném kontextu není správné přisuzovat diktátu normalizace, nýbrž mnohem logičtěji tady působí odkaz na „direktivu" pohádkového žánru. Ačkoliv i té se Páral vlastně vyhnul, jelikož jeho happy end má (stejně jako celý román[4]) parodický rozměr. Z časového odstupu se stále zřetelněji potvrzuje, že kritické přijetí Páralova postmodernistického opusu bylo mnohdy deformováno uplatňováním neadekvátních kritérií, která vycházela především z požadavků tehdy probíhající společensko-politické konfrontace.

Eticko-politické posuzování (samozřejmě s rozdílnými polarizačními znaménky) dominovalo také v případě další Páralovy vydané knihy, jejíž plný titul zní *Mladý muž & bílá velryba. Malý chemický epos* (1973). Tento nerozsáhlý román bývá všeobecně uváděn jako první část proklamované bílé série. Na místě je však připomenout, že před zmíněnou prózou se Vladimír Páral neúspěšně pokusil vydat pohádkovou alegorii *Tam za vodou*, v níž hravou formou simuloval cestu lidstva k despociím a totalitám i cestu z nich – knihu uzavírá osvobozující a moralistně nabádavý happy end. Až dodatečné zveřejnění tohoto díla v roce 1995 tak doplnilo racionálně projektovanou skládačku dvou prvních Páralových cyklů, teprve s ním získalo pět černých kamenů úvodní série plný počet opozit.

K tomu, aby Páralova próza *Mladý muž & bílá velryba* pronikla ostrahou normalizačních dohlížitelů pravděpodobně do značné míry pomohlo souznění jejího tematického plánu s tehdejšími pokusy oživit znovu žánr budovatelského románu: mladý mistr zdolávající ve své chemické továrně obtížný výrobní úkol se z daného zorného úhlu musel jevit vskutku příkladně.

Ovšem vnímat Páralův text v intencích tehdejších próz Jiřího Marka či Miroslava Rafaje by znamenalo značné podcenění autora, který v předchozích dílech s narůstající frekvencí zužitkovával literární aluze, parafráze, permutace, topoi atp., přičemž patřily k jeho nejoblíbenějším nástrojům ironie, parodie či travestie. Režimní kritikové, předepisující pozitivně perspektivní vyznění děl a posléze v nich za každou cenu shledávající signály oněch světlých zítřků, tak nad příběhem mladíka podmaňujícího si svým entuziasmem a činorodostí vyhaslého skeptika, vypočítavou hédoničku či nezorientovanou naivku sice mohli s uspokojením konstatovat, že Páral konečně našel lék na nudu i okoralost, a identifikovat nejrůznější nadějné náznaky autorova soucitu s postavami (především ženskými), lásky k povolání i okolnímu kraji, avšak čtenář nepodléhající normalizační doktríně mohl, podobně jako H. Rak (= Aleš Haman), stejné řádky číst jednak jako parodii na hrdiny z pokleslé socialisticko-realistické literatury, jednak jako apokryfní variantu světecké legendy, nebo – jak nabízí též titulní melvillovská aluze – jako mytický příběh osobnostní seberealizace (iniciace) uskutečněné i za cenu značných obětí, včetně té nejvyšší. Tento pohled umožňuje docenit Hamanův odkaz na explicit knihy (*byl jsem tu a zase přijdu*), respektive kritikovu interpretaci posledního vzkazu Páralova protagonisty, usouvztažňující osud dotyčné postavy s osudem Kristovým. Nad oběma příběhy se totiž vskutku lze zas a znova tázat, zda jsou to příběhy lidské naděje, nebo člověčí tragédie.

V Páralových komentářích vlastní tvorby, jakož i v její odborné reflexi, se opakovaně objevuje myšlenka , že tento spisovatel píše stále jednu knihu, sleduje jednu otázku. Otázku, která podle Pavla Janouška zní: Je možné prožít více, než dovoluje běžný život (všední stereotypy) a je-li to možné, pak jakým způsobem toho lze dosáhnout? Výsledky Páralových literárních pokusů ze všeho nejzřetelněji ukázaly, že jeho tvůrčí metoda je povýtce spekulativní, deduktivní, syntetizující a že přesvědčivěji prokazuje objektivní nemožnost ono přání naplnit, nežli odhaluje cesty k mimořádným (času a stereotypům odolávajícím) prožitkům.

K hledání životních kladů pak až okázale směřují tituly dvou Páralových knih vydaných po *Mladém muži & bílé velrybě*: obdobně nepříliš rozsáhlá próza byla autorem nazvána *Radost až do rána. O křečcích a lidech* (1975) a následující čtyřsetstránkový román byl pojmenován *Generální zázrak. Román naděje* (1977). V oficiálních ohlasech *Radosti až do rána* zazněly názory, že Páral nalezl „svého“ člověka, schopného života radostného, družného a smysluplného, a popisován byl spisovatelův tvůrčí vývoj ve smyslu proměny umělecké konkretizace utkvělé autorovy ideje, ve smyslu proměny interpretace skutečnosti (srov. Hrzalová:126). Vyprávění o životních outsiderech Viole a Kazanovi, kteří se nejprve bytostně hrozí křečkovského kolotoče všedního života na sídlištích (zcela v duchu autorových próz z předchozí dekády), aby pak najednou sami shledali svou vzpouru nesmyslnou, stali se běžnými účastníky sídlištní „atrakce“ a radovali se z věcí dříve ostře odsuzovaných, vskutku možno opět vnímat jako příklon k dobově preferovanému aktivizujícímu a optimistickému vidění okolního světa, ale také jako jeho skrytou parodii. Klíč k takovéto lektuře vystihl Aleš Haman, který v textu odhalil literární šablonu milostných romancí a připomněl, že „*formy pokleslé literatury, bulvární, populární jsou totiž charakterizovány ve svém syžetovém plánu právě výrazným a ‚černobílým‘ protikladem ideálu a reality, jenž je povinně řešen ve prospěch ideálu, vítězství dobra, pravdy a krásy jakožto ideologicky kanonizovaným smyslem dění, jejž tato pokleslá literatura ilustruje.*“ (Rak, H.:16 –17) Hamanovo pojetí podporují i Violina slova ze závěru knihy („*Druhá kapitola naší Love Story začíná stejně jako Katčina s Bédou.“* 166) a koneckonců též

váhavé reakce některých oficiálních recenzentů: „*Jeden z kritiků nazval poslední Páralovu prózu ‚radostnou knihou‘; její optimismus ulpěl však jen na povrchu, na vnějšku. Možno konstatovat, že autor nakousl závažné otázky socialistického životního stylu, smyslu života, lidské svobody, že však v závěrečném řešení utekl do kompromisu, který působí pramálo radostně. A navíc dává čtenáři dvojí možnost chápání, „dvoupatrovost“ Profesionální ženy prosazuje se i tu: vedle chápání smířlivého, rezignovaného zůstává tu i potenciální druhá rovina autorského satirického nadhledu ‚až do konce‘.*“ (Vlašín 1980:165) Příznačný detail, který možno vykládat jako projev autorské nejistoty, ale mnohem oprávněněji jako náznak Páralova vědomého pohrávání si se zcela ambivalentními významy své prózy, obsahuje explicit knihy, kde spisovatel prosí čtenáře (zejména mladé), aby mu napsali svůj názor na ni.

Vše nasvědčuje tomu, že tvůrčí dilema z počátku sedmdesátých let se Vladimír Páral rozhodl řešit využíváním prvků a postupů romantické či romantizující literatury jako zástěrky přitahující jednak čtenářskou pozornost a současně odvádějící pozornost cenzorskou. Po milostné romanci tedy následoval milostný román analyzující vztahy a situace mezi dvěma základními póly lidského společenství – mezi mužem a ženou, přičemž spisovatel dospěl k závěru, že láska je generální zázrak a jejím základním principem je úplné vydání se. Tato idea je však přílišnou extenzitou románu rozmělněna, vše se děje „*velice rychle, ale pořád dokola* (132)“. Kdo však v textu chtěl najít kritický osten vůči soudobým poměrům, ten jej našel, jak stvrzuje Robert Pynsent: „*Obraz české společnosti, který kreslí Páral v ‚Generálním zázraku‘, je obraz zkaženosti a téměř groteskní amorálnosti* (15)“.

„Černou“ sérii ze šedesátých let a „bílý“ cyklus z let sedmdesátých se Vladimír Páral rozhodl uzavřít laboratorní zprávou o zrodu spisovatele, románem *Muka obraznosti* (1980), ve kterém svým typickým způsobem a s opětovným využitím časem prověřených dějových a situačních schémat (tentokrát Stendhalova románu *Červený a černý*) přiblížil vlastní osudy a svoji cestu ke spisovatelství. Autor se tentokrát pokouší svůj základní tematizovaný rozpor mezi obrazností a životem vyřešit prostřednictvím literatury – nelze-li originálně a naplno žít, je tu alespoň možnost originálně a bez zábran psát, fabulovat – ovšem výše popsané peripetie jeho spisovatelské dráhy prozrazují, že ani toto řešení nakonec nebylo pro tvůrce přezdívaného *Neobalzac z Ústí* zcela bez zábran a komplikací.

Ve druhé polovině sedmdesátých let se stále častěji objevovaly doklady inspiračního vlivu Páralovy tvorby na další, především mladší spisovatele. Nezanedbatelnou roli v tomto směru sehrálo patrně také autorovo působení (1971–1974) ve funkci nakladatelského redaktora Severočeského nakladatelství. V souvislosti s knihami Jiřího Švejdy, Václava Duška, Josefa Voláka, Arnošta Hermana a dalších spisovatelů se tak tehdy začalo hovořit o *severočeské literární škole*. Sekundární odvozenost uvedeného pojmu se projevovala také ve skutečnosti, že samotní autoři se s ním příliš neztotožnili a dokonce polemizovali s jeho oprávněností, jak patrno třeba z úvodní poznámky Jiřího Švejdy k prozaické prvotině Františka Srnce *Solidní prstýnky*, 1979). Nicméně společnou množinu tematických i morfologických prvků a postupů lze v dílech výše jmenovaných autorů poměrně snadno identifikovat. Patří k nim například soustředění značné pozornosti na vztahy protagonistů k práci a rodině, přičemž zvažován je hlavně smysl a vzájemný poměr obou těchto základních fenoménů lidského života. Knihy příslušníků uvedené literární školy vyjadřují též okouzlení svéráznou scenérií severočeských měst i tamní přírody

(viz značnou frekvenci krajinomalby, včetně lyrizace průmyslové aglomerace), nejednou lze hovořit až o *sugesci krajem*. K příznačným rysům rovněž patří perfektní znalost prostředí, uplatňovaná autory v četných i detailních popisech, schopnost evokovat atmosféru doby, důraz na dějovost a čtenářskou přitažlivost; soustavná je též snaha vytvářet aktivní postavy. (Třebaže se to nemusí na první pohled zdát, i v tomto směru jde o následování Páralova vzoru, což dokazují jména řady jeho hlavních postav – např. Jacek, Břetislav, Marek atp. – etymologicky související s bojem, s pojmenováním bojovníků. Páralovi následovníci nejsou sice obvykle tak krutí ke svým protagonistům jako jejich učitel, ovšem zjevným happy endům se také vyhýbají a své knihy končívají před definitivním krokem řešícím problém, situaci.)

V souvislosti s přebíráním a modifikováním Páralovy tvůrčí metody nutno konstatovat, že se ze zmiňované metody během sedmdesátých let vytrácí modelovost, tak příznačná pro tohoto autora v dřívějším období. Dobová rezervovanost až nepřízeň vůči modelové tvorbě se projevuje také ve skutečnosti, že Švejda, Dušek ad. k modelovému psaní neinklinují takřka vůbec. Mnohem ochotněji pak jmenovaní autoři přebírají Páralův způsob popisování reality, jeho slovesné zprostředkovávání smyslových (zejména vizuálních) vjemů.

V Páralových textech se skutečnost jeví jako na rekreačních pohlednicích: vše souhlasí, ale vše je zároveň jiné, jaksi vznešenější, přitažlivější, nablýskanější. Tento designový způsob psaní, zdůrazňující exkluzivní prvky, exotický původ atp. se stal vskutku charakteristickým rysem *severočeské literární školy*, který ovšem postupem doby začal být považován za manýru.

Páralovská inspirace byla ze všech příslušníků *severočeské literární školy* nejzřetelněji patrná v prvních knihách Jiřího Švejdy, který se prosadil románem *Havárie* (1975). Zde poprvé autor uplatnil schéma, které se pro jeho tvorbu stalo typickým: Nadaný muž středního věku se ocitá v krizi (pracovní, tvůrčí, zdravotní...), hodnotí své dosavadní počínání a hledá (většinou dosti sobecky a bezohledně) cestu k úspěchu, přičemž názorovou i citovou oporu mu poskytuje pouze otec, sehrávající též roli nedostižného vzoru. Zájem čtenářů Švejda probouzel především bohatostí epické linky, obsazováním postav do nevšedních profesí (architekt, hudebník, spisovatel, nebo alespoň vedoucí pracovník), atraktivními kulisami a permutováním milostných vztahů a her. Švejdova spisovatelská dráha kulminovala na přelomu 70. a 80. let, kdy v rychlém sledu vydal prozaické knihy *Dva tisíce světelných let*, *Kdybych zemřel* (obě 1978), *Požáry a spáleniště* (1979), *Dlouhé dny* (1981), *Okna bez mříží* (1983) a *Hledání rovnováhy* (1983).[5] Z této řady se v kvalitativně pozitivním smyslu výrazněji vymykal pouze román *Požáry a spáleniště*, jehož hlavní postava řešila skutečné morální dilema a nikoliv pouze peripetie spojené s osobní úspěšností. Myšlenková plytkost (neobjevnost) a stereotypnost Švejdových próz, společně s evidentními rezervami v psychologické věrojatnosti jejich postav se patrně nejzřetelněji projevily v titulech *Dlouhé dny* (1981) a *Krasohled* (1989), inspirovaných autorovou osobní zkušeností, v nichž se také ozřejmilo, že na rozdíl od Páralova spisovatelského alter ega Švejdovi literární dvojníci neprožívají ani tak *muka obraznosti*, ale spíše je trápí (ostatně jako většinu Švejdových protagonistů) *muka ctižádosti*.

Osobitěji nežli Jiří Švejda, třebaže s menším čtenářským ohlasem, vstoupil do literatury Václav Dušek. Vyučený malíř pokojů, s bohatou škálou vystřídaných zaměstnání (manuálních i intelektuálních) rozšířil především tematické spektrum tehdejší oficiální prózy. Duškovy práce novelistického charakteru líčily osudy mladých lidí, kteří se (ať už vlastním přičiněním, nebo souhrou okolností) ocitli na periferii společnosti, na hranici zákona (popřípadě až za ní). Nepo-

chybně alespoň některé z těchto postav sem přivedlo romantizující gesto vzpoury proti zaběhnutým životním stereotypům.

Duškova schopnost intenzivně a efektivně těžit z osobních zážitků vnesla do jeho próz v „normalizační" době nezvyklou dávku autenticity, která v novelách *Panna nebo orel* (1974) a *Druhý dech* (1975) zčásti také zastřela jejich formální nedostatky (přemíra popisů a jazyková monotónnost). Zmíněné tituly představují třetí a čtvrtý díl „falkovského cyklu". Hlavní postava a zároveň vypravěč Tadeáš Falk se v nich pokouší o začlenění do běžného života a vytvoření rodinného zázemí. To vše na severu Čech, kam odešel z pražského Karlína, kde prožil dosti problematické dětství a dospívání. Toto období představuje látku první a druhé části uvedeného cyklu, jež Dušek nazval *Tuláci* (1978) a *Dny pro kočku* (1979). V osmi kratších prózách *Tuláků* se autorovi podařilo na malém prostoru evokovat nepříliš idylickou atmosféru Karlína padesátých let a přiblížit svět uliční party. Duškovi výrostci připomínají postavy z Millerova *Prezydenta Krokadýlů* či Salingerova *Kdo chytá v žitě*, příbuzné je i jazykové ztvárnění, využívající obecné češtiny, slangu a argotu. Ve *Dnech pro kočku*, majících nejblíže k románovému tvaru, se Tadeášova snaha být za všech okolností čestný a otevřený stává příčinou zostření jeho konfliktů s okolím.

Tragičtější variantu Falkovy cesty k legálnímu způsobu života představil Dušek v románu *Lovec štěstí* (1980), jehož protagonistu vymaní z vazeb s kriminálním podsvětím až smrt. Jiří Holý označil podstatu Duškových próz za civilně romantickou, což platí také o postavách dalších knih *Kukačky* (1988 – zde jsou to dvě dívky prchající z nápravného zařízení) a zejména pak o Matouši Tonerovi, protagonistovi románu *Skleněný golem* (1989). V tomto díle, jehož vydání bylo několikrát odloženo[6], podal Dušek v oficiální literatuře nezvykle otevřený a plastický obraz života naší společnosti v padesátých letech (včetně trestaneckých lágrů). V důsledku přílišného zdůraznění romantických rysů hlavní postavy ale nakonec Matouš Toner připomíná nechtěnou karikaturu „silných drsných mužů s křehkým a citlivým srdcem". Didaktický podtext, přítomný snad ve všech Duškových prózách (a odlišujících je, mimo jiné, od námětově příbuzných prací Vlastimila Třešňáka či Jana Pelce), se stal až příliš zřetelným v povídkovém souboru *Komu nepadají hvězdy* (1990). Volné pokračování románu *Skleněný golem* autor nazval *Poslední kovboj* (1993).

Prózami tematizujícími společenskou integraci dospívajících, kterou komplikují nejrůznější deprivace či handicapy, vstoupil do literatury – podobně jako Václav Dušek (a později ještě Petr Novotný) – rovněž Arnošt Herman (*Muž na betonových schodech*, 1976; *Veliká bílá oblaka*, 1979).V dalších knihách (*Krůpěj rosy*, 1982; *Žena v taláru*, 1983) sice Herman rozšiřuje námětovou paletu o problematiku rodinné i profesionální seberealizace soudobé ženy, ale jeho ztvárnění životních stereotypů a zápletek působí příliš mechanicky, jazykově i myšlenkově neinvenčně, až neumětelsky.

Ke konstitutivním znakům *severočeské literární školy* patřilo stálé akcentování významu práce pro člověka, její aktivizační role. Beletristickou reflexi možných vztahů lidského individua k profesionálním aktivitám doplnil Josef Volák v novele *Údolí radosti* (1978) varováním před názorem o samospasitelnosti práce, před jednostrannou prezentací práce jako osvobozujícího východiska z mechanismů existenčních stereotypů. Volákův literární hrdina, kterým je muž na počátku důchodu (už to je dosti podstatná odlišnost od Páralových, Švejdových, Duškových aj. protagonistů) si totiž uvědomuje, že zdrojem jeho životní krize se stalo právě přílišné upnutí

na práci. Podobné poznání se mihne rovněž v mysli vypravěče románu *Solidní prstýnky* (1979), jehož autor František Srnec sice proponoval trilogii odehrávající se na Mostecku, ale vydal už jen její druhý díl *Totál* (1980). Ten totiž zcela jasně odhalil přílišnou závislost Srncových beletristických pokusů na životní empirii včetně autorovy neschopnosti přetavit sociologické postřehy a sondy do autonomního a působivého uměleckého tvaru.

Z prozaiků tzv. druhé vlny *severočeské literární školy*, která se objevila v první polovině osmdesátých let a kterou představovali Vlastimil Vohnický, Petr Novotný či Otto Hejnic, výrazněji zaujal pouze Petr Novotný, jemuž praxe psychologa v nápravném zařízení pro mladé delikventy umožnila využít další rejstříky z tematiky, s níž se literárně prosadil Václav Dušek, popřípadě Arnošt Heman. Také Novotný sleduje cestu delikventů ke zločinu (přestupkům) a také jeho přitahují především možnosti jejich resocializace, popřípadě komplikace s ní spojené. Autorův debut *Vezmu sekeru* (1984) má zjevně charakter mezi „severočechy" tak oblíbené sociologické sondy: Tři ústřední příběhy chovanců v nápravném ústavu detailně líčící, jak se sem dostali a co je potkalo po jeho opuštění, doplňují miniportréty ostatních chovanců, vychovatelů, ale i dívek, s nimiž se protagonisté stýkali. Rozsáhlý román *Vzdálenost naděje* pak ovšem zřetelně odhalil základní slabinu Novotného prozatérství, kterou se stala přílišná poplatnost autorově profesionální praxi, jeho romány působí jako beletrizované ilustrace psychologických, sociologických či didaktických konceptů.

Vliv Páralova vzoru se neomezil pouze na okruh severočeské literární školy. Rysy jeho autorské metody lze identifikovat počátkem osmdesátých let v tvorbě řady dalších spisovatelů. V poněkud pokleslém provedení a se zřetelným socialisticko-výchovným posláním například u Jiřího Křenka – konkrétně v románu *Skřivánek a sova* (1981) o vzniku a překonání manželské krize řidičky tramvají a zednického mistra. Zřetelné rysy páralovské poetiky nesly také první prózy Zdeňka Zapletala (*Proč se nás srny bojí* – vyšlo ve sborníku *Dnes ráno poprvé*, 1980; *Až přijdou plískanice...*, 1980; *Poslední knížka o dětství*, 1982), u kterého sociologizující psaní s nepřehlédnutelným společensko-kritickým podtextem vyvrcholilo v románové skladbě *Půlnoční běžci* (1986). Výrazná páralovská dikce s poměrně četným aplikováním jeho formálních fines pomohla Janu Kostrhunovi v přerodu z oportunně-loajálního tvůrce v kriticko-polemického spisovatele, jemuž přestalo být cizí i tvárné hledání. Novou etapu ve své tvorbě zahájil Kostrhun románem *Co by to bylo, kdyby to byla láska* (1982), po němž následovala groteskně laděná *Svatba století. Záznam biologického pokusu* (1984) inspirovaná likvidací nákazy slintavky a kulhavky v jednom zemědělském družstvu.

Prvně jmenovanou prózou se na přelomu 70. a 80. let Kostrhun spolupodílel na vzniku tematicko-tvárného bloku románů o psaní románů. Tuto tvůrčí shodu možno vykládat také jako nesouhlasnou reakci spisovatelů na literárněkritickou praxi sedmdesátých let, ve které při hodnocení literatury jednoznačně dominovala ideově-tematická kritéria, což se vcelku zákonitě projevilo negativně ve slovesné a stavební kvalitě literárních děl. Někteří autoři (Ladislav Fuks, Vladimíru Páral) zřejmě takto koncipovanými knihami chtěli ukončit etapu vlastní tvorby více či méně poplatné dobovým představám o funkci i podobě literatury a současně se pokusili o návrat k původní poetice svých prvních prací, k jejich ideové orientaci i kvalitě (*Obraz Martina Blaskowitze*, 1980; *Muka obraznosti*, 1980). (U Vladimíra Neffa a jeho románu *Roucho pana de*

Balzac z roku 1981 pak šlo o rozmarné uzavření celoživotní tvorby.) Mladší spisovatelé jako by se výše uvedeným směrem pouštěli s cílem nalézt nové možnosti, obohatit svoji tvorbu o další rozměry. Někdy to skončilo nezdarem (Jiří Švejda, *Dlouhé dny*; 1981; Josef Frais *Osmý den týdne*, 1986), jindy – konkrétně v případě Kostrhunova románu *Co by to bylo, kdyby to byla láska* – šlo o pokus úspěšnější.

Autor v tomto románu usiloval o literární průzkum tradičních životních hodnot, mezi nimiž figurují (podobně jako u autorů severočeské literární školy) na čelném místě práce a tvorba. Smysl slovesného umění, obecně spíše podceňovaného, je v románu konfrontován s lidskou činností snad nejvýše váženou – lékařstvím, zachraňováním zdraví a životů. Také k této oblasti, jak je ostatně příznačné pro celou knihu, se Kostrhun snaží vyjadřovat maximálně otevřeně, upřímně, objektivně. Přes všechny kritické připomínky a soudy, přes všechno ironizování vyznívá text jako neokázalý projev úcty k lékařům a k jejich práci. Také umění vyšlo z této místy až nemilosrdné konfrontace se ctí, byť zejména vůči němu (respektive vlastní tvorbě) je zaměřen prozaikův sarkasmus. Třebaže význam umění není shledán pro život tak přímočaře existenční jako je tomu u medicíny, poukazuje spisovatel na druhé straně na moc artefaktu obohatit člověka o jedinečné hodnoty a zážitky, schopné rozšířit jeho obzory a přispět k jeho kultivaci. Ačkoliv hlavní pozornost je věnována zmíněným dvěma druhům lidských aktivit, kritické reflexi jsou podrobeny i jiné činnosti a profese. Z těchto dílčích záběrů, z jednotlivých mozaikových střípků vznikl poměrně věrný a nijak lichotivý obraz „rozvinuté socialistické společnosti".

Změna v pohledu na realitu je u Jana Kostrhuha doprovázena i dalšími proměnami. Ovšem spíš než aplikaci nějakých zcela nových prvků lze zaznamenat změnu vzájemných poměrů mezi prvky a postupy dosavadními, jejich nové konfigurace, popřípadě jejich další krystalizaci, což je nejpatrnější na autorově nakládání s texty jiných spisovatelů. Kostrhun je ve svých dosavadních prózách aplikoval poměrně často v podobě citátů. Jednou jako motto, jindy jimi prokládal text, aby dotvořil atmosféru nebo zvýraznil, rozvedl určitou myšlenku. V románu *Co by to bylo, kdyby to byla láska* tímto způsobem pracuje s verši Sergeje Jesenina a mihne se i Skarlantovo dvojverší. Novou kvalitu v kontextu Kostrhunovy tvorby pak představuje skutečnost, že kniha jiného autora, její vyznění se stalo popudem k polemické tvůrčí odpovědi. Oním impulsem se stal román Lva Nikolajeviče Tolstého *Anna Kareninová*.

Slavnou knihu světové literatury má ve svém rodném listu rovněž tvůrčí a lidská konfese Vladimíra Párala *Muka obraznosti*. Zatímco však Páralův román je v podstatě novodobou parafrází Stendhalova *Červeného a černého*, Jan Kostrhun se rozhodl pro románovou polemiku a vedl ji prostřednictvím svého literárního dvojníka Jana Kubeše v několika směrech: Hned úvod obsahuje nesouhlasnou repliku k Tolstého myšlence „*Všechny šťastné rodiny jsou si podobny, každá nešťastná rodina je nešťastna po svém.*" Jan Kubeš začínal svůj pomyslný román Druhý pramen duhy úvahou: „*Jeví se, že čas pomalu ohlazuje rozdíly mezi štěstím a neštěstím – pokud ovšem pomineme opravdové štěstí a opravdové neštěstí, přetrvávající věky nedotčeno časem ani vůlí člověka – a jsou si stále podobnější rodiny šťastné s nešťastnými. Soudím, že všechny šťastné i nešťastné rodiny jsou si podobny, jako se jedna druhé podobají dvě dlaně jednoho těla.*" Slova ruského klasika učinil Kostrhun součástí svého románu ještě na několika místech, ale přímá polemika je s nimi znovu vedena zase až několik stran před závěrem, kdy se (do značné míry autobiografickému) protagonistovi přemýšlejícímu, zda se má vrátit k rodině, vybavuje idea z Anny Kareninové: „*Proto byl člověku dán rozum,*

aby se zbavil toho, co ho trápí.“ Kostrhunova postava však dospívá k závěru odlišnému od rozhodnutí Tolstého hrdinky: „*Nepřemýšlej nad tím, co by pro tebe bylo lepší. Přemýšlej, co musíš udělat, abys mohl žít dál. Tak přemýšlej, Jene Kosťo Kubeši.*“

V souvislosti s románem *Co by to bylo, kdyby to byla láska* možno zaznamenat ještě další páralovské paralely, protože Jan Kostrhun se v něm pokusil (tak jako Vladimír Páral v *Generálním zázraku*) zachytit lásku v co největším množství podob, inventarizovat lidské představy a přání s ní související. Kostrhun se současně usiloval reflektovat, nakolik stereotypy rodinného života milostný vztah umrtvují a může-li se láska mimomanželská stát alternativou citové okoralosti a zvětrávání (viz obdobný Páralův pokus v *Soukromé vichřici*).

Kritické přijetí Kostrhunova románu *Co by to bylo, kdyby to byla láska* opět odráží spíše mimoliterární zájmy a preference a podobně jako u Vladimíra Párala není prosto apriorismů. Faktu, že v tomto díle autor dynamizoval a intelektualizoval vlastní vyjadřování, přičemž se pokusil sladit poutavost, zábavnost textu s myšlenkovou náročností a obsažností; v určitých pasážích pak rovněž postupy reportážní s beletristickými, byla věnována minimální pozornost. Stejně jako tomu, že k základním rysům románu patří výrazně ironické ladění a důraz na situační i jazykovou komiku.

Značná část oficiálně vydávané kritiky zato adresovala Kostrhunovu románu ostré výhrady, které byly tu zjevněji, tu skrytěji motivovány jeho kritickým přístupem k soudobé společnosti. Negativní stanovisko reprezentanta druhé strany Milana Jungmanna mělo svůj původ rovněž v ideologických pozicích. Jungmann totiž svoji analýzu podřídil apriorní tezi, podle které Kostrhun zaprodal talent přistoupením na tehdejší nakladatelské (respektive kulturněpolitické) praktiky a zvyklosti.

V 70. a 80. letech, tedy v dekádách následujících po desetiletí, v němž Vladimír Páral zaujal odbornou i čtenářskou veřejnost svými technicistně pojatými prozaickými variacemi na téma lidská individualita kontra životní stereotypy, postupně vyšlo najevo, že autorovi následovníci z tzv. severočeské literární školy spíše jen rozmělňovali Páralovou autorskou metodu (viz většinu knih Jiřího Švejdy, Arnošta Hermana či Františka Srnce). Tvorba samotného Vladimíra Párala pak mnohdy doplatila na lavírování mezi normalizačním kánonem a intencemi osobité poetiky. Páralův vzor ovšem nepochybně sehrál významnou roli při formování spisovatelské osobnosti Zdeňka Zapletala a přispěl rovněž ke kvalitativnímu přerodu v autorském vývoji Jana Kostrhuna.

Příspěvek vznikl jako pracovní verze kapitoly z grantového projektu GA ČR č. 405/97/S017 Dějiny české literatury po roce 1945.

POZNÁMKY

1 Zmíněné ocenění bylo vyslovováno se zvlášť uznalým poukazem na fakt, že sociologie jako vědní obor se v důsledku poúnorového distancování od této „buržoazní pavědy“ teprve pozvolna etablovala.

2 I s odstupem – ve druhé polovině osmdesátých let – konstatuje britský bohemista Robert Pynsent ve své studii *Společenská kritika v české literatuře 70. a 80. let*, že „*nejpronikavějším kritikem moderního spotřebitelství v šedesátých letech byl Páral*“ (4).

3 Že apriorní a kádrovácký přístup nebyl výsadou pouze normalizačních exponentů přesvědčivě dokládá

studie Tomáše Kubíčka nazvaná *O jedné podobě normativní masky. Česká ‚nezávislá' kritika na sklonku sedmdesátých a v počátku osmdesátých let*.

4 Explicitně to formuloval Robert Pynsent: *„Román je současně pohádkou a parodií na pohádku"* (1987:4).

5 To byl první díl původně plánované dilogie *Moloch*. Po druhé části *Konec sezony* (1985), ovšem následovala v 90. letech ještě třetí s názvem *Prominent* (1996).

6 Dodnes nebyla vydána původní prozaická prvotina Václava Duška nazvaná *Somráci*.

LITERATURA

Buriánek, František [1977]: „Doslov", ke knize Vladimíra Párala *Tři ze zoo* (Praha: Melantrich 1977) str. 427–432, přetištěno pod titulem Vladimír Páral in *O současné české literatuře. Výbor z kritických statí 1945–1980* (Praha: Československý spisovatel, 1982) str. 182–187

Dobrovský, Luboš [1976]: „Páralova konformita a právo na naději", in *Dvakrát Páral* 1976 (Praha: Edice Petlice, 1976)

Dostál, Vladimír [1974]: „Vskutku láska?", *Tvorba* 1974, č. 15, str. 9, přetištěno in *Zrcadla podél cest (K české próze 1969–1974)* (Praha: Československý spisovatel, 1987) str. 136–141

Haman, Aleš [1976]: „Číst Vladimíra Párala aneb hra na literaturu", in *Dvakrát Páral* 1976 (Praha: Edice Petlice, 1976) podepsáno H. Rak

Haman, Aleš [2002]: „‚Lidé na okraji' v próze 70. a 80. let", in *Východiska a výhledy* (Praha: Torst), str. 413

Holý, Jiří [1983]: „Civilní romantismus Václava Duška" *Literární měsíčník*, 1983, č. 9, str. 61–63

Hrabák, Josef [1982]: „Sonda do naší prózy z první poloviny sedmdesátých let", in *Jedenáct století* (Praha: Československý spisovatel, 1982) str. 287–321

Hrzalová, Hana [1987]: „Třikrát Vladimír Páral", in *O české literatuře dneška* (Praha: Československý spisovatel, 1987), str. 126–139, původně *Literární měsíčník* 1976, č. 3, str. 104–106; *Literární měsíčník* 1982, č. 1, str. 79–81; *Literární měsíčník* 1983, č. 4, str. 127–128

Janoušek, Pavel [1993]: „Vladimír Páral: Muka obraznosti (1980)", in *Český Parnas. Vrcholy literatury 1970–1990* (Praha: Galaxie 1993) str. 223–229

Janoušek, Pavel [1994]: „Vladimír Páral mezi modelovou literaturou a kýčem", in *Literatura a komerce* (Olomouc: Univerzita Palackého) str. 46–49

Jungmann, Milan [1988a]: „Cena za seberealizaci I. II", in in *Cesty a rozcestí* (Londýn: Rozmluvy) str.122–145

Jungmann, Milan [1988b]: „Trampoty dalšího mladého spisovatele", in *Cesty a rozcestí* (Londýn: Rozmluvy) str. 268–277

Kubíček, Tomáš [1996]: „O jedné podobě normativní masky. Česká ‚nezávislá' kritika na sklonku sedmdesátých a v počátku osmdesátých let" in *Normy normalizace. Sborník referátů z literárněvědné konference 38. Bezručovy Opavy (11.–13. 9. 1995)* (Praha – Opava: Ústav pro českou literaturu AV ČR – Slezská Univerzita) str. 91–96

Lukeš, Jan [1978]: „Severočeská škola na postupu", *Tvorba*, 1978, č. 42, str. 6

Lukeš, Jan [1982a]: *Prozaická skutečnost* (Praha: Mladá fronta)

Lukeš, Jan [1982b]: „Román lidské i tvůrčí křižovatky", in J. K. *Co by to bylo, kdyby to byla láska* (Praha: Mladá fronta), str. 277

Opelík, Jiří [1968]: „Neo-Balzac z Ústí nad Labem", *Literární listy*, 1968, č. 4

Píša, Vladimír [1985]: „Čtyři prvotiny – čtyři pohledy na svět", *Kmen*, literární příloha časopisu *Tvorba*, 1985, č. 31, str. X–XI

Pynsent, Robert B. [1987]]: „Společenská kritika v české literatuře 70. a 80. let", *150 000 slov* 6, 1987, č. 17, str. 4–25; původně jako „Social critism in Czech literature of 1970s and 1980s Czechoslovakia", *Bohemia (Collegium Carolinum)* 1986, č. 1, str. 1–36

Škvorecký, Josef [1975]: „Kvadratura kruhu", *Listy* 5, 1975, č. 1; přetištěno v knize J. Š. a Antonína Brouska *Na brigádě* (Toronto: 68P, 1979); též in *Podivný pán z Providence a jiné eseje* (Praha: Ivo Železný, 1999) str. 263–279

Škvorecký, Josef [1977]: „Páralovo permanentní posvícení“, *Listy* 7, 1977, č. 1; přetištěno v knize J. Š. a Antonína Brouska *Na brigádě* (Toronto: 68P, 1979); též in *Podivný pán z Providence a jiné eseje* (Praha: Ivo Železný, 1999) str. 330–345

Vlašín, Štěpán [1968]: „Trpký moralista Vladimír Páral“, *Impuls* 1968, č. 3; rozšířeno in *Ve škole života (O české próze sedmdesátých let)* (Praha: Československý spisovatel,1980), str. 155–165

Vlašín, Štěpán [1978]: „Romanopisec životních havárií“, *Umění mladých*, příloha *Mladé fronty* 9. 12. 1978; přetištěno in *Ve škole života (O české próze sedmdesátých let)* (Praha: Československý spisovatel, 1980) str. 166–170

Vlašín, Štěpán [1982]: „Složitost a krása života (Nad dvěma knihami z Mladé fronty)“, *Nové knihy* 1982, č. 32–33, str. 3

Vlašín, Štěpán [1983]: „Tvůrce Tadeáše Falka“, doslov ke knize Václava Duška *Tuláci* (Praha: Československý spisovatel, 1983); přetištěno in *Na přelomu desetiletí (O české próze konce sedmdesátých a začátku osmdesátých let)* (Praha: Československý spisovatel, 1985) str. 187–190

Vlašín, Štěpán [1985]: „Dnešní žena v české próze“, *Kulturní práce*, 1985, č. 18; přetištěno in *Léta zrání (O české próze osmdesátých let)* (Praha: Československý spisovatel, 1989), str. 64–71

MODIFICATION AND PULVERIZATION OF PÁRAL´S MODEL OF THE LIFE STEREOTYPES

Summary

Vladimír Páral was appreciated by the literary criticism in the 1960s and he was also successful with the reading public in the same period. Both thanks to his prosaic analyses and descriptions of variable living problems and stereotypes and moreover thanks to his distinctive style often termed as „technological writing“. In the changed political situation Páral also tried to fulfil his creative project, formulated as early as before August 1968. He wanted to create a cycle composed by „white“ and „black“ pentalogies. In the 1970s it gradually emerged that Páral´s work paid not only for his manoeuvre between the normalizing canon (typical of the period 1969–1989 in Czechoslovakia) and the intentions of his distinctive poetics and moreover his work paid for a type of splintering his method done by the authors belonging to the so called North Bohemian Author´s School (Jiří Švejda, Václav Dušek, Arnošt Herma etc. – just except for some works written by Dušek and Švejda.) Páral´s model worked also outside the above mentioned literary school. It played a very important role also in forming the literary personality of Zdeněk Zapletal. Last but not least it contributed to the qualitative transformation during the literary development of Jan Kostrhun (compare the novel Co by to bylo, kdyby to byla láska).

Translation © Marie Hádková, 2004

Doc. PhDr. Lubomír Machala, CSc.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
<machal@ffnw.upol.cz>

© Lubomír Machala, 2004
AUPO, Fac. Phil., Philologica 84 (2004)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA PHILOLOGICA 84 – 2004

ŽIVOT A DÍLO GEORGA TRAKLA – TÉMA PRO ČESKÉ BÁSNÍKY?

RADEK MALÝ

Georg Trakl, rakouský básník tradičně řazený k vlně německého a rakouského literárního expresionismu, zanechal v české literatuře, zejména v poezii, nesmazatelné a zřetelné stopy. Považuje se již za prokázané, že jeho poezie, českému čtenáři velmi brzy zprostředkovaná díky objevným překladům Bohuslava Reynka (1917 a 1924), se spolupodílela na utváření jedné významné větve českého meziválečného básnictví a ovlivnila zejména v rovině tematické a motivické ranou tvorbu např. Františka Halase, Františka Hrubína či Jana Zahradníčka.

Bylo by proto s podivem, kdyby Georg Trakl, jeho mnohoznačný literární odkaz a tragický životní osud nezanechaly v české literatuře i stopy přímé, nepochybné a jednoznačné – v podobě citátů, aluzí či básnických holdů, případně polemik. Už samotný fakt, že k výskytu děl, v nichž je přímo Georg Trakl nebo jeho dílo tematizováno, dochází – a to jak u autorů, jejichž poetika nese stopy vlivu Traklovy poezie, tak i u autorů, kteří téma Trakl do své poetiky přejímají např. v podobě básnického portrétu, potvrzuje, že Traklův vliv na českou literaturu má více podob; kontinuita děl s touto tematikou od dvacátých let do současnosti a dokonce jejich nárůst v devadesátých letech dvacátého století pak dokazuje neutuchající zájem o traklovskou problematiku, která se zdá být stále inspirativní.

Jedním z prvních českých básníků, kteří ve svém díle neskrývaně vyslovili hold poezii Georga Trakla, byl Jaroslav Bednář. K Traklovi ho kromě obdivu k jeho básním (a to v době, kdy ještě zdaleka nebyl Traklův význam literární vědou doceněn) poutala i fascinace jeho tragickým osudem a dále skutečnost, že Bednář byl stejně jako Trakl profesí lékárník. Jaroslav Bednář se k Traklovi ve svém díle otevřeně vyslovil hned dvakrát, a pokaždé různými prostředky – nejprve v povídce *Cizinec na Zemi* z knihy *Probuzení ohně* (1927), podruhé v básni *Na smrt Georga Trakla* ze sbírky *Hvězdná tuláctví* (1928).

V obou textech se Bednář zabývá jedním tématem – posledními Traklovými dny strávenými v pološíleném stavu na haličském bojišti a později na oddělení psychiatrie v krakovském vojenském špitálu. Prostředky, jakými Bednář operuje, jsou v obou textech přirozeně odlišné a souvisejí se zvoleným žánrem. V povídce *Cizinec na Zemi* se více pracuje s konkrétními fakty:

Sestro, má mniško, má cizinko, trpím za celou dobu! – Při hostině vstupuje šílenství na noční tělo bratrovo. V tmavých jizbách zkameněl bílý obličej mé matky. Marie Halíková je rodem z české krve.

Proč válčíme s národem, který zrodil Tolstého a Dostojevského? Dostojevským jsem došel do hlubin člověka.

Raffael byl by právě tak velkým malířem, i kdyby přišel na svět bez rukou – to platí pro všechna umění s Janusovou tváří krásy, i pro umění rakouského básníka Georga Trakla.[1]

Ve finální části povídky se děj zastavuje, posouvá se do halucinační roviny a na malém prostoru jsou zhuštěně a zdánlivě neorganicky – možná odkaz na (v pozměněné podobě) Traklův, ale i obecně expresionistický tzv. řadicí styl[2] – navršeny prvky z Traklova života (předpokládaný incestní vztah se sestrou Grete, tíživý a frustrující vztah k matce, Traklův čtenářský zájem o díla Dostojevského) a zároveň příznačný „traklovský pocit" nutného snášení utrpení celého světa. Účinek na českého čtenáře může být o to intenzivnější, že Bednář do povídky zapracovává jednu větu zdánlivě z kontextu vytrženou (*Marie Halíková je rodem z české krve.*) odkazující na (po matce) český Traklův původ – toho si nevšímá jen Bednář, na Traklovo „češství" naráží více autorů a u některých může být jedním ze spolučinitelů jeho vlivu na českou literaturu.

V pozdější básni *Na smrt Georga Trakla* se Jaroslav Bednář k Traklově osudu vrací:

NA SMRT GEORGA TRAKLA

Varuje vavřín těžce dobytý,
aby se válkou změnil a vzplál jen v dým.
V labvičce s lebkou se zkříženými hnáty
voják a básník travami, blátem haličské podzimní rosy
za ústupu rakouských armád s sebou si nosí
kouzelný obrazů opiát,
záhadný meskalin –

Na selské bryčce samota a víno s ním samotaří.
Vlečkou strachu smýkaný
panický útěk řve bojištěm krve a smrti –
smrtelné pláče, na dně samotáři.
Cizince na Zemi vojácký nářek raněných drtí –

Soumrakem lidství zraněný peklem uragánu války
šílený útěk hledá v barevném opojení,
blažený dar spánku a hrůz zapomnění –
a svých jasných snů modré jaro dálky.

Chce více žít, kdo dílem nejhlouběji žil –
Vždy volal snění svých tvůrčích šarlatových chvil.

Na psychiatrii v krakovském nemocničním přítmí
mrtvému básníku
až k hvězdám skanduje jen Smrt
jeho nesmrtelné rytmy –[3]

Ani zde se Bednář nevyhýbá vnějším skutečnostem spjatým s Traklovými posledními dny – a to obzvlášť v první části básně. Počínaje třetí slokou však sledujeme smrštění reality do úzce

vymezeného duševního prostoru přecitlivělého básníka. To je předznamenáno posledním veršem druhé sloky, odkazujícím na hrůzný zážitek, který urychlil nástup Traklova zhroucení.[4]

Třetí a čtvrtá sloka jsou pokusem o básnické zachycení stavu, v němž se Trakl nacházel – částečně pod vlivem halucinogenů a utišujících prostředků, pod tlakem výčitek, vzpomínek a tíživých zážitků starších i zcela nedávných. Do této koláže Jaroslav Bednář zapracovává některé atributy Traklovy poezie, například zásadní dichotomii barev (*modré jaro* kontra *šarlatové chvíle*) nebo motiv spánku jako utěšitele (*blažený dar spánku*). Poslední verše pak stavějí do protikladu pocity ohrožení a smrtelnosti, s nimiž se Trakl vyrovnával po celý život, a básníkovu „literární" nesmrtelnost.

Vedle Františka Halase byl poezií Georga Trakla stejně komplexně poznamenán snad jediný básník předválečné doby: František Hrubín. Hrubín – na rozdíl od Halase, který byl sice ovlivněn poetikou Traklových veršů, ale ke svému vztahu k rakouskému básníkovi se vyjadřoval pouze nepřímo (např. v korespondenci, nikoli však v básnickém díle) – zanechává jeden text nesoucí v podtitulu explicitně traklovský odkaz – *Nad básněmi Jiřího Trakla*. Jedná se o báseň *Čtenář u řeky* z roku 1938:

ČTENÁŘ U ŘEKY
(Nad básněmi Jiřího Trakla)

…
básníku, kterýs taky čítal
z knih, o kterých dnes nevíme.
Čas beze zbraní neuvítal
ani tvé léto, ani mé,
jen řeka jako jindy proudí
a slunce zalévá stín vrb.
Jas jeho spravedlivě soudí:
stejně se leskne meč i srp.

Jak daleko je do mé smrti?
Slyš, jak to řeka zamlouvá
a s podobou mou odplouvá
a světlo div že nerozdrtí
žulové stráně v kraji mém.
Jsou pevné jako celá zem,
jež tolikrát už v ohni stála,
že na okrajích okorala.[5]

V Hrubínově básni se setkáváme se zcela odlišným vnímáním fenoménu Trakl, než tomu bylo u Jaroslava Bednáře. Zatímco Bednář se přímo zabývá zejména Traklovým životním osudem a z poezie si vybírá typické atributy, Hrubín si ponechává svou poetiku, pouze vede s jiným básníkem (a jen díky podtitulu se čtenář dovídá, že se jedná o Trakla) fiktivní dialog. Příznačná pro vznik takové básně je doba, kdy byla napsána – těsně před vypuknutím druhé světové války. Traklovu poezii Hrubín vnímá jako věštbu válečných hrůz; opět do popředí vstupuje motiv smrti, ale nejedná se jako u Bednáře o smrt objektu, nýbrž o existenciální úzkosti lyrického subjektu (*Jak daleko je do mé smrti? / Slyš, jak to řeka zamlouvá*). U Hrubína se

Trakl objevuje ve stylizované podobě, spíše jako symbol své doby než jako konkrétní postava – a s tímto pozměněným, či lépe vyjádřeno „interpretovaným" obrazem se setkáme u více básníků, ale, což je obzvlášť zajímavé, i u výtvarných umělců.[6]

Pozoruhodné jsou však i ty prvky v Hrubínově básni, které dokazují, že autor byl s Traklovým dílem zevrubně obeznámen. První dva verše druhé sloky (*básníku, kterýs taky čítal / z knih, o kterých dnes nevíme*) vyjadřují hned dvě významné teze: Hrubín nezastírá, že se mohl Traklovým dílem nechat ovlivnit ve vlastní tvorbě, a zároveň upozorňuje na fakt, že samotné Traklovo dílo je z velké části ovlivněno četbou jiných autorů – což byl na jeho dobu úsudek objevný.[7]

Mezi básníky, které zasáhly Reynkovy překlady Georga Trakla, je třeba jmenovat kromě Františka Halase, Františka Hrubína, Jana Zahradníčka či Viléma Závady i Jana Čepa – a opět lze hovořit o jakémsi „vnitřním souznění", kdy čeští básníci objevovali, že jejich pocity tak přesvědčivě vyjádřil už někdo před nimi, a nechávali své verše s Traklovými rezonovat. Jan Čep podává o svém setkání s Traklovou poezií i přímý důkaz – v románu *Hranice stínu* (poprvé vydaného roku 1935), kde lze číst následující věty:

Najednou objevil na dně bedny knížku básníka, kterého kdysi miloval. Dýchlo z ní na něho drahocennou plesnivinou starého vína a z hloubi modravého soumraku se mu pomalu vynořovala trouchnivějící tvář s palčivýma očima. Prokop četl stoje:

Am Abend, wenn die Glocken Frieden läuten,
Folg ich der Vögel wundervollen Flügen,
Die, lang geschart, gleich frommen Pilgerzügen,
Entschwinden in den herbstlich klaren Weiten.

Hinwandelnd durch den dämmervollen Garten
Träum ich nach ihren helleren Geschicken
Und fühl der Stunden Weiser kaum mehr rücken.
So folg ich über Wolken ihren Fahrten.

Pak si sedl ke stolu, přitáhl si lampu a četl báseň za básní, nasycuje se podivnou tesknotou Georga Trakla, smíšenou s pocitem osvobození.

Am Abend, wenn wir auf dunklen Pfaden gehn,
Erscheinen unsere bleichen Gestalten vor uns.

A o kousek dál:

Da ich deine schmalen Hände nahm,
Schlugst du leise die runden Augen auf.
Dieses ist lange her.

Tomu je dávno. A bílá postava Annina se náhle zachvěla na chodníku, který se slabě leskl na stráni v měsíčním světle.[8]

Citované básně jsou, jak je v ukázce i přímo zmíněno, z pera Georga Trakla (básně *Verfall* a *Abendlied*). I Jana Čepa tak lze přiřadit k těm autorům, kteří osobnost a tvorbu Georga Trakla

tematizují ve svých dílech. Je mimo pochybnost, že hrdina románu *Hranice stínu* Prokop Randa nese autobiografické rysy – a v popisované příhodě se jeho prostřednictvím i Jan Čep vyznává z obdivu k básníkovi, jehož verše prosycené „podivnou tesknotou" ho v mládí tak zasáhly.

Zatímco v době předválečné lze sledovat ve zpracování traklovské látky v literatuře poměrně jednotnou linii a lze předpokládat, že básníci (ale i malíři) Traklovu tvorbu i jeho osobnost akceptovali podobně (reflexe Traklova díla tedy získala v české literatuře své specifické postavení), v době poválečné (až do současnosti) sledujeme spíše jednotlivé případy konkrétních textů, v nichž se jako téma objevuje postava básníka Georga Trakla, aniž by nutně takové dílo poznamenala Traklova poetika. Příkladem básníka, jehož dílo „traklovskými náladami" rozhodně poznamenáno nebylo, ale který přesto cítí potřebu se k němu vyjádřit, je Zdeněk Kriebel se svou básní *Georg Trakl* z počátku sedmdesátých let minulého století:

GEORG TRAKL

Padlo tvé jméno.
Je rozsouzeno
větýrku hláskem v hloubi hvozdu.

Na slovo poslechnuv zbloudil v drozdu
a jeho chlapec Elis,
aby snu byl blíž,
zesnul ve starém ořeší.
Až podnes, až podnes
řítivá se křišťálová větev
v spánek milujících.[9]

Zdeněk Kriebel je básníkem vycházejícím z nezvalovské, hravé linie české poezie dvacátého století. Spíše než melancholické podzimní nálady byl mu přirozeně bližší v době socialismu vítaný optimistický pohled na svět. Přesto v jeho díle nacházíme báseň přímo nazvanou po rakouském proklatci, jejž mimochodem právě Nezval ve svém projevu na II. sjezdu československých spisovatelů v r. 1956 odsuzoval. A Krieblova báseň z roku 1971 dává Nezvalovi za pravdu – nejedná se o básnický hold Traklově poezii, s jakým jsme se setkali u Hrubína či u Čepa, naopak spíše o polemiku (byť veskrze básnickou):

Běda však, řekl-lis jednou:
veliké jest provinění narozeného.
Tedy i tebe našla
věc cti a slávy, až příliš oblá.

To ovšem dávno spatřils
prosakovati hvězdu mezi žebry kostlivcovými.
Ale jiná věc jakási
zůstala tebou nezpívána,
nezpívána![9]

Kriebel dokazuje, že Traklovo dílo dobře zná, a to např. užíváním postav z Traklových básní i citátů z jeho díla – v básni vystupuje i Traklův chlapec Elis a dokonce je zde doslova citován proslulý Traklův verš *veliké jest provinění narozeného.* Avšak druhá polovina básně (předpokládejme, že v souladu s Krieblovým niterným, byť možná schematizujícím básnickým přesvědčením) celkem ostře polemizuje se základním traklovským životním pocitem – který zákonitě nemohl odpovídat požadavkům umění rozvíjejícího se reálného socialismu. Přesto tato Krieblova báseň stojí za pozornost, jako důkaz, že Traklův odkaz nepřestal znepokojovat ani v oblasti oficiálně vydávané poválečné literatury.

V polovině šedesátých let dvacátého století vyvolaly novou vlnu zájmu o poezii Georga Trakla její nové překlady z pera Ludvíka Kundery.[10] Ačkoli odezva nebyla již tak silná jako v případě Reynkových předválečných překladů, lze možná uvést do souvislosti Kunderovy překlady i jeho popularizátorskou činnost (večery expresionistické poezie apod.) s výskytem traklovských ozvuků v poezii moravských (stejně jako Kundera) básníků Zbyňka Hejdy a Jana Skácela – vždy však v originální, individuální podobě. Bylo by s podivem, kdyby se zaujetí Traklem neprojevilo i ve vlastní tvorbě Ludvíka Kundery. V jeho básnické sbírce *Sny též* z r. 1995, která může být chápána jako osobitý soubor záznamů a vzpomínek (psaný ovšem ve verších), nalézáme v části věnované Janu Skácelovi následující verše:

SNY TÉŽ

…
Honza Skácel šel na truc do fabriky, do té kostrbaté
Líšně, pak však vydal první knihu básní
a v uvážlivém rytmu roků druhou a další a další,
kladl v nich zvláštní otázky, ptal se,
kolik příležitostí má růže a co zbylo z anděla,
v hodině mezi psem a vlkem odléval
do ztraceného vosku sporé verše a šlehal
jimi jak metličkami smuténku, aniž ji zahnal,
nějakou dobu seděl v rozhlase a začal tam psát
své sloupky, své malé recenze (jednu o našem kanárkovi),
směl dokonce cestovat, byl za polárním kruhem i ve Vietnamu,
v Tyrolích jsme jednou v poledním žáru putovali ke hrobu
Georga Trakla, v Kunštátě pak na krchově chraplavě pravil:
Můj starý básníku, to už se u něho dveře netrhly,[11]
…

Formou volně řazených, avšak ucelených vzpomínek Kundera znalého čtenáře upomíná na názvy všech Skácelových sbírek, zmiňuje Skácelovo působení v rozhlase a závěru ukázky Kundera rovněž vzpomíná na společnou pouť obou básníků k hrobu Georga Trakla. Tato cesta k Traklově hrobu ve vesnici Mühlau na předměstí Innsbrucku v roce 1969, takto zdokumentovaná v Kunderových verších, potvrzuje jednak pochopitelný zájem Kunderův poznat krajinu, v níž tvořil básník, jímž se zabýval, ale dokazuje i Skácelův eminentní zájem o genia loci Traklových veršů.[12] Poslední dva verše ukázky pak uvádějí do souvislosti se Skácelem jiného, v básni explicitně nepojmenovaného a s Traklem v některých aspektech rovněž úzce souvisejícího

básníka Františka Halase, který je pochován na hřbitově v Kunštátě. Nad jeho hrobem pronesl Jan Skácel v šedesátých letech známý projev, převedený později do básně ze sbírky *Metličky.*

Trakl nepřestal znepokojovat ani mladší generaci autorů a v devadesátých letech se objevují hned dva velmi zřetelné důkazy, že Traklův odkaz je stále živý. Tím prvním jsou *Traklovy debakly* strakonického básníka Jiřího Staňka z roku 1998.[13] Jiří Staněk (narozen 1957), básník z tzv. generace Zeleného peří, které bylo publikování v letech normalizace velmi znesnadňováno, je autorem několika textů či sbírek věnovaných význačným osudům – jmenujme např. *Jedenáct poct Tychonovi*[14] nebo *Malé modlitby*[15], v nichž se autor zabývá osudem Jiřího Ortena. *Traklovy debakly* zastupují v tomto odnoží Staňkovy tvorby význačné místo – jejich autor je stejně jako Trakl (či výše zmíněný Jaroslav Bednář) profesí lékárník, což se v samotném textu projevuje jako jeden z prvků vnitřního souznění dvou básnických světů:

TRAKLOVY DEBAKLY

…
Hranice křivého dříví na dvoře
rychle rostla. Ostré slunce kreslilo
rukou Josefa Šímy. Ale doopravdy
vlastně si zahřešil jen srdečnou
erotickou jízdou s vlastní sestrou,
když si před tím píchli něco morphinu,
Jiříček Traklů.
…

Du mußt!
Řekl to jinak, pousmál se,
poválel perlu v dlani, obalenou
Lycopodiem, aby se neslepila.
Moc dobře věděl, jak moc klesla
vážková miska, když na ni sypal
Pulvis opii crudum, a věděl, že
barva se slije s lijákem hluku
podzimního podvečera, Gretl brzy
zazvoní u pohotovostního okénka
s máminou večeří, jablkem v županu.
Oba ze stejného uteru – hnízda,
Oba shodné informace v genech DNA,
…

Jiří Staněk se nezabývá ani tak světem Traklovy poezie, jako spíše vnějším světem básníka, jeho životními peripetiemi. A z této kapitoly pak vybírá hlavně dva prvky, které jistě měly vliv i na poezii: Traklovo experimentování s drogami[16] a pravděpodobný incestní vztah s mladší sestrou Gretou. Obě témata mají společný rys – byla ve své době tabu. Staněk se pokouší tato tabu otevřeně nazvat, aniž by však bylo jeho cílem šokovat či urážet. Jedná se o témata přitažlivá, znepokojující, a stejně znepokojivá je i Staňkova výpověď o „innsbruckém Ortenovi“ (viz následující strana):

…
Zkurvený innsbrucký Orten,
Zkouší mu přes sako bílý plášť.
Musí se zavřenýma očima mumlavě
odříkat složení Pilulae laxantes
bezchybnou latinou do toho se
mísí hmit bílé dětské zvědavé dlaně
honící mu ztopořený úd: sestra!
V papírových škatulkách jiné lepší
pilulky, rozřezávající hlavolam mozku.

Staňkovi se daří vykreslit ponurou tíživou atmosféru prostředí, v němž se Trakl pohyboval (laciné podnájmy, lékárna), a opět nechybí „traklovské rekvizity" jako např. podzimní mlhavý podvečer. Zjevný je i odkaz na český Traklův původ v závěru první strofy ukázky (*Jiříček Traklů*). Evidentní je snaha o vyvolání velmi konkrétního dojmu[17], který poměrně ostře kontrastuje s tradičně vnímaným (někdy příliš jednostranným) obrazem Trakla jako básníka tíživé, přesně nevyjádřitelné melancholie. Staněk svým až obsedantním přístupem k některým jistě podstatným prvkům Traklova života vlastně tento tradiční obraz nabourává a demytizuje.

Doposud jsme se (s výjimkou Bednářovy povídky a Čepova románu) zabývali poezií, respektive jednotlivými básněmi souvisejícími s traklovským tématem. Devadesátá léta dvacátého století však přinesla i rozsáhlejší dílo s prostým názvem *Trakl* – jedná se o hru mladého brněnského dramatika Marka Horošťáka.[18]

Marek Horošťák (narozen 1976), absolvent dramaturgie na Divadelní fakultě JAMU v Brně, je autorem již několika her[19], ale *Trakl* v jeho tvorbě zaujímá výjimečné postavení. Ze všech doposud zmiňovaných autorů se Horošťák Traklem zabýval v nejnižším (což ovšem znamená: Traklově věku nejbližším) věku. Marek Horošťák také není básník, ale dramatik, který pojímá téma Trakl v širších souvislostech, a svět Traklových veršů se divákovi (posluchači) otvírá především pomocí událostí z Traklova života. Ovšem na otázku: „Proč Trakl? Jak to tak na člověka přijde, že napíše hru o expresionistickém básníkovi?" autor v rozhovoru zveřejněném na internetu vypovídá: „Přijde to na člověka tak, že se mu líbí temnota Traklovy tvorby, začne si vymýšlet takovou pokřivenou postavičku, k ní přidává další postavičky, píše o nich takové scénky a pak to dá všechno dohromady a je z toho takové pásmo. Dlouho jsem to nechtěl dát nikomu přečíst, protože mi přišlo, že je to takový řev úchyla a že ta bolest, co je v tom, je moc. A taky že to je na někoho moc. Hodně lidí se ptá, co se tomu mému Traklovi stalo tak strašného, že má takové deprese a je tak příšerný na lidi okolo. To já bohužel nevím a mám s tím teď velký problém rozluštit, ze které částí mé psýchy to vlastně vyhřezlo a kde se to ve mně bere."[20]

Pro hru *Trakl* jsou příznačné posuny a interpretace oproti historickým skutečnostem – drama má dvě roviny, reálnou a halucinační, snovou. Vedle osudu básníka, na němž překvapí jednak některé – asi záměrné – rozpory se skutečností a jednak naopak místy udivující znalost detailů, svědčící o důkladné práci s materiálem, se pokouší vystihnout atmosféru doby, rozporuplné období rozpadu rakousko-uherské monarchie (jež je ztělesněna odlehčujícími monology císaře). Je však zjevné, že i Horošťáka na Traklovi přitahuje ne snad bouřlivý a tragický osud, ale jeho životní pocit, nevysvětlitelná tíživá melancholie, k čemuž se sám ve své odpovědi doznává. Horošťákův *Trakl* tedy rozhodně není dramatem biografickým, jakkoli je Traklova

biografie pro vývoj děje určující. Primárním impulzem je snaha o individuální vyrovnání se sama se sebou, ale i s dobou – a to formou zpracování traklovské látky. Marka Horošťáka tak lze nepochybně zařadit po boku básníků, které uhranula nejen poezie, ale i osobnost Georga Trakla.

Georg Trakl vystupuje v různých dílech české literatury pochopitelně za odlišných okolností, lze však říci, že to, s čím se ve výše zmiňovaných dílech či jejich částech pracuje, není přirozeně nikdy Georg Trakl jako postava z dějin literární historie (takový způsob práce přísluší literární vědě), ale různými způsoby se operuje spíše s mýtem Georga Trakla; s obrazem, který si o něm česká literaturu za výše zmíněných okolností vytvořila. Autoři se buď nechávají inspirovat tragickým životním osudem básníka (Jaroslav Bednář, Jiří Staněk), nebo kouzlem jeho hermetické poezie zprostředkované českému vnímateli Reynkovými nebo Kunderovými překlady (František Hrubín, Jan Čep, Zdeněk Kriebel). Ojedinělý je pokus o syntézu obojího formou rozhlasové hry (Marek Horošťák), stejně jako „záznam" Ludvíka Kundery, který formou autentické literárně ztvárněné vzpomínky spojuje literaturu o Traklovi a literaturu Traklem inspirovanou. Z hlediska časové posloupnosti lze vysledovat posun od zájmu o Traklovu tvorbu k zájmu o jeho životní osudy.

POZNÁMKY

1 BEDNÁŘ, Jaroslav. *Hvězdná tuláctví. (Výbor z veršů Jaroslava Bednáře)*. Praha 1989, s. 60.
2 Reihungsstil; jedná se o postup, v němž jsou za sebou dynamicky a bez souvislosti řazeny volné vjemy okolního světa; řadicí styl „objevili" raní berlínští tzv. groteskní expresionisté Jakob van Hoddis a Alfred Lichtenstein, ale užíval ho nezávisle na nich ve své rané tvorbě i Georg Trakl. Řadicí styl je rovněž často kladen do souvislosti s objevem a rozvojem filmové techniky.
3 BEDNÁŘ, Jaroslav. *Hvězdná tuláctví. (Výbor z veršů Jaroslava Bednáře)*. Praha 1989, s. 60.
4 Vojenský felčar Trakl byl po krvavé bitvě u Grodku v září 1914 okolnostmi postaven před úkol ošetřovat stovku těžce raněných vojáků, aniž měl potřebné prostředky či vybavení. Po dvou dnech se pokusil o sebevraždu; tento pokus však byl zmařen a Trakla pak kromě depresivních stavů z válečných hrůz navíc tížily obavy z postavení před vojenský soud, neboť pokus o sebevraždu se tehdy rovnal pokusu o dezerci a byl za něj ukládán trest smrti.
5 HRUBÍN, František. *Zpíváno z dálky*. Praha 1947, s. 78–80.
6 Ve stejné době, kdy vznikla Hrubínova báseň, tedy na rozmezí let 1938 a 1939 maluje Bohdan Lacina obraz s názvem *Imaginární portrét básníka Trakla*. Lacinu na rakouského básníka upozornil František Halas a jeho „portrét" je v souladu s názvem opravdu spíše malířovou interpretací Traklova vnitřního světa než jeho vnější podoby. Podobným pokusem zachytit Traklův vnitřní svět na jeho tváři bez ohledu na skutečné vzezření je už Traklův portrét z roku 1915 od Oskara Kokoschky.
7 Až poválečný podrobný výzkum prokázal, že Traklovy texty jsou z velké části vlastně pozoruhodnou a originální montáží citátů a postupů jiných autorů – uvádí se zejména Jean Arthur Rimbaud, Novalis, Fjodor Michaljovič Dostojevskij a Friedrich Hölderlin.
8 ČEP, Jan. *Hranice stínu*. Praha 1947, s. 50–51. Na konci knihy jsou uvedeny překlady básní, ovšem jméno překladatele chybí – dnes se ví, že anonymním překladatelem obou ukázek z Traklových veršů byl Jan Zahradníček.
9 KRIEBEL, Zdeněk. *S erbem lipového listu*. Praha 1971, s. 16
10 TRAKL, Georg. *Básně*. Přeložil Ludvík Kundera. Praha 1965
11 KUNDERA, Ludvík. *Sny též*. s. 51. Brno 1995, s. 51
12 Podle vzpomínky pana Ludvíka Kundery to byl dokonce právě Skácel, kdo myšlenku poutě k Traklově hrobu navrhl.
13 Zatím nevydaný rukopis.
14 Jedná se o text z r. 1977, který r. 1999 vydalo nakladatelství Welles.

15 Salamandra, Strakonice 2001.
16 Patrně přivedl k drogám i svou mladší sestru Gretu.
17 Ovšem historicky ne zcela správného – Greta Trakla nikdy přímo v Innsbrucku nenavštívila.
18 Toto drama, které se umístilo ve finále soutěže o původní hru Nadace Alfréda Radoka v roce 1998, bylo poprvé ve formě scénického čtení uvedeno v Eliadově knihovně v Divadle Na zábradlí (režie Jan Šprincl) a v březnu 2002 jej v režii J. A. Pitínského uvedl Český rozhlas Vltava. V hlavních rolích Jaroslav Plesl (Trakl), Pavel Liška (Karl), Marie Ludvíková (Greta) a Leoš Suchařípa (císař).
19 K nejznámějším patří Mein Faust.
20 Http://mujweb.atlas.cz/kultura/petr-koliha/horoscak.htm

LEBEN UND WERK VON GEORG TRAKL – EIN THEMA FÜR TSCHECHISCHE DICHTER?

Zusammenfassung

Der österreichische expressionistische Dichter Georg Trakl (1887–1914) hat im 20. Jahrhundert einen bedeutenden Einfluss auf tschechische Literatur gehabt, v. A. dank den frühen Übersetzungen seiner Lyrik ins Tschechische von Bohuslav Reynek (1917 und 1924) und später von Ludvík Kundera (1965 und 1995). Ausser indirekten, aber wichtigen Einflüssen von seiner Poetik der unerklärbaren Melancholie z. B. auf Werk von František Halas findet man auch direkte Einflüsse, wo das Leben oder das Werk von Gorg Trakl thematisiert wird. Zu solchen Werken gehört eine Erzählung *Cizinec na zemi* (Ein Fremdling auf der Erde) und ein Gedicht von Jaroslav Bednář (1928), Gedicht *Čtenář u řeky – nad básněmi Georga Trakla* (Leser am Fluss – über Gedichten von Georg Trakl) aus dem Jahre 1938 und Trakls Gedichte erscheinen auch im Roman *Hranice stínu* (Die Grenze des Schattens) von Jan Čep (1935). Gestalt des Dichters wird auch in manchen Werken der tschechischen Literatur in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts thematisiert – in Gedichten von Zdeněk Kriebel, Ludvík Kundera und Jiří Staněk. Eine besondere Stellung hat das Drama *Trakl* (aus dem Jahre 1998, als Rundfunkspiel im Jahre 2002 realisiert) vom jungen Dramatiker Marek Horošťák.

Translation © Radek Malý, 2004

Mgr. Radek Malý
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
<radekmaly@atlas.cz>

© Radek Malý, 2004

AUPO, Fac. Phil., Philologica 84 (2004)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA PHILOLOGICA 84 – 2004

HISTORICKÁ PODOBENSTVÍ OLDŘICHA DAŇKA

ALENA ŠTĚRBOVÁ

„Divadlo musí mluvit k současnosti, jinak je nesmyslné. U dobrého divadla si musím říkat – to je přece taky trochu o mně. A historie je moc často o nás, byť v jiných podmínkách a v jiných kostýmech. Ale většinou daleko drastičtěji, nežli v dnešních časech. Taky se přitom dozvíme, jak to skončilo – a většinou úplně jinak, než jak to ty dějinné postavy zamýšlely. Dějiny nám občas řeknou, kolik vášní, sil, životů se vynaložilo na věci úplně lhostejné a pro společnost naprosto bezvýznamné.“

(Oldřich Daněk, 26. 4. 1997)

Každý dramatický text o jakékoliv společenské události zachycuje svým způsobem minulost. Za historickou hru považuje ovšem literární věda i teatrologie pouze takové dílo, kdy se děj odehrává v tak vzdálené minulosti, že autor nemůže počítat s vlastní čtenářovou a divákovou životní empirií, ani s empirií zprostředkovanou pamětníky, která by mohla autorův obraz minulosti ověřovat. Dramatik nebo prozaik se opírá o historické prameny, resp. o příslušnou odbornou literaturu a podle Josefa Hrabáka „se zvětšuje jeho umělecká odpovědnost“. (1983:121–156) Literární vědec doporučuje rozlišovat mezi historickým dílem v užším slova smyslu a dílem „z historie“ a výslovně konstatuje, že je třeba „se ubránit lehkomyslné projekci současnosti do minula“, zobrazený hrdina by sice měl také „nějak promlouvat k dnešku“, ale „zobrazení postav musí odpovídat dané době“. Citované teze, formulované v souvislosti s historickou prózou, můžeme ztěží přijmout v případě scénických umění. Dramatický hrdina je většinou autorem vytvářen a interprety dotvářen záměrně tak, aby promlouval k současnému divákovi. V těch nejlepších případech skýtá i v historii zaklíněný dramatický text možnost nových interpretací také ještě dalším generacím. Bylo by tedy zřejmě chybou, kdybychom po dramatikovi žádali, aby striktně rozlišoval mezi jednáním člověka minulé doby a předpokladem, jak by v určitých situacích jednal (nebo měl jednat) člověk dnešní.

Oldřich Daněk (1927–2000) je autorem zhruba šedesáti dramatických textů (divadelní a rozhlasové hry, filmové a televizní scénáře) a výrazná část z nich je obvykle řazena k historickému žánru (*Prométheus, Sklenka krétského vína, Čtyřicet zlosynů a jedno neviňátko, Dva na koni, jeden na oslu, Bitva na Moravském poli, Vévodkyně valdštejnských vojsk, Kulhavý mezek, Jedno jaro v Paříži, Vy jste Jan, Jak snadné je vládnout aneb Karel IV. – Autoportrét,* série *Hříček o královnách* aj.). Do středověku je situován i děj Daňkových tří románů (*Král utíká z boje, Král bez přílby* a *Vražda v Olomouci*). Právě tyto prozaické texty vyvolaly příkré

výhrady literární kritiky: Daněk píše více o svých individuálních představách a ne o objektu samém; autor si usnadňuje svou úlohu, ale zároveň diskredituje možnost objektivního poznávání historické pravdy; zápletky jsou lacinou fikcí; výklad událostí a charakteru postav je autorem předkládán jako pouhá možnost atd.[1]

Budeme-li ovšem kritické výhrady k subjektivnímu výkladu dějinných událostí, fiktivním zápletkám a posunům v určení charakteru postav chápat pouze jako prostá konstatování, pak je paradoxně můžeme akceptovat. Oldřich Daněk uplatňuje jako autor skeptický nadhled, ve všech svých historizujících textech vyjadřuje skepsi k poznání minulosti. Dosavadní výklad historické makrostruktury (přehledný sled základních událostí) Daněk převážně respektuje, ale v mikrostruktuře (podrobnosti běžného života) posunuje a relativizuje učebnicový výklad vztahů, záměrů i činů. Nepředstírá historickou věrohodnost dramatických situací, často uplatňuje princip divadla na divadle, jedinec je podle dramatika vlastně herec, který se neustále převléká, i postavy nesoucí skutečná historická jména jsou často zaměnitelné nebo jsou postaveny do historiografií nepředpokládaných situací. Naši minulost netvoří podle Daňka velké dějiny, přehledný sled historických činů a moudrých sentencí, ale je to naopak dění plné osobních zájmů a intrik.[2]

Skutečnou divadelní událostí osmdesátých let (pokud jsme ochotni připustit, že i normalizační éra měla skutečné umělecké události) bylo uvedení Daňkovy hry *Vévodkyně valdštejnských vojsk* (premiéra 4. prosince 1980 na scéně Tylova divadla, Národní divadlo Praha). Po pražské premiéře následovala během osmdesátých let řada dalších premiér na mnoha českých a moravských scénách (k těm, které mě silně zaujaly, patří kromě pražského Macháčkova pojetí také Tarantova olomoucká a pardubická interpretace).

Působivá divadelní mozaika, obdivuhodná scénická freska, skupinový portrét z času dlouhé války, láska uprostřed řinčících zbraní, touha žoldnéřů zabít válku, to jsou nejčastější formulace v dramaturgických a kritických výkladech Daňkovy hry. Kompozičně jde o retrospektivu první poloviny třicetileté války, která je s využitím epického principu „předváděna" a neustále s odstupem komentována. Ideově a tematicky koresponduje Daňkova hra s názorem britské historičky C. V. Wedgwoodové, který je v popularizující české historické literatuře v souvislosti s třicetiletou válkou citován: „Třicetiletá válka byla absolutní katastrofou, protože nebyla nijak nutná a na jejím konci nebylo prosazeno žádné právo. Nevyřešila žádný z problémů. Morálně škodlivá, hospodářsky ničivá, společensky degradující, ve svých příčinách zmatená, ve svém průběhu nestálá, ve svých výsledcích marná zůstává tato válka vynikajícím příkladem nesmyslného konfliktu v evropských dějinách."[3]

Složitá syžetová výstavba *Vévodkyně valdštejnských vojsk*, hierarchizace jednotlivých událostí tím, jak jsou řazeny, prezentovány a komentovány, volná manipulace s časem a prostorem – to vše sbližuje Daňkovu hru s epickým divadlem. V historických románech Daněk podle Josefa Hrabáka nedosáhl potřebné rovnováhy mezi „vědecky zjištěnými poznatky o minulosti a uměleckou fikcí". (1983:121–156) Dramatický text chápu jako samostatný literární artefakt a bez ohledu na následnou divadelní konkretizaci (scénografickou, hudební, režijní, hereckou interpretaci, která může vazbu na historické osoby a reálie výrazně posunout) připouštím, že jisté rovnováhy mezi zjištěnými fakty a fikcí by autor v historické hře dosáhnout měl. Jinak se totiž vystavuje nebezpečí, že celé historické podobenství nebude přijato jako pravdivé. Zcela iluzorní je však představa, že by dramatik mohl ve vymezeném čase a prostoru respektovat

do podrobností výsledky soudobé historiografie. Valdštejnova osobnost bývá v odborné i v popularizující literatuře charakterizována jako osobnost bastardní: až neuvěřitelný mocenský i majetkový úspěch Albrechta Eusebia Valdštejna byl založen na intrikách a promyšlených transakcích, na rozdíl od mnohých jiných českých pánů nehledal východisko čestnější, neuvažoval o tom, co je spravedlivější, ale o tom, co je výhodnější. Poprvé „vydělal" sňatkem s bohatou venkovskou vdovou, podruhé na bělohorské tragédii, jeho přestup z českobratrské víry ke katolictví byl zcela účelový, následovaly finanční spekulace v době pobělohorských konfiskací, druhý sňatek mu vynesl vévodský titul (1623, Isabela Kateřina z Harrachu). *„Jediná vévodkyně, se kterou se tento muž oženil, se jmenovala válka,"* konstatuje prostřednictvím postav hry dramatik. Vinen válkou se na rozdíl od žoldnéřů a žen necítí.

Oldřich Daněk sice otevírá hru rokem 1634 ve Stříbře, ale vzápětí se ve vzpomínkách vojáků a „fraucimoru" vrací do Olomouce, k „zásluhám" z roku 1619, kdy Valdštejn zachránil pro císaře peníze moravských stavů. Ve skutečnosti šlo o dezerci i s pokladnou regimentu (z Olomouce do Vídně).

Další historická fakta, která pozorný čtenář či divák i z letmých poznámek v dialogu hry postřehne: zatčení Kryštofa Haranta z Polžic v roce 1621, Valdštejnovo jmenování vrchním velitelem branných sil říše Habsburků v roce 1625, zmíněny jsou oba horoskopy vypracované astronomem Janem Keplerem (Valdštejnův úspěšný mocenský vzestup se „naplňoval" podle Keplerova horoskopu z roku 1608, druhý horoskop z roku 1624 varoval před krajně nepříznivými okolnostmi pro rok 1634). Autor nám napoví, že v roce 1628 ještě získává Valdštejn titul generála celého císařského loďstva a generála nad Atlantským a Baltským mořem, připomenuto je Řezno v roce 1630 a sjezd kurfiřtů, po němž je Valdštejn odvolán, i pověstná bitva o Magdeburg[4], v níž velel generál Tilly. Mezi pětadvaceti postavami hry zaznamenáme mimo jiné i jméno Maxmiliána Bavorského, Ottavia Piccolominiho či irského žoldnéře Waltera Deverouxe, o kterém není jasné, zda byl v Chebu Valdštejnovi katem nebo vrahem. Informovaný percipient (z četby, studia) vnímá pochopitelně jednotlivé situace a komentáře k nim snadněji, znalost historických reálií může zvětšit vnímatelovo interpretační pole, ale rozhodně není podmínkou pro umělecký zážitek. V tomto směru jsou mnohem důležitější postavy tří žoldnéřů a trojjediná „vévodkyně" valdštejnských vojsk, modeloví zástupci těch, kteří na válku a na každé násilí doplácejí vždy nejhůře.

Vraťme se však k postavě Valdštejna. Podle strukturalisty Jiřího Veltruského ani největší omezení konkrétních rysů osoby nemůže dramatickou postavu zbavit významové bohatosti. Ubíráním konkrétních rysů je osoba pro percipienta zobecňována. (1999:78) Znakovou verzi Valdštejnova charakteru buduje Daněk konfrontací různých významových kontextů, přičemž inklinuje k epice především tím, že postava Valdštejna není postavou jednající, jak bychom to u dramatického válečného hrdiny předpokládali, ale jednotlivé události jsou jako příběh vyprávěny a v novém významovém kontextu komentovány.

Oblíbeným dramatikovým postupem bylo „rozdvojování" postav, titulní postava (ona skutečná „vévodkyně" valdštejnských vojsk) má ve hře dokonce trojí podobu.

S motivem dvojnictví se v evropské literatuře setkáváme v různém pojetí. Jedním z mystických templářských emblémů je emblém znázorňující dva jezdce na jednom koni, což je podle Daniely Hodrové rytířský předobraz pozdějšího dvojníka. (1993:162–174) Obecně známé je romantické zosobnění sváru dobra a zla v lidské podstatě, rozpolcení člověka do dvou bytostí,

svár bytosti „přírodní“ a bytosti „zdánlivé“. Dvojníci-přátelé naopak mohou vytvářet fiktivní představu dokonalé osobnosti. Poetika expresionismu upřednostňuje vize, halucinace, rozmluvy postavy s osamostatnělou částí své bytosti. Méně frekventované je dvojnictví oživlých věcí, dvojnictví jako fixní idea, dvojnictví pasívního symbolu a aktivní bytosti.

Oldřich Daněk využívá motivu dvojnictví převážně k rozlišení změn povahových rysů člověka v souvislosti s jeho věkem (výrazně například také ve hře *Jak je snadné vládnout aneb Karel IV. Autoportrét*).

V expozici je představen Valdštejn z roku 1634, autor doporučuje, aby se inscenátoři drželi Brožíkovy představy mrtvého bosého Valdštejna v bílé noční košili s dlouhou, úzkou, rozcuchanou bradkou. Vzápětí se, v souvislosti s návratem v čase do roku 1619, k V 34 připojuje o patnáct let mladší Albrecht Eusebius Valdštejn, plukovník moravských stavů. Z kontextu pochopíme, že jeho cesta k moci začala dezercí a zradou: *„Olomouc nebyla krádež, Olomouc byla investice.“* (VVV:15) S obecně vytvořenou představou legendární postavy koresponduje počáteční plukovníkova strohost, mrazivost, vyprahlost. Existence dvou Valdštejnů (V + V 34) umožňuje dramatikovi, aby vnitřní rozpornost postavy, která by mohla být projektována do série monologů, modelově vyjádřil průběžným dialogem mezi V a V 34. Teoreticky to koresponduje s Veltruského pojetím monologu jako skrytého dialogu mezi dvěma kontexty, v něž je rozpolcena mluvící osoba. (1999:67) V dramatickém čase pak autor docílí propojení přítomného času s minulým (lyrického s epickým), což mu umožní nejen provokování percipientovy dourčovací hodnotící aktivity (termín Ingardenův), ale zároveň i hodnocení situace v užším smyslu, dramatikovo hodnocení výslovné. Jako příklad můžeme uvést charakteristiku pověstného vítěze bitvy na Bílé hoře v dialogu V + V 34.

„V: *Generál Tilly je skvělý vojevůdce...*
V 34: *Generál Tilly je starý blbec.*“ (VVV:48)

Ale také například „sebehodnocení“ typu:

„V: *Dokázal jsem to. Sirotek z malé heřmanické tvrze, nejdříve knížetem, pak vévodou.*
V 34: *Byl jsem věc mdlá, nemocná a hlúpá.*“ (VVV:24)

„Mrtvý“ Valdštejn (V 34) je dramatikem koncipován jako směsice nabubřelosti a pýchy na jedné straně a úslužné pokory vůči své dřívější podobě (V) na straně druhé. U „živého“ Valdštejna je zvýrazněna především poslední fáze života, kdy vévoda ztrácí všechny lidské hodnoty.[5]

„V: *Prý ta nemoc nosí skvělé schopnosti. Komplex vícecennosti. A ovšem bolest.*
V 34: *Trochu podagry, to je všechno.*
V: *Měls vůbec něco rád, starý? Měls někdy něco rád?*
V 34: *Měl ... Koně.*“ (VVV:36)

V postupujícím dramatickém čase se nemoc projevuje pochopitelně na stárnoucím, tj. mladším z obou Valdštejnů, takže mrtvý V 34 nabývá pomalu převahu nad roztřeseným a nemohoucím V. Skutečná historická postava rozdělená ve dvojníky se mění v symbol, v legendu. V Daňkově pojetí je ovšem tato legenda spojena s notnou dávkou ironie a skepse.

Fiktivní linii historického příběhu reprezentují tři žoldnéři (Rejtar, Písař a Profous) a markytánka Magdalena ve třech podobách (dívka Marie Magdalena, žena Magdalena Marie a nejstarší z fraucimoru Lena). Oni ve zkratce „vyprávějí" historii prvních patnácti let třicetileté války a spolu s dalšími čtyřmi žoldnéři, kteří střídavě představují více jak dvacet dalších postav, „sehrají" některé klíčové scény této války.

Rejtar se sám představuje jako *„naverbovaný katolík v Olomouci 1619 – a k tomu zavřený v plukovním kriminále",* kterého právě pustili krást. Olomouc byla pro Rejtara past. *„Teď je třicátý duben 1619, Matyáš Thurn obsadil Brno, Valdštejn teprve utíká z Olomouce a já se chci ženit. Já ještě nic nevím o žádné Magdaleně Marii, nic o ní nevím."*

Jejich názor na válku? Na Staroměstkém náměstí[6] bylo popraveno 27 českých pánů,

„27 mrtvých dnes napočteš v každé vesnici, kterou projel nějaký pluk – a najděte mi vesnici, kterou ještě neprojel". (...) *„Voják je druhé nejkrásnější povolání, pokud ovšem zrovna není válka."* První je ovšem *„jakékoli jiné".*

(...)

„Peníze dělají válku, válka dělá peníze."

(...)

„Rejtar: *Taky můžete k nám, k císařským. My bojujem...zač my to bojujem?*

Písař: *To máš jedno. (...)"*

(VVV:7–25)

Váleční kamarádi – Rejtar, Profous a Písař – chtějí zabít válku, pronásledují je ovšem pochyby, zda to neznamená *„zabít sebe (...) my jsme válka (...) Střílejte do Valdštejna, do Ferdinanda. (...) Netvrďte, že my tři jsme vinni. Je třeba zabít válku."*

Vévodkyně valdštejnských vojsk – to je v historickém podobenství Oldřicha Daňka přitažlivá mladá Marie, dobře vychovaná protestantská dcerka, protřelá a triviální Magda i předčasně zestárlá, vše chápající a s mnohým smířená Lena. Trojí podoba ženy, jejíž osud usměrňovala válka.

„Marie: *Nechci být žena vojákova.*

Rejtar: *Chci s tebou mít děti, chci se o ně starat.*

Marie: *To voják nemůže.*

Rejtar: *Nebudu vojákem!*

Marie: *A čím? Čím je možné být v dobyté Opavě za dánského tažení?"*

(VVV:29)

Výjimečný znakový význam má v celém příběhu Rejtara a Magdaleny Marie zvolání: *Hej! Rejtare!* Případně: *Hej, vojáčku!* Rozhodující je měnící se intonace, která zřetelně posunuje význam zvolání.

„*Hej! Rejtare! Milovat! Až na to bude doba!*"

(...)

„Rejtar: *Svým způsobem všecky ženské znají všecky pluky, co náhodou táhly kolem.*"

Rejtarovu ženu odvlekl voják s fialovým peřím a Rejtar se později domnívá, že právě jeho

zabil, ale zabil ho zezadu. *„Co je to za právo, co dovoluje člověku zabíjet zezadu?“* Za deset let začíná být pomalu jedno z které strany tě zabijou. Zabil ale někoho zcela cizího, neprávem, *„neměl utíkat, neměl mít fialové peří“*. Mít moc svědomí, to škodí. Ti s fialovým peřím jsou většinou lotři.

Žena – Marie, Magda, Lena – namítá: „*vy znáte nějaké zabíjení právem?*“ A nakonec té nejmladší, ještě neposkvrněné dává autor největší právo zbavit armádu Valdštejna, proti kterému se obrací zloba válečníků: „*I když bude po něm, ještě ho ponesem. (...) Jděte do Chebu! Koukejte mazat do Chebu, už vás máme všichni dost.“*

Kdy, jak a kdo ho zabije?

„Marie: *Já! Dejte to mně! A neříkejte mi, že to tak nebylo. Já mám právo zabít ho především, za všecky ženské.*

Lena: *Za všecky ty vojáky, co táhli kolem – a nejenom za ty, co byli mordovaní. Taky za ty, co nám jich bylo líto! Co čumíte? Půjčte jí kord.“*

(VVV:70 –72)

Právo „zabít válku“ je jí však upřeno.

V závěru hry, při setkání s Rejtarem, už má podle autora Marie Magdalena pouze podobu Magdy a Leny:

„Rejtar: *Řekni – hej, rejtare.*

Magda (zdůrazní trivialitu): *Hej, rejtare... Už to nejde.*

Rejtar: *Třeba budem mít děti. Třeba se dožijou.*

Magda (skepticky, už je to teď jedno): *Jaképak jsi teď víry, co?*“

Generalita si opět rozděluje statky a peníze.

„Magda: *Děkujte bohu, že je válka! Aspoň můžete říkat, že kdyby nebylo války, byli byste docela slušní lidé! A vy jste chtěli změnit čas? Tak jestli jste si náhodou nevšimli, tak čas proměnil vás!* (VVV:74)

Linii historickou – epizující komentář má vždy jedna z hlavních postav – obvykle střídá dramatičtěji pojatá linie intimní, ale zároveň zobecňující. V postavách žoldnéřů a fraucimoru modeluje Daněk obecně lidské vlastnosti, nejsou to obrazy válečníků 17. století. Tak jako v ostatních svých uměleckých textech autor ani v historickém podobenství *Vévodkyně valdštejnských vojsk* nepředstírá dobovou věrohodnost, v dramatických paralelách provokuje percipienta k úvahám o mravní odpovědnosti a o vztazích mezi jedincem a „velkými“ dějinami. Vypravování příběhu, přerušované dramatickými sekvencemi, není brechtovsky strohé a racionální. Promluvy mají výraznou znakovou funkci, autor se nevyhýbá metaforám, syntéza přítomného času s časem minulým nese s sebou střídání principu epického a lyrického. Při analýze textu hry nám nemůže uniknout autorova vstřícnost k divadelním inscenátorům, způsob Daňkova vyprávění, jeho smysl pro gag, vtip, situační komiku provokuje dynamickou divadelní interpretaci.

Dobovou věrohodnost autor nepředstírá ani v jazykové stylizaci promluv. Vulgární výrazy se střídají s obrazným vyjadřováním. V týchž Rejtarových replikách najdeme vedle nadávek (*drž hubu, sakra, říkám, abys držel hubu*) úvahy typu:

„Rejtar: *Copak jsem si ji vybíral, copak byla vůbec ještě nějaká jiná chvíle?! Kdybych si moh vybrat, tak jsem si vybral jiné století.*“

(...)

„Rejtar: *Buď jsme je měli opravdu zabít, nebo jsme měli jít od toho! Aspoň u toho nebýt, když nic jiného.*“

(VVV:20, 58)

V závěru hry Daněk znovu zdůrazňuje princip divadla na divadle. *„ Vyprávění o čase – to je divadlo. “*

Při snaze interpretovat text posledního velkého Daňkova historického dramatu *Jak snadné je vládnout aneb Karel IV. Autoportrét* (poprvé uvedeno v únoru 1993 v Divadle na Vinohradech) musíme předpokládat poměrně značné napětí hned několika „horizontů“ (termín kostnické interpretační školy).[7] Oldřich Daněk jako autor hry interpretuje už výběrem faktů základní historický horizont (doba Karla IV.) a předpokládáme, že záměrně konfrontuje dobu vzniku hry (zřejmě konec osmdesátých a začátek devadesátých let) s některými aspekty zmíněného historického horizontu. Dramatický text („cizí horizont textu“) byl však v roce 1993 divadelně zveřejněn a inscenace je pro nás, přizpůsobíme-li si terminologii, „cizím horizontem divadelní interpretace“, která však zřejmě zpětně ovlivnila konečnou podobu knižního vydání hry. „Vlastním horizontem interpreta“ bude teprve naše současné vnímání (četba textu, případně zhlédnutí nového nastudování hry). Znamená to tedy, že bychom měli při interpretaci hry *Jak snadné je vládnout aneb Karel IV. Autoportrét* brát v úvahu společenskou atmosféru z přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století (doba vzniku textu hry), společenskou atmosféru první poloviny devadesátých let (doba prvního uvedení hry) a vztah tohoto dějinného období k etapě vlády Karla IV., případně k Daňkově interpretaci stavu a vývoje české společnosti ve 14. století.

Obdobně jako historická postava Valdštejna ve *Vévodkyni valdštejnských vojsk* je Karel IV. v *Autoportrétu* (dále A) rozdělen do dvou rolí. Vedle císaře dává Oldřich Daněk značný prostor lehkomyslnému mladíkovi Karlovi, v dialogu jsou alespoň letmo připomenuty křivdy, kterých se na Karlovi a jeho matce dopustil otec. Postava Jana Lucemburského je modelována s pomocí několika všeobecně známých informací: marný zápas s domácí šlechtou, ideály rytířství (včetně rozhazovačnosti a lehkomyslnosti), utopení *„prašivého francouzského ranhojiče“,* protože mu nezachránil nemocné oko“*,* bitva u Kresčaku a předem jistá smrt slepého panovníka (1346).

Dramatik volí opět formu retrospektivy, císař Karel IV. v pokročilém věku (v roce úmrtí – 1378) bilancuje, píše paměti. Dějovou osu hry tvoří sled vzpomínek, dílčích výjevů, které jsou komentovány z pozice mladého Karla i z pozice skepsi propadajícího císaře. Možnost zveřejňovat vnitřní rozporuplnost psychiky mocného člověka formou dialogu se svým mladým já autor tentokrát ještě posílil maskou šaška. Maskou, která člověka zbavuje oné pověstné masky pirandellovské a umožňuje říkat i králi a císaři to, co si jeho mladší dvojník skutečně myslí. Šaškovskou čepici si střídavě nasazuje Karel-mladík i Karel IV., takže „nazývat věci pravými jmény“ bez diplomatické opatrnosti může díky šaškovské čepici i císař, „*oba zároveň jsou si svými šašky“*. (A:9)

Karel IV. je v „paměti národa“[8] zafixován jako ideální panovník, mimořádně na svou dobu vzdělaný šlechtic, král, za jehož vlády české země hospodářsky i kulturně neobyčejně vzkvétaly a Praha se stala evropským centrem. Oldřichu Daňkovi však zjevně nejde ani tak o Karlovu evrop-

skou politiku jako o její vztah k morálce, o zřejmou neslučitelnost politické moci a jakýchkoliv ideálů. „Platí pro Karla IV. dvojí morálka – jedna císařská, jedna soukromá? Daňkova jevištní konfrontace je vedena smyslem pro aktuální tázání, ale současně úsilím překročit v odpovědi uzavřený horizont konkrétní doby," konstatuje Petr Bílek, editor knižního vydání hry. (A:5).

S historickými reáliemi nakládá dramatik velmi volně především pokud jde o jejich umístění v dramatickém čase. Z chóru „bílých tváří" vstupují do dějových epizod často postavy-stíny, které v historickém časovém horizontu buď nemohly být na daném místě, nebo dokonce patřily mezi nebožtíky. Z Karlových manželek je centrální postavení vyhrazeno Blance z Valois (a to během celé hry), ale do příběhu vstupují jak další tři Karlovy ženy[9], tak Kateřina, milenka z „italské romance" šestnáctiletého Karla. Přesunem často důležitých informací do vedlejšího textu hry vzniká dojem knižního dramatu a záleží na režii, jestli text z poznámkového aparátu začlení do inscenace využitím chóru, některé z postav, případně technického média apod. Osoby (celkem je jich 18 a autor obdobně jako ve hře *Vévodkyně valdštejnských vojsk* nepředpokládá, že bude tomuto počtu odpovídat počet herců), mají jména vlastně jenom ve vedlejším dramatickém textu, vzájemně se jménem oslovují minimálně, divák ztěží může postihnout, které skutečné historické postavy byly pro autora inspirací.

„Rázně a téměř ve formaci vcházejí čeští páni Petr z Rožmberka, Vilém z Landštejna a Jindřich z Lipé, s nimi jeden v kněžské sutaně, říkejme mu Arnošt z Pardubic, ačkoliv to nemohl být on, ten byl v té době na boloňských školách. Ve skutečnosti to byl vyšehradský probošt Jan Volek, ale co na tom záleží a kdo si má pamatovat celou tu galerii mužů, stejně je jmenujeme jen v literární podobě textu. Vždyť ten rozhovor se ani neodehrál v Lucce, ale v Meranu a nevyprávíme dějiny, byť se snažíme být i k nim poctiví. I ti páni mohou být jiní, Bušek z Velhartic například nebo Ota z Bergova – Petr z Rožmberka padne v bitvě u Kresčaku a my ho přesto necháme žít. Je to prostě české panstvo. Umím si je představit dokonce i v nehybných maskách – a totéž platí s výjimkou Blanky z Valois o královnách." (A:24)

Jan Lucemburský jmenoval šestnáctiletého Karla správcem italských měst; *„Karel se choval nevázaně, poskvrnil nemálo cizích lůžek...,"* konstatuje později ve hře italský kronikář. Ženatý mladík (oženěn s Blankou z Valois byl již v devíti letech) se zamiloval do stejně staré Kateřiny z rodu Fillippi. Nejenže jí slíbí věčnou lásku, ale uvěří, že ke smíření dvou znesvářených rodů postačí jeho přání a prosté podání ruky představitelů obou rodů: *„Jsem váš pán a toto je mé přání."* (A:21) Idealistická představa zákonitě není naplněna, po Karlově odchodu z Luccy do Čech se spor vyhrotí, rod Fillippi je rodem Spinnollů vyvražděn a Kateřina ukřižována. Na pozadí jeviště se po odvyprávění tohoto dílčího tragického příběhu objevuje první „oběšenec" jako připomínka prvního velkého Karlova hříchu. Postupně během představení oběšených loutek přibývá, nejvíce jich z výšky provaziště padá v Pise před císařskou korunovací.

K tragédii v Lucce se Daněk vrací v závěru první části hry ještě jednou, tentokrát v dialogu krále Karla s šaškem (Karlovo druhé já).

„Slíbil jsem jim vládnout. – A šašci nejsou soudci jestli jsem za to zaplatil moc velkou cenu. Ty můžeš kdykoli přestat být šašek, odložíš rolničky a nikdo je nebude postrádat. Ale já nemůžu přestat být král! Já se nemůžu zařadit mezi všechny ty, co mě obklopují a jenom se dívají. Chápeš to? (...) Já jsem se jako král narodil a nemůžu toho nechat, protože se mi zachtělo, protože jsem unaven a protože mám všeho dost."

Replika mrtvé Kateřiny posune epizodu k obecnějšímu významu:

„Kateřina: *Třeba jsme se narodili do špatných časů!*
Císař: *Nikdy v téhle zemi žádné lepší nebyly...*“ (A:47–48)

V popularizující historické literatuře bývá často zdůrazňována snaha Karla IV. o pořádek v zemi, o spravedlivé potrestání lapků a všech škůdců české země. Dramatik i tuto historickou tezi relativizuje. Na otázku jednoho z chycených lapků *„proč já, proč to mám odnést za všechny ostatní, co odtud budou odjíždět v sedle vedle tebe“*, odpovídá císař, jemuž v tuto chvíli šaškovská čepice umožňuje naprostou otevřenost:

„Protože jsme táhli kolem a měli náhodou dost vojska. Protože kočky si olizují vousy. Protože králův kůň potřeboval překovat a pánové se nudili. Protože duben je chladný. Zkrátka – náhoda je hňup, Mikuláši z Potštejna, a ty budeš, abych tak řekl, viset v zastoupení.“ (A:34–35)

Z historických reálií 14. století sleduje Daněk ve zkratce vztah Karla IV. k Ludvíku Bavorskému a Ludvíku Braniborskému, peripetii přátelství s Pierrem de Rosiersem, pozdějším papežem Klimentem VI., epizodu spojenou se jménem římského tribuna lidu Coly di Rienzo, proměňující se vztahy s českou šlechtou, vazbu na Arnošta z Pardubic a Jana Očka z Vlašimi, který později nazval Karla IV. „Otcem vlasti“. Rychlý sled replik s historickými informacemi se zvláště v druhé části hry stává i pro historicky informovaného laika dost nepřehledným, takže se do popředí dostávají spíše s morálkou související dialogy šaškovskou čepicí střídavě obdařených Karlů.

Moudrost stáří? *„Je lepší nevědět než vědět“* – *„Pak nechci nikdy zestárnout“*; *„Moudrost stáří je něco jako medvěd v křivoklátských lesích. Víš, že tam určitě někde je, ale zřídka se dá vidět.“* (A:33)
„Třeba je důležitější za koho se pokládáš, než kdo opravdu jsi.“
(...)
„Dokud nevládnete, neumíte si ani představit, jak obludné je vládnout.“ (A:62)
„Jestliže louži pojmenujete, nepřestane být louží.“
(...)
„Vládnout se nedá proti někomu, vládnou se dá jenom s někým.“ (A:65)
„Karel: *Pane strýče, vaše velká chvíle nebyla, když jste řekl – už nejde být Alexandrem Velikým. Vaše hvězdná slova zněla – a je dobře, že to nejde.*
(...)
„Císař: *Ty jsi blázen, ty máš rolničku. Ty smíš nevědět, neznat, nevšimnout si, pominout, ty ano. Ne já.*“ (A:81)
(...)
„Karel: *A všecko už teď bude snadné, snadné, snadné...*
Císař: *Proč musí šašek vždycky nasypat sůl do rány? I ve velikých chvílích?*
Karel: *Je to vaše rána a vaše sůl.*“ (A:86)

Tezovitě Daněk připomíná i Karlův stavitelský a kulturně společenský program, zásluhy o výstavbu gotické Prahy, o univerzitu, arcibiskupství a i v tomto směru relativizuje, tentokrát prostřednictvím Miliče z Kroměříže: *„Myslíte na kamení. Myslíte příliš mnoho na kamení a málo na duši.*“ (A:46) Ale i závěrečnými pochybami samotného císaře: „*Z mostu přes Vltavu*

jsou jenom dva oblouky, katedrála nestojí, Angličan se už zase hádá s Francouzem, jsou dva papežové, Nové Město jsou sotva hradby a pár domů... Všeho je jenom půl! (A:88)

Nejednou může při četbě hry *Autoportrét* vzniknout dojem, že Daněk-režisér má tentokrát převahu nad Daňkem-dramatikem. Vedlejší text dramatu je mimořádně rozsáhlý. Autor podrobně předepisuje nejen rozvržení scény, barvu kostýmů, líčení herců, ale i charakter hudby, detailní pohyb herců, dokonce i nonverbální mimické reakce herců a intonaci (např. „dává najevo, že se svým šaškovstvím nesouhlasí", „provinile, trochu posměšně", „s posmutnělým úsměvem bez přízvuku", „s trochu stařeckou, pošetilou vítězoslávou", „jako by ho vnímal jenom letmou vzpomínkou", „omlouvá se", „posmívá se", „jako vyznání lásky", „chvíli o tom přemýšlí", „trochu posměšně a snad i s názvukem vřelosti" atd.). Hru autor dopsal až na začátku devadesátých let, tedy v době, kdy v divadle nabývaly převahu nonverbální složky hereckého projevu, hudební znaky, scénografické výboje a nezvyklý nepoměr mezi hlavním dramatickým textem *Autoportrétu* (dialogy) a vedlejším dramatickým textem (scénické poznámky) vzbuzuje dojem, že si Daněk chtěl i v rámci nového divadelním stylu zachovat vůdčí postavení, a to nejen jako autor, ale i jako režisér.

„Náhle se ozve řev bitvy, zmnožený možná i reproduktory – a ze všech stran se hrnou na jeviště šedivé postavy chóru, vrhají se na Viléma, srážejí ho na kolena a vlečou dost surově před Karla. To se rozumí, že ten provinilec se nejmenoval Vilém z Landštejna, ve skutečnosti to byl Mikuláš z Podštejna, i Kolda ze Žampachu to mohl být, nicméně zkrvavený Vilém teď klečí před Karlem." (A:33)

Podobné akční scény rozpracovává Daněk ve vedlejším dramatickém textu při setkání Karla IV. s Colou di Rienzo a Della Rocou Raspantim (A:53, 68), pro scénu císařské korunovace (A:68–70), a pro sekvenci vojenské přípravy proti Kazimíru Jagellonskému (A:82–83).

Nonverbální jevištní znakovou strukturu má Oldřich Daněk detailně promyšlenu tak, aby dílčí významy a případné další konotace vytvářely postupně samostatné téma, které je propojeno s životním příběhem Karla IV., ale zároveň zobecňuje základní ideový plán hry.

„Z výšky provaziště padají další loutky – sedm jich tenkrát v Pise bylo – po úderu hudby se trochu pohupují – ale náhle se začínají houpat všechny, jsou z nich zvony, zvuk mnoha zvonů – a na předscénu zvolna přichází průvod, mezi šedým chórem probleskuje občas barva všech účastníků hry, vždyť tam byli všichni, svým způsobem i Clement Šestý, jehož slavnostní roli ovšem přejal kardinál legát Pierre de Colombieres – průvod dokráčí na předscénu a kardinál pozvedá korunu – slavnostně oděný císař si zapomněl na hlavě tu šaškovskou čepici, rychle ji strhne – a je korunován. (...) Hudba zabouří a zvolna tichne, stejně tak zvolna se rozplývá ten dav, jen císař s korunou na hlavě a s šaškovskými rolničkami v ruce zůstává, zalit světlem, bez hnutí na scéně. Tentokrát si neprohlíží hlediště, jeho pohled je upřen kamsi do nekonečné dálky. Za ním, jako zeď, se shromáždili čeští pánové." (A:69–70)

Dramatickou působivost dialogu má sekvence, která se týká Karlova otcovství. V souvislosti s Karlovou zaslepeností ve vztahu k synovi odkazuje Daněk na mnohokrát ironizovanou „moudrost stáří". Václav IV. je korunován českým králem už ve dvou letech (role má být svěřena témuž herci, který hraje mladistvého Karla), proti Zlaté bule,[10] kterou přijal, ho jmenuje ještě za svého života i římským králem, ačkoliv tomu morální profil mladého šlechtice vůbec neodpovídá (*pije, našel si divnou partu, a co když je to hňup*).

Odolat svodům moci je těžké, ne-li nemožné. Ještě že je tu šašek, který se nebojí nasypat sůl do rány.

„Karel (jako šašek): *(...) on je přesvědčen, že král ani nemůže být směšný, a miluje znaky, nejsme možná milovníky moci, ale milujeme její znaky. (...) Budou nás vláčet ulicemi, chrámové sbory zapějí z každého kostela, Jan Očko z Vlašimi se chystá nazvat nás Otcem vlasti. Zvoníci budou žádat připlatek, dokonce i slzy pokanou. Dokonce – možná – i slzy.“* (A:75, 87)

Oldřich Daněk představuje sice Karla IV. jako schopného politika evropského formátu, ale zároveň jako bytost rozporuplnou. O moc cílevědomě usilující muž si s přibývajícím věkem na každém kroku uvědomuje neslučitelnost politické moci s ideály. Spíše než dramatickým tvarem s potřebným ústředním konfliktem je text hry epickým esejem o uzlových momentech života Karla IV. Obraz intelektuální sebereflexe výjimečného jedince dokládá deziluzi generace, ke které Daněk patřil, a zároveň chce zřejmě být na prahu nové společnosti morálním varováním a snad i výzvou k mravní odpovědnosti. Ve srovnání s *Vévodkyní valdštejnských vojsk*, jejíž tvar umožňuje rozehrát vrstevnaté metaforické situace, je *Autoportrét* přetížen množstvím historických informací, paradoxů a intelektuálních sentencí. Divadelnost dramatického textu jako jevištního znaku je více než dialogy dána scénickými poznámkami. O aktuálnosti obou Daňkových dramatických textů však nelze pochybovat.

POZNÁMKY

1 Srov. Josef Hrabák (1983: 121–156).
2 Srov. Jiří Holý (1998: 800).
3 Srov. Petr Hora-Hořejš (1995: 13).
4 Magdeburgizace – Magdeburg byl dobyt, pobit, město znásilněno, vypáleno – *„lidé se modlili, aby umřeli rychle“.*
5 Valdštejn onemocněl již v roce 1605. Antropologický výzkum ostatků v roce 1975 potvrdil, že šlo o neurosyfilidu. Původně předpokládaná dna naopak potvrzena nebyla. Poslední měsíce života, podle zprávy tohoto výzkumu, nevládl už ani rukama ani nohama.
V programu k pražské premiéře Oldřich Daněk mimo jiné píše: „Valdštejn Albrecht Václav Eusebius (1583–1634). Byly o něm popsány desetitisíce stránek. Jedni ho mají za génia, druzí (například já) za ztělesnění všech hanebností feudalismu. Ovšemže zrádce, zradil všecko, dokonce i sám sebe. Ale zcela jistě se zrádcem nikdy necítil. Vždycky byl sám – a už tenkrát to mnohým imponovalo. Znamenitý ekonom – i jeho přínos umění válečnému byl převážně přínosem ekonoma. Rád měl opravdu asi jenom koně. A úspěch. A vzestup. Časem se domníval, že svět je mu úspěchem a vzestupem povinnen.“
6 Na Staroměstkém náměstí bylo 21. 6. 1621 popraveno 27 předáků českého povstání (7 rytířů, 3 čeští páni a 17 měšťanů), vžila se však tradice označovat všechny popravené jako „české pány“.
7 Vědomé napětí mezi cizím horizontem textu (minulostí) a vlastním horizontem interpreta (přítomností).
8 Oslavný charakter má především románová biografie Františka Kožíka: *Kronika života a vlády Karla IV., krále českého a císaře římského.* ČS, Praha 1981.
9 Karel IV. (1316–1378), Blanka z Valois (1316–1348), Anna Falcká (1329–1353), Anna Svídnická (1339–1362), matka Václava IV., a Alžběta Pomořanská (1347–1393).
10 Zlatá bula (1356) mj. stanovila nové regule platné pro volbu římskoněmeckých králů.

LITERATURA

Čtenář jako výzva. [2001] (Uspořádali: M. Sedmidubský, M. Červenka, I. Vízdalová) Host, Brno.
Daněk, Oldřich [1981]: *Vévodkyně valdštejnských vojsk*, Dilia, Praha.

Daněk, Oldřich [1993]: *Jak snadné je vládnout aneb Karel IV. Autoportrét*. Favia Fiesta, Praha.
Holý, Jiří [1998]: *Šťastný věk literatury*. In: Česká literatura od počátků k dnešku. Lidové noviny, Praha, s. 800.
Hrabák, Josef [1983]: *O historické próze včera a dnes*. In: Úvahy o literatuře. ČS, Praha, s. 121–156.
Hodrová, Daniela [1993]: *Román zasvěcení*. H+H, Jinočany, s. 162–174.
Hora-Hořejš, Petr [1995]: *Toulky českou minulostí 4,* Baronet, Praha.
Hora-Hořejš, Pet [1997]: *Toulky českou minulostí 2,* Baronet, Praha.
Kalista, Zdeněk [1971]: *Karel IV.* Vyšehrad, Praha.
Kollmann, Josef [1999]: *Valdštejn a evropská politika*, *1625–1630.* Academia, Praha.
Kollmann, Josef [2001]: *Valdštejnův konec, 1631–1634.* Academia, Praha.
Polišenský, Josef [1995]: *Valdštejn ani císař, ani král.* Academia, Praha.
Spěváček, Jiří [1979]: *Karel IV. Život a dílo.* Svoboda, Praha.
Veltruský, Jiří [1999]: *Drama jako básnické dílo,* Host, Brno.
Vostrý, Jaroslav [1990]: *Drama a dnešek*. ČS, Praha.

HISTORICAL PARABLES OF OLDŘICH DANĚK

Summary

This study has originated as a polemic with the literary theory thesis whereby the author of a work with a historical topic should differentiate between the behaviour of an individual from the past and the presumption as to how would an individual in the present would have acted in certain given situations.

In his historical parables (Vévodkyně valdštejnských vojsk /*The Duchess of the Valdstein Troops*/, Jak snadné je vládnout aneb Karel IV. Autoportrét /*How Easy it is to Govern, or Charles IV; Self-Portrait/*), Oldřich Daněk does not make pretence as to having captured the authenticity of the style of that time.

In his dramatic parables, he provokes the audience to contemplation of the moral responsibility of individuals and their relationships to „History".

While the structure of the *Duchess* makes for playfulness with metaphorical situations with several layers of meaning, the *Self-Portrait* is loaded with a great deal of historical information, paradoxes and intellectual aphorisms. Both of Daněk's dramas are, nevertheless, undoubtedly relevant to the contemporary reader.

Translation © Martin Štěrba, 2004

Doc. PhDr. Alena Štěrbová, CSc.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR

© Alena Štěrbová, 2004
AUPO, Fac. Phil., Philologica 84 (2004)

PERSONALIA

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA PHILOLOGICA 84 – 2004

JUBILEUM OBECNÉHO LINGVISTY A BOHEMISTY JANA KOŘENSKÉHO

MILADA HIRSCHOVÁ

Prof. PhDr. Jan Kořenský, DrSc., se narodil v r. 1937 v Hradci Králové. Roku 1959 ukončil studium oborů český a ruský jazyk na tehdejší Fakultě společenských věd Univerzity Palackého a po krátkém pedagogickém působení na středních školách byl r. 1963 na základě konkursu přijat do Ústavu pro jazyk český ČSAV. Zde po absolvování interní vědecké aspirantury (školitel Miloš Dokulil) působí jako vědecký pracovník a během své práce v této instituci zastával a zastává řadu vědecko-organizačních funkcí.

V r. 1969 dosáhl hodnosti PhDr., posléze mu na základě disertační práce *Komplexní popis výrazové struktury pádu substantiva v češtině* byla udělena hodnost CSc. Od počátku 70. let se podílel (spolu s Františkem Danešem, Miroslavem Komárkem, Zdeňkem Hlavsou, Miroslavem Greplem aj.) na přípravě teoretické koncepce velké vědecké mluvnice češtiny, vycházející se sémanticky orientovaného popisu jazyka. Výsledkem teoretických zkoumání takto zaměřených byla např. kolektivní práce *Větné vzorce v češtině* (1984, 1987) a Kořenského individuální monografie *Konstrukce gramatiky ze sémantické báze* z r.1985 (za niž autor získal hodnost

DrSc.), které prezentují možnosti syntaktického popisu vycházejícího od sémantiky konkrétního přirozeného jazyka. V monografii z r. 1985 je předložen projekt systematického strukturního popisu vztahů mezi sémantikou a gramatikou přirozeného jazyka pojatý jako soustava operací konstruujících kategoriálně gramatické a výrazové struktury jazyka z kognitivně sémantického východiska na základě daného souboru pravidel. Navržený aparát je aplikován jednak při popisu soustavy nedynamických významů základových větných struktur v češtině, jednak při interpretaci ekvivalenčních vztahů originálu a překladu básnického textu.

Na vydání třísvazkové *Mluvnice češtiny*, která vyšla až po dlouhých (převážně nelingvistických) peripetiích v letech 1986–87, se J. Kořenský výrazně podílel koncepčně, autorsky i organizačně.

V 80. letech se zabýval především obecnou lingvistikou a jejími teoreticko-metodologickými aspekty, problematikou vztahů lingvistiky a filozofie, sémiotiky a teorie textu, o čemž svědčí četné stati ve sbornících a časopisech, včetně rozborů jazyka textů právnických.

V posledních letech se jeho odborný zájem přesunul k otázkám komunikace a filozofie jazyka, jak ukazují knižní publikace *Teorie přirozeného jazyka, Proměny myšlení o řeči* a *Komunikace a čeština*. *Proměny myšlení o řeči* (Praha, FF UK, 1998) jsou komponovaným souborem studií, které sledují čtyři základní tematické okruhy: hlavní tendence metodologického vývoje současné lingvistiky, důsledky tzv. komunikačního obratu ve vědách zabývajících se výzkumem řeči, vývoj autorových názorů na vztahy sémantiky a gramatiky jazyka a některé obecné otázky teorie národního jazyka. Jeho koncepce procesuálního modelování řečové činnosti a popisu jazyka (objevující se i v početných statích ve *Slově a slovesnosti*) nabízí mnohé podněty řešení dnešní zdánlivě nepřekonatelné dichotomie mezi formálním a empirickým přístupem k jazyku. Kniha *Komunikace a čeština* (Jinočany, H + H, 1992) se zabývá popisem a výkladem vývoje a funkční dynamiky češtiny jako národního jazyka, přičemž zvláštní pozornost je věnována vztahům klasicky strukturalistického pojetí dané problematiky k pojetí komunikačně a sociolingvisticky orientovanému. Spisovnou češtinou se zabývá i monografická studie *Český jazyk* v kolektivní publikaci *Najnowsze dzieje języków słowiańskich* (Opole 1998). Jde o monografii určenou především zahraničním bohemistům a slavistům, která se zabývá funkčním rozvrstvením současné češtiny se zřetelem k historickým souvislostem, vývojem jazykové kultury v českém jazykovém prostředí, vývojem pojetí jazykového vyučování a dalšími otázkami.

Prof. Kořenský zastává řadu vědecko-organizačních funkcí: Je vedoucím redaktorem časopisů *Slovo a slovesnost* a *Jazykovědné aktuality*, předsedou vědecké rady Ústavu pro jazyk český AV ČR, členem vědecké rady FF Univerzity Palackého, členem VR FF Univerzity Karlovy, VR Ostravské univerzity a VR Obchodně-podnikatelské fakulty Slezské univerzity. Je rovněž členem Gramatické komise Mezinárodního komitétu slavistů (vedle Komise pro spisovné jazyky a Komise sociolingvistické), členem Pražského lingvistického kroužku, členem oborových rad doktorandského studia na FF UP a FF UK atd. Od 70. let se zúčastňuje mezinárodních slavistických kongresů. Kromě účastí na konferencích pobýval na přednáškových pobytech v Lublani, Berlíně, Varšavě, Moskvě, Lipsku, Kyjevě a Petrohradě.

Od r. 1993 působí prof. Kořenský rovněž na Katedře bohemistiky FF UP. V r. 1994 se zde habilitoval (na základě publikace *Komunikace a čeština*), v r. 1997 se stal profesorem. Od r. 1999 je vedoucím katedry. Ve své pedagogické činnosti se zaměřuje především na teorii textu a textovou analýzu, vede rovněž výběrové semináře s obecně lingvistickou tematikou. Zvláště

vyspělé a zaujaté studenty v seminářích má ke kritické četbě textů Ludwiga Wittgensteina. Pod jeho vedením se katedra rozrostla nejen o nové mladé spolupracovníky, ale především o mnoho interních doktorandů lingvistické i literárněvědné orientace, jejichž přítomnost do značné míry proměnila atmosféru studia bohemistiky na FF UP, protože od samého počátku svých postgraduálních studií jsou tito mladí vědečtí adepti vedoucím katedry povzbuzováni k tomu, aby se aktivně účastnili katedrového dění. Za působení prof. Kořenského se FF UP, a především pracovníci lingvistické sekce Katedry bohemistiky stali organizátory a hostiteli každoročního mezinárodního Setkání mladých lingvistů (v r. 2003 v Olomouci již čtvrtého), jehož popularita, a tudíž i zájem o účast na něm každým rokem roste a které je velmi pozitivně hodnoceno nejen v českých, ale i v zahraničních akademických kruzích.

Oceňujeme, co prof. Kořenský pro Katedru bohemistiky, FF i UP vykonal, přejeme mu do dalších let hodně zdraví, elánu a smyslu pro humor, a také bychom byli rádi, kdyby jeho zdánlivě relaxovaný, ale z náročnosti neslevující styl vedení katedry zůstal do budoucna zachován.

PROFESSOR OF GENERAL LINGUISTICS AND CZECH STUDIES JAN KOŘENSKÝ IS SIXTY FIVE

Summary

Prof. PhDr. Jan Kořenský, DrSc., was born in Hradec Králové in 1937. In 1959 he graduated in the Czech and in the Russian philology at Palacký University, and after a short period of high school teaching he started his research career in the Institute of the Czech Language of the (then) Czechoslovak Academy of Science. In the mentioned Institute he has worked until the present time, as the Head of the Scientific Council of the Institute, the Chief Editor of *Slovo a slovesnost* and *Jazykovědné aktuality,* not mentioning his membership in scientific councils and boards of other universities and linguistic associations.

Professor Kořenský´s main professional interests have been the theory of sign, relations of the semantic and the grammatic level of language, the so-called „language turn" in the philosophy, and the theory of text.

Since 1993, Professor Kořenský has worked at the Department od Czech Philology, Philosophical Faculty, Palacký University, and in 1999 he became the Department Chair. Under his chairmenship, many new young colleagues, both teachers and Ph.D. students, have joined the Department. Since the Chair has always encouraged all those young collaborators to be active participants in all of the Department business, the image and the atmosphere of the Czech Department have changed substantially which can be seen especially during the annual International Convention of Young Linguists, taking place in Olomouc since the year of 2000.

With appreciation and acknowledgement, the article wishes to Professor Kořenský many further years of active linguistic research and teaching.

Translation © Milada Hirschová, 2004

Doc. PhDr. Milada Hirschová, CSc.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
<hirsch@ffnw.upol.cz>

© Milada Hirschová, 2004

AUPO, Fac. Phil., Philologica 84 (2004)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA PHILOLOGICA 84 – 2004

BIBLIOGRAFIE JANA KOŘENSKÉHO (1965–2003)

SESTAVIL PETR POŘÍZKA

1965

STATI

O syntaktické stránce novin. Naše řeč 48, s. 303–304.

Úraz – úrazovost. Naše řeč 48, s. 190–191.

ZPRÁVY A RECENZE

Zpráva o zasedání Mezinárodní komise pro studium gramatické stavby slovanských jazyků. Slovo a slovesnost 26, s. 130–136.

1966

STATI

Transistor. Naše řeč 49, s. 60–61.

1967

STATI

K jazyku a stylu sportovního zpravodajství v Mladé frontě. Naše řeč 50, s. 117–119.

ZPRÁVY A RECENZE

Brněnské symposium o „Strukturních typech slovanské věty a jejich vývoji" II. Slovo a slovesnost 28, s. 178–192.

Zpráva o zasedání Mezinárodní komise pro studium gramatické stavby slovanských jazyků v Smolenicích 1966. Slovo a slovesnost 28, s. 192–200.

1968

STATI

Struktura výpovědi z hlediska jazykového zobrazení skutečnosti a kategorie pádu. Slovo a slovesnost 29, s. 379–384.

Příspěvek k problému struktury objektu a struktury popisu v lingvistickém zkoumání. Slovo a slovesnost 29, s. 26–33.
K jazykové stránce jednoho rozhlasového pořadu. Naše řeč 51, s. 143–147.

1969

STATI
Struktury lingvistického objektu a struktura lingvistického popisu. Filosofický časopis 17, s. 36–38.

ZPRÁVY A RECENZE
Otázky slovanské syntaxe II. Sborník symposia „Strukturní typy slovanské věty a jejich vývoj" (Brno 1968). Jazykovědné aktuality č. 3–4, s. 34–35.
Z VI. mezinárodního sjezdu slavistů v Praze. II. Problematika morfologická. Slovo a slovesnost 30, s. 63–69 (spolu se Z. Hlavsou).

Z JAZYKOVÉHO KOUTKU
Charakteristika projevů M. Horníčka a J. Suchého. Čs. rozhlas, 8. 9. 1969.
Vztah autorky k jazyku v prózách Věry Linhartové. Čs. rozhlas, 18. 8. 1969.

1970

STATI
Struktura funkčních vztahů kategorií substantiva, zejména se zřetelem k pádu. Slovo a slovesnost 31, s. 97–104.
Diskusní příspěvek na VI. mezinárodním sjezdu slavistů v Praze 1968. In: VI. mezinárodní sjezd slavistů v Praze 1968. Akta sjezdu 1, Praha, s. 85–86.

ZPRÁVY A RECENZE
O krakovském zasedání Mezinárodní komise pro studium gramatické stavby slovanských jazyků při MKS. Slovo a slovesnost 31, s. 171–178 (spolu s M. Greplem).
Sovětsko-československý sborník o obecných otázkách struktury jazyka. Slovo a slovesnost 31, s. 239–247.
Zasedání komise pro studium gramatické stavby slovanských jazyků v Krakově. Jazykovědné aktuality 7, s. 60–62.

1971

STATI
K problému větněsémantických funkcí nedějových významů českého slovesa. Slovo a slovesnost 32, s. 208–216.
Poznámky k teorii slovních druhů. In: Sesja naukowa Miedzynarodowej komisji budovy gramatycznej językow slowianskich w Krakowie... 1969, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, s. 95–99.

Zprávy a recenze

Kniha o společenské komunikaci. Naše řeč 54, s. 41–44.

Komunikace a společnost. Jazykovědné aktuality 8, č. 1–2, s. 26–28.

Brekle, H. E.: Generative Satzsemantik und transformationelle Syntax im System der eglischen Nominalkomposition. Jazykovědné aktuality 8, č. 3–4, s. 43–45.

The philosophy of action. Ed. by A. R. White (Oxford 1968). Jazykovědné aktuality 8, č. l–2, s. 43–45.

Sovova, L. Z.: Analitičeskaja lingvistika (Moskva 1970). Jazykovědné aktuality 8, č. 3–4, s. 42–43.

1972

Stati

Funkce českých sloves být a mít ve větněsémantické struktuře „situace" (state of affairs). Jazykovedný časopis 23, č. 2, s. 159–168.

Výskyt variantních tvarů podstatných jmen v češtině (Na základě experimentálního průzkumu). Naše řeč 55, s. 10–22.

Slovo, věta, onomaziologická kategorie. Slovo a slovesnost 33, s. 193–198.

Pragmatičeskij komponent i voprosy teorii teksta. In: Sintaksis teksta, Moskva.

Knižní publikace

Komplexní popis výrazové struktury pádu substantiva v češtině. Studie ČSAV, Praha, Academia, 96 s.

Zprávy a recenze

Zasedání Mezinárodní komise pro studium gramatické stavby slovanských jazyků ve Smolenicích. Slovo a slovesnost 33, s. 338–341.

Seiler, Hansjakob: Possesivität und Universalien (Köln 1971). Jazykovědné aktuality 9, č. 2–3, s. 51–52.

Šaumjan, S. K.: Filosofskije voprosy teoretičeskoj lingvistiki. Jazykovědné aktuality 9, č. 2–3, s. 50–51.

Dokulilův překlad Hjelmslevova Jazyka. Jazykovědné aktuality 9, č. 4, s. 39–40.

Sovětská marxistická studie o francouzském strukturalismu. Jazykovědné aktuality 9, č. 4, s. 41–43.

1973

Stati

K voprosu o semantičeskich funkcijach modaľnych glagolov v češskom jazyke. In: Otázky slovanské syntaxe III, Brno, s. 213–215.

O jedné metodě lingvistické analýzy veršovaného textu. Slovo a slovesnost 34, s. 158–161.

Jazykový projev v přípravě učitelů a mistrů odborného výcviku. Zemědělská škola 23, č. 6, s. 84–85.

Sloveso v sémantické struktuře české věty. In: VII. miedzynarodowy kongres slawistów, Warszawa, s. 194–195, (angl.) (spolu s F. Danešem a Z. Hlavsou).
Postavení slovesa v struktuře české věty. In: Čs. přednášky pro VII. MSS ve Varšavě, Lingvistika, Praha, s. 129–139.

Knižní publikace
Práce o sémantické struktuře věty. Přehled a kritický rozbor. ÚJČ, Praha, 203 s. (spolu s F. Danešem, Z. Hlavsou a spolupracovníky).

Zprávy a recenze
Bertallanffy, L. von: Člověk-robot a myšlení. Z anglického originálu přeložil J. Kamarýt (Praha 1972). Jazykovědné aktuality 10, č. 1, s. 34–35.
Generativní interpretace slovenské věty. Jazykovědné aktuality 10, č. 1, s. 38–40.
Zasedání Mezinárodní komise pro studium gramatické stavby slovanských jazyků. Slovo a slovesnost 34, s. 177–182.
Zpráva o činnosti Jazykovědného sdružení při ČSAV za rok 1972. Jazykovědné aktuality 10, č. 1, s. 10–12.

1974

Stati
Postrojenie grammatiki jestestvennogo jazyka na osnove semantičeskoj bazy. In: Grammatičeskoje opisanije slavjanskich jazykov, Moskva, Nauka, s. 136–147.
Problémy konstrukce gramatiky jazyka ze sémantické báze. Slovo a slovesnost 35, s. 241–255.
Pojem slovních druhů a jeho místo v gramatice přirozeného jazyka. Jazykovědné aktuality 11, s. 71–76.
Místo slovních druhů a morfologie v modelu přirozeného jazyka. (Teze s poznámkami, exemplifikacemi a přílohami). In: Materiály ze semináře pro přípravu nové vědecké mluvnice spisovné češtiny, Praha, s. 28–48 (spolu s M. Komárkem).

Knižní publikace
Vědecká synchronní mluvnice spisovné češtiny. (Základní koncepce a problémy). Zpracovala komise pro studium gramatické stavby slovanských jazyků Českého komitétu slavistů. Praha, ÚJČ, 97 s. (spoluautor a redaktor).

Zprávy a recenze
Zasedání Mezinárodní komise pro studium gramatické stavby slovanských jazyků v Moskvě. Slovo a slovesnost 35, s. 78–80.
Ze VII. mezinárodního sjezdu slavistů ve Varšavě. III. Problematika gramatického popisu. Slovo a slovesnost 35, s. 57–64 (spolu se Z. Hlavsou).
Zpráva o činnosti Jazykovědného sdružení při ČSAV za rok 1973. Jazykovědné aktuality 11, s. 5–7.

1975

STATI

Relevance kategorie času ve struktuře přirozeného jazyka. In: Charakterystika temporalna wypowiedzenia, Wrocław etc., s. 77–86.

ZPRÁVY A RECENZE

Siľnickij, G. G.: Sémantické a valenční třídy anglických kauzativních sloves. Jazykovědné aktuality 12, s. 87–90.

Dva sborníky o gramatickém popisu slovanských jazyků. Jazykovědné aktuality 12, s. 173–176.

Česko-polská konference v Olomouci. Jazykovědné aktuality 12, s. 198–200.

Zpráva o činnosti Jazykovědného sdružení při ČSAV za rok 1974. Jazykovědné aktuality 12, s. 15–17.

1976

ZPRÁVY A RECENZE

Dvě nové polské publikace z oblasti větně sémantiky. Slovo a slovesnost 37, s. 63–67.

Nový projekt konfrontační mluvnice ruštiny. In: Ruská gramatika. Výsledky a perspektivy, Praha, s. 122–133.

Zpráva o činnosti Jazykovědného sdružení při ČSAV za rok 1975. Jazykovědné aktuality 13, s. 5–7.

1977

STATI

Poznámka k pojmům propoziční význam – kontext – text. Slavica slovaca, 12, s. 194–197.

ZPRÁVY A RECENZE

Zpráva o činnosti Jazykovědného sdružení při ČSAV za rok 1976. Jazykovědné aktuality 14, s. 5–6.

1978

STATI

Problémy konstrukce gramatiky ze sémantického východiska. Slovo a slovesnost 39, s. 15–24.

Slovo, predloženie, onomasiologičeskaja kategorija. In: Jazykoznanie v Čechoslovakii, Moskva, Nauka, s. 154–162.

Mesto častej reči i morfologii v modeli jestestvennogo jazyka. In: Jazykoznanie v Čechoslovakii, Moskva, s. 55–68 (spolu s M. Komárkem).

Probleme der grammatischen Konstruktion der Grammatiken vom semantischen Ausgangspunkt. In: VIII. medjunarodni slavistički kongres. Knjiga referata. Sažeci I, Zagreb, s. 447.

Zprávy a recenze

Zpráva o činnosti Jazykovědného sdružení při ČSAV za rok 1977. Jazykovědné aktuality, 15, č. 1, s. 5–6.

Zpráva o činnosti Jazykovědného sdružení při ČSAV za období let 1975–1977. Jazykovědné aktuality 15, č. 3, s. 87–89.

1979

Stati

K dialektice vztahů obsahu a formy jazykového znaku. In: K marxistické metodologii v jazykovědě. Praha, s. 135–145.

Pojmy sémantika, syntax, pragmatika ve vztahu k funkční hierarchizaci sémantických a gramatických prostředků jazyka. In: Otázky slovanské syntaxe IV/1, Brno, s. 39–45.

Pragmatičeskij komponent i voprosy teorii teksta. In: Sintaksis teksta, Moskva, Nauka, s. 68.

Problema interpretacii morfologičeskich kategorij s točki zrenija grammatik Semantika – grammatika – vyraženije (smysl – text). In: Referati ot X. zasedanie na megunarodnata komisija za izučuvanje na gramatičkata struktura na slovenskite literaturni jazyci, Skopje, s. 59–62.

Teorie tzv. statických významů české věty. Slovo a slovesnost 40, s. 271–285.

Zprávy a recenze

Klasikové marxismu-leninismu o jazyce. Slovo a slovesnost 40, s. 237–240.

1980

Stati

K některým významům českých vět. Slovo a slovesnost 41, s. 185–191.

1981

Stati

Zum Problem der kontextbedingten Realisierung der Propossitionstruktur. In: Satzsemantische Komponenten und Relationen im Text. Linguistica I. Praha, s. 97–111.

K problému kontextově podmíněné realizace propozičních struktur. Slovo a slovesnost 42, s. 24–30.

Vymezování platnosti slovesného významu. In: Jazykovedné štúdie XVI, Bratislava, s. 189–192.

Zprávy a recenze

Významná práce o české morfologii. Slovo a slovesnost 42, s. 148–153.

Životní jubileum dr. Marie Těšitelové, DrSc. Jazykovědné aktuality 18, s. 41–42.

1982

Stati

K vývoji české a slovenské teorie základu větné struktury (40.–70. léta). Slavica Pragensia 25, Praha, s. 60–68.

Poznámky ke vztahům lingvistických a logických přístupů k jazykovým významům. Slovo a slovesnost 43, s. 303–307.
Poznámky k sémantickým problémům vět o existenci. In: Studia gramatyczne č. 5, Wrocław etc., s. 31–37.
Die Theorie der statischen Bedeutungen des tschechischen Satzes. In: Probleme der Satzsemantik II, Lingustische Studien, Reihe A, Berlin, s. 39–51.
Nové tendence v oblasti syntaktického bádání a jazykové vyučování. In: Syntax a jej vyučovanie, Nitra, s. 27–41 (spolu s F. Danešem a Z. Hlavsou).

Zprávy a recenze
Myšlenky o jazyce v díle klasiků dialektickomaterialistické filozofie. Slovo a slovesnost 43, s. 31–37.

1983

Stati
Strukturace sémiotické triády se zřetelem k pragmatické dimensi. Slovo a slovesnost 44, s. 257–264.
Beziehungen der semantischen, grammatischen und versologischen Struktur im dichterischen Text. In: IX. meždunarodnyj sjezd slavistov, rezjume dokladov…, Moskva, s. 397.
Vztahy sémantické, gramatické a versologické struktury básnického textu. In: Čs. slavistika 1983, Literatura…, Praha, s. 22–30.
Sémantická báze popisu jazykového systému. (Některé konstrukční principy teorie rámcových významů). In: Přednášky z 24. běhu LŠSS, Praha, s. 22–30.

Zprávy a recenze
Problémy struktury osobnosti. Slovo a slovesnost 44, s. 146–150.

1984

Stati
Zur pragmatischen Orientierung der Gegenwärtigen Sprachwissenschaft. In: Text and pragmatic aspects of language. Linguistca X, Praha, s. 1–22.
Eine Bemerkung zur Beziehung der linguistischen und logischen Semantik. In: Linguistica generalia III, Praha, s. 53–57.
Slovoobrazovateľnoje vyraženije onomasiologičeskich kategorij i ich konstitutivnyje priznaki v semantike predloženija. In: Sopostaviteľnoje izučenije slovoobrazovanija slavjanskich jazykov, Moskva, s. 34–47.
Pojednání o dialektice a obecné problémy jazykovědy. Slovo a slovesnost 45, s. 135–141.

Knižní publikace
Konstrukce gramatiky ze sémantické báze. Studie a práce lingvistické, Praha, Academia, 163 s.

Zprávy a recenze

Miroslav Komárek šedesátníkem. Slovo a slovesnost 45, s. 339–343.

Sovětský sborník o aktuálních problémech současné jazykovědy. Slovo a slovesnost 45, s. 224–227.

1985

Stati

Ke vztahům obecné a speciálně lingvistické teorie systému. In: K princípom marxistickej jazykovedy, Bratislava, s. 23–34.

K stratifikačnímu modelování jazyka v kontextu tendencí současné jazykovědy. In: Přednášky 27. běhu LŠSS, Praha, s. 20–25.

Typy gramatických popisů a výuka češtině jako cizímu jazyku. In: Čeština jako cizí jazyk, Praha, s. 38–46.

Jazykové aspekty řízení společnosti (k přípravě výzkumného programu). In: Program jazykového zdokonalování, Acta fac. paed. ostraviensis, Praha, s. 19–37.

Die Arbeitsberatung als Teilakt des gesellschaftlichen Steuerungsprozes – komplexe Analyse. In: Linguistische und sozialpsychologische Analyse der mündlichen Kommunikation, Linguistca XII, Praha, s. 1–10.

1986

Stati

Ke vztahu obecné a speciální teorie systému z hlediska lingvistiky. In: Teoretické otázky jazykovědy, Linguistica XVI, Praha, s. 17–45.

Ke vztahům lingvistiky a sociologie. In: Přednášky z 28. běhu LŠSS, Praha, s. 4–10.

Was ist das Objekt der gegenwärtigen Wissenschaften über natürliche Sprache? In: Untersuchungen zur Kommunikation – Ergebnisse und Perspektiven, Linguistische Studien, Reihe A 149, Berlin, s. 84–94.

Poznámky k cílům, předpokladům a obsahům regulativních činností zaměřených na společenské fungování jazyka. In: Jazyková politika a jazyková kultúra, Bratislava, s. 68–74.

Typy gramatických popisů a potřeby jazykové praxe. In: Typy opisów gramatycznych języka, Wrocław etc., s. 7–13.

Co je předmětem současných věd o přirozeném jazyce? Zápisník slovenského jazykovedca 5, č. 1, s. 6–7.

1987

Stati

K procesuálnímu modelování řečové činnosti. Slovo a slovesnost 40, s. 177–189.

Procesuální modelování řečové činnosti a tradice české jazykovědy. In: Přednášky z 29. běhu LŠSS, Praha, s. 42–47.

Aktuální metody výzkumu mluvy obyvatel města. In: Socjolingwistyka, 6, Warszawa – Kraków, s. 39–44.

Prozesuelle Theorie der Sprechtätigkeit. In: XIV. internationaler Linguisten kongres – Abstrakts, Berlin, s. 337.
Linguistics – Sociology. In: Reader in Czech Sociolinguistics, Amsterdam, s. 321–341.
Dynamika myšlení o dynamice jazyka a řeči. Jazykovědné aktuality 24, č. 3–4, s. 80–87.
Ještě k perspektivám počítačového zpracování přirozeného jazyka. Jazykovědné aktuality 24, č. 3–4, s. 140–144.
Metoda analýzy komunikačního procesu. Naše řeč 70, s. 27–69 (spolu s J. Hoffmannovou a O. Müllerovou).
K rozboru textu jako součásti komunikační události. Český jazyk a literatura 38, č. 1, s. 11–19 (spolu s J. Hoffmannovou a O. Müllerovou).

Knižní publikace
Komplexní analýza komunikačního procesu a textu. České Budějovice, 149 s. (spolu s J. Hoffmannovou, A. Jaklovou a O. Müllerovou).

Zprávy a recenze
Významné životní jubileum dr. Miloše Dokulila, DrSc. Jazykovědné aktuality 24, č. 3–4, s. 154–156.

1988

Stati
Koncepty znak, jazyková jednotka, funkce, pravidlo, norma v procesuálním modelování jazyka. In: Čs. slavistika 1988 – Lingvistika, historie, …, Praha, s. 109–117.
The concepts of sign, language unit, function, rule, norm in the proces-oriented modelling of language. In: X. meždunaroden kongres na slavistite. Rezjumeta na dokladite, Sofija, s. 165.
Obecná teorie interpretačních procesů a řečová komunikace. Slovo a slovesnost 49, s. 131–134.
Procesuální modelování řečové činnosti a interpretace. Slavica Pragensia 32, s. 125–135.
Rozměry a podmínky interdisciplinarity jazykovědy v kontextu současných tendencí jejího vývoje. In: Funkční lingvistika a dialektika (1), Praha, s. 82–89.
Vývojové tendence současné jazykovědy a sémiotika. In: Přednášky z 30. běhu LŠSS, Praha, s. 7–10.

1989

Stati
Dynamika myšlení o dynamice jazyka a řeči. Jazykovědné aktuality 26, s. 16–22.
Právní jazyk, právní komunikace a interpretace. Stát a právo, s. 33–40.
Semiotische Reaktion als Einheit der prozessuallen Analyse der sprachlichen Tätigkeit. In: Makrostrukturen im Text…, Berlin, s. 150–174.
Die sprachliche Seite der Schaffung von Rechtsvorschriften und die kommunikativen Probleme ihrer Anwendung. In: Kommunikationstagung 1989. Linguistische Studien, Reihe A 199, Berlin, s. 77–85.

Zur Frage der Festsetzung von Kriterien der gesellschaftlichen Bedeutung der Sprechprozese. In: Gesprochene und geschriebene Kommunikation, Linguistica XVIII, Praha, s. 89–98.
Die Makrostruktur als Komplex von Strukturen des Kommunikationserreignisse in Textes. In: Makrostrukturen im Text…, Berlin, s. 175–193 (spolu s J. Hoffmannovou a O. Müllerovou).
K obecným a aktuálním otázkám prognózování v lingvistice. Jazykovědné aktuality 26, č. 1–2, s. 16–22.
Komplexní interdisciplinární analýza komunikačních událostí a možnosti její pedagogické aplikace. In: Dynamika současné češtiny z hlediska lingvistické teorie a školské praxe. Praha, s. 29–43 (spolu s J. Hoffmannovou a O. Müllerovou).

Knižní publikace
Teorie přirozeného jazyka – interdisciplinarita, aplikace, prognózy. Studie a práce lingvistické, Praha, Academia, 109 s.

Zprávy a recenze
František Daneš sedmdesátiletý. Slovo a slovesnost 50, s. 250–252.

1990

Stati
Dvě poznámky k problému metafory v jazyce vědy. In: Úloha metafory ve vědeckém poznávání a vyjadřování. Praha, s. 50–56.
Poznámky k otázce zkoumání řečové činnosti. In: Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii, Bratislava, s. 154–160.
Das prozessuelle Modellieren der Sprechtätigkeit. In: Proceedings of the 14th international congress of linguistics, Berlin, sv. 3, s. 2153–2156.
My Češi a naše řeč. Sociologické aktuality č. 16, s. 11.

Zprávy a recenze
Práce o porovnávacím studiu gramatiky češtiny a ukrajinštiny. Slovo a slovesnost 51, s. 167.
Vývoj myšlení o jednotkách řečové činnosti. Jazykovědné aktuality 27, č. 1–2, s. 43–44.
Mluvnice češtiny. In: Čeština jako cizí jazyk III. Praha, s. 321–326.

1991

Stati
Do pitanja pro metodi regulativnoj dijateľnosti. In: Funkcionyvanja i rozvi tok sučasnich slavjanskich mov. Kiev, s. 68–74.
Okolnosti, předpoklady a zásady zkoumání řeči a jazyka z hlediska komunikativního. In: Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie, I. diel, Banská Bystrica, s. 16–23.
K vzájemným vztahům a vývoji základních pojmů Pražské školy. Slovo a slovesnost 52, s. 206–212.
Osobnost, sociální role, komunikace, rozpor, konflikt. Slovo a slovesnost 52, s. 241–246.

Zprávy a recenze
Zdeněk Hlavsa pětašedesátiletý. Jazykovědné aktuality 28, č. 1–2, s. 51–55.
Ke stému výročí založení České akademie. Jazykovědné aktuality 28, č. 1–2, s. 62–64.
Slovenská monografie o větném základu. Slovo a slovesnost 52, s. 153–155.
Sovětský sborník o problematice překladu. Slovo a slovesnost 52, s. 69–71.

1992

Stati
K otázce procesuálního pojetí slovní zásoby. Slovo a slovesnost 53, s. 265–272.
Teoretická jazykověda a komunikačně orientovaný výzkum řeči. Slovo a slovesnost 53, s. 97–103.
Ke vztahu osobnostních a sociálních faktorů komunikační interakce. Jazykovědné aktuality 29, č. 3–4, s. 83–88.
Tázání po symbolu. In: Symbol v lidském vnímání, myšlení a vyjadřování, Praha, s. 194–197.

Knižní publikace
Komunikace a čeština. Jinočany, H + H, 89 s.

Zprávy a recenze
K životnímu jubileu Miloše Dokulila. Slovo a slovesnost 53, s. 314–315.
O řeči postmoderně? Jak? (Výzva k diskusi). Jazykovědné aktuality 29, č. 3–4, s. 141–145 (hlavní redaktor).

1993

Stati
Sociálně historické podmínky vývoje češtiny jako národního jazyka. In: Języki slowiańskie wóbec wspólczesnych przemian w krajach Europy srodkowej i wschodnej, Opole.
Myšlení o češtině včera a dnes. Věnováno letošnímu stému výročí narození Bohuslava Havránka. Jazykovědné aktuality 30, č. 3–4, s. 75–86.

Zprávy a recenze
Velký mezinárodní výzkumný projekt. Jazykovědné aktuality 30, č. 1–2, s. 5–7.

1994

Stati
Dimensionen der Beziehung von Schriftlichkeit und Mündlichkeit der sprachlichen Kommunikation. In: Writting vs speaking, language, text, discourse, communikation, Tübingen, s. 187–192.
Co je předmětem stylistiky a co je předmětem teorie verbální komunikace? In: Stylistyczne konfrontacje, Opole, s. 27–31.

Morfologické kategorie a procesuálně-komunikační přístup k řeči a jazyku. Slovo a slovesnost 55, s. 81–89.
K problémům modelování řeči a jazyka. In: Model a analogie ve vědě, umění a filozofii. Praha, s. 81–87.
Komunikativně orientovaný přístup ke gramatickým kategoriím. In: Gramatika a semantika na slavjanskite ezici v komunikativen aspekt, Sofia, s. 7–14.
Metodologičeskie voprosy analiza češskogo jazyka kak nacionaľnogo. In: Jazyk, kuľtura, etnos, Moskva, Nauka, s. 61–66.
Ještě několik slov k možnostem výkladu lexikální složky jazyka. Slovo a slovesnost 55, s. 301–304.

ZPRÁVY, RECENZE, ROZHOVORY
Rozhovor s prof. J. Vachkem. Jazykovědné aktuality 31, č. 1–2, s. 46–48.
Rozhovor s prof. A. Stichem. Jazykovědné aktuality 31, č. 1–2, s. 55–58.

1995

STATI
Způsoby reálnosti řeči a jazyka. In: Realismus ve vědě a filosofii, Praha, s. 77–86.
Tvorba právních předpisů a komunikativní problémy jejich uplatňování. Slovo a slovesnost 56, s. 267–275.
O řeči postmoderně? Jak? Hledavě. Jazykovědné aktuality 32, č. 3–4, s. 127–132.
Pojem gramatické změny a pojem synchronní dynamiky. In: Języki slowiańskie 1945–1995, Opole, s. 113–117.

1996

STATI
Reflexe řeči u Husserla, Patočky a Heideggera. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Philologica 66, s. 87–92.
Hra jako konstrukční princip teorie řeči a textu. In: Styl a text, Opole, s. 43–49.
Komunikační úspěšnost a spisovnost v různých typech řečových aktů. In: Spisovnost a nespisovnost dnes, Brno, s. 43–47.
Vztah jazykové praxe a jazykového zákonodárství v podmínkách proměn státnosti na českém území. In: Kopitarev sborník, Lubljana, s. 535–540.
Individuální a sociální v komunikaci (osobnost a sociální role). In: Sociolingvistické a psycholingvistické aspekty jazykovej komunikácie I, Banská Bystrica, s. 52–58.
Člověk subjekt řeči, nebo výsledek řečové komunikace? In: Jazyk a jeho užívání, Praha, s. 158–165.
Reinterpretace tradičních gramatických kategorií z hlediska procesuální gramatiky mluvčího. In: Anafora w strukturze tekstu. Warszawa 1996, s. 9–14.
O češtině dnešní a zítřejší – výzva k diskusi. Jazykovědné aktuality 33, č. 1–2, s. 36–39 (hlavní redaktor).

Zprávy, recenze a rozhovory

Stanislav Hubík: K postmodernismu obratem k jazyku. Slovo a slovesnost 57, s. 47–54.

Rozhovor s dr. Marií Těšitelovou, DrSc., u příležitosti jejího životního jubilea. Jazykovědné aktuality 33, č. 1–2, s. 53–60.

Rozhovor s prof. dr. Petrem Sgallem, DrSc., u příležitosti jeho 70. narozenin. Jazykovědné aktuality 33, č. 1–2, s. 60–64.

Rozhovor s prof. dr. Oldřichem Uličným, DrSc. Jazykovědné aktuality 33, č. 3–4, s. 47–55 (hlavní redaktor).

Vzpomínka na prof. Josefa Vachka. Jazykovědné aktuality 33, č. 3–4, s. 56–57.

1997

Stati

Kam se vlna obrací aneb nikoli anti-Beaugrande. Slovo a slovesnost 58, s. 161–173.

Jazykové právo – prostor, nebo limita? In: Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Sociolingvistica slovaca 3, Bratislava, 352 s.

Postmodernismus a současné lingvistické teorie. In: přednášky 39. běhu LŠSS, Praha, s. 21–25.

Zprávy, recenze, rozhovory

O hodnotách pražského funkcionalismu, jazykové kultury a o češtině včera a dnes nekonvenčně. Slovo a slovesnost 58, s. 35–42.

Mezi mluvnicí a naukou o jazyku. Slovo a slovesnost 58, s. 305–311.

Na položené otázky odpovídají: PhDr. Miloš Dokulil, DrSc., prof. PhDr. Oldřich Leška, CSc., doc. PhDr. Pavel Novák, CSc. a prof. PhDr. Jan Kořenský, DrSc. Jazykovědné aktuality č. l–2, 1997, s. 42–67 (autor otázek, redaktor rozhovoru).

1998

Stati

Králíkův text jako text. In: Badatelská metoda Oldřicha Králíka v kontextu soudobé literární vědy. Olomouc, s. 98–102.

Metodologické problémy zkoumání proměn současných slovanských jazyků. Jazykovedný časopis 49, č. 1–2, s. 27–33.

Analýza dynamiky konceptuální soustavy. Slovo a slovesnost 59, č. 2, s. 121–125.

Prostory pro paradox a způsoby jejich vyplnění v teoriích jazyka a řeči. In: Myšlení v paradoxu, paradox v myšlení. (sborník příspěvků) Praha, s. 72–78.

Metodologické problémy porovnávání vývoje a synchronní dynamiky současných slovanských jazyků. Slavia 67, č. 1–2, s. 99–106.

Knižní publikace

Proměny myšlení o řeči. FF UK Praha, 310 s.

Český jazyk. In: Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Uniwersytet Opolski, Opole 216 s. (s autorským týmem)

Zprávy a recenze

Opustil nás Oldřich Leška. Jazykovědné aktuality 35, č. 1–2, s. 74–75.

24. zasedání Mezinárodní komise pro studium gramatické stavby slovanských jazyků při MKS. Malá Skála, 3.–5. 10. 1997. Jazykovědné aktuality 35, č. 1–2, s. 72–73.

Slovo v textu. Jazykovědné aktuality 35, č. zvl., s. 83–88.

The future criteria of comparison within Slavonic languages. In: 12 międzynarodowy kongres slawistów Kraków 27. 8.–2. 9. 1998. Warszawa, 352 s.

1999

Stati

Teoretický a metodologický vývoj v naší bohemistice. In: Čeština – univerzália a specifika 1. Brno, s. 7–12.

Zprávy a recenze

Do jubilejního ročníku Slova a slovesnosti. Slovo a slovesnost 60, č. 1, s. 1.

Životní jubileum slavisty Josefa Anderše. Slovo a slovesnost 60, č. 2, s. 157–158.

Proměny vědních paradigmat ve 20. století. In: Dyskurs naukowy – tradycja i zmiana. Red. Stanisdaw Gajda. Uniwersytet Opolski, Opole, s. 19–23.

Poznámka ke stati P. Sgalla Čekající možnosti a číhající propasti. In: Slovo a slovesnost 60, č. 4, s. 335–336.

Verbální komunikace a národní společnosti v dnešní Evropě. In: Retrospektívne a perspektívne pohľady na jazykovú komunikáciu. Banská Bystrica, s. 13–17.

Knižní publikace

Juristická a lingvistická analýza právních textů (právněinformatický přístup). Praha, Academia (spolu s F. Cvrčkem a F. Novákem), 171 s.

Komplexní analýzy komunikačního procesu a textu. Učební text pro výběrové semináře filologických oborů. Jihočeská univerzita, České Budějovice, 3. vyd., 149 s. (spolu s Janou Hoffmannovou, Alenou Jaklovou, Olgou Müllerovou)

2000

Stati

Verbální humor jako specifický fenomén. In: Świat humoru. Opole, s. 45–49.

O možných nových podobách soustavného lingvistického popisu jazyka. In: Studia Bohemica VIII. Olomouc, s. 167–171.

Razvitije jazykovogo prava v sovremennoj Češskoj respublike (period poslednich desjatiletij). In: Jazyk kak sredstvo transljacii kuľtury. Moskva, s. 165–169.

Platnost pojmu konvence a proměny vědního paradigmatu. In: Konvence ve vědě a filosofii. Praha, s. 22–26.

Procesuální gramatika a linearita textu. In: Človek a jeho jazyk 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého. Ed. Klára Buzássyová. Veda, Bratislava, s. 251–259.

O co jde? Jazykovědné aktuality 37, č. 1–2, s. 34–38.

Holanův básnický a filozofický (auto)portrét K. H. Máchy. Stylistyka IX, s. 33–40.
Řečová tvář (hlavního) města. In: Mesto a jeho jazyk. Bratislava, s. 60–66.
Poznámky k příspěvku V. Schmiedtové. Jazykovědné aktuality 1999, č. 3–4.

KNIŽNÍ PUBLIKACE
Jazyk kak sredstvo transljacii kuľtury. Redkollegija M. B. Ješič, J. Kořenský, G. Neščimenko, L. B. Nikoľskij, J. F. Tarasov, J. J. Stemkovskaja. Moskva, Nauka, 310 s.

ZPRÁVY A RECENZE
Murray, Stephen O.: American Sociolinguistics, Theorists and Theory Groups. Benjamins, Amsterdam, 1998, 339 s. Slovo a slovesnost 61, č. 1, s. 65–68.

2001

STATI
Otevřený dopis „znalci českého jazyka, vysokoškolskému profesorovi" Jiřímu Marvanovi a redaktoru Františku Cingrovi. Jazykovědné aktuality 38, č. 1–2, s. 40–43.
Čeština a čas. In: Čeština – univerzália a specifika 3. Brno, s. 65–72.
Začátek a konec jako strukturní jev. In: Konec a začátek v jazyce a literatuře. Ústí n. Labem, s. 13–15.
Stylistika a pragmatika. In: Stylistyka a pragmatyka. Katowice, s. 32–37.
Makrotextologické zkoumání společenských interakcí. In: Jazyková komunikácia v 21. storočí. Banská Bystrica, s. 30–34.

2002

STATI
Češskij jazyk kak jazyk nacional'nyj. In: Vstreči etničeskich kul'tur v zerkale jazyka v sopostavitel'nom lingvokul'turnom aspekte. Zav. red. A. I. Kučinskaja, red. T. M. Skripova. Moskva, s. 71–110.
Gramatika plus slovník, nebo slovník plus gramatika? In: Čeština – univerzália a specifika 4. Praha, s. 112–122.
Meze, možnosti a naděje (sebe)poznávajícího chování člověka. In: Milénium vědy a filozofie. Praha, s. 28–35.
Pojem standardizace. In: Möglichkeiten und Grenzen der Standardisierung Slawischer Schriftsprachen in der Gegenwart. Dresden, s. 112–122.

ZPRÁVY A RECENZE
Miloši Dokulilovi k devadesátinám. Slovo a slovesnost 63, č. 2, s. 151–153.

2003

STATI
Internacionalizace současných slovanských jazyků – možnost nebo nutnost? In: Jazykovedný časopis 54, č. 1–2, s. 7–11.

Procesuální gramatika v kontextu současných tendencí lingvistického myšlení. In: Slovo a slovesnost 64, č. 1, s. 1–7.

Snění a myšlení o příštích gramatikách přirozených jazyků. In: Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku. (Ed. Mária Šimková) Veda, Bratislava, s. 15–18.

Slovanské jazyky v ekonomickém, sociálním a politickém kontextu dnešního světa. In: Česká slavistika 2003. České přednášky pro XIII. mezinárodní kongres slavistů, Ljubljana 15.–21. 8. 2003. (Ed. Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka) Academia, Praha, s. 93–100.

Vágnost jako modus určenosti. In: Vágnost, věda a filosofie. (Ed. Jiří Nosek) Filosofia, Praha, s. 11–17.

Zprávy a recenze

Za Milošem Dokulilem. In: Slovo a slovesnost 64, č. 1, s. 75.

Zemřel Alexandr Stich. In: Slovo a slovesnost 64, č. 2, s. 156–157.

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA PHILOLOGICA 84 – 2004

JUBILEUM EDUARDA PETRŮ

JANA KOLÁŘOVÁ

Dne 16. prosince 2003 oslavil pětasedmdesáté narozeniny prof. PhDr. Eduard Petrů, DrSc., významný český literární vědec, medievista a profesor Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.

Eduard Petrů absolvoval bohemistiku a romanistiku na Filozofické fakultě Univerzity Palackého, kde poté získal doktorát na základě disertace s názvem *Petra Chelčického Řeč o šelmě a obrazu jejiem*. V letech 1952–1964 pracoval v olomoucké Univerzitní knihovně jako odborný bibliograf a správce rukopisného fondu. Od roku 1964 působí E. Petrů na katedře bohemistiky Univerzity Palackého, kde přednáší starší českou literaturu a teorii literatury. Titul kandidáta věd obdržel Eduard Petrů za práci *Vývoj českého exempla v době předhusitské*. Habilitačním spisem *Studie o Petru Chelčickém* získal roku 1968 titul docenta a v roce 1983 titul doktora věd za práci *Husitství, reformace, humanismus a renesance v české literatuře*. Roku 1986 byl jmenován profesorem pro obor teorie a dějiny české literatury.

Hlavním předmětem vědeckého zájmu profesora Petrů je starší česká literatura a její specifika. Řadu studií věnoval rozboru a interpretaci jednotlivých děl staročeské literatury (*Literární hodnota Zbraslavské kroniky, Symbolika drahokamů a barev v Životě svaté Kateřiny, Löwenklauova Kronika nová o národu tureckém v kontextu české historiografické prózy*

ad.). Jeho zájem o genologickou problematiku je patrný z četných pojednání jednak o konkrétních žánrech, jednak o genologických systémech jednotlivých období. Již od počátku své badatelské činnosti se Petrů zabýval osobností Petra Chelčického, jemuž kromě již zmíněné věnoval větší počet studií, vydal bibliografii *Soupis díla Petra Chelčického a literatury o něm* (1957); z dalších Chelčického textů připravil edici *Drobné spisy* (1966), do nové češtiny převedl výbor *Ze Sítě víry* (1990). Trvalý zájem E. Petrů o parodii a parodické postupy ve starší české literatuře vyústil po několika dílčích studiích v syntetickou práci *Zrcadlo skutečnosti. Kniha o středověké, renesanční a barokní parodii* (2002). Ve svých studiích Eduard Petrů účelně spojuje erudici literárněhistorickou a literárněteoretickou, které provází snaha o exaktní přístup k bádání o literatuře. Jeho cílem není pouhá deskripce či hromadění faktů o zkoumaném díle, problémy nazírá z obecnějších perspektiv literárněhistorického vývoje, často s komparatistickým přihlédnutím k širšímu kontextu evropských literatur.

Eduard Petrů je též autorem několika studií o literatuře novější, např. *K poetice titulu v díle Petra Bezruče, Literárněvědná relevance Čepových esejů, Kámen a bolest mezi renesancí a barokem* aj.

Významná je rovněž činnost Eduarda Petrů v oblasti editorské, která zpřístupnila dnešním čtenářům např. tyto literární památky: *Mikuláš Dačický z Heslova: Prostopravda* (1955), *Jan Dubravius: Theriobulia* (1983, překlad spolu s M. Hornou), *Rytířské srdce majíce. Česká rytířská epika 14. století* (1984, s D. Marečkovou), *Copak to ale za mozeka hraje? Hanácké zpěvohry 18. století* (1985), *Alžběta Johanna Westonia: Proměny osudu* (včetně překladu, 2003). Kvalitně edičně připravené texty jsou vždy doplněny analytickou studií o autorovi a vydávaném díle.

Další badatelské zaměření profesora Petrů představuje teorie literatury a literárněvědná metodologie. Svá teoretická východiska shrnul např. ve skriptech *Exaktní metody v literárněvědné práci* (1968), nejnověji pak v příručce *Úvod do studia literární vědy* (1999).

Významnou část práce zasvětil Eduard Petrů popularizaci starší literatury. Ve svých knihách *Zašifrovaná skutečnost. 10 otázek a odpovědí na obranu literární medievalistiky* (1972) a *Vzrušující skutečnost. Fakta a fantazie ve středověké a humanistické literatuře* (1984) odkrývá před čtenářem pozoruhodné možnosti porozumění a výkladu starších literárních děl. Poukazuje na vztah reality a fikce v dobových dílech, úlohu alegorie a její interpretace, způsoby určování autorství. Srovnáváním dobových a současných literárních druhů (např. staročeského cestopisu s moderní literaturou faktu či sci-fi) přispívá rovněž k problematice genologické.

Dlouhodobě se Eduard Petrů věnuje starší české literatuře na Moravě. Přispěl do publikace *Přehledné dějiny literatury a divadla v Olomouci* (1981), spolu s I. Hlobilem je autorem knihy *Humanismus a raná renesance na Moravě* (1992), studiemi přispěl např. do sborníku *Od gotiky k renesanci*. *Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550* (1999). Je navrhovatelem a hlavním řešitelem rozsáhlého výzkumného záměru *Výzkum historie a kultury Moravy*, který má za cíl zmapovat kulturní a literární dějiny moravského regionu.

Zájem Eduarda Petrů vzbuzoval vedle literatury rovněž film. Jeho jméno je spojeno se soutěžní přehlídkou vědeckých, populárně naučných a didaktických filmů *Academia film Olomouc*, řadu let byl lektorem olomouckého Filmového klubu a spolutvůrcem koncepce semináře Film a škola v Olomouci. O filmologické problematice napsal řadu studií a glos.

Vedle rozsáhlé a mnohostranné odborné a badatelské práce Eduarda Petrů nelze opome-

nout ani jeho činnost pedagogickou. Jeho přednášky a semináře na katedře bohemistiky UP v Olomouci patřily vždy k nejoblíbenějším. Své studenty i kolegy si dokázal získat vstřícným a tolerantním přístupem doprovázeným laskavým humorem. V osobnosti profesora Petrů se vzácně spojuje vědecká erudovanost se schopností poutavě sdělovat fakta a vyvracet tak rozšířený předsudek, že starší česká literatura je suchopárnou, vzdálenou a pro dnešního čtenáře nezajímavou oblastí. Svým studentům se vždy snažil ukázat, že literární věda a historie nemá být určena pouze pro úzký okruh zasvěcenců uzavřených v knihovnách a archivech. Je výzvou pro badatele, aby zakoušené dobrodružství poznání uměli též sdělit a předat druhým. Profesor Petrů patří k těm, jimž se to daří. U příležitosti jeho jubilea mu přejeme dostatek zdraví a sil a mnoho inspirace k další práci.

EDUARD PETRŮS JUBILÄUM

Zusammenfassung

Am 16 Dezember hat Herr Professor Eduard Petrů, ein bedeutender tschechischer Literaturwissenschaftler, Mediävist und Professor der Philosophischen Fakultät der Palacký-Universität in Olomouc, seinen fünfunsiebzigsten Geburtstag gefeiert. Der Hauptbereich des wissenschaftlichen Interesses Professor Petrůs liegt in der älteren tschechischen Literatur von mittelalterlichen Texten bis zu den Texten des späten Barock. Viele von seinen Studien hat er der Analyse und Interpretation der einzelnen alttschechischen Werke gewidmet, wobei er sich vor allem für die Struktur des Genre und das parodistische und allegorische Vorgehen interessierte. Ausführlich hat sich Herr Professor mit der Persönlichkeit von Petr Chelčický oder auch mit diesem eigenständigen Zentrum des frühen Humanismus in Mähren beschäftigt. Petrů arbeitete auch an den Editionen alttschechischer Texte und einen großen Teil seiner Arbeit widmete er auch der Popularisierung der älteren tschechischen Literatur. Seine weitere Zielrichtungen sind auch die Literaturtheorie und Literaturmethodologie sowie die Problematik der Filmwissenschaft, deren er Anzahl seiner Studien gewidmet hat.

Translation © Petra Najmanová, 2004

Mgr. Jana Kolářová, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
<kolarovj@ffnw.upol.cz>

© Jana Kolářová, 2004

AUPO, Fac. Phil., Philologica 84 (2004)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA PHILOLOGICA 84 – 2004

BIBLIOGRAFIE EDUARDA PETRŮ (1955–2003)

SESTAVILA JANA KOLÁŘOVÁ

I. Knižní monografie

Z rukopisných sbírek Universitní knihovny v Olomouci. Praha 1959. Publikace státních vědeckých knihoven.

Vývoj českého exempla v době předhusitské. Praha 1966. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica 41. Philologica 22.

Exaktní metody v literárněvědné práci. Olomouc 1968. Učební texty vysokých škol.

Zašifrovaná skutečnost. Deset otázek a odpovědí na obranu literární medievalistiky. Ostrava 1972.

Vzrušující skutečnost. Fakta a fantazie ve středověké a humanistické literatuře. Ostrava 1984.

Humanismus a raná renesance na Moravě. (Spoluautor I. Hlobil.) Praha 1992.

Vzdálené hlasy. Studie o starší české literatuře. Olomouc 1996.

Humanism and the Early Renaissance in Moravia. The authors of texts I. Hlobil a E. Petrů. Transl. by J. and M. Stoddart. Ed. by M. Perůtka. 2nd rev. and extended ed. (in English 1st). Olomouc 1999 (vyšlo 2000).

Úvod do studia literární vědy. Olomouc 2000.

Zrcadlo skutečnosti. Kniha o středověké, renesanční a barokní parodii. Praha 2002.

II. Kapitoly v kolektivních dílech

Dějiny české literatury I. Starší česká literatura. Red. J. Hrabák. Praha 1959. S. 271–279, 216–227.

Kapitoly z dějin olomoucké univerzity 1573–1973. Red. J. Navrátil. Ostrava 1973. S. 58–63, 68–69.

Přehledné dějiny české literatury a divadla v Olomouci I. od počátku do roku 1918. Red. J. Stýskal. Praha 1981. S. 15–49. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. phil. Supplementum XXV.

40 let Univerzity Palackého. Red. J. Navrátil. Olomouc 1986. S. 28–29.

Panorama české literatury. Literární dějiny od počátků do současnosti. Autoři: J. Galík, L. Machala, E. Petrů, M. Podivínský, J. Schneider, J. Skalička, A Štěrbová. Red. L. Machala a E. Petrů. Olomouc 1994. S. 11–88.

Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada. Sv. 11. Literární Morava. Red. T. Kubíček. Brno 2002. S. 9–32.

III. Textově kritické edice

Dačický z Heslova, Mikuláš: Prostopravda – Paměti. Texty k vyd. připr., dosl. a pozn. aparátem opatř. E. Petrů a E. Pražák. Praha 1955. Živá díla minulosti. Sv. 9. (Text Prostopravdy.)

Olomoucké povídky. Příspěvek ke studiu vývoje staročeské zábavné prózy. K vyd. připr., úvodem a pozn. opatř. E. Petrů. Praha 1957. Publikace Univerzitní knihovny v Olomouci.

Historie o válce české 1618–1620. Výbor z historického spisování Ondřeje z Habernfeldu a Pavla Skály ze Zhoře. Výbor sest. a pozn. opatř. J. Polišenský. Ondřeje z Habernfeldu Vyprávění o válce české přel. z lat. originálu Bellum Bohemicum Z. Kristen. Pavla Skály ze Zhoře Historii církevní k vyd. připr., text. krit. pozn. opatř., slovníčkem a rejstř. dopl. E. Petrů. Praha 1964. Živá díla minulosti. Sv. 35.

Výbor z české literatury doby husitské. Sv. 2. Praha 1964. S. 7–82 (kapitoly *Petr Chelčický a Literatura traktátová*).

Chelčický, Petr: Drobné spisy. K vyd. připr. a úvod napsal E. Petrů. Praha 1966. Památky staré literatury české. Sv. 30.

Humanisté o Olomouci. Sborník sest. a předmluvu napsal E. Petrů. Lat. texty za jazykové spolupráce M. Horny do češ. přel. a text Bartoloměje Paprockého k vyd. připr. E. Petrů. Vysvětlivky zprac. E. Petrů za spolupr. J. Sobotky. Doslov napsal I. Hlobil. Praha 1978.

Paprocký z Hlohol, Bartoloměj: O válce turecké a jiné příběhy. Výbor z Diadochu. K vyd. připr., předml. a slovníčkem opatř. a obr. příl. vybr. E. Petrů. Věcné vysvětlivky sest. E. Petrů a J. Sobotka. Praha 1982. Živá díla minulosti. Sv. 83.

Dubravius, Jan: Theriobulia. Lat. text k vyd. připr. a pozn. ke kritice textu opatř. M. Horna, red. E. Petrů. Do češ. přel., věc. vysvětl. a rejstříky opatř. E. Petrů. Úvod E. Petrů a J. Hejnic. Praha 1983. Památky staré literatury české. Sv. 34.

Rytířské srdce majíce. Česká rytířská epika 14. století. Skladbu Vévoda Arnošt k vyd. připr. E. Petrů, skladby O Jetřichovi Berúnském a Tandariáš a Floribella D. Marečková a E. Petrů. Předml., edič. pozn., vysvětl. a slovníček k Vévodovi Arnoštovi E. Petrů, edič. pozn., vysvětl. a slovníček k Jetřichu Berúnskému a Tandariáši a Floribelle D. Marečková a E. Petrů, historický úvod k vysvětl. J. Sobotka. Obr. příl. vybr. E. Petrů. Praha 1984. Živá díla minulosti. Sv. 96.

Copak to ale za mozeka hraje? Hanácké zpěvohry 18. století. K vyd. připr., textově krit. pozn., vysvětl. a slovníčkem opatř. E. Petrů. Úvod napsali E. Petrů a A. Burešová. Ostrava 1985.

Chelčický, Petr: Ze sítě víry. O rotách, o každé zvláště. Text podle souč. normy z hled. lexikál., hláskosl. a tvarosl. upr., výbor sest., vysvětlivky, ed. pozn. a doslov napsal E. Petrů. Praha 1990.

Ezopovy bajky. Katonova dvojverší. Rada otce synovi. K vyd. připr., slovníčkem, vysvětl., edič. pozn. opatřil E. Petrů. Latinské pasáže přel. J. Kolářová. Doslov naps. E. Petrů. Brno 1999.

Život svaté Kateřiny. Ediční příprava, komentář a vysvětlivky E. Petrů podle krit. vydání V. Vážného. Praha 1999.

IV. Studie ve sbornících a časopisech

K mezinárodním pravidlům přepisu cyrilice. Československá rusistika 1957, č. 2, s. 268–273.

Vývoj básnické tvorby Mikuláše Dačického z Heslova. In: Příspěvky k dějinám starší české literatury. Praha 1958, s. 215–239.

Der literarische Wert des Chronicon Aulae Regiae. Zeitschrift für Slawistik 7, 1962, s. 703–714.

Regionální prvky rukopisů a jejich význam pro literární historii. In: Knihovna. Vědeckoteoretický sborník. Praha 1962, s. 59–78.

Dvě studie o Petru Chelčickém. Listy filologické 89, 1966, s. 394–402.

Jeden z pramenů básnické činnosti Mikuláše Dačického z Heslova. Listy filologické 89, 1966, s. 139–142.

Ispolzovanije drevnečešskich pamjatnikov v češskoj proze v period okkupacii. In: Literaturnoje nasledije prošlogo i sovremennyje slavjanskije literatury. Praha 1967, s. 105–126. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. phil. 43. Philologica 23.

Problémy překladu Bezručova díla. (Na materiálu překladu Slezských písní do francouzštiny.) In: Bezručiana 1967. Red. V. Justl a J. Opelík. Ostrava 1967, s. 116–135. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. phil. Supplementum 12.

Eusebiova Historie církevní a otázky českého humanistického překladu. Listy filologické 91, 1968, s. 62–73.

Traktát a řeč jako žánry české literatury 15. století. In: Sborník prací jazykovědných a literárněvědných. Praha 1968, s. 91–101. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. phil. 47. Philologica 25.

Znovu k původu Bible boskovské. In: Boskovice v dějinách. Red. M. Trapl a J. Skutil. Boskovice 1969, s. 11–22.

Nahodilost v životě, vědě a umění. (K otázkám současné české prózy.) Index 1969, č. 3, s. 36–40.

Brněnská uměnovědná pracoviště a barokní kultura. Index 1969, č. 3, s. 12–13.

K metodě myšlení Petra Chelčického. Listy filologické 93, 1970, s. 120–127.

Motivy životní praxe v učebnicích J. A. Komenského. Obnova památek 1, 1970, č. 3, s. 106–108.

Spravedlnost tiskařům. K textové hodnotě tisků děl Petra Chelčického. In: Knihtisk a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory. Praha 1970, s. 133–l 50.

Bohuslav Balbín literárněhistoricky. Studia Comeniana et historica l, 1971, č. 2, s. 89–93.

Dubraviova Theriobulia ve vývoji alegorie. In: Literárněvědné studie. Profesoru Josefu Hrabákovi k šedesátinám. Red. D. Jeřábek, M. Kopecký a K. Palas. Brno 1972, s. 57–64. Spisy fil. fak. UJEP. Č. 179.

Literárněvědné dílo Josefa Hrabáka. Listy filologické 95, 1972, s. 201–206.

Olomouc jako kulturní centrum v minulosti. In: O socialistické kultuře a regionalismu. Václavkova Olomouc 1970. Red. F. Valouch a J. Dvořák. Ostrava 1972, s. 208–210. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. phil. Supplementum 20.

Paradox Hádání Pravdy a Lži Ctibora Tovačovského z Cimburka. Listy filologické 95, 1972, s. 221–228.

Emblematika a divadlo české protireformace. Příspěvek k řešení podílu výtvarných složek na vzniku divadelního díla. In: Prolegomena Scénografické encyklopedie. Část 20. Praha 1973, s. 105–113.

Kategorie pravdy v myšlení české reformace. Studia Comeniana et historica 3, 1973, č. 6, s. 101–110.

K otázce periodizace humanismu. In: Sborník slavistických prací jazykovědných a literárně-

vědných. Praha 1974, s. 161–174. Acta Universitatis Palackianae Olomucenis. Fac. phil. Philologica 35.

Olomoucké synopse a jejich význam pro žánrové určení barokních divadelních her. In: O divadle na Moravě. Praha 1974, s. 47–53. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. phil. Supplementum 21.

Olomoucký humanismus a jeho polské podněty. In: Slavistický sborník olomoucko–lublinský. Praha 1974, s. 27–38. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. phil. Philologica 36.

Blahoslav jako teoretik literatury. In: Jan Blahoslav–předchůdce J. A. Komenského 1571–1971. In: Sborník studií k čtyřstému výročí úmrtí Jana Blahoslava. Uherský Brod 1975, s. 123–131.

Dubraviova Theriobulia a Rada zhovadilých zvieřat. In: Studia bohemica I. Sborník literárněvědných a jazykovědných prací členů katedry bohemistiky a slavistiky. Praha 1975, s. 23–32. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. phil. Philologica 37.

Václavkův Český listář a jeho význam pro současnou literární historii a kritiku. In: Bedřich Václavek a úkoly marxistické kritiky. Václavkova Olomouc 1972. Praha 1975, s. 157–159. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. phil. Supplementum 11.

Der Artikelbrief und die sozialen Anschauungen Petr Chelčickýs. In: Der deutsche Bauernkrieg und Thomas Müntzer. Leipzig 1976, s. 61–65.

Dubraviovy řeči a soudobá rétorika. Studia Comeniana et historica 6, 1976, č. 15, s. 33–44.

Jan Dubravius a Martianus Capella. K humanistickému pojetí alegorie. Listy filologické 99, 1976, s. 221–225.

Komenský v literární historii posledních třiceti let. Studia Comeniana et historica 6, 1976, č. 12, s. 58–65.

Pravdivost a autentičnost v teorii socialistického realismu. In: O socialistickém realismu. Václavkova Olomouc 1973. Praha 1976, s. 59–62. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. phil. Supplementum 23.

K problematice vydávání děl bilingvních autorů 16. a 17. století. (Bartoloměj Paprocký z Hlohol a Paprocké Vůle.) Studia Comeniana et historica 7, 1977, č. 17, s. 23–28.

Metodologická východiska zkoumání humanistické literatury v českých zemích. In: Slavistický sborník olomoucko–lublinský. Praha 1977, s. 37–46. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. phil. Philologica 40.

Theriobulia a Krol. In: Slavica Lublinensia et Olomucensia. Lublin 1977, s. 85–96. Prace slawistów Universytetu Marii Curie-Skłodowskiej i Universytetu imenia Franciszka Palackiego w Olomuńcu.

K poetice titulu v díle Petra Bezruče. In: Frygickou čapku mám. Sborník k 110. výročí narození a 20. výročí úmrtí Petra Bezruče. Brno 1978, s. 18–23.

Metodologické problémy zkoumání humanismu ve slovanských literaturách. In: Československé přednášky pro VIII. mezinárodní sjezd slavistů v Záhřebu. Literatura – folklór – historie. Praha 1978, s. 71–77.

Václavkovo pojetí kulturního dědictví období humanismu a jeho význam pro vývoj české literární vědy po roce 1945. In: Tradice české meziválečné marxistické kritiky a budování socialismu v Československu. Václavkova Olomouc 1975. Praha 1978, s. 111–114. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. phil. Supplementum 24.

Humanismus a národní obrození. In: Pocta Františku Palackému. Václavkova Olomouc 1976. Olomouc 1979, s. 42–47.

Jak překládat latinské humanisty? In: Slavica Lublinensia et Olomucensia. Lublin 1979, s. 267–285. Prace slawistów Universytetu Marii Curie-Skłodowskiej i Universytetu imenia Franciszka Palackiego w Olomuńcu.

Jan ze Středy a jeho význam pro olomoucký humanismus. In: Historická Olomouc a její současné problémy II. Olomouc 1979, s. 95–104.

Nejstarší dějiny literatury v Olomouci. In: Historická Olomouc a její současné problémy. Praha 1979, s. 115–122. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. phil. Aesthetica 5.

Vztah Petra Chelčického k učenosti a vzdělání. In: Moravské bratrské školství a jeho protějšky v 16. a 18. století. Sborník materiálů z kolokvia, které se konalo ve dnech 28. a 29. listopadu 1973. Přerov 1979, s. 22–26.

Znovu k problému Chelčický – Záhorka. Listy filologické 102, 1979, s. 235–237.

Das Verhältnis Petr Chelčickýs zur Gelehrsamkeit und Bildung. In: Reform–Reformation–Revolution. Hrsg. v. S. Hoyer. Leipzig, Karl-Marx-Universität 1980, s. 76–80.

Societas Maierhofiana. In: Historická Olomouc a její současné problémy III. Olomouc 1980, s. 183–189.

Literatura doby Karla IV. a Václava IV. v mimopražském prostředí. In: Mezinárodní vědecká konference Doba Karla 1V. v dějinách národů ČSSR pořádaná Univerzitou Karlovou v Praze k 600. výročí úmrtí Karla IV. 29. 11.–1. 12. 1978. Materiály sekce jazyka a literatury. Red. J. Polák. Praha 1981, s. 135–143.

Jedenáct století české literatury v díle Josefa Hrabáka. Listy filologické 105, 1982, s. 193–199.

O intencionálním a bezděčném humoru ve starší literatuře. Listy filologické 105, 1982, s. 255–260.

Poznámka k odborné přípravě literárních, divadelních a filmových kritiků. In: Stav a úkoly literární vědy v Severomoravském kraji a výchova mladé generace. Václavkova Olomouc 1980. Olomouc 1982, s. 128–132.

Staročeský cestopis z hlediska genologického. In: Studia bohemica II. Sborník literárněvědných a jazykovědných prací členů katedry bohemistiky a slavistiky 1982, s. 7–18. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. phil. Philologica 46.

Cesty pobělohorské historiografie. K 400. výročí narození Pavla Stránského a Pavla Skály. Česká literatura 31, 1983, s. 401–410.

Dialektika zákonů u Petra Chelčického. Studia Comeniana et historica 13, 1983, č. 26, s. 37–41.

Olomoucká literatura nebo literatura v Olomouci? In: Historická Olomouc a její současné problémy IV. Sborník referátů z celostátního sympozia konaného v Olomouci ve dnech 9. –12. února 1982. Olomouc 1983, s. 271–278.

Specifičnost rytířské epiky ve slovanských literaturách. Slavia 52, 1983, s. 250–258. Žánrová specifika literárních proudů ve starších slovanských literaturách. In: Československá slavistika 1983–literatura, folklór. Praha 1983, s. 21–29.

Datace hanácké opery o Landeborkovi. In: Studia bohemica III. Sborník literárněvědných a jazykovědných prací členů katedry bohemistiky a slavistiky 1984, s. 17–20. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. phil. Philologica 50.

Alžběta Jana Westonia a její místo v české literatuře. Česká literatura 33, 1985, s. 424–437.

Filozofie a filozofové v Labyrintu J. A. Komenského. Studia Comeniana et historica 15, 1985, č. 29, s. 121–126.

Genologický systém literatury v Olomouci v 17. a 18. století. In: Historická Olomouc a její současné problémy V. Olomouc 1985, s. 331–338.

Genologický systém české literatury 16. století. In: Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity, ř. literárněvědná – D 32. Brno 1986, s. 51–58.

Václavkovy podněty k hodnocení české rytířské epiky. In: Stav a úkoly václavkovského bádání v kontextu soudobé literární vědy a folkloristiky. Václavkova Olomouc 1983. Olomouc 1986, s. 134–139.

Parodie – žánr nebo literární postup? In: Studia bohemica V. Praha 1987, s. 11–16. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. phil. Philologica 55.

Dovršené dílo Josefa Hrabáka. K nedožitým pětasedmdesátým narozeninám. Listy filologické 111, 1988, s. 65–68.

Filmologie a literární věda. In: Film a literatura III. Ostrava 1988, s. 3–18. Informationsexplosion des 16. Jahrhunderts und genologisches System der tschechischen humanistischen Literatur. In: Studien zum Humanismus in den Böhmischen Ländern. Hrsg. v. H. – B. Herder und H. Rothe unter Mitw. v. J. Kolár und S. Wollman. Köln–Wien 1988, s. 367–375. Schriften des Komitees der Bundesrepublik Deutschland zur Förderung der slavischen Studien 11.

I*ntegrační a diferenciační tendence slovanských literatur v poetikách období renesance a baroka*. Slavia 57, 1988, seš. 4, s. 389–394.

Parodie u Erasma Rotterdamského a Jana Amose Komenského. In: Studia Comeniana et historica 18, 1988, č. 35, příloha: Erasmus Rotterdamský, Johann Valentin Andreae a Jan Amos Komenský – soudobé mírové a sociálně nápravné snažení a jeho aktuálnost. XIII. komeniologické kolokvium, Uherský Brod 16.–18. září 1986.

Postavení skladby Podkoní a žák v naší literatuře 14. století. Česká literatura 36, 1988, č. 2, s. 119–125.

Význam parodie pro vývoj žánrového systému období humanismu ve slovanských literaturách. In: Československá slavistika 1988. Lingvistika, historie. Literatura, folklór. Praha 1988, s. 33–40.

Čas uměleckého díla. In: Časový rozměr společnosti, člověka a jeho vědomí. II. Olomouc 1989, s. 88–94

Funkce vlastních jmen v parodických textech starší literatury. In: Studia bohemica V. Praha 1989, s. 11–16. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. phil. Philologica 59–1988.

Poetika hanáckých zpěvoher 18. století v kontextu slovanských literatur. Slavia 58, 1989, č. 1–2, s. 52–56.

Löwenklauova Kronika nová o národu tureckém v kontextu české historiografické prózy. In: Slavica VII. Praha 1991, s. 145–149. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. phil. Philologica 61–1990.

Šafaříkovo pojetí polské literatury a jeho metodologické podněty. Slavia 60, 1991, č. 1, s. 83–86.

Theatrum mundi v české renesanční a barokní literatuře. Studia Comeniana et historica 21, 1991, č. 44, s. 51–57.

Bohuslav Balbín jako teoretik literatury a literární historik. In: Bohuslav Balbín a kultura

jeho doby v Čechách. Sborník z konference Památníku národního písemnictví. K vyd. připr. Z. Pokorná a M. Svatoš. Praha 1992, s. 161–164, 289.

Objevení Ameriky v humanistické literatuře Čech. Dialog–Evropa XXI 3, 1992, č. 2, s. 34.

Olmütz und der Wiener Humanismus. Žurnál UP 1, 1992, special, s. 8.

Parodie a travestie jako reakce na barokní manýrismus. In: Kutura baroka v Čechách a na Moravě. Sborník příspěvků z pracovního zasedání 5. 3. 1991. Usp. Z. Hojda. Praha 1992, s. 101–108. Práce Historického ústavu ČAV. Miscellanea C-6.

Prolegomena zur Geschichte der älteren tschechischen Literatur – eine Vorbemerkung. Listy filologické 115, 1992, s. 146–147.

Aktualizace starší literatury v současné kultuře. In: Dawność kulturowa w literaturach słowiańskich drugiej połowy XX wieku. Materiały konferencji naukowej Opole 19.–20. X. 1993, Opole 1993, s. 205–212.

Barokní humanismus ve slovanských literaturách. In: Česká slavistika 1993. České přednášky pro XI. mezinárodní sjezd slavistů, Bratislava 1993. Praha 1993, s. 255–259.

Das Bild der Türkei in Reisebeschreibungen des 16. Jahrhunderts. In: Studien zum Humanismus in den Böhmischen Ländern. Die Bedeutung der humanistischen Topographien in der Kultur der böhmischen Länder bis zur Zeit Balbíns. Hrsg. v. H. – B. Harder und H. Rothe unter Mitw. v. J. Kolár und S. Wollman. Köln, Weimar, Wien 1993, s. 205–213. Schriften des Komitees der Bundesrepublik Deutschland zur Förderung der slawischen Studien 17.

Periodizace dějin starší české literatury. In: Studia bohemica VI. Olomouc 1993, s. 11–17. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. phil. Philologica 65–1992.

Prof. PhDr. Jiří Daňhelka – in memoriam. Listy filologické 116, 1993, s. 47–48.

Co je renesanční literatura? In: Historická Olomouc IX. Red. M. Togner. Olomouc 1994, s. 31–35.

Die Erforschung der lateinischen Literatur in den böhmischen Ländern. Humanistica Lovaniensia. Journal of neo-latin studies 43, 1994, s. 69–76. Corona Martiniana. Studia in honorem Iani Martínek septuagenarii.

Hereze Petra Chelčického jako literárněvědný problém. Dialog – Evropa XXI 5, 1994, č. 2, s. 3–8.

Hodnotová hierarchie literatury. In: Literatura a komerce. Olomouc 1994, s. 7–11.

Teologická inspirace obraznosti J. A. Komenského. Studia Comeniana et historica 24, 1994, č. 51, s. 185–190. In: Sborník referátů z 19. mezinárodního komeniologického kolokvia v Uherském Brodě 5.–7. října 1993.

Alexander der Große in den slavischen Literaturen. Wiener slavistisches Jahrbuch 40, 1994 (vyšlo 1995), s. 95–103.

Cesta jako klíčový motiv starších slovanských literatur (resumé referátu). In: Cesty a cestování v jazyce a literatuře. Sborník příspěvků z konference konané 6.–8. 9. 1994. Ústí nad Labem 1995, s. 68.

Klášter Hradisko a hanácké zpěvohry. In: Historická Olomouc X. Red. M. Togner. Olomouc 1995, s. 35–40.

Konference The Long Path to Renewal. Dialog – Evropa XXI 6, 1995, č. 3, s. 43.

Parodie oder Glorifizierung? Volk und Adel in Hannakischen Singspielen. In: „Weine, weine, du armes Volk". Das verführte und betrogene Volk auf der Bühne. Gesammelte Vorträge

des Salzburger Symposions 1994. Bd. II. Anif–Salzburg 1995, s. 769–774. Wort und Musik. Salzburger akademische Beiträge. Nr. 28.

Cesta jako klíčový motiv starších slovanských literatur. In: Slavica in honorem Slavomíri Wollman septuagenarii. Praha, Slovanský ústav–Euroslavica 1995, s. 125–131. Zvl. ot. Slavia 64, 1995 (vyšlo 1996), č. 1–2.

Česká nebo evropská literatura? In: Světová literárněvědná bohemistika II. Úvahy a studie o české literatuře. Materiál z 1. kongresu světové literárněvědné bohemistiky, Praha 28.–30. června 1995. Red. L. Merhaut. Praha 1996, s. 529–533.

Datace prvního překladu Ezopových bajek. In: Studia bohemica VII. Olomouc 1996, s. 11–14. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. phil. Philologica 66–1996.

Dnešní spisovatel a společnost z hlediska literární minulosti. Scriptum 1995 (vyšlo 1996), č. 19, s. 52–55.

Jaké jsou dnešní aktuální problémy slovanské filologie. In: Aktuální otázky slovanské filologie a Šafaříkův vědecký odkaz. Praha 1996, s. 39–40.

La letteratura barocca in Slovacchia. In: Il barocco letterario nei paesi slavi. A cura di G. Brogi Bercoff. Roma, NIS 1996, s. 125–136. Studi superiori NIS 302. Slavistica.

Monolog na obranu básnictví. Dialog–Evropa XXI 7, 1996, č. 4, s. 20–23.

Pojetí krásy u Tomáše ze Štítného a sv. Tomáše Akvinského. Česká literatura 44, 1996, č. 6, s. 567–574.

Schauspiel als Fest. Das Theater der Jesuitenuniversität in Olomouc. In: „Und jedermann erwartet sich ein Fest". Gesammelte Vorträge des Salzburger Symposions 1995. Anif – Salzburg 1996, s. 473–478.

Středověké teorie literárních stylů jako projev univerzalismu myšlení. In: Rozwarstwienie stylisticzne języków slowiańskich. Styly funkcjonalne i stylizacje literackie. II Międzynarodowa Konferencja Naukowa Katowice-Bytków, 24.–25. 5. 1996. Katowice, Universytet Śląski 1996, s. 83–87.

Symbolika drahokamů a barev v Životě svaté Kateřiny. Slavia 64, 1995 (vyšlo 1996), s. 381–387.

Celonárodní a regionální literatura ve středověkém kontextu. In: Region a jeho reflexe v literatuře. Red. J. Svoboda a Z. Smolka. Ostrava 1997 (vyšlo 1998), s. 42–52.

Historia czeskich badań nad barokiem. Próba rekapitulacji. In: Barok. Historia – literatura – sztuka III 2 (6). Warszawa 1997, s. 131–139.

Jan Rokycana – epilog husitství. In: Sborník muzea Dr. Bohuslava Horáka Rokycany. Vědecká konference o životě, díle a historickém významu Jana z Rokycan. Materiály z konference konané v Muzeu Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech ve dnech 27.–28. 2. 1997. Rokycany 1997, s. 43–49. Suppl. Historie 3/1997.

Komenský a absence české utopie. In: Utopia w językach, literaturach i kulturach Słowian. T. 2. Katowice 1997, s. 67–73.

Obraz světice v legendách českého středověku. In: Žena – jazyk – literatura. Sborník z mezinárodní konference. Ústí nad Labem 1996 (vyšlo 1997), s. 14–19.

The Harmonizing Influence of God in the Understanding of J. A. Comenius. In: Ultimate reality and Meaning. Interdisciplinary Studies in the Philosophy of Understanding. Vol. 20. NOs. 2/3. Toronto, University of Toronto Press 1997, s. 99–106.

Barokní literatura jako interpretační problém. In: Česká slavistika 1998. České přednášky

pro XII. mezinárodní sjezd slavistů Krakov 27. 8.–2. 9. 1998. Red. E. Bláhová, E. Šlaufová, S. Wollman, M. Zelenka. Praha 1998, s. 185–191.

Die Barockliteratur als Problem der Interpretation. In: XII Międzynarodowy kongres slawistów. Kraków 27 VIII–2 IX 1998. Streszczenia referatów i komunikatów. Literaturoznawstvo. Folklorystyka. Nauka o kulturze. Oprac. L Suchanek a L. Macheta. Warszawa 1998, s. 69.

Humanismus der Olmützer Jesuiten der rudolphinischen Zeit. In: Später Humanismus in der Krone Böhmen. Studien zum Humanismus in den böhmischen Ländern IV. Hrsg. v. H.–B. Harder und H. Rothe unter Mitw. v. J. Kolár und S. Wollman. Dresden 1998, s. 307–312. Schriften zur Kultur der Slaven. Bd. 3 (22).

Literárněvědná relevance Čepových esejů. Česká literatura 46, 1998, č. 6, s. 565–569.

Poznámka k možnostem interdisciplinární spolupráce. In: Kritické edice hudebních památek II. Vyd. J. Vičar a B. Felgrová. Olomouc 1998, s. 58–60.

Problémy interpretace středověkého literárního díla. In: Speculum medii aevi. Zrcadlo středověku. Sborník přednášek proslovených v rámci cyklu o kultuře a literatuře středověku, který proběhl na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze v únoru až květnu 1998. Uspoř. L. Jiroušková. Praha 1998, s. 85–101.

Stratigrafie a starší literatura. In: Badatelská metoda Oldřicha Králíka v kontextu soudobé literární vědy. Materiály z vědecké konference pořádané katedrou bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého 8. a 9. října 1997. Olomouc 1998, s. 41–45.

Školské základy barokní latinské poezie. In: Historická Olomouc XI. Sborník příspěvků. Olomouc 1998, s. 41–44.

Země dobrá a české dějepisectví. In: Země dobrá, to jest Země česká. Vyd. I. Kučerová a L. Medová. Brno 1998, s. 305–316.

An der Gränze des Humanismus und Barock. Heřman Černín von Chudenice und seine Reisebeschreibung. In: Tschechisches Barock. Sprache, Literatur, Kultur. České baroko. Jazyk, literatura, kultura. Frankfurt am M. 1999, s. 95–104.

Co je rukopisná kniha? In: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 1998. Středověké rukopisy a jejich prezentace (sborník z konference). Brno 1999, s. 64–70.

Cizinci a cizina ve starší české literatuře. Od konfrontace k úsilí o pochopení. In: Jinakost, cizost v jazyce a v literatuře. Sborník z mezinárodní konference. Ústí nad Labem 1999, s. 248–253.

Olomoucký humanismus konce 15. a první poloviny 16. století. In: Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. Red. I. Hlobil a M. Perůtka. Olomouc 1999, s. 61–65.

Signa et notulae. Česká literatura 47, 1999, s. 524–528.

Tematika olomouckých a prostějovských tisků první poloviny 16. století. In: Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. Red. I. Hlobil a M. Perůtka. Olomouc 1999, s. 502–504.

Die Stadt als Herausforderung des alttschechischen Salbenkrämerspieles. In: Mahagonny–die Stadt als Sujet und Herausforderung des (Musik)Theaters. Vorträge und Materialien des Salzburger Symposions 1998. Anif–Salzburg 2000, s. 131–136. Wort und Musik. Salzburger akademische Beiträge 44.

Dubraviova relativizace platonismu. In: Studia bohemica VIII. Olomouc 2000, s. 13–18. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. phil. Philologica 72.

Eurokultura, nebo otevřená kultura? Na okraj výzkumného záměru Výzkum historie a kultury Moravy. Aluze. Revue pro literaturu, filozofii a jiné 4, 2000, č. 3, s. 56–60.

Kámen a bolest mezi renesancí a barokem. In: „Ale mne tato doba bolí…" Karel Schulz básník, prozaik a novinář. K 100. výročí narození. Praha 1999 (vyšlo 2000), s. 53–59. Literární archiv. Sborník č. 31.

Kritický obraz pojetí Komenského u profilujících českých literárních historiků po roce 1945. In: Studia Comeniana et historica 30, 2000, č. 63–64, s. 156–161.

Osmanská říše a česká literatura 16. a první poloviny 17. století. In: Literární věda osudem i volbou. K 70. narozeninám Jiřího Svobody. Ostrava 2000, s. 107–112. Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity č. 193. Literární věda č. 4.

Antikrist a znamení konce ve starší literatuře. In: Konec a začátek v jazyce a literatuře. Sborník z mezinárodní konference. Ústí nad Labem 2001, s. 259–263. Acta Universitatis Purkynianae 71. Studia litteraria et linguistica.

Augustin Olomoucký a česká epistolografie. Česká literatura 49, 2001, č. 6, s. 564–571.

Středověký chiliasmus jako existenciální prožitek konce epochy. In: Česká literatura na konci tisíciletí I. Příspěvky z 2. kongresu světové literárněvědné bohemistiky Praha 3.–8. července 2000. Praha 2001, s. 43–47.

Výzkum historie a kultury Moravy – východiska a perspektivy. In: Sborník prací historických XVIII. Olomouc 2001, s. 179–180. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. phil. Historica 30–2001.

Proměny exempla v barokní literatuře. In: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. Bohemica litteraria. Studia minora V 4, 2001, s. 23–29.

Eschatologie Komenského a barokní kazatelé. In: Studia Comeniana et historica 32, 2002, č. 67–68, s. 77–83.

V. Recenze

Dalimilova kronika a otázky jejího nového vydání. Česká literatura 6, 1958, s. 232–234. Josef Hrabák: Studie ze starší české literatury. Listy filologické 81, 1958, s. 138–139. Vladislav Dokoupil: Soupis rukopisů Mikulovské dietrichsteinské knihovny. Listy filologické 82, 1959, s. 318–319.

Anna Lewicka-Kamińska: Inkunabuły biblioteki Jagiellońskiej. Listy filologické 86, 1963, s. 186–188.

Josef Hrabák: K metodologii studia starší české literatury. Listy filologické 86, 1963, s. 365–367.

Peter Brock: The Political and Social Doctrines of the Unity of Czech Brethren in the fifteenth and early sixteenth centuries. Listy filologické 86, 1963, s. 188–189.

Studia neophilologica. Listy filologické 86, 1963, s. 384–385.

Alois Mika: Petr Chelčický. Listy filologické 87, 1964, s. 434–435.

Studia z dawnej literatury czeskiej, słowackiej i polskiej poświęcone V. międzynarodowemu kongresowi slawistów w Sofii. Listy filologické 87, 1964, s. 435–437.

Výbor z české literatury doby husitské. Listy filologické 88, 1965, s. 357–361.

Antológia staršej slovenskej literatúry. Listy filolgické 89, 1966, s. 106–108.

Josef Hrabák: Ze starší české literatury. Listy filologické 89, 1966, s. 104–105.
Emil Pražák: Řehoř Hrubý z Jelení. Listy filologické 89, 1966, s. 105–106.
O barokní kultuře. Listy filologické 92, 1969, s. 181–184.
Smutní kavaleři o lásce. Listy filologické 92, 1969, s. 93–96.
Das hussitische Denken im Lichte seiner Quellen. Listy filologické 93, 1970, s. 150–153.
O staročeském bezrozměrném verši. Česká literatura 18, 1970, s. 515–518.
Píseň Šalomounova. Autentické faksimile originálu z Biblí české (3. díl z r. 1582), tzv. Kralické bible šestidílné. Listy filologické 93, 1970, s. 76.
Z kralické tvrze I–III. Listy filologické 93, 1970, s. 320–321.
Zdeňka Tichá: Staročeské básně 14. a 15. století složené bezrozměrným veršem (2. polovina 15. století do 17. století). Listy filologické 93, 1970, s. 314–317.
Bohuslav Balbín: Verisimilia humaniorum disciplinarum – Nástin humanitních disciplín. Listy filologické 94, 1971, s. 314–315.
Fortunatus. Česká literatura 19, 1971, s. 395–398.
Mezník ve vývoji české versologie. Česká literatura 19, 1971, s. 543–547.
Růže, kterouž smrt zavřela. Česká literatura 19, 1971, s. 390–392.
Kniha o četbě poezie a prózy. Česká literatura 20, 1972, s. 87–89.
Kolokvium o Janu Blahoslavovi jako předchůdci J. A. Komenského. Listy filologické 95, 1972, s. 49–50.
Z kralické tvrze IV–V. Listy filologické 95, 1972, s. 124–125.
Lipská konference o problému realismu v antické literatuře a umění. Listy filologické 96, 1973, s. 175–176.
Setkání komeniologů, historiků 16. a 17. století a historiků umění v Uherském Brodě. Listy filologické 96, 1973, s. 174–175.
Felix Kadlinský a jeho Zdoroslavíček. Česká literatura 22, 1974, s. 262–264.
Milan Kopecký: Humanista z Vysočiny. Studia Comeniana et historica 4, č. 7, s. 159–162.
Nové dílo o středověké latinské filologii. (M. Horna a E. Petrů). Studia Comeniana et historica 4, 1974, č. 7, s. 39–146.
Sborník studií k otázkám kulturního dědictví. Česká literatura 22, 1974, s. 264–267.
Z kralické tvrze VI. Listy filologické 97, 1964, s. 186–187.
Lipská konference k 450. výročí německé selské války. Studia Comeniana et historica 4–5, 1974–75, č. 8–9, s. 167–168.
Nová bibliografie bohemik z let 1501–1800. Studia Comeniana et historica 1974–75, č. 8–9, s. 109–111.
Konference o německé selské válce a osobnosti Tomáše Müntzera. Listy filologické 98, 1975, s. 252.
Maurice Hélin: La littérature latine au Moyen Age. Listy filologické 98, 1975, s. 185–186.
Zdeňka Tichá: Česká poezie 17. a 18. století. Listy filologické 98, 1975, s. 251–252.
Dvě edice staročeské prózy. Česká literatura 24, 1976, s. 375–377.
Obrozenecké dějiny starší slovenské literatury. Česká literatura 24, 1976, s. 86–88.
Z kralické tvrze VIII–IX. Listy filologické 102, 1979, s. 61–62.
Hájkova kronika v novém vydání. Literární měsíčník 11, 1982, č. l, s. 61–62.
Nová edice korespondence Bohuslava Hasištejnského. Česká literatura 30, 1982, s. 270–271.

Starší česká literatura v Mladé frontě. Česká literatura 30, 1982, s. 356–357.

Čtvero setkání se starou českou poezií. Česká literatura 31, 1983, s. 455–457.

Olomouc v dopisech Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic. K vydání 2. svazku Bohuslai Hassensteinii a Lobkowicz Epistolae. In: Středisko. Sborník Vlastivědné společnosti muzejní v Olomouci 66, 1983, č. 7, s. 135.

Jan Amos Komenský a Polsko. Česká literatura 32, 1984, s. 276–277.

Jan Lehár: Nejstarší česká epika. Listy filologické 107, 1984, s. 193–194.

Pátý svazek Rukověti humanistického básnictví a Olomouc. In: Středisko. Sborník Vlastivědné společnosti muzejní v Olomouci 67, 1984, č. 8, s. 12.

Ulrich Bamborschke: Der altčechische Tandariuš ... Listy filologické 107, 1984, s. 61–62. Antologie české středověké prózy. Česká literatura 33, 1985, s. 269–270.

Německá antologie z díla J. A. Komenského. Česká literatura 33, 1985, s. 368–369.

Zehn Bände der Edition J. A. Comenii Opera omnia (Dílo J. A. Komenského. Tschechische Schriften.) In: Acta Comeniana 6 (XXX). Praha 1985, s. 222–228.

Edice Vyšebrodského rukopisu č. 42 a otázky faksimilovaných vydání. Studia Comeniana et historica 16, 1986, č. 31, s. 129–130.

Jak poznávat staročeský cestopis? Jak staří Čechové poznávali svět. (Výbor ze starších českých cestopisů 14.–17. století.) Uspoř., úvod naps., připr. a výběr obr. příloh pořídila Zdeňka Tichá. Praha 1985 (v tiráži 1986). Česká literatura 35, 1987, č. 4, s. 372–373.

J*iří Hošna: Kníže Václav v obrazu legend. Praha 1986*. Acta Universitatis Carolinae. Philologica monographia LXXXV–1981. Listy filologické 111, 1988, s. 189–190.

Marek Bydžovský z Florentina: Svět za tří českých králů. Výbor z kronikářských zápisů v letech 1526–1596. Vybr., sest., k vyd. připr., úvodní stať, studii, vydavat. pozn., vysvětl. a slovníček naps. a ilustr. vybral J. Kolár. Praha 1987. Listy filologické 111, 1988, s. 248–249.

Milan Kopecký: Český humanismus. Praha 1988. Slavia 59, 1990, č. 1, s. 95–96.

Janusz Pelc: Barok – epoka przeciwieństw. Warszawa 1993. Slavia 64, 1995, s. 324–326.

Peter Wörster: Humanismus in Olmütz. Zeitschrift für Ostmitteleuropa–Forschung 47, 1997, Ht. 4, s. 600–601.

Ezopovy bajky, Katonova dvojverší, Rada otce synovi. In: Literární klub. IV. ročník 1999. Praha 1998, s. 6. (anonymně)

Le Goffova Středověká imaginace z pohledu literárního historika. Aluze. Časopis pro literaturu, filozofii a jiné 3, 1999, č.1, s. 187–189.

Starší česká literatura ve studiích Jaroslava Kolára. Aluze. Revue pro literaturu, filozofii a jiné 4, 2000, č. 1, s. 209–210.

Významný výklad dějin latinské literatury v českých zemích. Česká literatura 49, 2001, č. 6, s. 655–656.

VI. Populární články

Ad annum 1620… Krásná literatura. O nových knihách SNKLHU, listopad až prosinec 1955, s. 8.

Pravda Karla Čapka. Program 2 Divadla Oldřicha Stibora v Olomouci, 1963, s. 1–5.

Vorwort. In: Krbec, M. – Laiske, M.: Josef Dobrovský I. Bibliographie der Veröffentlichungen von Josef Dobrovský, Praha 1970, s. 5–7.

Literatura a divadlo. In: Olomouc. Turistický průvodce VIII. Olomouc v literatuře a umění. 1. Olomouc 1974, s. 69–70.
Oldřich Králík a starší česká literatura. Studia Comeniana et historica 5, 1975, č. 10, s. 79.
Olomoucký humanismus a úloha tiskařů. Kdy-kde-co v Olomouci, leden 1975, s. 13–14.
Nová bezručovská expozice v Kostelci na Hané. Kdy-kde-co v Olomouci, listopad 1977, s. 9–10.
Od kejklířských vystoupení k hanácké opeře. Kapitoly z dějin olomouckého divadla. Ostravský kulturní měsíčník 5, 1980, č. 1, s. 24–25, č. 2, s. 22–23.
Klání o českou rytířskou epiku. Kurýr Odeonu, jaro 84, s. 7.
Jubilejní zastavení nad literárněvědným dílem Milana Kopeckého. Studia Comeniana et historica 15, 1985, č. 30, s. 127–129.
Kdo je kdo? Prof. PhDr. Josef Jařab, CSc. Dialog–Evropa XXI 1, 1990, č. 2. s. 33.
Muzikál s nadhledem. In: Jiřímu Suchému. Sborník studií, vzpomínek a blahopřání k jubileu… Olomouc 1991, s. 36–40.
První list začínajícím literárním kritikům. RUP – Revue Univerzity Palackého, 1991, nulté číslo, s. 24–27.
Cílem je komparatistické pracoviště. (Odpovědi na otázky M. Holíkové a P. Šaradína.) Kurs. Kulturně politický měsíčník 1992, č. 3, s. 13.
Test vysokosti z jiného pohledu. Žurnál UP 2, 1993, č. 21, s. 3.
Jedno centrum je iluze. Scriptum. Sborník pro literaturu, umění a život 14. Olomouc 1994, s. 9–10.
Literární věda, čtenářský zážitek a rodokapsy. Letní besedy o literatuře. Připr. V. Burian. Hanácké noviny 29. 7. 1994, s. 5.
Popularita. Letní besedy o literatuře. Připr. V. Burian. Hanácké noviny 5. 8. 1994, s. 5.
Má se literární vědec zlobit? Letní besedy o literatuře. Připr. V. Burian. Hanácké noviny 12. 8. 1994, s. 5.
Populární literatura o literatuře – v plenkách. Letní besedy o literatuře. Připr. V. Burian. Hanácké noviny 19. 8. 1994, s. 5.
Je lépe autory neznat? Letní besedy o literatuře. Připr. V. Burian. Hanácké noviny 26. 8. 1994, s. 5.
Může vzniknout visegrádská literární věda? Letní besedy o literatuře. Připr. V. Burian. Hanácké noviny 1. 9. 1994, s. 5.
Proč se díváme rádi do soukromí? Letní literární besedy. Připr. V. Burian. Hanácké noviny 8. 9. 1994, s. 5.
Studentská vědecká soutěž nebo quodlibet. Žurnál UP 5, 1995/96, č. 6, s. 2.
Editorial. K. Floss a E. Petrů. Dialog–Evropa XXI 7, 1996, č. 4, s. 1–2.
České biblické kodexy. In: 33 olomouckých nej (priority, unikáty a kuriozity města Olomouce). Olomouc 1996, odd. 25.
Poznámky k poznámkám literárněhistorickým Michala Bauera. Napsali: L. Machala a E. Petrů. Tvar 1996, č. 2, s. 12.
Svatováclavské legendy a svatováclavský kult. In: Hutský od Křivoklátu, Matyáš: Historické obrazy života a umučení svatého Václava, knížete českého… London, Opus Publ. Lim. 1997, nestr.
Dějiny literatury jako učebnice. Scriptum 1997, č. 22 (příloha), s. 171–174.
Patriarcha a jeho žák? In: Palackého cesta. Pohledy na život a činnost Františka Palackého a lidí mu blízkých.. Red. L. Hrabová a M. Pospíchal. Olomouc 1998, s. 40–43.

Studia Comeniana et historica čili chvála regionalismu. In: Almanach k 100. výročí Muzea J. A. Komenského v Uherském Brodě. Uherský Brod 1998, s. 218–220. Studia Comeniana et historica 28, 1998, č. 59–60.

Ad: O vědě. Žurnál UP 7, 1998, č. 15, s. 15.

K otázce kvantifikace vědecké práce jako součásti podkladů pro habilitační a profesorská řízení. Žurnál UP 7, 1998, č. 13, s. 10.

Profesor A. F. Šulc čili Chvála pochybnosti. In: Poznané budiž sděleno. O tom, jak žil a byl novinář, filmař – laskavý kantor FAMU A. F. Šulc. Red. K. Šulcová. Praha 1999, s. 167–168.

Mýtus a skutečnost v hodnocení vědy. Žurnál UP 9, 1999, č. 7, s. 8–9.

Arne Novák a český i latinský humanismus. Tvar 2001, č. 3, s. 5.

Úvodem. Výzkum historie a kultury Moravy. Česká literatura 49, 2001, č. 6, s. 563.

VII. Bibliografie a studie z oblasti knihovnictví

a) Bibliografie

Bibliografie vědecké publikační činnosti učitelů Vysoké školy pedagogické v Olomouci za léta 1946–1956. Zprac. E. Petrů a J. Šustrová. Olomouc 1956.

Literatura o divadle a divadelní hry. Soupis knižních publikací, vydaných v letech 1945–1955. Zprac. E. Petrů, M. Šolcová, M. Vosáhlová za spolupráce M. Habrdové, L. Matlochové a J. Šustrové. Olomouc 1957.

Soupis díla Petra Chelčického a literatury o něm. Praha 1957. Publikace Univerzitní knihovny v Olomouci. Č. 5/1957.

Česká životopisná literatura, vydaná v letech 1953–1958. Olomouc 1958.

Česká životopisná literatura, vydaná v letech 1958–1962. Olomouc 1963.

Literatura o divadle a divadelní hry. Soupis knižních publikací, vydaných v letech 1956–1960. Sest. L. Matlochová, M. Nádvorník a E. Petrů. Praha 1963. Publikace Státní vědecké knihovny v Olomouci. Č. 1/1963.

Bibliografie vědecké publikační činnosti pracovníků filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci v letech 1956–1965. Olomouc, FF UP 1966.

Bibliografie publikační činnosti pracovníků filozofické fakulty za léta 1981–1985. Sest. S. Kovářová. Předml. E. Petrů. Odb. red. E. Petrů. Olomouc 1987.

b) Studie

Kramářská píseň jako knihovnický problém. In: Václavkova Olomouc 1961. Sborník referátů a diskusních příspěvků o kramářské písni. Praha 1963, s. 347–355. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. phil. Supplementum 6.

K poměru vědecké práce a speciální bibliografie. Technická knihovna č. 1, s. 17–18.

Vědci se bez bibliografie neobejdou. Knihovník 12, 1967, č. l, s. 20–21.

Zvyšovat účinnost práce s knihou mezi studenty. Vysoká škola 23, č. 7, s. 305–308.

Možnosti racionalizácie pri vydávaní súborných zoznamov prírastkov. Čitateľ 27, 1978, s. 166–167.

Výchova uživatelů vědeckých a odborných informací. Olomouc, Čs. vědecko-technická společnost, krajská rada Ostrava – komise vědecko-technických a ekonomických informací 1978.

Knihovny na Univerzitě Palackého. Napsali E. Petrů a kol. Olomouc 1985.

Vedle jmenovitě uvedených studií publikoval autor množství drobných článků a glos z oblasti knihovnictví v periodických publikacích, vydávaných Vědeckou (dříve Univerzitní) knihovnou v Olomouci, a to ve Zprávách pro čtenáře (od r. 1955 do r. 1964) a ve sborníčku Z knihovnické praxe (od r. 1956 do r. 1964).

VIII. Články z oblasti filmologie

Jde o příspěvky, zpracované v souvislosti s pořádáním Academia filmu Olomouc a věnované převahou problematice vědecké, populárně vědecké a didaktické filmové tvorby. Tyto příspěvky byly zveřejněny ve Zpravodaji Academia filmu Olomouc, a to:

Společenské vědy, film a mnoho nejasností. 1967, č. 4, s. 6–8.
Vědecká pravda a postoj tvůrce. 1968, č. 4, s. 9–11. V úplnosti byl text studie otištěn též ve sborníku Academia film Olomouc 1968. *K problematice vědeckého a populárně vědeckého filmu*. Olomouc 1969, s. 45–54.
Pět let Academia filmu Olomouc. 1970, č. l, s. 3–5.
Práce poroty a problém profesionality. 1971, č. l, s. 4–6.
Academia film Olomouc a otázky filmové dokumentace. 1972, č. 1, s. 9–11.
Sdělitelnost literárněvědných poznatků filmem. 1973, č. 3, s. 11–14.
Autentický fakt a jeho filmové zobrazení. 1974, č. 4, s. 9–12.
Problémy terminologie. 1974, č. l, s. 16–18.
Formy využití vizuálních složek při výuce starší české literatuře. 1975, č. 3, s. 13–16
K dramaturgii populárně vědeckého filmu. 1976, č. 1, s. 11–15.
Filmy o umění a teorie překladu. 1977, č. 2, s. 24–27.
Film faktu? 1978, č. 1, s. 9–12.
Chvála poučenosti. Poznámky na okraj vztahů filmového režiséra a odborných poradců. 1979, č. 1, s. 8–11.
Patnáct let spolupráce s Vladimírem Kabelíkem. 1980, č. 1, s. 8–12.
Meze inscenační metody. 1981, č. 1, s. 14–16.
Od ilustrace k argumentaci. 1982, č. 1, s. 9–12.
Vědecký film a filmový dokument ve společenských vědách. 1983, č. 1, s. 8–11.
Diafon nebo videozáznam ve výuce uměnovědných disciplín. 1984, č. l, s. 9–11.
K soutěžním kategoriím na Academia filmu. 1985, č. 3, s. 20.
Paměť Academia filmu. 1985, č. 1, s. 9–11.
Změna v postavení semináře uživatelů a tvůrců videoprogramů v rámci Academia filmu Olomouc. In: Academia film Olomouc – informace. Olomouc 1985, s. 10.
Co s videoprogramy? 1986, č. 1, s. 8–12.
Filmový dokument jako didaktický prostředek. 1987, č. 1, s. 8–11.
O potřebě popularizovat vědu. 1988, č. l, s. 10–13.
Problém jménem video. In: Academia film Olomouc – Academia video Olomouc. Č. 1. Olomouc 1989, s. 13–15.
Je dobré být dospělý? In: Informace o 25. Academia filmu Olomouc 1990. Olomouc 1990, s. 6–7.
Academia film & video. In: Informace. Olomouc, Academia film – Academia video 1991. Olomouc 1991, s. 3–5.

O dialogu a monologu. In: 30 let Academia filmu Olomouc. Red. J. Holišová, M. Krejčířová a E. Petrů. Olomouc 1995, s. 6–7.
Academia film Olomouc 1999. Akademický bulletin 1999, č. 5, s. 7.

Vedle toho publikoval autor v souvislosti s pořádáním celostátní přehlídky Academia film Olomouc řadu drobnějších glos v denním tisku a dvě rozsáhlejší hodnotící práce mimo Zpravodaj Academia filmu Olomouc, a to:
Akademija fiľm Olomouc: istorija, nynešnje sostojanije i perspektivy. (Spolu s J. Klementou.) Sovremennaja vysšaja škola 3 (43), 1983, s. 193–197.
Koncepce Academia filmu Olomouc a její proměny. (Spolu s V. Alješinovou.) In: Dvacet let Academia filmu Olomouc. Olomouc 1985, s. 5–13.

V souvislosti s pořádáním semináře Film a škola zveřejnil autor soubor úvodů k jednotlivým filmům jako interní materiál pro účastníky semináře a tyto rozsáhlejší filmologické studie:
Od počátku do roku 1945. In: Film a literatura I. Ostrava 1986, s. 7–17.
Středověké a renesanční Čechy ve filmu. In: Film a literatura II. Ostrava 1987, s. 19–33.
Umělecká osobnost ve filmu. In: Film a výtvarné umění. Olomouc 1989, s. 16–24.
Jak nenatáčet divadlo. In: Film a divadlo. Olomouc 1990, s. 3–12.

IX. Teorie řečnictví

Dějiny rétoriky. Druhy mluveného projevu. Kompozice přednášky a projevu. In: Mluvený projev. Základy teorie řečnictví s praktickými příklady. Sest. E. Lotko, E. Petrů, A. Štěrbová a K. Vítek. Olomouc 1975.
Dtto: Otrokovice 1977. Jen pro vnitřní potřebu GŘ ČZGP.
I. Dějiny řečnictví a jeho teorie. II. Metodické postupy při sestavování mluveného projevu. In: Člověk a řízení. Sborník z konference. Olomouc, Čs. vědecko-technická společnost 1979, s. 2–20.

ACTA
UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PHILOLOGICA 84

BOHEMICA IX

Hlavní redaktor (uspořadatel): PhDr. Petr Pořízka
Výkonný redaktor: Prof. PhDr. RnDr. Jan Štěpán, CSc.
Odborný redaktor: Prof. PhDr. Jan Kořenský, DrSc.
Technická redakce: PhDr. Petr Pořízka
Odpovědná redaktorka: Mgr. Alice Procházková

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.upol.cz/vup
e-mail: vup@upol.cz

Olomouc 2004
1. vydání
Ediční řada – AUPO
Za obsah prací a jejich jazykovou správnost odpovídají autoři.

ISSN 0231-634X
ISBN 80-244-0870-8